

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
GOVERNMENT OF PUNJAB

ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ
ਸਰਵੇਖਣ
੨੦੨੩-੨੪

PUNJAB ECONOMIC
SURVEY
2023-24

DIRECTORATE OF STATISTICS

Department of Planning, Government of Punjab

www.esopb.gov.in

2023-24

ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ
ECONOMIC SURVEY

**ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ,
ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ**
**DIRECTORATE OF STATISTICS
DEPARTMENT OF PLANNING,
GOVERNMENT OF PUNJAB**

www.esopb.gov.in

Preface

Amit Dhaka, IAS

Secretary,
Department of Planning,
Government of Punjab

Economic Survey of Punjab 2023-24 reviews the economic development in the State over the previous year. It provides deep insight into the governments' key initiatives, problems, prospects and challenges with respect to socio-economic development of the State. The data and analysis of the survey will help various stakeholders including members of legislative assembly, administrators and researchers.

Punjab's economy is expected to witness real Gross State Value Added growth of 6.8 *percent* in 2023-24(A). According to advance estimates of 2023-24 the per capita income of Punjab stands at Rs. 1,95,621 which is 1.05 times the per capita income at national level.

The health of the farm sector is critical for the economic and social well-being of the state. Agriculture sector's share in gross state value added is around 14 *percent*. Punjab's contribution towards country's rice production is 12.89 *percent* and 14.82 *percent* in wheat production during 2021-22.

Services sector is a source of strength and has enough scope to generate employment. The service's sector significance in the Punjab's economy has continued to increase with the sector accounting for 46 *percent* of total size of the economy and gross state value added growth of 7.2 *percent* in 2023-24.

Government of Punjab has rolled down 664 Aam Aadmi Clinics (AACs) in the State in a phased manner. Out of these AACs, 236 AACs are located in the urban areas while 428 are located in the rural areas of the state. Total 80 types of drugs are being provided at AACs. The medicines have been provided free of cost to the patients through these clinics.

I hope that this Economic Survey will inspire and provide a roadmap to policy makers and Government to make policies as per the emerging needs of the people of Punjab.

Amit Dhaka

ਸੂਚਕ

INDEX

Sr.No.	Contents	Page No	ਲੜੀ ਨੰ:	ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ	ਪੰਨਾ ਨੰ:
1	ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਮੀਖਿਆ	5-32	1	Macroeconomic overview	185-210
2	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	33-64	2	Agriculture, Allied activities and Rural Development	211-240
3	ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ	65-86	3	Industrial Development	241-260
4	ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ	87-106	4	Service Sector	261-278
5	ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ	107-118	5	Urban Development	279-290
6	ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ	119-160	6	Human Development	291-328
7	ਲੋਕ ਵਿੱਤ	161-174	7	Public Finance	329-342
8	ਸ਼ਾਸਨ	175-184	8	Governance	343-352
IV	ਅੰਕੜਾਤਮਿਕ ਸਾਰਣੀਆਂ	i-liv	IV	STATISTICAL TABLES	i-liv

ਸਮੱਗਰੀ

ਪੰਨਾਂ ਨੰ.

ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਮੀਖਿਆ

5

1.1 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ	5
1.2 ਖੇਤਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ	6
1.3 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਭਲਾਈ	14
1.4 ਮਹਿੰਗਾਈ	14
1.5 ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ	20

ਅਧਿਆਇ 2 ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਬੰਧਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ

33

2.1 ਭੂਮਿਕਾ	34
2.2 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ	34
2.3 ਰੁਜ਼ਗਾਰ	36
2.4 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਧਾਰਿਤ ਉਦਯੋਗ	36
2.5 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ	36
2.6 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਤੱਥ	48
2.7 ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ	56
2.8 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫਾਇਲ	58
2.9 ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	61

ਅਧਿਆਇ 3 ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ

65

3.1 ਭੂਮਿਕਾ	65
3.2 ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ	66
3.3 ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਸੂਚਕ ਅੰਕ	67
3.4 ਰੁਜ਼ਗਾਰ	69
3.5 ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ	71
3.6 ਚੋਣਵੇਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ	73
3.7 ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ, ਜਲ-ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਸੈਕਟਰ	79
3.8 ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਅਕਾਰ ਅਧਾਰਤ ਵਰਗੀਕਰਨ	81
3.9 ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ	82

ਅਧਿਆਇ 4 ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ

87

4.1 ਭੂਮਿਕਾ	87
4.2 ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ	92
4.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ	94
4.4 ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ	97
4.5 ਟੈਲੀਕਾਮ	101

4.6 ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	102
4.7 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਿਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ	104

ਅਧਿਆਇ 5 ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ 107

5.1 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ	107
5.2 ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿੱਤ	116
5.3 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ	117

ਅਧਿਆਇ 6 ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ 119

6.1 ਜਾਣ- ਪਹਿਚਾਣ	119
6.2 ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ	120
6.3 ਸਿੱਖਿਆ	134
6.4 ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ	152
6.5 ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ	156
6.6 ਗਰੀਬੀ	159

ਅਧਿਆਇ 7 ਲੋਕ ਵਿੱਤ 161

7.1 ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ	161
7.2 ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	162
7.3 ਰਾਜ ਖਰਚੇ	168
7.4 ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ	172
7.5 ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ	172

ਅਧਿਆਇ 8 ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ 175

8.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	175
8.2 ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ	175
8.3 ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ	177
8.4 ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ	178
8.5 ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ	182
8.6 ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ	183

ਅਧਿਆਇ 1: ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਮੀਖਿਆ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੱਧਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅਸਲ ਜੀ ਐਸ ਵੀ ਏ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 6.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੀ ਹੋਏਗੀ। ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ (2019-20 ਤੋਂ 2023-24) ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਸਲ ਜੀ ਡੀ ਪੀ ਦੀ ਔਸਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 4.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿਚ 6.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2023-24 ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2022-23 ਵਿੱਚ 2.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ ਦੀ ਸੈਕਟਰ ਵਾਰ ਸੰਰਚਨਾ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੇ ਜੀ ਐਸ ਵੀ ਏ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿਸਾ ਪਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ ਐਸ ਵੀ ਏ ਵਿਚ 27 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀਐਸਵੀਏ ਵਿੱਚ 27 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 5.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਖੇਤਰ ਜੋ ਜੀਐਸਵੀਏ ਵਿੱਚ 16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, 2023-24 ਵਿੱਚ 7.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਉਸਾਰੀ ਖੇਤਰ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀਐਸਵੀਏ ਨੇ ਵੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 7.2% ਅਤੇ 3.5% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਖੇਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਐਸਵੀਏ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਚਾਲਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2022-23 ਵਿੱਚ 7.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2023-24 ਵਿੱਚ 7.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈ। ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਵੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ 1.05 ਗੁਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

1.1 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮੱਧਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ (ਸਥਿਰ 2011-12 ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) ਉਸੇ ਰੁਝਾਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 1 ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ 2022-23 (ਤੁਰੰਤ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 6.4% ਅਤੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 6.8% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੀ ਰਿਕਵਰੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿਖਾਏ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਨਰਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਸਾਲ 2013-14 ਤੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੀ। ਪਰ, 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸ ਰੁਝਾਨ

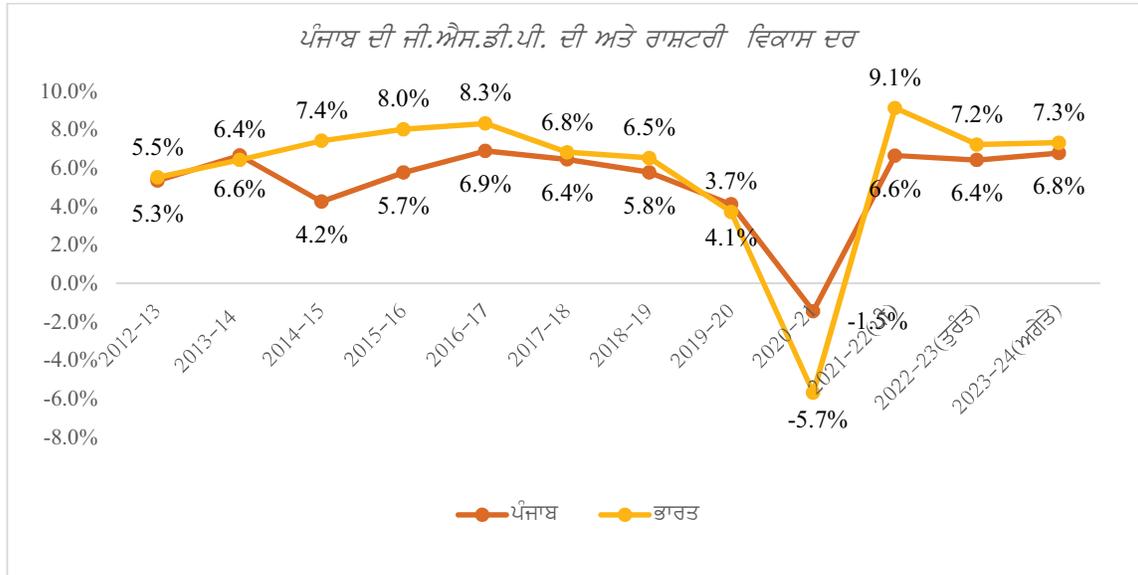
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀਐਸਡੀਪੀ 2015-16 ਤੋਂ 2023-24 ਦੇ ਦੌਰਾਨ 5.2% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੈ।

6 ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ 2023-24

ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦੀ 7.2% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 6.4% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦੀ 7.3% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 6.8% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਪਖੋ, ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਉਸੇ ਹੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, 2023-24 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਾਧਾ 6.2% ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਦੀ ਅਸਲ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 6.9% ਵਾਧਾ ਦਰ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 1: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਐਮ.ਓ.ਐਸ.ਪੀ.ਆਈ., ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

1.2 ਖੇਤਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 1)। ਪਿਛਲੇ 9 ਸਾਲਾਂ (ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2020-21) ਦੌਰਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਸਾਲਾਨਾ ਔਸਤਨ 46% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਇਸ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ 45.6% ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ 45.9% ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 1: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ, ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ

ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)	ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)			ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ		
	ਸਾਲ 2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੋ)	ਸਾਲ 2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੋ)
2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2.1%	1.0%	2.7%	29.3%	27.7%	27.0%
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	2.1%	1.0%	2.7%	29.3%	27.7%	27.0%
ਉਦਯੋਗ	4.5%	7.8%	7.0%	24.7%	27.4%	27.4%
ਸੇਵਾਵਾਂ	5.8%	7.4%	7.1%	46.0%	45.0%	45.6%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ, ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ 2022-23

ਫਿਰ ਵੀ, ਕੌਮੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਉਲਟ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ 26.7% ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। 1960-1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅੰਨਦਾਤਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਲਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਕਸ 1 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 1: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਉੱਤਰੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੋਜਨ ਕਟੌਰੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਗਤੀ, ਉੱਚ ਬੈਂਕ ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ, ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਾਭਅੰਸ਼, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਾਜ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਜੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਕ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿਚ 1.4 ਯੂਨਿਟਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦ ਵਿਚ 1.8 ਯੂਨਿਟਾਂ

ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਤੌਰਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਉਦਯੋਗ ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਖੇਤਰ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰਹੀ ਹੈ। 1960 ਅਤੇ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਪੱਛਮੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਅੱਜ ਤਕ, ਇਹ 'ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਨਦਾਤਾ' ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਰੱਖਦਾ ਹੈ - ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਾਵਲ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 12.89% ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 14.82% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ¹ 6.40% ਅਤੇ 11.57% ਸੀ।¹ ਇਹ ਉੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ, ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਥੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 18.00% ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ 45.76% ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 26.68% ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ 24.64% ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। (ਬਾਕਸ 2)

ਬਾਕਸ 2: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਢਾਂਚਾ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਮ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਣੀ 2 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2023-24 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 18.00% ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੱਧ (45.76%) ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੰਤੁਲਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜਿਆਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਜਿਸ ਨੇ 2023-24 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ 54.13% ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 28.93% ਹਿੱਸਾ ਖਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਿਪਰੀਤ ਰੁਝਾਨ ਵਿੱਚ, ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 26.68% ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੇਵਲ 24.64% ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉੱਨਤ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਖੇਤੀ ਉਪਕਰਣ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਹਿੰਗੇ ਐਚ.ਵਾਈ.ਵੀ ਬੀਜ ਅਤੇ ਖਾਦ ਕਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵੰਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਕਿਰਤੀ ਉੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 45.91% ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 41.10% ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 2: ਖੇਤਰਵਾਰ ਜੀ.ਵੀ.ਏ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਵੰਡ (2022-23)

	ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ (2022-23)	ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ (2023-24(ਅਗੇਤੇ))
ਪੰਜਾਬ		
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	24.64%	26.68%
ਉਦਯੋਗ	34.27%	27.41%
ਸੇਵਾਵਾਂ	41.10%	45.91%
ਭਾਰਤ		
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	45.76%	18.00%
ਉਦਯੋਗ	25.30%	27.87%
ਸੇਵਾਵਾਂ	28.93%	54.13%

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ. (2022-23), ਮੌਸਮੀ, ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਈਨੈਂਸੀਅਲ ਇਨਕਲੂਜ਼ਨ ਸਰਵੇ (ਨਾਫੀਸ) 2016-17 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਸਤਨ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ (23,133 ਰੁਪਏ) ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਫਸਲੇ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ (18,946 ਰੁਪਏ) (ਨਾਬਾਰਡ, 2018)² ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੀ ਆਮ ਧਾਰਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਰਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਅਨਿਯਮਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਤੋਂ 2023-24 ਵਿੱਚ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਕਾਸ ਦਰ 1.0%, 2.7% ਅਤੇ 2.4% ਤੇ ਆ ਗਈ ਜਦ ਕਿ ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2.1% ਸੀ (ਸਾਰਣੀ 3)। ਇਹ ਮੰਦੀ ਫਸਲੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਨੇ ਇੱਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇਖੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਦੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਲੱਛਣ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੜੋਤ ਕਣਕ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ (ਚਿੱਤਰ 2) ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 2000 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਝੋਨੇ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ ਰਕਬਾ ਅਤੇ ਝਾੜ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਕਾਰਨ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। (ਬਾਕਸ 3) ਸੰਭਾਵਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਹੈ।

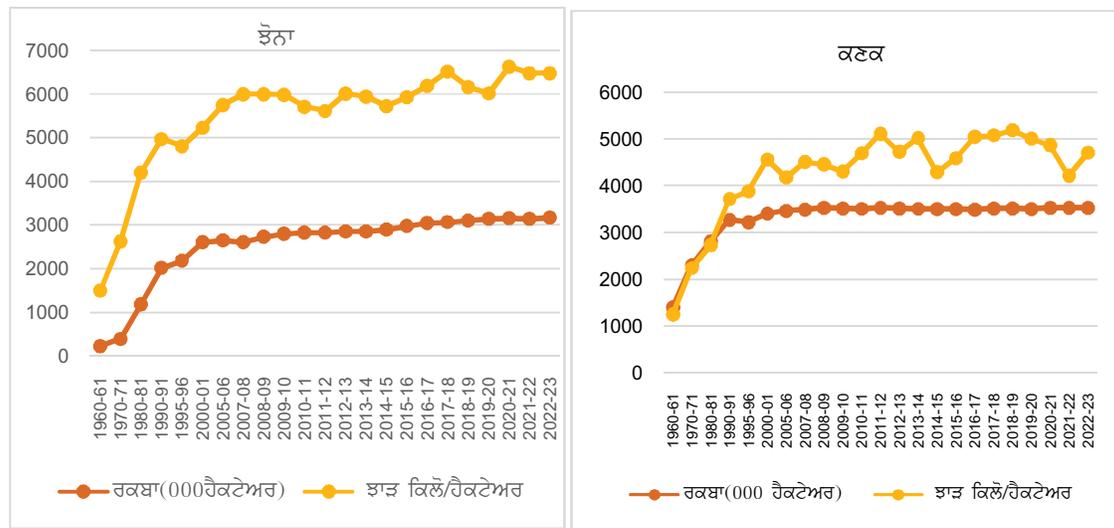
²NABARD (2018). All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17. Available at https://www.nabard.org/author/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

ਸਾਰਣੀ 3: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸਾ (2012-13 ਤੋਂ 2023-2024 ਅਗੇਤੇ)

	ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)				ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)			
	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੇ)	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੇ)
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	2.1%	1.0%	2.7%	2.4%	29.3%	27.7%	27.0%	26.7%
ਖੇਤੀਬਾੜੀ	0.8%	-2.5%	2.9%	1.6%	17.2%	14.8%	14.5%	14.3%
ਪਸ਼ੂਪੰਨ	4.9%	6.0%	2.8%	3.5%	9.4%	10.6%	10.3%	10.3%
ਜੰਗਲਾਤ ਉਤਪਾਦਨ	1.1%	3.3%	1.8%	2.4%	2.3%	1.9%	1.8%	1.7%
ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ	6.3%	16.5%	-0.8%	3.3%	0.3%	0.4%	0.4%	0.4%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ।

ਚਿੱਤਰ 2: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ ਰਕਬਾ ਅਤੇ ਝਾੜ

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਖੇਤਰ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ, ਜੰਗਲਾਤ ਅਤੇ ਲੌਗਿੰਗ ਅਤੇ ਮੱਛੀਪਾਲਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਖੇਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸੰਭਾਵੀ ਸਰੋਤ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਤੁਰੰਤ) ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪੰਨ ਖੇਤਰ 4.8% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਯੋਗਦਾਨ 2012-13 ਵਿੱਚ 7.9% ਤੋਂ ਵੱਧ

ਪਸ਼ੂ ਪੰਨ ਖੇਤਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

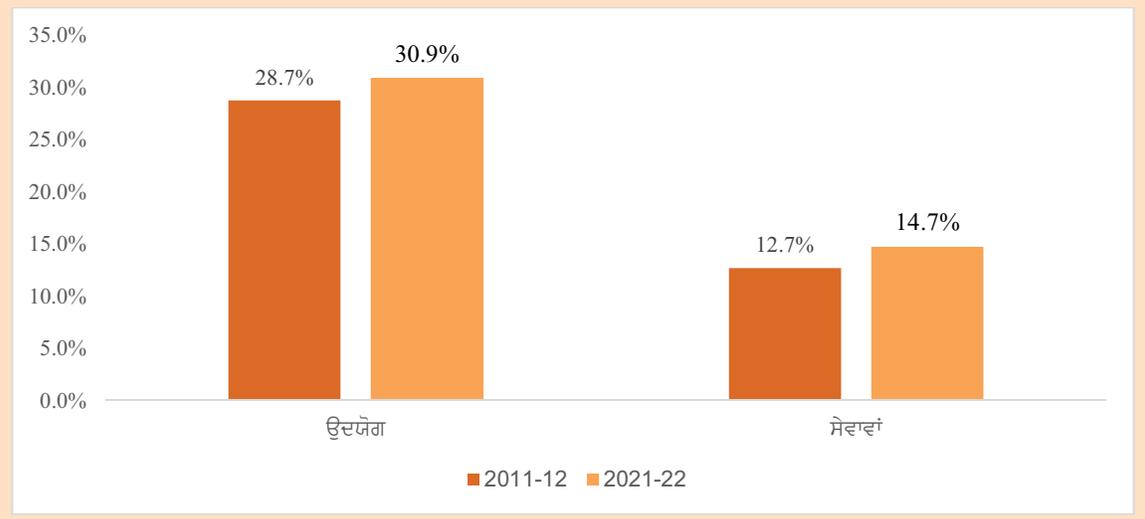
ਕੇ 2023-24 ਵਿੱਚ 10.3% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ 3 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਸ਼ੂਪੰਨ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਪੱਧਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਸ਼ੂਪੰਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਯਤਨ ਇਸ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਫੋਕਸ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਕਸ 3: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ

ਨਿਵੇਸ਼ ਮੰਗ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਜਿਸ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਸ਼ੀਨਰੀ, ਪੂੰਜੀ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੀ ਭਵਿੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ (ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ.) ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦਾ 14.2% ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੈਕਟਰ-ਵਾਰ ਦੇਖਣਾ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਹੈ(ਚਿੱਤਰ 3)। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਉੱਚਤਮ ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ. ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ, ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨੇ 2011-12 ਅਤੇ 2021-22 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 3: ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ ਦੀ ਜੀ.ਸੀ.ਵੀ.ਏ ਨਾਲ ਅਨੁਪਾਤ- ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ

ਉਦਯੋਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 27% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਜੋ ਕੁੱਲ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਲਗਭਗ 17% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, 2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ 5.0% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਿਖਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 4)। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਅਤੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਵਰਗੇ ਸਹਾਇਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ, ਰਾਜ ਵਸਤਰ, ਉੱਨੀ ਨਿਟਵੇਅਰ ਅਤੇ ਖੇਡ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ (ਸਾਈਕਲ ਅਤੇ ਆਟੋ ਪਾਰਟਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਯੋਗ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਪਾਰਕਾਂ

12 ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ 2023-24

ਅਤੇ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਪਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2023-24(ਅਗੇਤੋ) ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 7.9% ਅਤੇ 7.2% ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਲ 2023-24(ਅਗੇਤੋ) ਵਿਚ ਮਾਈਨਿੰਗ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 1.5%, ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਵਿਚ 7.2% ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ 9.1% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਰਿਕਵਰੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲ 2023-24(ਅਗੇਤੋ) ਵਿਚ 8.7% ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੀ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 4: ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ (2012-13 ਤੋਂ 2023-24 ਅਗੇਤੋ)

ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)	ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)							
	ਸਾਲ	2021-22	2022-2	2023-24	ਸਾਲ	2021-22	2022-23	2023-24
2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	(ਆਰਜੀ)	3 (ਤੁਰੰਤ)	(ਅਗੇਤੋ)	2012-1 ਤੋਂ 2020-2 ਦੀ ਔਸਤ	(ਆਰਜੀ)	(ਤੁਰੰਤ)	(ਅਗੇਤੋ)	
ਉਦਯੋਗ	4.5%	7.8%	7.0%	7.9%	24.7%	27.4%	27.5%	27.4%
ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਕੱਢਣਾ	27.7%	1.6%	2.9%	1.5%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ	5.0%	7.3%	6.1%	7.2%	14.4%	16.9%	16.8%	16.7%
ਬਿਜਲੀ ਗੈਸ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ	6.9%	7.1%	7.5%	8.7%	3.6%	3.6%	3.5%	3.5%
ਉਸਾਰੀ	2.7%	9.5%	8.9%	9.1%	6.7%	6.9%	7.1%	7.2%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ

ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 46% ਨਿਰੰਤਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ 2012-13 ਅਤੇ 2020-21 ਵਿਚਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿਚ 5.8% ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿਚ 7.4% ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 5)। ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਅਗੇਤੋ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੈਕਟਰ 45.9% ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇਗਾ ਅਤੇ 7.2% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿਚ ਟਰੇਡ, ਹੋਟਲਜ਼ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ 6.2% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਉਦਯੋਗਾਂ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 10% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਰਾਹੀਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ, 'ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ' ਹੁਣ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 9.2% ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ

ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧ ਰਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਖਾਸਕਰ ਕੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ 51% ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਆਮਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰਾਜ ਮੈਡੀਕਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਜ਼ਿਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮਜ਼ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਲੰਧਰ, ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ, ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੈਡੀਕਲ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 5: ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸਾ (2012-13 ਤੋਂ 2023-24 ਅਗੇਤੇ)

	ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)				ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)			
	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੇ)	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2020-21 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੇ)
ਸੇਵਾਵਾਂ	5.8%	7.4%	7.1%	7.2%	46.0%	45.0%	45.6%	45.9%
ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ , ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ	5.1%	8.8%	6.8%	6.2%	10.8%	9.6%	9.7%	9.6%
ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ਼, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	4.9%	10.0%	8.3%	6.2%	5.4%	5.7%	5.9%	5.9%
ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	4.3%	4.2%	5.6%	8.6%	5.2%	4.6%	4.5%	4.5%
ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਬਿਜਨਸ ਸੇਵਾਵਾਂ	6.0%	4.3%	5.1%	6.1%	9.2%	9.1%	9.2%	9.3%
ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ	6.7%	9.0%	9.0%	7.2%	5.2%	5.5%	5.7%	5.9%
ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ	7.2%	8.5%	8.1%	8.7%	10.1%	10.4%	10.5%	10.7%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

1.3 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਭਲਾਈ

ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਸੂਚਕ 8.1.1 ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸਲ ਜੀ. ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. (ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) 2,25,356 ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2022-23 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.5% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਔਸਤਨ (ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ) ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. 18,780 ਰੁਪਏ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ (ਜੋ ਕਿ ਐਨ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ), ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ 1,95,621 ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੀ 1.05 ਗੁਣਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ 1,85,854 ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਉੱਚ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ 1,95,621 ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਰੁਝਾਨ

ਸਾਲ 2015-16 ਤੋਂ ਰੂਪਨਗਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ 2020-21 ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਤੱਕ, ਰੂਪਨਗਰ ਨੇ 194,090 ਰੁਪਏ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਨੇ 176,153 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ 173,607 ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ 173,402 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪਨਗਰ ਅਤੇ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁੱਲ ਜੋੜ (ਜੀ.ਡੀ.ਵੀ.ਏ.) ਦਾ 30% ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹਨ, ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਜੀ.ਡੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 29% ਅਤੇ 30% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਤਣਾਅ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

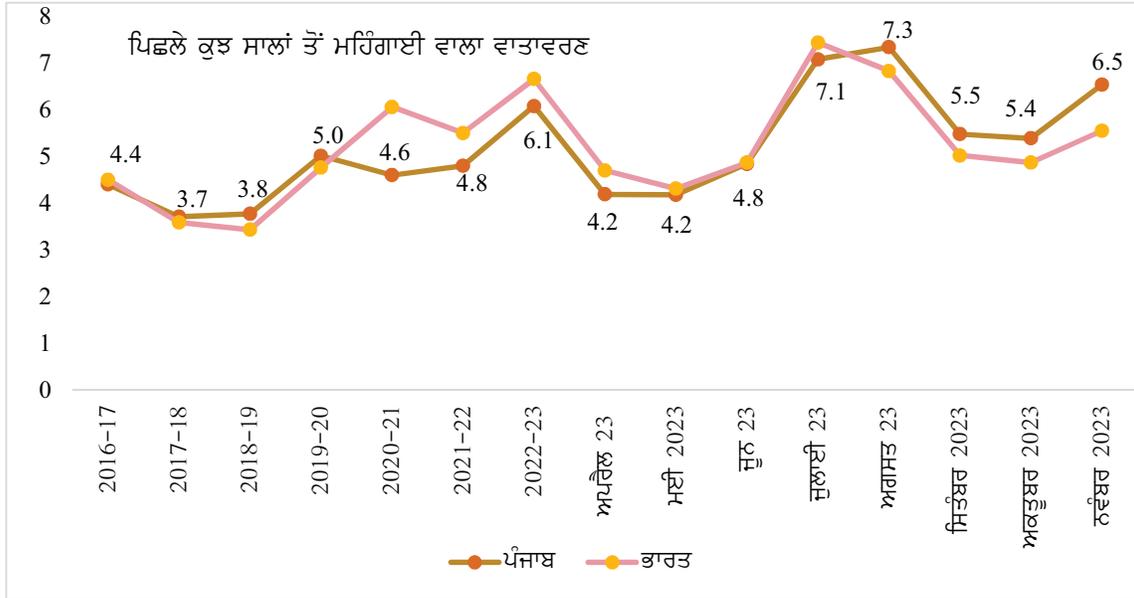
1.4 ਮਹਿੰਗਾਈ

ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਮਾਪ ਹੈ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਡਿਮਾਂਡ-ਪੁਲ ਇੰਫਲੇਸ਼ਨ, ਕੋਸਟ-ਪੁਲ ਇੰਫਲੇਸ਼ਨ, ਅਤੇ ਬਿਲਟ-ਇਨ ਇੰਫਲੇਸ਼ਨ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਰ ਦੀ ਗਣਨਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ / ਫੂਡ ਬਾਸਕਟ ਦੀ ਔਸਤ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਉਸੇ ਫੂਡ ਬਾਸਕਟ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਦਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ 100/- ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਗਲੇ ਸਾਲ 05 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਰ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਰੁਝਾਨ

ਮਹਿੰਗਾਈ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2023 (2023-24) ਵਿੱਚ 4.2% ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ 6.1% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਮਈ, 2023 ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ (4.2%) ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਜੂਨ, 2023 ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਜਾਂਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਅਗਸਤ, 2023 ਵਿੱਚ ਸਿਖਰ 7.3% ਛੂ ਲਿਆ। ਸਤੰਬਰ, 2023 ਅਤੇ ਅਕਤੂਬਰ, 2023 ਵਿੱਚ ਲੜੀਵਾਰ 5.5% ਅਤੇ 5.4% ਨਾਲ ਹੇਠਲਾ ਰੁੱਖ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਨਵੰਬਰ, 2023 ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਇੱਕ ਬਾਰ ਫਿਰ ਉਪਰਲੇ ਪੱਧਰ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ (ਚਿੱਤਰ -4)। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2023 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਅਗਸਤ 2023 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਅੰਕੜੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਹੀ ਘੱਟ ਰਹੇ।

ਚਿੱਤਰ 4: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ (ਜਨਰਲ ਉਪਭੋਗਤਾ ਭਾਅ ਸੂਚਕ ਅੰਕ)

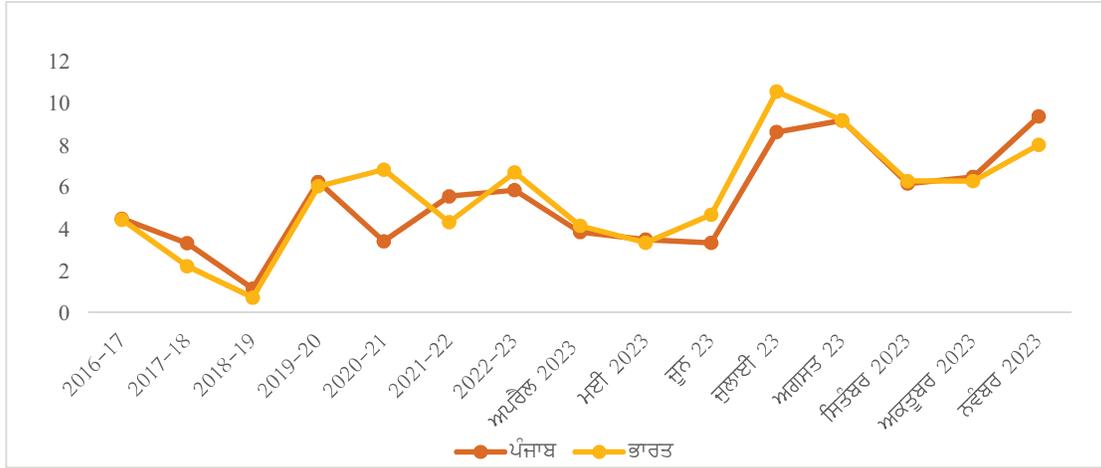

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਖੁਰਾਕ ਮਹਿੰਗਾਈ

ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਹਾਲ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2023 ਤੋਂ ਜੂਨ, 2023 ਤੱਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਚਿੱਤਰ :5 ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2021-22 ਤੋਂ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੁਲਾਈ 2023 ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੱਧ ਕੇ 8.64% ਅਤੇ ਅਗਸਤ 2023 ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੱਧ ਕੇ 9.19% ਹੋ ਗਈ। ਜੋ ਕਿ ਸਤੰਬਰ, 2023 ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਕੇ 6.18% ਰਹਿ ਗਈ, ਪਰੰਤੂ ਅਕਤੂਬਰ, 2023 ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਫੇਰ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ ਜੋ ਕਿ ਅਕਤੂਬਰ, 2023 ਵਿੱਚ 6.49% ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ, 2023 ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੱਧ ਕੇ 9.38% ਹੋ ਗਿਆ (ਚਿੱਤਰ: 5)। ਅਪ੍ਰੈਲ, 2022 ਦੇ 9.51% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2023 ਵਿੱਚ 3.86% ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਤੇਲ ਤੇ ਚਰਬੀ, ਮਸਾਲਿਆਂ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਜ਼ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2023 ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਉਪ ਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 2023-24 ਵਿੱਚ (ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ) ਖੰਡ ਅਤੇ ਕਨਫੈਕਸ਼ਨਰੀ, ਫਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜੀਵਾਰ 3.89%, 9.84%, 9.16%, 26.01% ਅਤੇ 4.27% ਤੱਕ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ) ਦੌਰਾਨ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੈ।

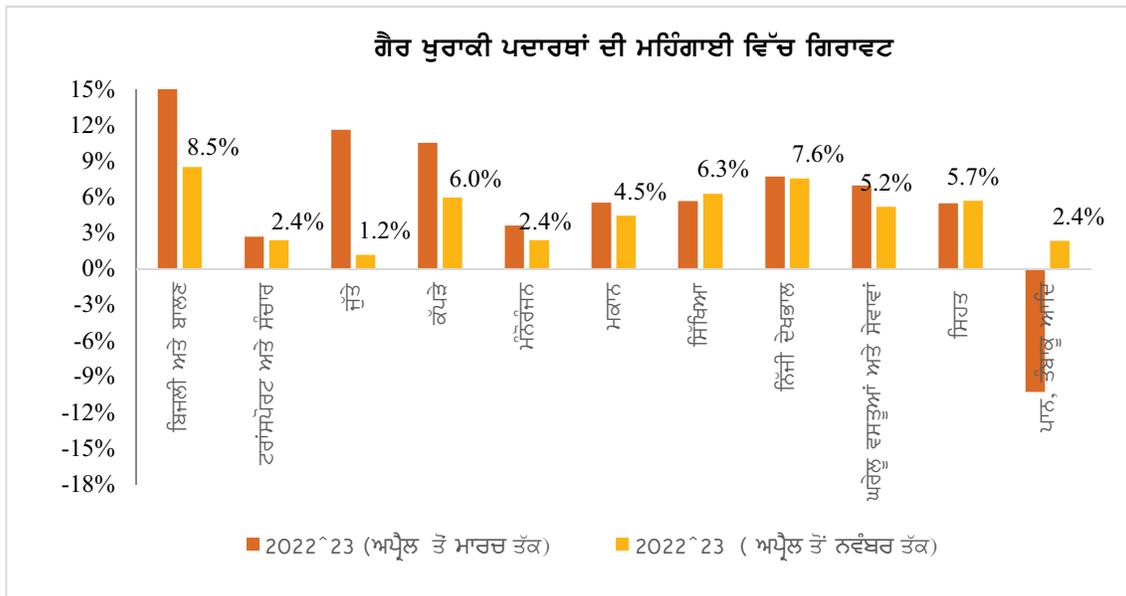
ਚਿੱਤਰ 5: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 6) । ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਰੁਝਾਨ, ਨਿੱਜੀ ਦੇਖਭਾਲ (7.56%), ਬਾਲਣ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ (8.5%), ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ (6.27%), ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਧੀਆ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ/ਸੇਵਾਵਾਂ ਹਨ। ਮਨੋਰੰਜਨ , ਜੁੱਤੇ, ਕਪੜੇ ਅਤੇ ਫੁਟਕਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਚਿੱਤਰ 6: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੈਰ-ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿੰਗਾਈ

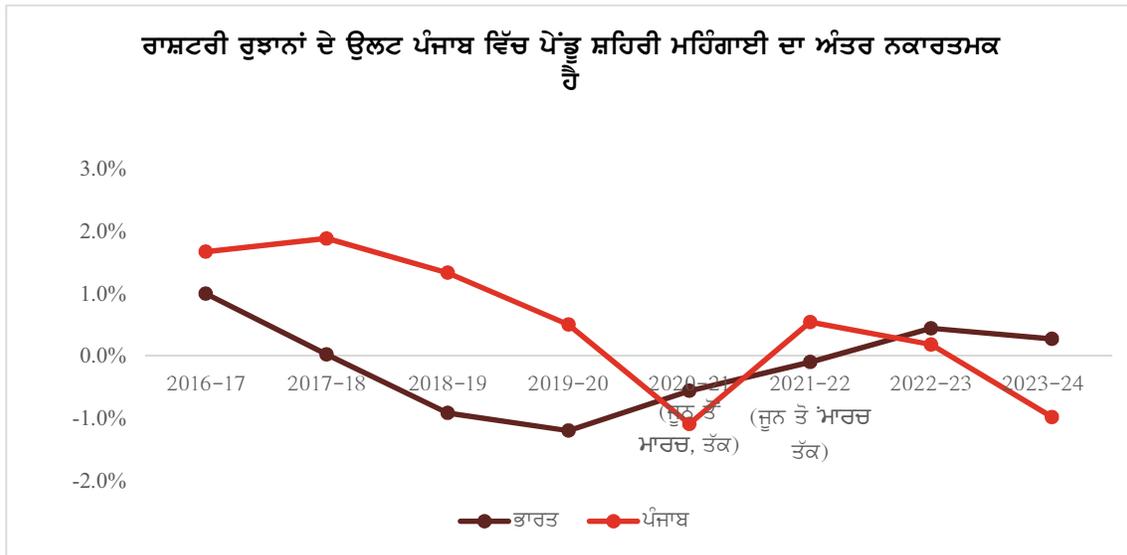
ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਭਿੰਨਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪਿਛਲੇ 02 ਸਾਲਾਂ 2021-22 ਅਤੇ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ 2022-23 ਤੇ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਅੰਤਰ ਨਕਰਾਤਮਕ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ 02 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੀ।

ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਫਰਕ ਕਪੜੇ, ਜੁੱਤੇ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਵਿੱਚ ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਤਰ ਫੂਟਵੇਅਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨਵੰਬਰ, 2023 ਦੌਰਾਨ (-)1.16%, ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ 3.25% ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਪੜੇ ਅਤੇ ਜੁੱਤੇ, ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਿਹਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਅੰਤਰ 0.3% , ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹੀ ਅੰਤਰ (-)1% ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਲੜੀਵਾਰ 0.5% ਅਤੇ 0.1% ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ 7: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਿਹਾਤੀ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਅੰਤਰ

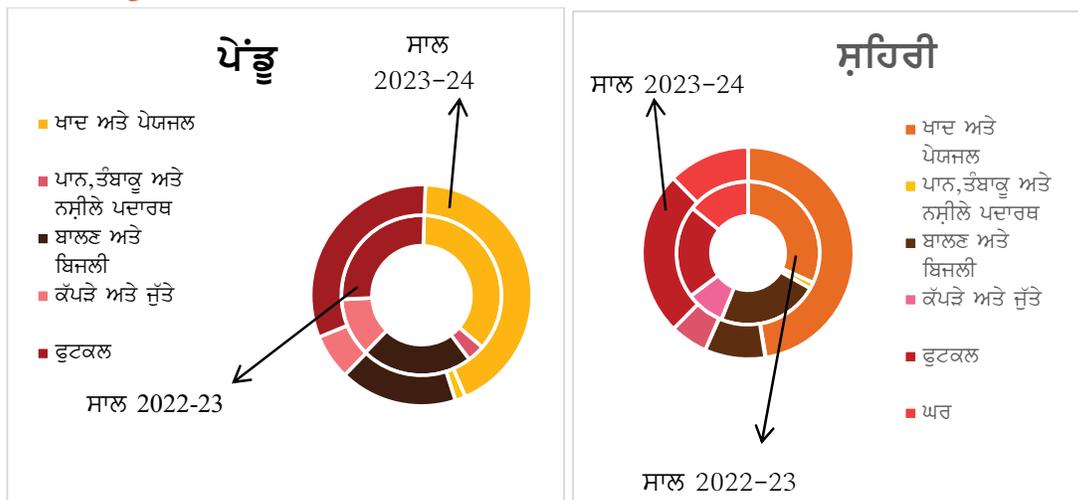

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ

ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। 2023-24 ਵਿੱਚ ਮਸਾਲੇ (26.01%), ਫੱਲ (9.84%), ਅਨਾਜ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ (9.92%), ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ (9.16%) ਵਰਗੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 8: ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਵੱਧ ਰਹੀ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ -8)। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 2023) ਦੇ ਰਾਜ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 43.52% ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 47% ਦੇ ਨਾਲ ਖੁਰਾਕੀ ਉਤਪਾਦ, ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ 2022-23 ਦੇ 11.88% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ 23.73% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ 2022-23 ਦੇ 4.39% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ 11.25% ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਫੁਟਕਲ ਨੇ 2023-24 ਦੇ ਰਾਜ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ 32.16% ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ 25% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ 2013 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਦਸੰਬਰ, 2013 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਵੰਡੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਣਕ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਖਰੀਦ ਰਾਹੀਂ ਖਰੀਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੱਗਭੱਗ 300 ਗੋਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਣਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਲੱਗਭੱਗ 13200 ਰਾਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਉਚਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਕਤੂਬਰ, 2021 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ (ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕਣਕ ਇਕ ਬਾਰ) ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਫੂਡ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਡਿਸਟ੍ਰੀਬਿਊਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ 1.41 ਕਰੋੜ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਹਿੱਤ (ਐਨ .ਐਫ.ਐਸ.ਏ ਦੀ ਕੈਪਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ) 8.70 ਲੱਖ ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਟਨ ਕਣਕ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਰਜਿਸਟਰਡ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1.46 ਕਰੋੜ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਖੁਰਾਕ ਸਿਵਲ, ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਰਦਸ਼ਤਾ ਪੋਰਟਲ (www.foodsuppb.gov.in) ਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ।

ਕੁੱਲ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਗਭੱਗ 99.85% ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਧਾਰਕ /ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਕਾਰਡ ਨਾਲ ਲਿੰਕ /ਸੀਡ ਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਵੰਡ ਆਨਲਾਈਨ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ epos.punjab.gov.in ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ।

ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ, ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਮੰਤਰਾਲਾ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਮਿਤੀ 30 ਦਸੰਬਰ, 2022 ਅਨੁਸਾਰ 01 ਜਨਵਰੀ, 2023 ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਣਕ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਗਰੀਬ ਕਲਿਆਣ ਅੰਨ ਯੋਜਨਾ (PMGKAY) ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਉਚਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ (Fair Price Shops) ਲੈਵਲ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਣਕ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਵਿਧੀ ਅੰਦਰੂਨੀ, ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਖੁਰਾਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲਾਗੂ ਹੈ। ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਧੀਕ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ (NFSA) ਅਧੀਨ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਟੀ.ਪੀ.ਡੀ.ਐਸ ਦਾ ਐਂਡ ਟੂ ਐਂਡ ਕੰਮਿਊਟਰੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਐਫ.ਪੀ.ਐਸ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਚੇਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਆਟੋਮੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2018 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਯੋਗ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਫਿੰਗਰ ਪ੍ਰਿੰਟ ਸਕੈਨਰ ਅਤੇ IRIS ਸਕੈਨਰ ਨਾਲ ਪਹਿਚਾਨ ਕਰਨ (ਬਾਇਓ ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਪਹਿਚਾਣ) ਉਪਰੰਤ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੁਰਾਕ ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ 1917 e-pos ਡਿਵਾਇਸਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੋਰ 17000 ਈ.ਪੈਸ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦੀ ਟੈਂਡਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਰ ਇੱਕ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤ ਦੁਕਾਨ (FPS) ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨ ਅਪ੍ਰੈਲ 2024 ਤੱਕ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਖਰੀਦ ਪੂਲ ਅਧੀਨ 868293.90 ਮੀਟਰਕ ਟਨ ਕਣਕ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ 661256.10 ਮੀਟਰਕ ਟਨ ਕਣਕ ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 637591.954 ਮੀਟਰਕ ਟਨ ਕਣਕ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹੇਠ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

ਸਾਰਣੀ 6: ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਉਚਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ:

ਲੜੀ ਨੰਬਰ	ਸ਼੍ਰੇਣੀ	ਸਮਾਂ ਅਵਧੀ	ਕਵਰਡ ਜਿਲੇ	ਵੰਡੀ ਗਈ ਕਣਕ (ਮਿਟਰਿਕ ਟਨਾਂ ਵਿੱਚ)
01	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ/ ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ.ਵਾਈ	ਅਪ੍ਰੈਲ, 2023 ਤੋਂ ਜੂਨ 2023	23	213945.615
02	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ/ ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ.ਵਾਈ	ਜੁਲਾਈ, 2023 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2023	23	212008.961
03	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ/ ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ.ਵਾਈ	ਅਕਤੂਬਰ, 2023 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ, 2023	23	211637.378
ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ. ਏ ਅਧੀਨ ਵੰਡੀ ਗਈ ਕੁੱਲ ਕਣਕ (ਮਿਟਰਿਕ ਟਨਾਂ ਵਿੱਚ)				637591.954

ਸਾਧਨ: ਖੁਰਾਕ, ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਜਿਸਟਰਡ 1.4665 ਕਰੋੜ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 1.38 ਕਰੋੜ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਪਹਿਲੇ 03 ਕੁਆਰਟਰਜ਼ (ਤਿਮਾਹੀ ਕੋਟਾ) ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਕੁਆਟਰਜ਼ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੇ ਕੋਟੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਨਵਰੀ, 2024 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2024 ਤੱਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਕੁਆਟਰ ਦੀ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਾਰਚ, 2024 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਖੁਰਾਕ ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ/ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ (ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

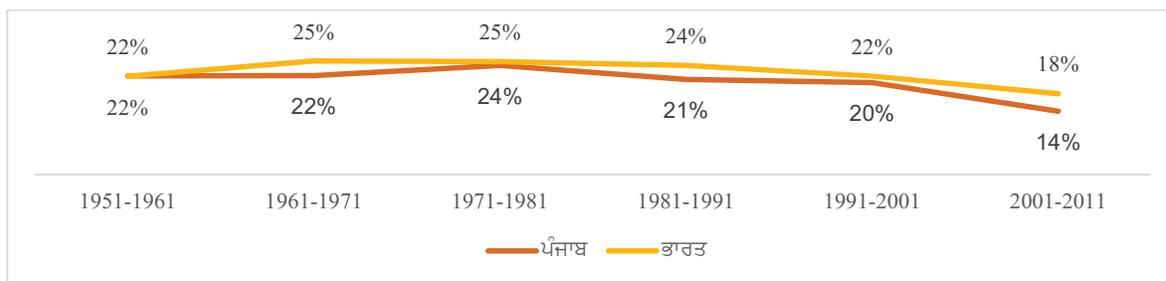
1.5 ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਜਨਸੰਖਿਆ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਚਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਆਸਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਨਸੰਖਿਅਕ ਰੁਝਾਨ

ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦਰ ਅਤੇ ਜਣਨ ਦਰ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਅਬਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਨਮ ਦਰ ਘੱਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਬਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ, ਇਹ ਗਿਰਾਵਟ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਰਹੀ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 9 ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 2001-2011 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 14% ਸੀ। ਸਾਲ 2001 ਤੋਂ 2011 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ ਅਬਾਦੀ ਵਾਧਾ ਦਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਦੇ 18% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 14% ਸੀ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਜਣਨ ਦਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੋਵਾਂ ਦੀ 1971 ਵਿੱਚ ਜਣਨ ਦਰ 5.2 ਸੀ। ਸਾਲ 2021 ਤੱਕ, ਇਹ ਦਰ ਭਾਰਤ ਲਈ 2.0 ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 1.6 ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੇ ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਮਰ ਵਰਗ, ਅਰਥਾਤ 15 ਤੋਂ 64 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਨਸੰਖਿਆ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 7 ਇਹ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਉਮਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 2011 (15 ਤੋਂ 64 ਸਾਲ) ਵਿੱਚ 67.7% ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2021 ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ 73.5% ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ, ਵੱਡੇ ਉਮਰ ਵਰਗ (ਭਾਵ, 65 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ) ਵਿੱਚ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਉਹੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 9: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਅਬਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ ਦੀ ਰਾਜ ਅੰਕੜਾ ਹੈਂਡਬੁੱਕ

ਸਾਰਣੀ 7: ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਮਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀ ਵੰਡ

	ਉਮਰ (ਸਾਲ)	1991	2011	2020
ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਮਰ	15 ਤੋਂ 64	60.1%	67.7%	73.5%
ਨੌਜਵਾਨ	15 ਤੋਂ 29	28.3%	29.1%	31.9%
ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕਦਮ	5 ਤੋਂ 14	23.3%	17.9%	14.0%
ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਵਸਥਾ	65 ਤੋਂ ਵੱਧ	5.0%	6.7%	6.7%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 1991 ਅਤੇ 2011; ਸੈਂਪਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸਰਵੇ 2020

ਇਹ ਜਨਸੰਖਿਆ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ, ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਉਮਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ

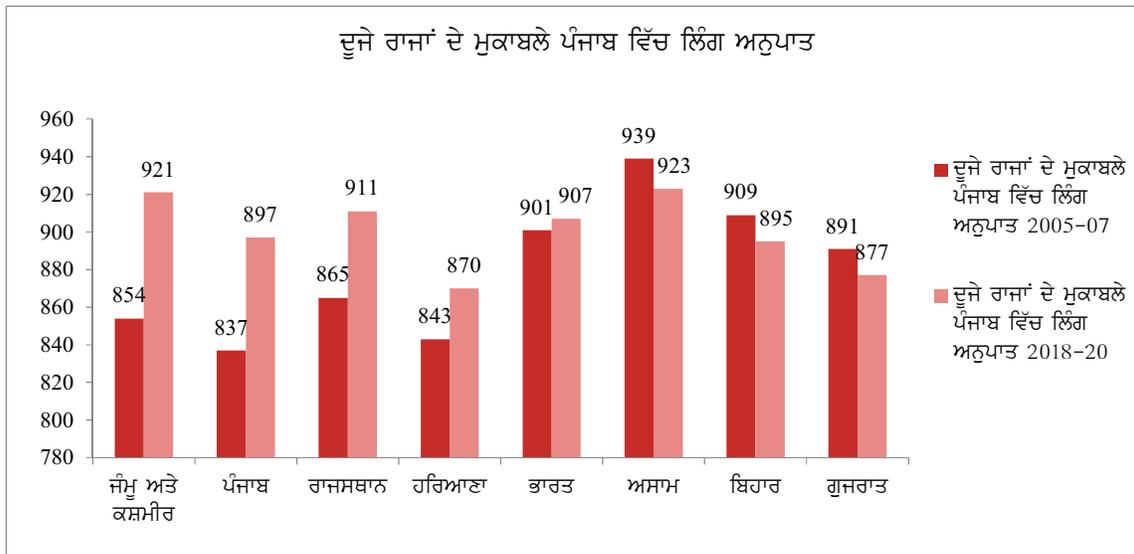
ਲਾਭਅੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੂਜਾ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਮਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵੱਧ ਰਹੀ ਨਿਰਭਰ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪਹਿਲਕਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸੀਮਤ ਵਿੱਤੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

ਇੱਕ ਆਈ.ਐਮ.ਐਫ. ਸਟਾਫ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ, ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਵਧਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਧੇਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹਨਰ ਇਕ ਮੰਚ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅਵਸਰ ਵਧਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸੰਮਿਲਿਤ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਲਈ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ, ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਧੀਮਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਮਾਨਾ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ, ਜੋ ਜਨਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿੰਗ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

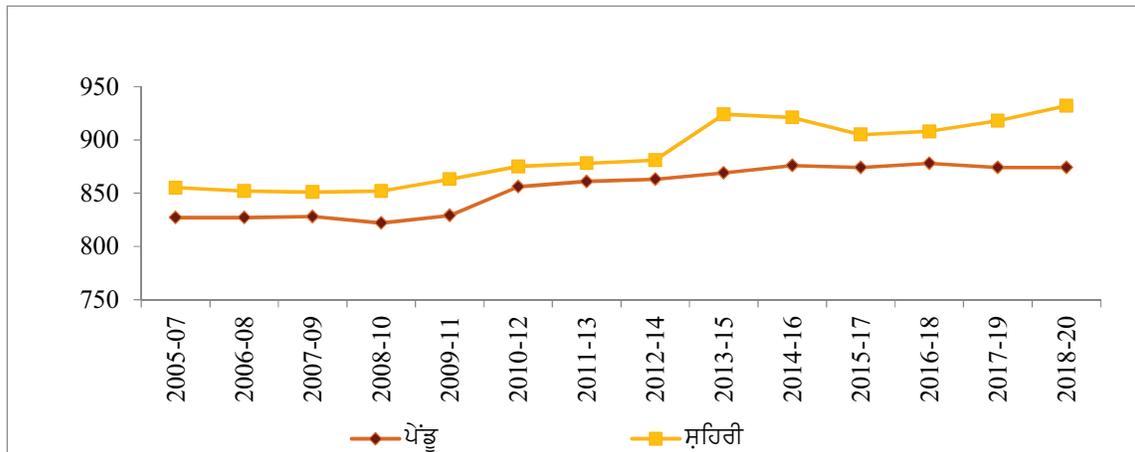
ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ 2005-07 ਤੋਂ 2018-20 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ 2005-07 ਵਿੱਚ 837 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2018-20 ਵਿੱਚ 897 ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ 2005-07 ਵਿੱਚ 901 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2018-20 ਵਿੱਚ 907 ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਪਿਛੇ 60 ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 10 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 46 ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 10 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਕਿ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਚੋਖੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੰਜਾਬ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 10: ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

ਸਾਧਨ: ਸੈਂਪਲ ਪੰਜੀਕਰਣ ਸਰਵੇ 2018-20

ਚਿੱਤਰ 11: ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

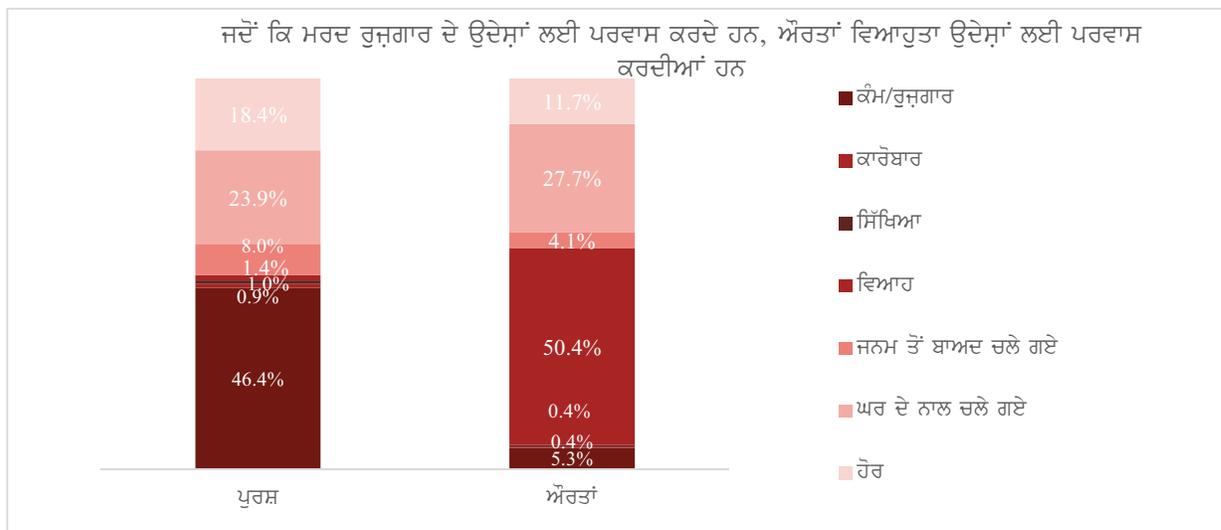
ਸਾਧਨ: ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੈਪਲ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਸਰਵੇ

ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 11 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਉੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਖਤ ਮੈਡੀਕਲ ਨਿਯਮ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਉੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਰੁਝਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ 24 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੇ (24,88,299) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੁੱਲ 5.3% ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੂਸਰੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅੱਠਵੇਂ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ 55.2% ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਵਸ ਗਏ।

ਚਿੱਤਰ 12: ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਧਾਰ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ 2011

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਵਾਰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਕੰਮ/ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 15 ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 26.1% ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਯੂ.ਪੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਜ਼ੀ ਕਾਮੇ ਜਾਂ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਉੱਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਮਾਰਕੀਟ ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 4: ਬਿਹਤਰ ਅਵਸਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਖਾਸਕਰ ਨੌਜਵਾਨ ਤਬਕੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਤੱਥ ਹੈ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਕਾਰਕ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਅਵਸਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਨੈਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਮਾਪਦੰਡ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਵੱਧ ਰਹੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਫੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2023 ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਬਿਓਰੋ (31 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ) ਦੇ ਕੁੱਲ 185724 ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 55% ਅਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ 45% ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਲਬਧ ਨੌਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ/ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਲਾਇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਸਥਿਰਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਵੇਖਣ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਸਾਨ (ਖਾਸਕਰ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨ) ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਸ ਲਈ ਪੈਸਾ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਵੇਚ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਧਕੇਲੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਧੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ)।

ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਕੀਮਾਂ : ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਗਰਭ ਤੋਂ ਬੁਢਾਪੇ ਤੱਕ ਸਹਾਇਤਾ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬੁਢਾਪਾ ਤੱਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਭਾਗ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਨਿਰਭਰ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਰਧਾਂ ਦੀ 2866000 ਆਬਾਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 10.3% ਹੈ। ਬਿਰਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 3670.27 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਕਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ 2211889 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ 10.12.2023 ਤੱਕ 2623.17 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ (ਆਈ.ਜੀ.ਐਨ.ਓ.ਏ.ਪੀ.ਐਸ)

ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ 60 ਸਾਲ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਨੈਕਾਰ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 54.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

“ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ” ਸਕੀਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ 1063.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 718.74 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 609062 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਮਿਤੀ 10.12.2023 ਤੱਕ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਧਵਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ

ਸਕੀਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਿਨੈਕਾਰ ਦੀ ਉਮਰ 40-59 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਿਨੈਕਾਰ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 7.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਸ਼ਰਿਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਨਿਰਭਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ 388.73 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 246.41 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 212448 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਮਿਤੀ 10.12.2023 ਤੱਕ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਕੀਮ (ਆਈਸੀਡੀਐਸ)

ਇਹ ਸਕੀਮ 1975 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਦੇ 155 ਆਈ.ਸੀ.ਡੀ.ਐਸ. ਬਲਾਕਾਂ (146 ਦਿਹਾਤੀ ਅਤੇ 9 ਸ਼ਹਿਰੀ) ਵਿੱਚ 27,314 ਅੰਗਣਵਾੜੀ ਕੇਂਦਰ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ 509.85 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 176.65 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 10.12.2023 ਤੱਕ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ 478.47 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 304.81 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 259568 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਮਿਤੀ 10.12.2023 ਤੱਕ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਪਾਹਜ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ

ਇਹ ਸਕੀਮ 20.2.2009 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਪਾਹਜ ਦੀ ਉਮਰ 20-59 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਿਨੈਕਾਰ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 4.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੇਤਰਹੀਣ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ

ਨੇਤਰਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਰੋਡਵੇਜ਼ ਵਿਖੇ ਰਿਆਇਤੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀ.ਆਰ.ਟੀ.ਸੀ. “ਬਲਾਇੰਡਸ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ” ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਬੱਸਾਂ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 11.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹਨ।

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਰੁਝਾਨ

2021-22 ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਐਲ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ. ਵਿੱਚ 1.7% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਐਲ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ ਅਤੇ ਡਬਲਯੂ ਪੀ ਆਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 3.1% ਅਤੇ 0.9% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 2022-23 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਦਰ (ਐਲਐਫਪੀਆਰ) 15+ ਸਾਲਾਂ ਲਈ 53.5% ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ (ਡਬਲਯੂਪੀਆਰ) 15+ ਸਾਲਾਂ ਲਈ 50.2% ਰਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਣੀ 8 ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੈਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਰਗੇ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ (ਯੂ.ਆਰ.) ਨੇ ਘਟਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 8 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਲ 2021-22 ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਲਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ (15 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਮਾਮੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਘਟ ਕੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 0.3 % ਅਤੇ 0.9 % ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 8: ਪੰਜਾਬ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ (%) 15 ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਮਰ ਲਈ

	ਪੰਜਾਬ		ਭਾਰਤ	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	51.8	53.5	55.2	57.9
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	48.5	50.2	52.9	56.0
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	6.4	6.1	4.1	3.2

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ., 2021-22 ਅਤੇ 2022-23

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ: ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ

ਸਾਰਣੀ 9 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬਿਹਤਰ ਰਹੇ ਹਨ। 2022-23 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੋਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 6.2% ਅਤੇ 6.0% ਸੀ। ਸਾਰਣੀ 9 ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ LFPR ਅਤੇ WPR ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹਨ।

2021-22 ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ LFPR ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 0.5% ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 2.3% ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ WPR ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 0.5% ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 2.4% ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ 0.4% ਦੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ 0.1% ਘਟੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 9: ਪੰਜਾਬ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ (%)—ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ—15 ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਮਰ ਲਈ

ਪੰਜਾਬ	ਪੇਂਡੂ		ਸ਼ਹਿਰੀ	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	51.8	54.1	51.8	52.3
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	48.4	50.8	48.7	49.2
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	6.6	6.2	6.1	6.0
ਭਾਰਤ	ਪੇਂਡੂ		ਸ਼ਹਿਰੀ	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	57.5	60.8	49.7	50.4
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	55.6	59.4	46.6	47.7
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	3.2	2.4	6.3	5.4

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ., 2021-22 ਅਤੇ 2022-23

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ: ਪੁਰਸ਼-ਔਰਤਾਂ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪਾਈ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ **LFPR** ਅਤੇ **WPR** ਘੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਹੈ। ਟੇਬਲ 10 **PLFS** 2022-23 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਨੈਪਸ਼ਾਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ **LFPR** 27.6% ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 78.3% ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ 3 ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ 5.2% ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ 8.7% ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 10: ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ (%) - ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ 15 ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਮਰ ਲਈ

	ਪੁਰਸ਼		ਇਸਤਰੀ	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	77.2	78.3	24.0	27.6
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	72.8	74.2	21.9	25.2
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	5.7	5.2	8.7	8.7

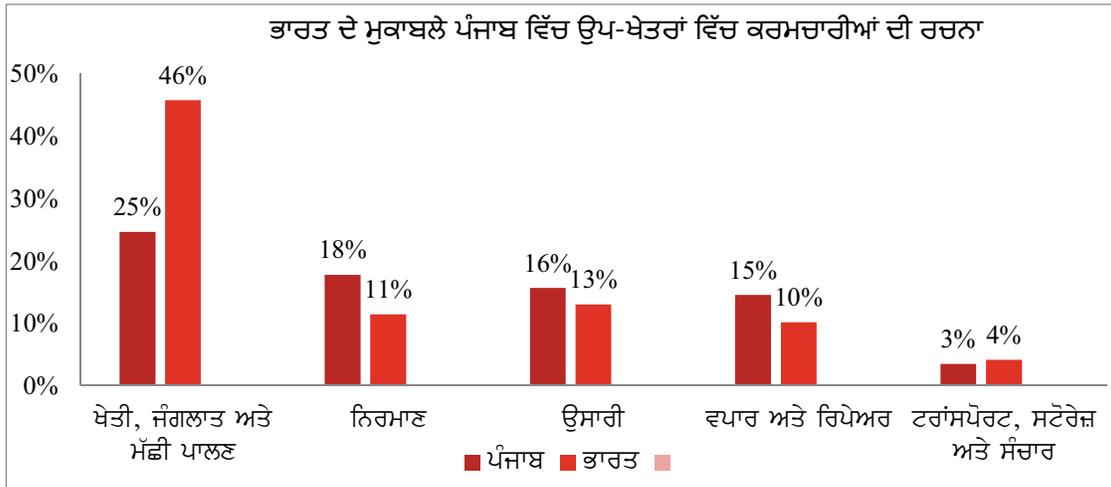
ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ., 2021-22 ਅਤੇ 2022-23

ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਵੰਡ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਬ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਮਾਣ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਹੈ। **PLFS** 2022-23 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 25% ਕਾਮੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਟੈਕਸਟਾਈਲ, ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਸਮਾਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਨੁਪਾਤ (18%) ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ (16%) ਨੂੰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੇਬਰਫੋਰਸ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ 25% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 46% ਵੱਧ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਾਹੇ ਉਸਾਰੀ ਦੂਸਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਉਧਰ ਹੀ ਨਿਰਮਾਣ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 13)।

ਚਿੱਤਰ 13: ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

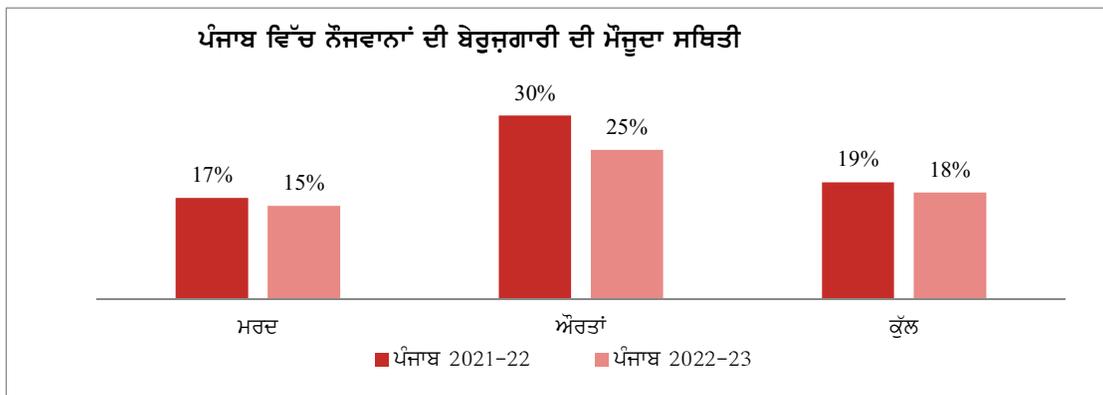
ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ. 2022-23

ਹਾਲਾਂਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੁੱਚੇ ਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਮੁਰੰਮਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹਨ।

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ (15-29 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ) ਇੱਕ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। PLFS 2022-23 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ 2021-22 ਵਿੱਚ 19% ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘਟ ਕੇ 2022-23 ਵਿੱਚ 18% ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 14 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, 2022-23 ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 14: ਪੰਜਾਬ 2021-22 & 2022-23 ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸਾਧਨ: ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ 2022-23

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਬੰਧਤ ਵਿਭਾਗ ਕਾਊਂਸਲਿੰਗ, ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ, ਸਰਕਾਰੀ/ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਕੋਚਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀਆਂ/ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ/ਸਵੈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਰੁਜ਼ਗਾਰ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਨਵੰਬਰ 2018 ਵਿੱਚ ਜਿਲਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਬਿਓਰੋ (ਡੀ.ਬੀ.ਈ.ਈ.) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡੀ.ਬੀ.ਈ.ਈ. ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾਤਾਵਾ ਲਈ ਜਿਲਾ ਹੈੱਡਕੁਆਟਰ ਵਿਚ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਇਕੋ ਸਟਾਪ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਹੈ। ਡੀਬੀਈਈ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਵਾਂ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਲਈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਭਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਯਮਤ ਇੰਟਰਫੇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।

i. ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣਾ।

ii. ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਈ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ।

iii. ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਲਈ ਬੈਂਕ ਲੋਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ।

iv. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਲੇਸਮੈਂਟਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਾ।

v. ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਗੈਰ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾਤਾ ਲਈ ਇਕ-ਸਟਾਪ ਪਲੇਟਫਾਰਮ।

2023-2024 (ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 2023) ਦੌਰਾਨ, ਡੀ.ਬੀ.ਈ.ਈ.ਵੱਲੋਂ 1332 ਪਲੇਸਮੈਂਟ/ਸਵੈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੈਂਪਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 79715 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। 58788 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 2056 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ/ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਕੋਚਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣ ਲਈ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕਲੌਤੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ (10+2) ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਅਤੇ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, 78 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 35 ਉਮੀਦਵਾਰ ਐਸ.ਐਸ.ਬੀ. ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। 5 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੀ-ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਟਰੇਨਿੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 8 ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ

ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ (ਮੋਹਾਲੀ) ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੈਡਿਟਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਟੀਚਾ ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡਿਫੈਂਸ ਅਕੈਡਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਲਾਂ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਬਣਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਬੌਧਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਦਰਮਿਆਨ 94 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 16 ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਯੁਵਾ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੇਂਦਰ (ਸੀ-ਪਾਈਟ)

19 ਅਗਸਤ 1990 ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਪੰਜਾਬ ਯੁਵਾ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੇਂਦਰ (ਸੀ-ਪਾਈਟ), ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕਨੀਕੀ ਹੁਨਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਵੈ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਪੇਂਡੂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼, ਸੈਂਟਰਲ ਪੈਰਾ ਮਿਲਟਰੀ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਪੂਰਵ-ਭਰਤੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ 14 ਸੀ-ਪਾਈਟ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 4 ਸਥਾਈ ਕੈਂਪ ਅਤੇ 10

ਅਸਥਾਈ ਕੈਂਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਦੌਰਾਨ 5907 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ 264 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ

ਪੰਜਾਬ ਘਰ-ਘਰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ

ਪੰਜਾਬ ਘਰ-ਘਰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਸੁਸਾਇਟੀ (ਪੀ.ਜੀ.ਆਰ.ਕੇ.ਐਮ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਾਲ 2017 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਹੇਤੂ ਪੰਜਾਬ ਘਰ-ਘਰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ:-

1. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਜੋਬ ਹੈਲਪਲਾਈਨ:

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਜੋਬ ਹੈਲਪਲਾਈਨ/ 25-ਸੀਟਰ ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ - ਪੀ.ਜੀ.ਆਰ.ਕੇ.ਐਮ. ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹਨ - ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ PGRKAM ਨੈਸ਼ਨਲ ਇਨਫੋਰਮੈਟਿਕਸ ਸੈਂਟਰ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਇੰਕ. (NICSI), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੁਧਾਰ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੂਚੀਬੱਧ ਏਜੰਸੀ ਹੈ, ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮੋਬਾਈਲ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਆਊਟਬਾਉਂਡ IVR ਕਾਲਾਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੋਰਟਲ www.pgrkam.com ਤੇ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ ਦੁਆਰਾ 30-11-2023 ਤੱਕ ਕੁੱਲ 407124 ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨਾਂ/ਅਪਡੇਟੇਸ਼ਨਾਂ/ਸਵਾਲਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਪੂਰਾ ਡਿਜੀਟਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਡਿਜੀਟਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ-ਇੱਕ ਡਿਜੀਟਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ www.pgrkam.com PGRKAM ਦੁਆਰਾ ਜਨਵਰੀ 2020 ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਹੱਲ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਦਰਿਸ਼ ਇਨਫੋਟੈਕ ਲਿਮਟਿਡ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪੋਰਟਲ www.pgrkam.com ਵੈਬਸਾਈਟ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਡਿਊਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੋਬਸੀਕਰ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ, ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ, ਕਾਊਂਸਲਿੰਗ, ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸਥਾਨਕ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਲਾਈਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 223466 ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ 1655 ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

3. ਏਮਜ਼ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਕੇਂਦਰ

ਐਡਵਾਂਸਡ ਰੈਸਪੀਰੇਟਰੀ ਥੈਰੇਪਿਸਟ ਦੇ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ PGRKAM ਦੁਆਰਾ ਏਮਜ਼ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਇੱਕ ਉੱਤਮਤਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, 28 ਜੁਲਾਈ 2021 ਨੂੰ ਇੱਕ ਐਮਓਯੂ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। 98 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ, 96 ਉਮੀਦਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਮੈਡੀਕਲ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਟ੍ਰੇਨਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਐਡਵਾਂਸਡ ਰੈਸਪੀਰੇਟਰੀ ਥੈਰੇਪਿਸਟ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਸੀਵਰੇਜ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਸੰਕਲਪ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਦਮਤਾ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ ਬੋਰਡ, ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਮਿਤੀ 10.8.2021 ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਪੱਤਰ ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਪ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 200 ਸੀਵਰੇਜ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲਾਗਤ 6.07 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ MSDE ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ MSDE ਦੁਆਰਾ 100% ਫੰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਟਿਆਲਾ (110 ਉਮੀਦਵਾਰ) ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ

(90 ਉਮੀਦਵਾਰ) ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਕਲਾਸਰੂਮ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਓ.ਜੇ.ਟੀ. ਪੂਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਕਲੋਜ਼ਰ ਫਰਵਰੀ 2024 ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ।

5. CSR ਅਧੀਨ ਸਵਰਾਜ ਇੰਜਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਵਰਾਜ ਇੰਜਨ ਲਿਮਟਿਡ ਨਾਲ 23-03-2021 ਨੂੰ ਮੋਹਾਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ CSR ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ 2 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 400 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 265 ਉਮੀਦਵਾਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, 80 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਰੀ ਹੈ, 159 ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, 134 ਉਮੀਦਵਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ 111 ਉਮੀਦਵਾਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ।

6. ਸੰਕਲਪ ਅਧੀਨ ਜੇਲ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਸਕਿੱਲ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਜੇਲ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 7 ਜੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਲੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 505 ਜੇਲ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਜੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਸ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਦੂਰਜਾ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੇਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣ ਜਾਣ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 409 ਜੇਲ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

7. MRSPTU ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ SSC ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ PSDM ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਹਿਤ MRSPTU ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ 378 ਡੋਮੇਨ ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹੁਨਰਮੰਦ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

8. ਹੁਨਰ ਅੰਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਸਬੰਧਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕੋਰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ PSDM ਵਿੱਚ ਹੁਨਰ ਅੰਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸਪਲਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਕਲਪ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 4 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੀ.ਐਨ.ਡੀ.ਯੂ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੁਆਰਾ ਸਬਮਿਟ ਕੀਤੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਬਾਕੀ 13 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਪੀ.ਯੂ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੀ.ਯੂ. ਨੇ ਫਾਇਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਸਬਮਿਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹਨ।

9. ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ PGRAKM ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਟੀਮ ਫੇਸ ਬੁੱਕ, ਇੰਸਟਾਗਰਾਮ, ਯੂਟਿਊਬ ਅਤੇ ਟਵਿਟਰ ਵਰਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਲੇਟਫਾਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ 22 ਡੀਬੀਈਈਜ਼ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਕੈਂਪ, ਗਰੁੱਪ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਸੈਸ਼ਨ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਡੀਬੀਈਈਜ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਪੇਜਾਂ ਤੇ ਪੋਸਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਾਰੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਪੇਜਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ 724 ਪੋਸਟਾਂ ਅਪਲੋਡ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ/ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ 342 ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ "ਖਵਾਇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਡਾਣ" ਫੇਸਬੁੱਕ ਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 2 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ।

10. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ:

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਟੱਡੀ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਟੱਡੀ ਅਤੇ ਵਰਕ ਵੀਜ਼ਾ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਟੱਡੀ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਟੱਡੀ ਅਤੇ ਵਰਕ ਵੀਜ਼ਾ ਸਬੰਧੀ 1592 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 42 ਗਰੁੱਪ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਸੈਸ਼ਨ ਲਾਏ ਗਏ ਅਤੇ 2 ਵੈਬੀਨਾਰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

11. ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਪਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ, ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਮਿਸ਼ਨ (NULM), ਦੀਨ ਦਯਾਲ ਉਪਾਧਿਆਏ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕੌਸ਼ਲਿਆ ਯੋਜਨਾ (DDUGKY) ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕੌਸ਼ਲ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ (PMKVY, ਪੰਜਾਬ), ਜਲ ਜੀਵਨ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੀ.ਐਸ.ਆਰ. ਰਾਹੀਂ 2736 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ 24852 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

12. CSR ਅਧੀਨ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਉੱਤਮਤਾ (SGMEA)

PSDM ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਸਪੋਰਟਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵਿਚਕਾਰ 09.02.23 ਨੂੰ ਚਮੜਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 200 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਲਾਈ ਆਪਰੇਟਰ-ਗੁਡਸ ਐਂਡ ਗਾਰਮੈਂਟਸ, ਕਟਿੰਗ ਓਪਰੇਟਰ-ਸਪੋਰਟਸ ਗੁਡਸ ਅਤੇ ਕਟਰ-ਗੁਡਸ ਐਂਡ ਗਾਰਮੈਂਟਸ ਵਰਗੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ MoU ਉੱਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ 200 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਲਾਗਤ 90 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੋ CSR ਦੇ ਤਹਿਤ ICICI ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ, Machine Stitching of Inflatable Balls ਤਹਿਤ 41 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 33 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 18 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ Stitching of Bags & Accessories ਤਹਿਤ 42 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 38 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 21 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

13. IBM-CSR BoX ਸਕਿੱਲ ਬਿਲਡ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

IBM ਨਾਲ 13.01.2022 ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਵਿੱਤੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 2000-3000 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਔਨਲਾਈਨ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਔਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕੁੱਲ 7500+ ਕੋਰਸ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੇਸਿਕ ਡਿਜੀਟਲ ਕੋਰਸ ਡਾਟਾ ਸਾਇੰਸ, ਵੈਬ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ, ਬਲਾਕਚੇਨ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਆਦਿ ਕੋਰਸ 1-140 ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 1023 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 196 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਰੀ ਹੈ, 523 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 801 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

14. CSR ਅਧੀਨ ਮਹਿੰਦਰਾ ਐਂਡ ਮਹਿੰਦਰਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਐਂਡ ਮਹਿੰਦਰਾ (ਸਵਰਾਜ ਡਿਵੀਜ਼ਨ) ਨੇ 4 ਅਗਸਤ 2022 ਨੂੰ MoU ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਐਸ.ਏ.ਐਸ ਨਗਰ, ਮੋਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸਹੂਲਤ ਨੇ 444 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਖਲਾਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਲਈ CSR ਫੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਐਂਡ ਮਹਿੰਦਰਾ ਦੁਆਰਾ ਟਰੇਨਿੰਗ ਪਾਰਟਨਰ ਨੂੰ ਟਰਾਂਸਫਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਫੰਡਾਂ ਨਾਲ ਮੁਫਤ ਹੈ। ਟਰੈਕਟਰ ਆਪਰੇਟਰ, ਟਰੈਕਟਰ ਮਕੈਨਿਕ, ਘਰੇਲੂ ਡੇਟਾ ਐਂਟਰੀ ਆਪਰੇਟਰ, ਸੀਆਰਐਮ ਘਰੇਲੂ ਨਾਨ ਵਾਇਸ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 210 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਰੀ ਹੈ, 300 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 129 ਉਮੀਦਵਾਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਅਤੇ 310 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

15. CSR ਅਧੀਨ HDFC ਬੈਂਕ ਲਿਮਿਟਿਡ ਦੁਆਰਾ “ਪਰਿਵਰਤਨ” ਸਕੀਮ

PSDM ਅਤੇ HDFC ਬੈਂਕ ਲਿਮਿਟਿਡ ਵਿਚਕਾਰ 27.12.2022 ਨੂੰ MoU ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਰਸ 300 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ MoU ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜੋ ਕਿ ਗੈਰ-ਵਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ MoU ਦੇ ਤਹਿਤ General Duty Assistant, Medical Lab Technician, Business Correspondent, Junior software developer, Search Engine Marketing Executive, Retail Sales Specialist ਅਤੇ Hospital Front Desk Executive ਕੋਰਸ ਕਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 1080 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਰੀ ਹੈ, 270 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, 810 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਅਤੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

16. CSR ਅਧੀਨ ICICI Foundation (ਪੀਆਈਟੀ ਕੈਂਪਸ, ਖੂਨੀਮਾਜਰਾ)

ਪੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਐਮ ਨੇ 2016 ਵਿੱਚ ਖੂਨੀਮਾਜਰਾ, ਖਰੜ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਪੀਆਈਟੀ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ICICI ਅਕੈਡਮੀ ਫਾਰ ਸਕਿੱਲਜ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ IKG-PTU ਅਤੇ ICICI Foundation ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਿਕੋਣੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਕੈਡਮੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਾਲ 2016 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ MoU 2016 ਤੋਂ 2021 ਤੱਕ 5 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਭਗ 2000 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ Selling Skills, Office Administration, Electric Appliance, Tractor Repair, Central Air Conditioning, Electrical and Home Appliance Repair, Refrigeration and Air Conditioning ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 31 ਮਾਰਚ 2022 ਨੂੰ 3 ਸਾਲ (2025) ਤੱਕ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ MOU ਦਾ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 184 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਰੀ ਹੈ, 1002 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 972 ਉਮੀਦਵਾਰ ਰੱਖੇ ਗਏ।

ਅਧਿਆਇ 2: ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ

ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਮਾਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਰਫ 1.53% ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, ਕੇਂਦਰੀ ਪੂਲ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਲਗਭਗ 31.22 ਫੀਸਦੀ ਚਾਵਲਾਂ ਅਤੇ 46.24 ਫੀਸਦੀ ਕਣਕ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਜਨਵਰੀ 2024 ਤੱਕ)।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਗਤੀਵਧੀਆ ਖੇਤਰ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ 26.68 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ 24.64 ਫੀਸਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ (2022-23) ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਚਾਵਲ ਦਾ ਝਾੜ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ।

ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਧੀਮੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੋੜ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਹੋਰ ਉਚਿਤ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਦੋ ਬਦਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

1. ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ : ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਣਕ-ਝੋਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਲਈ ਸਥਿਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 1500 ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਝੋਨੇ ਦੀ ਸਿਧੀ ਬਿਜਾਈ (ਡੀ.ਐਸ.ਆਰ) ਕਰੇਗਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੂੰਗ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਐਮ.ਐਸ.ਪੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਝੋਨੇ ਦੀਆਂ 3 ਪਿਛੇਤੀ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੱਟ ਖਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

2. ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸਥਾਨ: ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਪਨ ਖੇਤਰ ਇਕ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜਗਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਘੱਟ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਪਰਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਰਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 50 ਫੀਸਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ/ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ 80 ਫੀਸਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਲਗਭਗ 24,000 ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਹੋਰ 23,000 ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ 350 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਲੱਗ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ 2038.65 ਲੱਖ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 38798.08 ਏਕੜ ਮੌਜੂਦਾ ਰਕਬਾ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। 3233.35 ਏਕੜ ਨਵਾਂ ਰਕਬਾ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 1,86,646 ਟਨ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਝੀਰਾਂ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2016 ਵਿੱਚ 1 ਏਕੜ ਤੋਂ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 1212 ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਝੀਰਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 1500 ਟਨ ਤੋਂ 2418 ਟਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁੱਧ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ (1271 ਗ੍ਰਾਮ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ (444 ਗ੍ਰਾਮ) ਨਾਲੋਂ ਲੱਗਭਗ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੋ ਗੁਣਾ (200 ਅੰਡੇ) ਹੈ।

2.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਪੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ, ਪੇਂਡੂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ 28.91% ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਰਵੇਖਣ, ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ 2022-23 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਅਨਾਜ ਟੋਕਰੀ ਵਜੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਪੂਲ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਝੋਨੇ ਦਾ 31% ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ 46% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਨਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਕੌਮੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਨਾਜ ਪਟਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ 12 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਰਕਬਾ ਕਣਕ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਅਧੀਨ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਣਕ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 14 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਸੂਬੇ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਾਵਲ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ 10 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਲ ਝੋਨੇ ਅਧੀਨ ਰਕਬੇ ਦਾ 6.4 ਫੀਸਦੀ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਾਵਲ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੇਂਦਰੀ ਪੂਲ ਖਰੀਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੇਂਦਰੀ ਪੂਲ ਖਰੀਦ ਵਿੱਚ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੇ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਬਾਰਡ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਇਨਾਂਸ਼ਿਅਲ ਇੰਨਕਲਿਓਜ਼ਨ ਸਰਵੇ (2016-17) ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਡੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

2.2 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

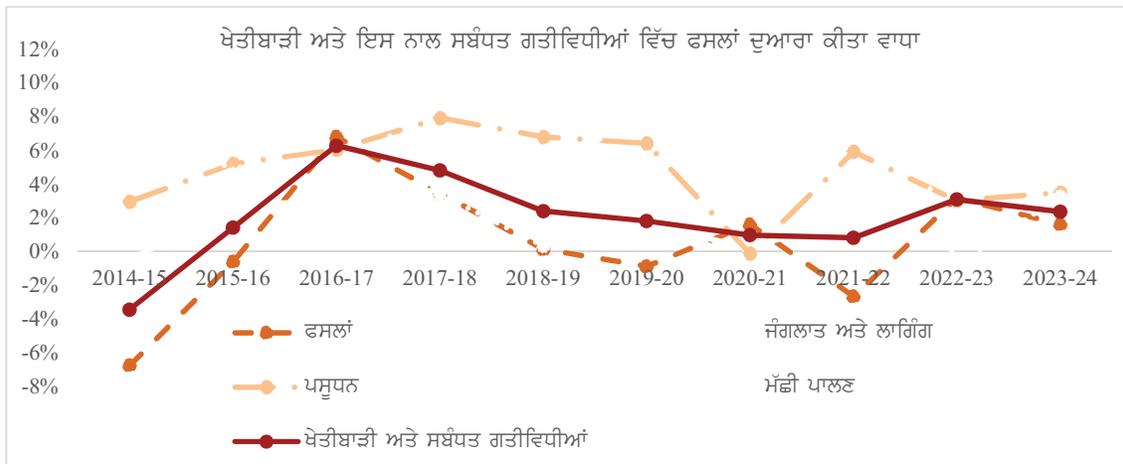
ਸਾਲ 2023-24 (ਏ) ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 26.98% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 26.68% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 2.70% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2023-24 (ਏ) ਵਿੱਚ 2.35% ਵਾਧਾ ਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 2.87% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2023-24(ਏ) ਦੌਰਾਨ 1.60% ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਝਾੜ ਹੈ।

ਫਸਲੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਲ 2023-24(ਏ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ. ਐਸ. ਵੀ. ਏ. ਵਿੱਚ 14.28 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਫਸਲੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਸਮੁੱਚੇ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਤੇ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 15)। ਸਾਲ 2023-24(ਏ) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਫਸਲੀ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 2.87 ਫੀਸਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1.60 ਫੀਸਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਪਰ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 15 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

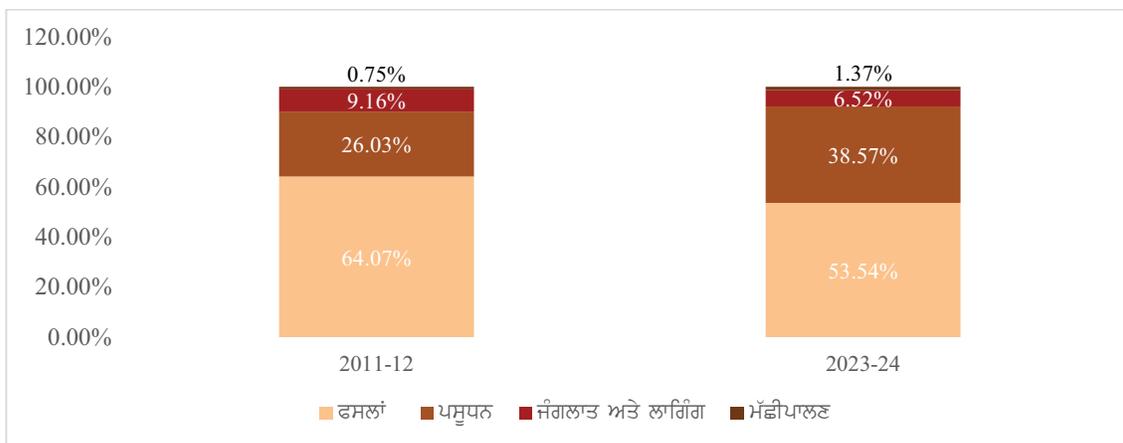

ਸਾਧਨ :- ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਵਿਕਾਸ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਾਤਾਵਾਹਰਣ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਪਰ ਘੱਟ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਇਥੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 ਦਰਮਿਆਨ 4.8% ਦਾ ਔਸਤ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਏ) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 3.47% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ।

ਇਹ ਰੋਚਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪਨ ਸੈਕਟਰ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ 26.03% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ 38.57% ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 16: ਖੇਤੀ ਉਪ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ) ਇਹ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਫਾਰਮ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 16 : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਬ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ :- ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

2.3 ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਵਕਤੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰਵੇਖਣ (ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ) 2022-23 ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ 45.76 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 24.64 ਫੀਸਦੀ ਕਾਮਿਆਂ (ਯੂਜ਼ਅਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਐਂਡ ਸਬਸਿਡੀਰੀ ਸਟੇਟਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ) ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਉਪਜੀਵਕਾ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੁਲ ਪੇਂਡੂ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ 35.76 ਫੀਸਦੀ ਕਾਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 32.90 ਫੀਸਦ ਅਤੇ 44.05 ਫੀਸਦੀ ਹੈ।

2.4 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਧਾਰਿਤ ਉਦਯੋਗ

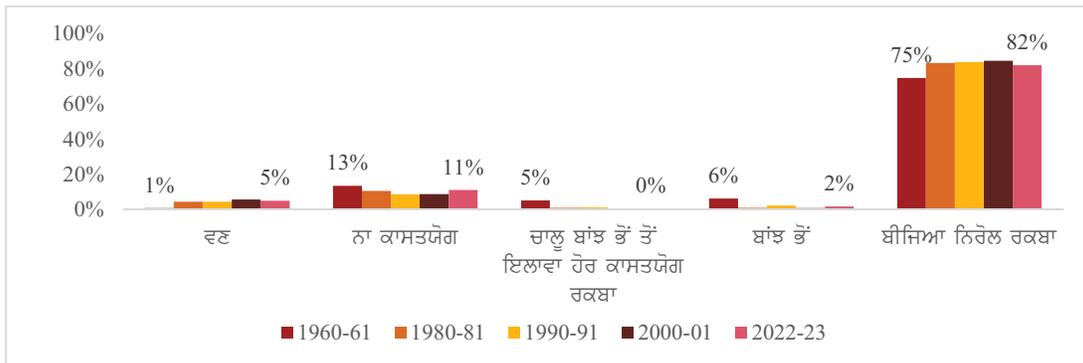
ਰਾਜ ਦੀ ਉਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਸੈਕਟਰ (ਐਫ.ਪੀ.ਆਈ) ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦਾ 7.87 ਫੀਸਦੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੌਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ (ਐਮ.ਓ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਈ.2023)³। ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ 2021-22 ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਯੂਨਿਟ (ਖਾਦ-ਖੁਰਾਕ, ਲੱਕੜੀ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਉਤਪਾਦ, ਚੱਮੜਾ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਉਤਪਾਦ) ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੂਲ ਵਾਧੇ ਦਾ 34.5 ਫੀਸਦੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ 45.6 ਫੀਸਦੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ (ਮੌਸਮੀ)⁴।

2.5 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ

ਫਸਲੀ ਖੇਤੀ

ਭੂਮੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਚਿੱਤਰ 17: ਭੂਮੀ ਵਰਤੋਂ ਨਮੂਨਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਰਿਪੋਟਿੰਗ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭੋਂ ਰਿਕਾਰਡ, ਪੰਜਾਬ

³ Ministry of Food Processing Industries, (2023). Annual Report 2022-23. Government of India

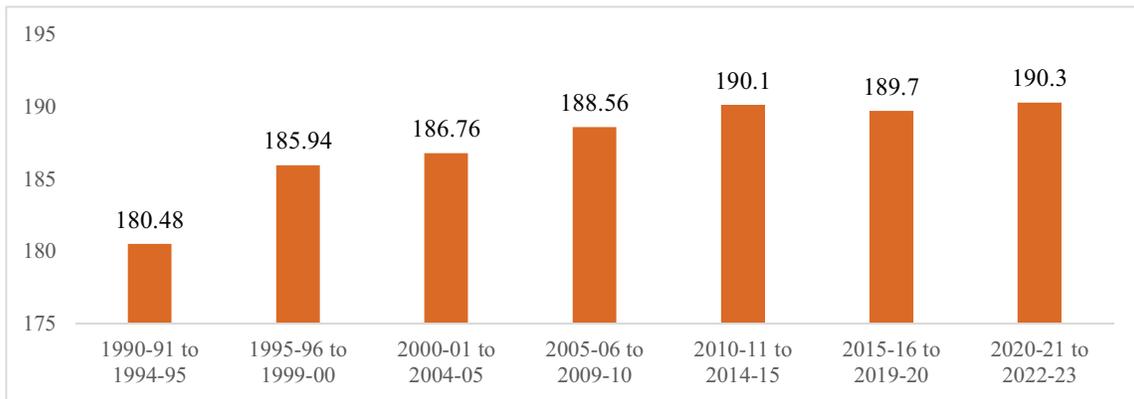
⁴ MoSPI. (n.d.). Annual Survey of Industries 2021-22. Industrial Statistics Wing, Data Processing Division, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ, ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ-17)। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 41.14 ਲੱਖ ਹੈਕਟੇਅਰ ਅਰਥਾਤ ਕੁਲ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਖੇਤਰ ਦਾ 81.7 ਫੀਸਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਸੀ। 1960-61 ਵਿੱਚ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ, ਵਾਹੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਕਿ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਉਹ 6 ਫੀਸਦੀ ਅਤੇ 5 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 2 ਫੀਸਦੀ ਅਤੇ 0 ਫੀਸਦੀ ਤੇ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਲ 1960-61 ਅਤੇ 2022-23 ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 13 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ 11 ਫੀਸਦੀ ਤੱਕ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਤ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ

ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ 191.7 ਫੀਸਦੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 18) ਸਾਲ 1990-91 ਤੋਂ 1994-95 ਦੌਰਾਨ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ 180 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਸਾਲ 2015-16 ਤੋਂ 2019-20 ਦੌਰਾਨ 190 ਫੀਸਦੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ 2015-16 ਵਿੱਚ 142.6 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ 2020-21 ਵਿੱਚ 152.7 ਫੀਸਦੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਬੀਜਣ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਚੱਕਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 18 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਸਤ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ (ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਔਸਤ) (ਫੀਸਦ % ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ :- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਅੰਕੜਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਪੁਸਤਿਕਾ-ਭੂਮੀ ਵਰਤੋਂ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਮੂਨਾ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭੋਂ ਰਿਕਾਰਡ, ਪੰਜਾਬ

ਫਸਲੀ ਤਰਤੀਬ

ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਰਕਬੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਭੂਮੀ ਦਾ ਲਗਭਗ 86.4 ਫੀਸਦੀ ਖੇਤਰ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛਿਲਕੇ ਵਾਲੇ ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਕੁਲ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੇ 3.15 ਫੀਸਦੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਪਾਹ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੰਨਾ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਕੁਲ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਰਕਬੇ ਦੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਲੱਗਭਗ 1-1 ਫੀਸਦੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਣਕ-ਝੋਨੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ (ਐਮ.ਐਸ.ਪੀ) ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੀਤੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਲ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਾਲਾਂ, ਮੱਕੀ, ਤੇਲ ਵਾਲੇ ਬੀਜਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ-11)

ਸਾਰਣੀ-11 : ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਫਸਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ

ਫਸਲਾਂ	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2019-20	2021-22	2022-23(ਪੀ)
ਝੋਨਾ	4.8%	6.9%	17.5%	26.9%	40.1%	40.1%	40.4%
ਕਣਕ	27.3%	40.5%	41.6%	43.6%	45%	45.0%	44.9%
ਮੱਕੀ	6.9%	9.8%	5.6%	2.5%	1.5%	1.3%	1.2%
ਬਾਜਰਾ	2.69%	3.7%	1%	0.2%	0.03%	0.0%	0.0%
ਜੌਂ	1.4%	1%	0.9%	0.5%	0.12%	0.1%	0.1%
ਦਾਲਾਂ	19.1%	7.3%	5%	1.9%	0.5%	0.1%	0.2%
ਤੇਲ ਬੀਜ	3.9%	5.2%	3.7%	1.5%	0.6%	0.6%	0.6%
ਗੰਨਾ	2.8%	2.3%	1%	1.3%	1.2%	1.1%	1.2%
ਕਪਾਹ	9.4%	7%	9.6%	9.3%	3.2%	3.2%	3.2%
ਸਬਜ਼ੀਆਂ	1.2%	0.9%	1.1%	0.7%	3.3%	1.5%	0.5%
ਫਲ	0.6%	0.6%	0.4%	0.8%	1.1%	0.9%	1.0%
ਹੋਰ ਫਸਲਾਂ	17.7%	14.8%	12.6%	10.8%	3.6%	6.1%	6.7%

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਤੇਲ ਬੀਜ

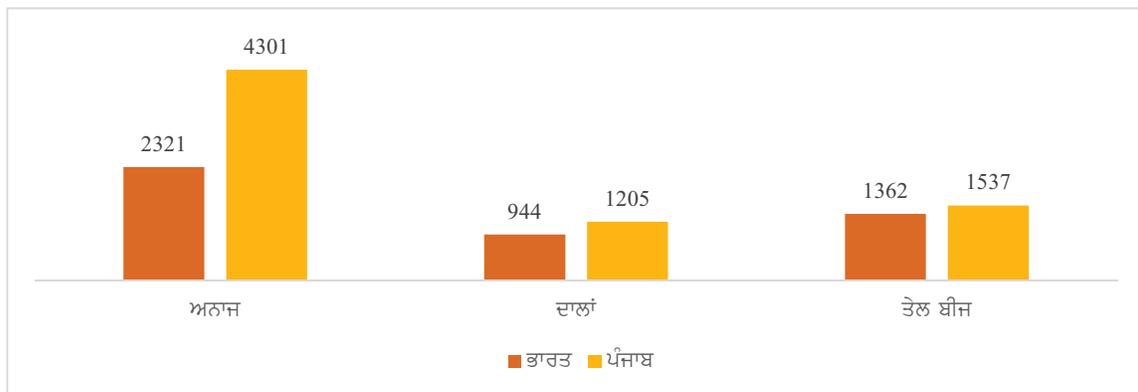
ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਨਾਜਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਖੇਤਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਮਰਥਨ ਮੁੱਲ ਕਾਰਨ ਯਕੀਨੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ ਫਸਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਕੁਲ 78.8 ਲੱਖ ਹੈਕਟੇਅਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ 40 ਫੀਸਦੀ ਝੋਨਾ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਅਤੇ 45 ਫੀਸਦੀ ਕਣਕ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਣਕ ਅਤੇ ਚਾਵਲ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਕੀਤੇ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਕਣਕ ਅਤੇ ਚਾਵਲ ਦੀ ਫਸਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੱਖੋਂ ਗੈਰ ਮਾਫਕ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਭੂਮੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ-12 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ

ਫਸਲਾਂ	ਖੇਤਰਫਲ (000 ਹੈਕਟੇਅਰ)			ਉਤਪਾਦਨ (000 ਮੀਟਰਕ ਟਨ)		
	2021-22	2022-23	ਬਦਲਾਅ(%)	2021-22	2022-23	ਬਦਲਾਅ(%)
ਅਨਾਜ	6845	6817.3	-0.4%	29020	30783.2	6.1%
ਸੀਰੀਅਲ	6782	6784.7	0%	28946	30749.4	6.2%
ਚਾਵਲ	3143.3	3167.8	0.8%	13643	13751.0	0.8%
ਕਣਕ	3526.5	3517.5	-0.3%	14871	16567.4	11.4%
ਮੱਕੀ	105.3	93.3	-11.4%	414	409.9	-1.0%
ਦਾਲ	62.6	32.6	-47.9%	76	33.8	-54.5%
ਛੋਲੇ	1.7	1.7	0.0%	2.2	1.8	-18.2%
ਹੋਰ ਦਾਲਾਂ	60.9	30.9	-49.26%	72.8	32.0	-56.04%
ਤੇਲ ਬੀਜ	49.5	59.2	19.6%	75.3	86.4	14.7%
ਮੂੰਗਫਲੀ	1.4	1.7	21.4%	2.8	2.9	3.6%
ਹੋਰ ਤੇਲ ਬੀਜ	48.1	57.5	19.5%	72.5	83.5	15.2%
ਗੰਨਾ	87.3	90.3	3.4%	7167	7506	4.7%
ਕਪਾਹ	250.3	248.9	-0.6%	645	444	-31.2%
ਕੁੱਲ ਬੀਜੀਆ ਖੇਤਰਫਲ	7826	7888	0.7%	40195.7	41989	4.46%

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਚਿੱਤਰ 19: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਸਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਝਾੜ 2022-23 (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ/ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਮੂੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਤੇਲਬੀਜ਼ਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਦਾ ਝਾੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 13)। ਇਹ ਉਚ ਉੱਪਜ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਖਾਦ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖੇਤੀ ਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਝਾੜ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਇਹ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਤੇਲਬੀਜ਼ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਦਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 13 :- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫਸਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਝਾੜ (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ/ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2000-01	2010-11	2021-22	2022-23
ਚਾਵਲ	1009	1765	2733	3229	3506	3828	4340	4341
ਕਣਕ	1244	2237	2730	3715	4563	4693	4216	4710
ਮੱਕੀ	1135	1555	1602	1784	2793	3707	3930	4393
ਗੰਨਾ	33956	40442	49739	55369	60844	70059	83153	83123
ਕਪਾਹ	269	371	309	463	430	641	437	303

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਬਾਗਬਾਨੀ

ਬੀਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ-14)। ਪੰਜਾਬ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜਲਵਾਯੂ ਜ਼ੋਨਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਨੂੰ, ਮਿੱਠਾ ਸੰਤਰਾ, ਅਮਰੂਦ, ਨਾਸ਼ਪਤੀ, ਲੀਚੀ, ਅੰਬ ਅਤੇ ਆੜੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਫਿਲਕਾ ਆਧਾਰਤ ਅਨਾਜਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਉੱਚ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕਟੇਅਰ ਆਮਦਨ ਫਿਲਕੇ ਵਾਲੇ ਅਨਾਜਾਂ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਨਵੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਅਟਾਰੀ ਵਿਖੇ ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਸ਼ਨ ਆਫ ਹਾਰਟੀਕਲਚਰ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ 100 ਏਕੜ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਇੰਡੀਅਨ ਕੌਂਸਲ ਫਾਰ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਰਿਸਰਚ (ਆਈ ਸੀ ਏ ਆਰ) ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭੁੰਗਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਬਾਦਲ (ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ) ਅੰਬੋਹਰ ਅਤੇ ਟਾਹਲੀਵਾਲਾ ਜੱਟਾਂ (ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ) ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਖੱਟੇ ਰਸ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਮਿਲਖਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਿਲਖਾਂ ਲਗਭਗ 43646 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ 8174 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਕਿਨੂੰ, ਅਮਰੂਦ ਅਤੇ ਅੰਬ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਕੇਲਿਆਂ (61,018 ਕਿਲੋ ਗ੍ਰਾਮ/ਹੈਕਟੇਅਰ), ਅੰਗੂਰ (30,969 ਕਿ. ਗ੍ਰਾ./ਹੈਕਟੇਅਰ) ਅਤੇ ਕਿਨੂੰ (26,832 ਕਿ.ਗ੍ਰਾ./ਹੈਕ.) ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਾਸ਼ਪਤੀ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਾਧਾ 8.53 ਫੀਸਦੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਲੂਬੁਖਾਰਾ ਦਾ 7.82 ਫੀਸਦੀ ਅਤੇ ਸੰਤਰੇ (ਮਾਲਟਾ) ਦਾ 6.11 ਫੀਸਦੀ ਉਤਪਾਦਕ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਾਰਣੀ 14 :- ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਝਾੜ

ਫਸਲ	ਖੇਤਰ (ਹੈਕਟੇਅਰ)			ਉਤਪਾਦਨ (ਮੀ.ਟਨ)			ਉਪਜ (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ / ਹੈਕਟੇਅਰ)		
	2021-22	2022-23	ਬਦਲਾਅ (%)	2021-22	2022-23	ਬਦਲਾਅ (%)	2021-22	2022-23	ਬਦਲਾਅ (%)
ਫਲ	96686	99758	3.18	2141770	2218748	3.59	22152	22241	0.40
ਕਿਨੂੰ	46841	47862	2.18	1254598	1284211	2.36	26784	26832	0.18
ਸੰਤਰਾ ਅਤੇ ਮਾਲਟਾ	3800	4013	5.61	33281	35316	6.11	8758	8800	0.48
ਨਿੰਬੂ	3031	3113	2.71	24528	25073	2.22	8094	8055	-0.48
ਲੀਚੀ	3653	3775	3.34	60390	62440	3.39	16530	16540	0.06
ਅਮਰੂਦ	12173	12769	4.90	276685	292872	5.85	22729	22936	0.91
ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ	4335	4692	8.24	101573	110236	8.53	23431	23494	0.27
ਆੜੂ	2623	2743	4.57	46979	49160	4.64	17910	17919	0.05
ਆਲੂਬੁਖਾਰਾ	509	546	7.27	8982	9684	7.82	17662	17732	0.40
ਅੰਗੂਰ	224	224	0.00	6921	6942	0.30	30963	30969	0.02
ਬੋਰ	1564	1597	2.11	27542	28100	2.03	17612	17594	-0.10
ਆਂਵਲਾ	936	945	0.96	14571	14685	0.78	15571	15546	-0.16
ਕੇਲਾ	185	193	4.32	11363	11759	3.48	61448	61018	-0.70
ਅੰਬ	8897	9002	1.18	156202	164581	5.36	17557	18283	4.14

ਸਾਧਨ : ਬਾਗਵਾਨੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

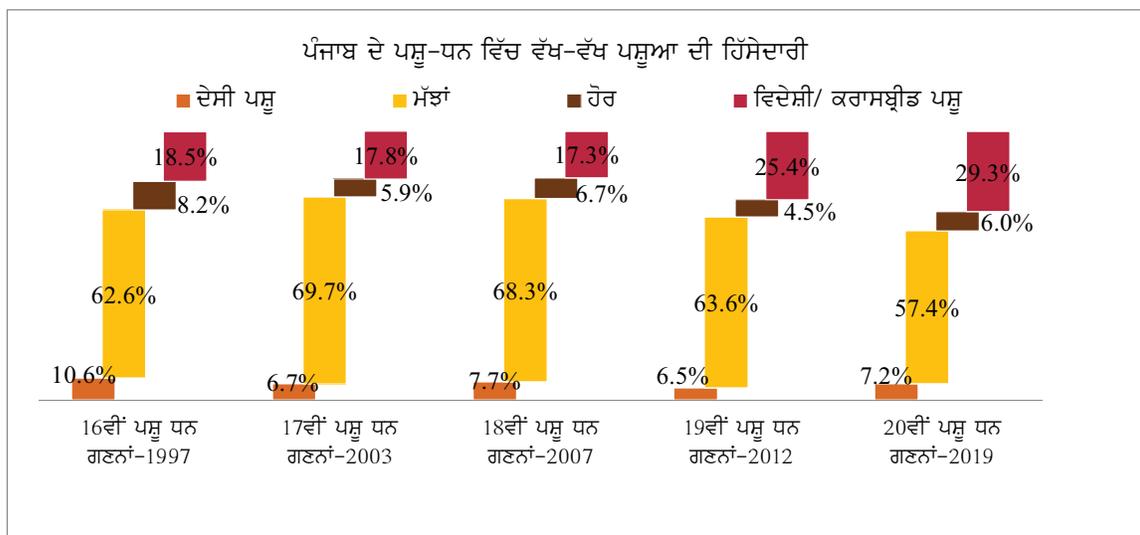
ਪਸ਼ੂ-ਧਨ

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਦੂਸਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਿਯੋਗ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਵੱਲੋਂ 38.57 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ 3.47% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਖੇਤਰ ਨੇ ਫਸਲੀ ਖੇਤੀ ਦੇ 0.67 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 4.8 ਫੀਸਦੀ ਦੇ

ਔਸਤ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਫਸਲੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉਪਰ ਸਬ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਘੱਟ ਨਿਰਭਰਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਸਾਤ, ਭੂਮੀ ਵੰਨਗੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਵਾਧੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਬ-ਸੈਕਟਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਮੁਕੰਮਲ/ਪਾਰਟ ਟਾਈਮ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ (2012-13) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ, ਖਰਚ, ਉਤਪਾਦਨ, ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ. ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੰਜਾਬ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਤੋਂ 5,303 ਰੁਪਏ ਔਸਤ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੂਸਰਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰਿਆਣਾ 6,089 ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕੁਲ ਔਸਤ ਮਾਸਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 91.6 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕੇਵਲ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਗਣਨਾ-2019 ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਦਾ 1.3 ਫੀਸਦੀ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ (57.4 ਫੀਸਦੀ) ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਨਸਲ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਨਸਲ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ-20)। ਦੇਗਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2012 ਵਿੱਚ 25.4 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2019 ਵਿੱਚ 29.3 ਫੀਸਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਉੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਉੱਚ-ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ 1271 ਪ੍ਰਤੀ ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੁੱਲ ਪੋਲਟਰੀ ਵਿੱਚ 2.1 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 20: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ:- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਗਣਨਾ

ਸਾਰਣੀ-15: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਮੀਟ ਅਤੇ ਅੰਡਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ

ਸਾਲ	ਉਤਪਾਦਨ				ਵਾਧਾ			
	ਦੁੱਧ (000 ਟਨ)	ਅੰਡੇ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)	ਮੀਟ (000 ਟਨ))	ਉੱਨ ('000'ਕਿਲੋ ਗ੍ਰਾਮ)	ਦੁੱਧ (%)	ਅੰਡੇ (%)	ਮੀਟ (%)	ਉੱਨ (%)
2007-08	9282.0	37914.0	109.0	435.0				
2008-09	9387.0	36790.0	108.0	451.0	1.1%	-3.0%	-0.9%	3.7%
2009-10	9389.0	32828.0	147.0	485.0	0.0%	-10.8%	36.1%	7.5%
2010-11	9423.0	35449.0	175.0	506.0	0.4%	8.0%	19.0%	4.3%
2011-12	9551.0	36030.0	181.0	532.0	1.4%	1.6%	3.4%	5.1%
2012-13	9724.3	37911.0	212.1	557.7	1.8%	5.2%	17.2%	4.8%
2013-14	10011.1	43375.6	235.0	557.7	2.9%	14.4%	10.8%	0.0%
2014-15	10351.4	42642.2	236.9	460.9	3.4%	-1.7%	0.8%	-17.4%
2015-16	10774.2	44218.2	249.9	472.7	4.1%	3.7%	5.5%	2.6%
2016-17	11282.1	47825.6	248.6	489.6	4.7%	8.2%	-0.5%	3.6%
2017-18	11854.9	52250.3	276.4	514.7	5.1%	9.3%	11.2%	5.1%
2018-19	12598.8	55908.7	231.3	524.9	6.3%	7.0%	-16.3%	2.0%
2019-20	13347.6	56388.0	248.4	525.4	5.9%	0.9%	7.4%	0.1%
2020-21	13394.0	56511.6	223.7	455.8	0.3%	0.2%	-9.9%	-13.2%
2021-22	14076.8	60663.8	227.9	449.1	5.1%	7.3%	1.9%	-1.5%
2022-23(P)	14301.45	62603.29	252.23	451.07	1.6%	3.2%	10.7%	0.4%

ਸਾਧਨ:- ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪਸ਼ੂਪਾਲਣ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਡੇਅਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (2021-22) ਵਿੱਚ ਹੋਏ 5.1% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 1.6% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (2021-22) ਦੇ 7.3% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 3.2% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੀਟ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (2021-22) ਵਿੱਚ 1.9% ਦੇ ਵਾਧੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 10.7% ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2007-08 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2022-23 ਤੱਕ ਦੇ 15 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਅੰਡਾ, ਮੀਟ ਅਤੇ ਉੱਨ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਔਸਤਨ 54.1%, 65.1%, 131.4% ਅਤੇ 3.7% ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਰਾਜ ਨੂੰ "ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਡਲ ਡੇਅਰੀ ਰਾਜ" ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਡੋਅਰੀ ਰਾਜ ਬਣਨ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ:-

1. ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਮ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਨਸਲ ਸੁਧਾਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਵੈਟਨਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਹਤਰੀਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 1367 ਵੈਟਨਰੀ ਹਸਪਤਾਲ, 1489 ਵੈਟਨਰੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਅਤੇ 22 ਵੈਟਨਰੀ ਪੌਲੀਕਲੀਨਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੈਟਨਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ 1508 ਅਤੇ ਵੈਟਨਰੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ ਦੀਆਂ 2010 ਅਸਾਮੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹਨ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਵੈਟਨਰੀ ਸੰਸਥਾ ਔਸਤਨ 2470 ਪਸ਼ੂਧਨ, 2.5 ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ 4.2 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਨਸਲ ਸੁਧਾਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ।
2. ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁੱਧ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ (1271 ਗ੍ਰਾਮ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ (444 ਗ੍ਰਾਮ) ਨਾਲੋਂ ਲੱਗਭਗ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੋ ਗੁਣਾ (200 ਆਂਡੇ) ਹੈ। ਗਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਝਾ ਦੀ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਵਿਭਾਗ ਨੇ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 18.70 ਲੱਖ ਮਸਨੂਈ ਗਰਭਦਾਨ (ਏ.ਆਈ.) ਕੀਤੇ ਹਨ।
3. ਰਾਜ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਗ ਨੇ 326 ਵੈਟਨਰੀ ਅਫ਼ਸਰ, 1007 ਵੈਟਨਰੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਅਤੇ 2 ਮਿਲਕ ਰਿਕਾਰਡਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਵੈਟਨਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀਆਂ 300 ਅਸਾਮੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੰਜਾਬ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ(ਪੀ.ਪੀ.ਐਸ.ਸੀ) ਨੂੰ ਅਤੇ ਗਰੁੱਪ ਸੀ ਦੀਆਂ 96 ਅਸਾਮੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੰਜਾਬ ਸੁਬਾਰਡੀਨੇਟ ਸਰਵਿਸ ਸਿਲੈਕਸ਼ਨ ਬੋਰਡ(ਪੀ.ਐਸ.ਐਸ.ਐਸ.ਬੀ) ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਹੈ।
4. ਰਾਜ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਸੰਸਥਾ-North Regional Disease Diagnostic Laboratory (NRDDL), ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ 8 ਰਾਜਾਂ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ (ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੱਦਾਖ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ (NCT) ਨੂੰ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। Lumpy Skin Disease ਅਤੇ African Swine Fever ਦੀ ਆਉਟਬ੍ਰੇਕ ਦੌਰਾਨ ਸਟੈਂਡਰਡ ਇੰਨਵੈਸਟੀਗੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਰਵੇਲੇਂਸ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੇ ਤਹਿਤ Lumpy Skin Disease ਦੇ 451 ਅਤੇ African Swine Fever ਦੇ 204 ਨਮੂਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।
5. ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਵੈਟਨਰੀ ਅਤੇ ਐਨੀਮਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅਫਰੀਕਨ ਸਵਾਈਨ ਫੀਵਰ (ASF) ਵਾਸਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਜੋਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
6. ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵੈਟਨਰੀ ਵੈਕਸੀਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਜੋ ਲੱਗਭਗ 12 ਵੈਕਸੀਨ/ ਐਂਟੀਜਨ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬੱਚਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
7. ਰਾਜ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੱਪਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ 62.14 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਲਟੀ-ਸਪੈਸ਼ਲਿਟੀ ਵੈਟਨਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ 6.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਐਲੋਕੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਾਲ 2026-27 ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

8. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਹੂ ਵਿਖੇ ਮੱਝਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸੁਧਾਰ ਰਾਹੀਂ ਮੱਝਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਇੱਕ Elite Herd ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਲਾਗਤ 20 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ 5.71 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬੱਜਟ ਪ੍ਰੋਵਿਜ਼ਨ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।
9. ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ Lumpy Skin Disease (LSD) ਅਤੇ African Swine Fever (ASF) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:-
 - ੳ. Lumpy Skin Disease (LSD) ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਾਜ ਨੇ 1.54 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ Goat Pox Vaccine ਵੈਕਸੀਨ ਦੀਆਂ ਲੱਗਭਗ 11.64 ਲੱਖ ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 9.54 ਲੱਖ ਖੁਰਾਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਗ ਪਸ਼ੂ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ Lumpy Skin Disease (LSD) ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ 1.61 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਪੈਕੇਜ ਵੀ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ, ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਗ ਪਸ਼ੂ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 78.75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ Goat Pox Vaccine ਵੈਕਸੀਨ ਦੀਆਂ 25 ਲੱਖ ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਗ ਪਸ਼ੂ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕਰਨ ਲਈ 15-02-2023 ਤੋਂ 24-04-2023 ਤੱਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਫਤਰ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: P.7/12th Plan/2023-24/22-AHDC/2544 ਮਿਤੀ 17-08-2023, 2023-24 ਦੀ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਐਲ.ਐਸ.ਡੀ ਟੀਕਾਕਰਨ ਲਈ 131.25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਅਲਾਟਮੈਂਟ (78.75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ 52.50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ) ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
 - ਅ. African Swine Fever (ASF) ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੂਰਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੂਰ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਲਈ 70 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ, ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤਹਿਤ 91 ਸੂਰ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
10. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤ ਪੋਸ਼ਿਤ ਸਕੀਮ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੋਕੁਲ ਮਿਸ਼ਨ (ਆਰ.ਜੀ.ਐਮ.) ਤਹਿਤ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡੇਅਰੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਬੋਰਡ (ਐਨ.ਡੀ.ਡੀ.ਬੀ.) ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਪਸ਼ੂਪਨ ਵਿਕਾਸ ਬੋਰਡ (ਪੀ.ਐਲ.ਡੀ.ਬੀ.) ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 2 ਪਰੋਜੈਕਟ ਟੈਸਟਿੰਗ ਅਤੇ 1 ਪੈਡੀਗਰੀ ਸਲੈਕਸ਼ਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀਮਨ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਸਪਲਾਈ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸਲਾਂ/ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਚ ਜੈਨੇਟਿਕ ਮੈਰਿਟ ਵਾਲੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

ੳ. ਪਰੋਜੈਕਟ ਟੈਸਟਿੰਗ-ਮੁਹਰਾ

- 1) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਬਰਨਾਲਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
- 2) 2850.01 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬੱਜਟ (2019-20 ਤੋਂ 2025-26)
- 3) ਨਸਲ : ਮੁਹਰਾ
- 4) ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੀਚਾ : 2025-26 ਤੱਕ 506 ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 383 ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਅ. ਪਰੋਜੈਕਟ ਟੈਸਟਿੰਗ- ਸਾਹੀਵਾਲ

- 1) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
- 2) ਕੁੱਲ ਚਾਲੂ ਬੱਜਟ 1797.43 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (2019-20 ਤੋਂ 2025-26)
- 3) ਨਸਲ : ਸਾਹੀਵਾਲ ਬਲਦ

- 4) ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੀਚਾ : 2025-26 ਤੱਕ 329 ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 167 ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ੲ. ਪੈਡੀਗਰੀ ਸਲੈਕਸ਼ਨ-ਨੀਲੀ ਰਾਵੀ

- 1) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ
- 2) ਕੁੱਲ ਚਾਲੂ ਬੱਜਟ 755.43 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (2019-20 ਤੋਂ 2025-26)
- 3) ਨਸਲ : ਨੀਲੀ-ਰਾਵੀ ਬਲਦ
- 4) ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੀਚਾ : 2025-26 ਤੱਕ 39 ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 18 ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ੳ. ਐਕਸੇਲਰੇਟਰ ਬਰੀਡ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ - ਸੈਕਸ ਸੀਮਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ:-

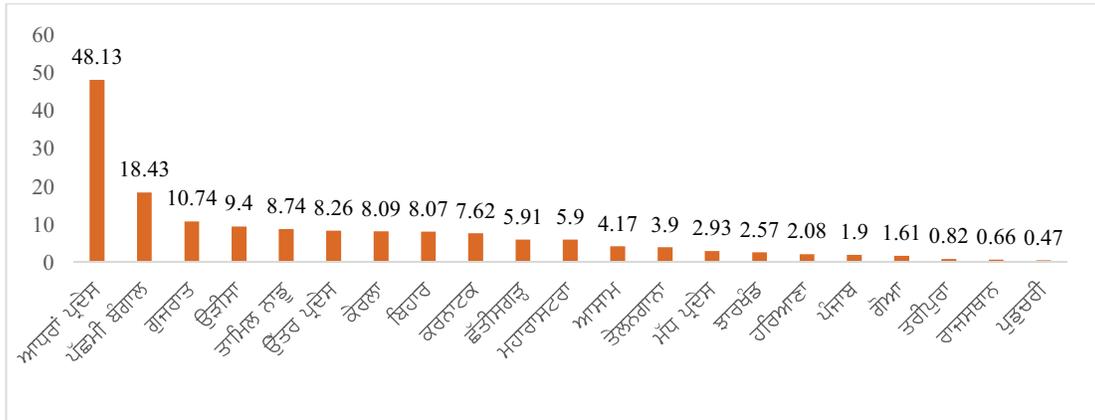
ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉੱਚ ਜੈਨੇਟਿਕ ਵੱਛੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਕਦਮ ਨਾਲ ਅਵਾਰਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਨਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਫ੍ਰੈਜ਼ਨ ਸੈਕਸਡ ਸੀਮਨ ਦੀਆਂ 80,000 ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਅਤੇ 50,000 ਖੁਰਾਕਾਂ ਦਾ ਨਵਾ ਆਰਡਰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਫਰਮ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਇੱਕ ਗੈਰਤੱਟੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬੀਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦਾ ਖੇਤਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਤੱਟੀ ਰਾਜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ, ਗੁਜਰਾਤ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਗਾ ਪਾਲਣ, ਰੀ ਸਰਕੂਲੇਟਰੀ ਐਕੁਆਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ, ਬਾਇਓ ਫਲਾਕ ਸਿਸਟਮ, ਫਿਸ਼ ਫੀਡ ਮਿੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮੁੱਚੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੂਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ) ਸਾਲ 2023-24(ਏ) ਵਿੱਚ 1.37 ਫੀਸਦੀ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਸਾਲ 2023-24(ਏ) ਵਿੱਚ 3.25 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2012-13 ਅਤੇ 2022-23 ਦਰਮਿਆਨ ਸਲਾਨਾ ਔਸਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲ 6.55 ਫੀਸਦੀ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਫਾਰਮਾਂ ਤੇ 2038.65 ਲੱਖ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ 3233.35 ਏਕੜ ਨਵਾਂ ਰਕਬਾ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 38798.08 ਏਕੜ ਪੁਰਾਣਾ ਰਕਬਾ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 184646 ਟਨ ਮੱਛੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। 9168 ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਸਬੰਧੀ 5 ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਫਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ 606.05 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 21 : ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ, ਲੱਖ ਟਨਾਂ ਵਿੱਚ

ਸਾਧਨ:- ਮੱਛੀਪਾਲਣ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਹੈਂਡਬੁੱਕ, 2022

ਹੋਰ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ:

ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਰੇਪਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਰਾਜ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਾਨਸਾ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਖਾਰੇਪਣ ਅਤੇ ਸੇਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗਤੀਵਿਧੀ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਇੱਕ ਮੀਟ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁੱਲ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਅਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 3.00 ਤੋਂ 4.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2016 ਵਿੱਚ 1 ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 1212 ਏਕੜ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 1500 ਟਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 2418 ਟਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 45 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਨਵਾਂ ਖੇਤਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ 251.82 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ:

ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਕਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਨਵਾਂ ਰਕਬਾ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ 22 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 65.37 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ:

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਤੱਸਯ ਸੰਪਦਾ ਯੋਜਨਾ (PMMSY) ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਸਬਸਿਡੀ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 45 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੋਆਈ ਲਈ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ ਅਤੇ ਆਟੋ-ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਕੁੱਲ 26.31 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ

ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿੰਨੀ ਫਿਸ਼ ਫੀਡ ਮਿੱਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 9.01 ਲੱਖ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰੀ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਕਿੱਲਿਆ ਵਾਲੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਫਾਰਮ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰੀ-ਸਰਕੂਲੇਟਰੀ ਐਕੁਆਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ (RAS) ਅਤੇ ਬਾਇਓ-ਫਲੋਕ ਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ ਵੱਧ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰ.ਏ.ਐਸ ਅਜਿਹੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੀਮਤ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇੰਡੋਰ ਟੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਾਇਓ-ਫਲੋਕ ਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੁਆਰਾ ਟੈਂਕ/ਤਲਾਬ ਵਿੱਚ ਜੀਵਾਣੂ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੱਛੀ ਦੇ ਮੱਲ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਫਾਇਦੇ ਹਨ ਓ) ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਅ) ਫੀਡ ਦੀ ਘੱਟ ਲਾਗਤ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਮੁਨਾਫੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

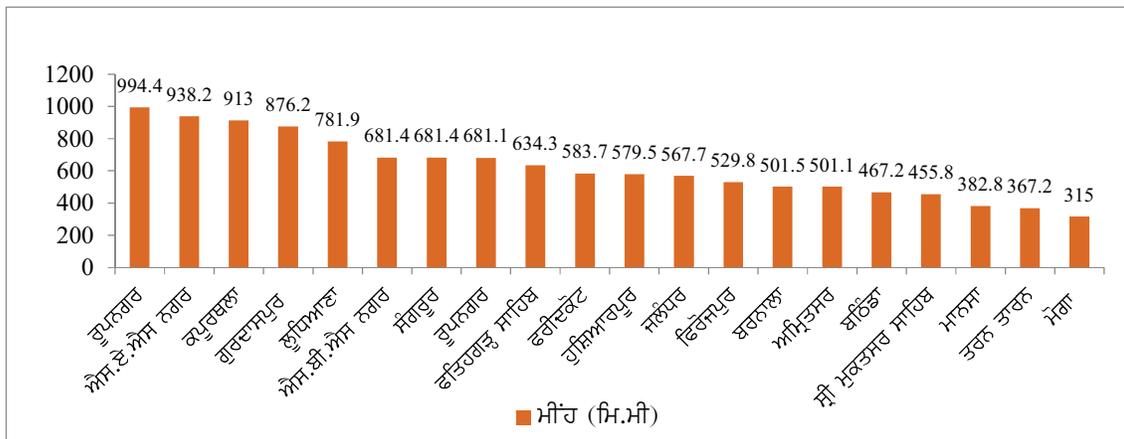
ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰੀਵਰ ਰੈਂਚਿੰਗ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 3.00 ਲੱਖ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਤਕਨੀਕੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਵਿਜ਼ਿਟ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। 3 ਤਕਨੀਕੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ 2 ਮੱਛੀ ਪਾਲਕਾਂ ਨੇ ਰੀ-ਸਰਕੂਲੇਟਰੀ ਐਕੁਆਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ ਬਾਰੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ 5-9 ਦਸੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਕੋਲਡ ਵਾਟਰ ਫਿਸ਼ਰੀਜ਼ ਰਿਸਰਚ, ਭੀਮਤਾਲ, ਉਤਰਾਖੰਡ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਰੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ 4 ਤਕਨੀਕੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ 4 ਮੱਛੀ ਪਾਲਕਾਂ ਨੇ 12-16 ਦਸੰਬਰ 2022 ਤੱਕ ਸੈਂਟਰਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਬ੍ਰੈਕਿਸ਼ ਵਾਟਰ ਐਕਵਾਕਲਚਰ, ਚੇਨਈ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦਿਵਸ (21 ਨਵੰਬਰ) ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ 17 ਤਿੰਨ ਰੋਜ਼ਾ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਨਤਮ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦਾ ਧੰਦਾ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 17 ਫਰਵਰੀ 2023 ਨੂੰ ਡੈਮੋਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਫਾਰਮ-ਕਮ-ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ, ਪਿੰਡ ਈਨਾ ਖੇੜਾ, ਬਲਾਕ ਮਲੋਟ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾ ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਕ ਅਤੇ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੀ-ਸਰਕੂਲੇਟਰੀ ਐਕੁਆਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਬਾਰੇ 2 ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਅਤੇ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਾਰੇ 4 ਇੱਕ-ਰੋਜ਼ਾ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ।

2.6 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਤੱਥ

ਬਰਸਾਤ

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਉਚਿਤ ਸਿੰਚਾਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਉੱਪਰ ਸੀਮਤ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਹੜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਰਨ ਬਰਸਾਤ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 629.8 ਮਿ.ਮੀ. ਔਸਤ ਬਰਸਾਤ ਹੋਈ। ਸਾਰੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਮੋਗਾ ਵਿੱਚ 315 ਮਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਰੂਪਨਗਰ ਵਿੱਚ 994.4 ਮਿ.ਮੀ. ਬਰਸਾਤ ਹੋਈ। ਚਿੱਤਰ 22 ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਦੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਔਸਤ ਮੁੱਕਮਲ ਅਸਲ ਬਰਸਾਤ ਬਾਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 22: ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਮੁਤਾਬਕ ਔਸਤ ਸਾਲਨਾ ਬਰਸਾਤ 2022 (ਮਿ.ਮੀ.)

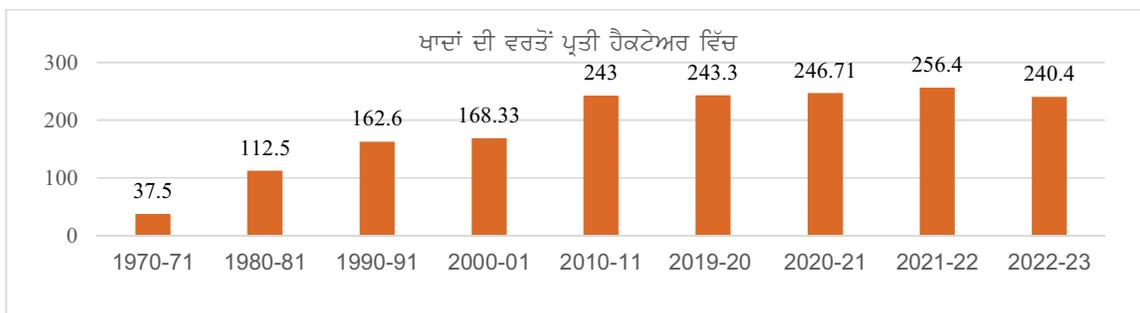
ਸਾਧਨ :- ਭਾਰਤੀ ਮੌਸਮ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ।

ਸੰਦ-ਸਾਧਨ

ਖਾਦ

ਪੰਜਾਬ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਰੰਭਕ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਵਰਤੋਂ 1970-71 ਵਿਚ 37.5 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 1990-91 ਵਿਚ 162.6 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਅਤੇ 2010-11 ਵਿਚ ਵਧ ਕੇ 243 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਇਸ ਉਚਾਈ ਤੋਂ 240.4 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। 1990-91 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਔਸਤ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਸਾਲ 2010-11 ਵਿਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 1.67 ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 23 : ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਦ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

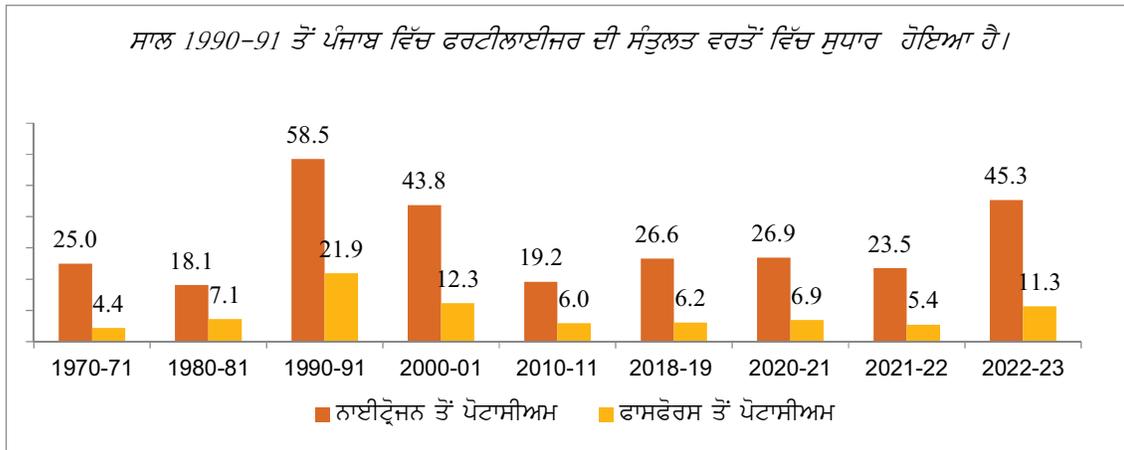

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ,

ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2013-14 ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 23) ਵਿਚ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ 'ਯੂ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਅਕਾਰ ਬਣਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਸਾਲ ਜਿਸ ਲਈ ਡਾਟਾ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੁਪਾਤ ਲੱਗਭਗ 1.89 ਸੀ।

ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ (ਐਨ.ਪੀ.ਕੇ.) ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਅਨੁਪਾਤ 4:2:1 ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਲਈ ਯੂਰੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਖਾਦ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 2021-22 ਵਿਚ ਖਾਦ ਵਰਤੋਂ ਅਨੁਪਾਤ 7.7:3.1:1 ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਾਲ ਖਾਦ ਵਰਤੋਂ ਅਨੁਪਾਤ 23.5:5.4:1 ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਲ 1990-91 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 58.5:21.9:1 ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 24)

ਚਿੱਤਰ 24: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਤੋਂ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਤੋਂ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਵਰਤੋਂ

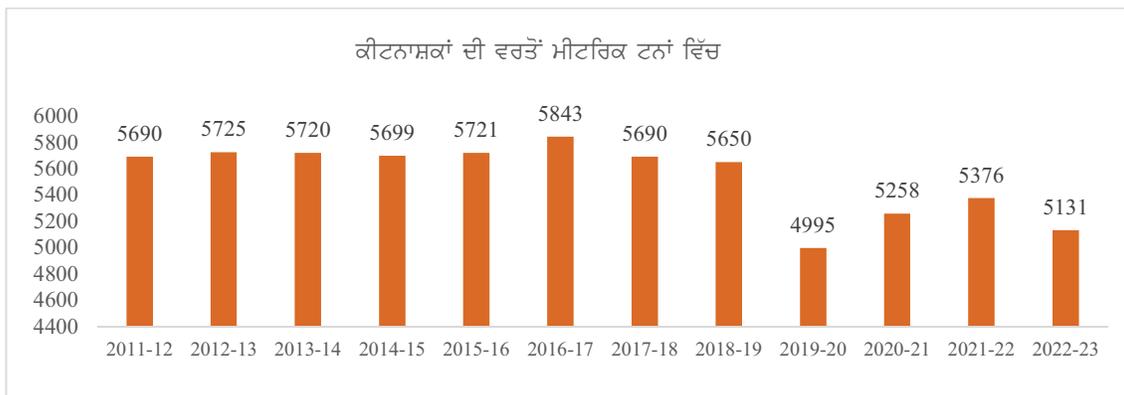

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ

ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਜਮ ਆਇਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ -25)। ਸਾਲ 2000-01 ਵਿਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 6970 ਮੀਟਰਿਕ ਟਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਇਹ ਵਰਤੋਂ 5542 ਮੀਟਰਿਕ ਟਨ ਔਸਤ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਵਰਤੋਂ ਸਾਲ 2016-17 ਵਿੱਚ (5843 ਮੀ.ਟਨ) ਇਸਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਟ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਫਸਲਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 4.55% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਘਟੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 25: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ, ਮੀਟਰਿਕ ਟਨਾਂ ਵਿੱਚ

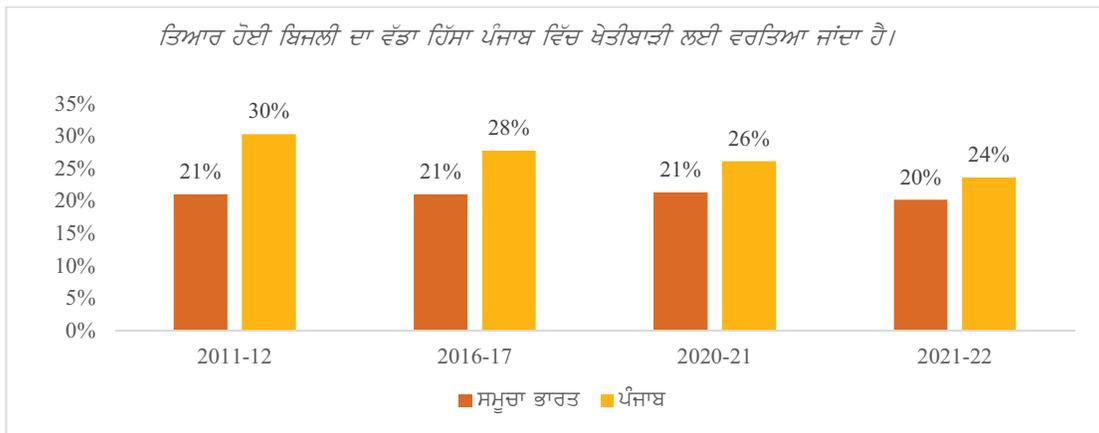

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਊਰਜਾ

ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਅਤੇ ਮੀਟਰ ਰਹਿਤ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ 3.97 ਫੀਸਦੀ ਘੱਟ ਕੇ 12572.46 ਗੀਗਾਵਾਟ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ 24 ਫੀਸਦੀ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ 20 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਹ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਵੇਚੀ ਗਈ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲਗਭਗ 30 ਫੀਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਪੱਖੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਖਪਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ 26: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਵੇਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕੁਲ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਵਿੱਭਿਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ

ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੱਮਸਿਆ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਣੀ ਬਚਾਓ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉ ਸਕੀਮ ਚਲਾਈ ਹੈ, ਜੋ ਛੇ ਖੇਤੀ ਫੀਡਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਲਾਭ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹਿੱਸਾ ਸਹਿਭਾਗੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਖਪਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਿਜਲੀ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋਵਾਟ ਦਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਬਿਜਲੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਪੰਪਸੈਟ, ਆਟੋ-ਸਟਾਟਰ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਪਸੈਟਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਤੇ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਬਿਜਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਗਿੱਲ 2019)⁵

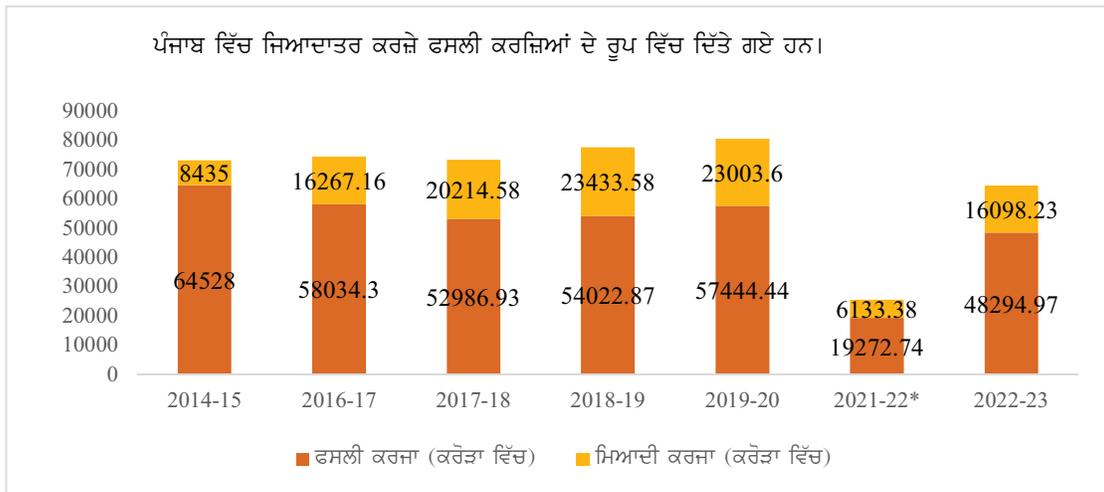
ਕਿਸਾਨ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਕੀਮ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਾਣੀ ਬਚਾਓ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉ ਸਕੀਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਹੈ।

⁵ Gill, B. (2019). Saving Punjab's groundwater, one agricultural pump at a time. Available at <https://www.teriin.org/article/saving-punjab-groundwater-one-agricultural-pump-time>

ਕਰਜ਼ਾ

(ਐਨ.ਐੱਸ.ਐੱਸ.ਓ., 2012-13) ਸਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੇ 53.2% ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਅਨੁਮਾਨ ਅਰਥਾਤ 51.9 ਫੀਸਦੀ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਵੱਧ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ 2017-18 ਅਤੇ 2018-19 ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਰਜ਼ਾ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਰਜ਼ੇ ‘ਫਸਲੀ ਕਰਜ਼ੇ’ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਸ਼ਤ ਦੀ ਇਕ ਫਸਲ ਦੇ ਵਿੱਤ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪੂੰਜੀਗਤ ਕਰਜ਼ੇ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ 24.99 ਫੀਸਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 27: ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵੰਡੇ ਗਏ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਜ਼ੇ

ਸਾਧਨ: ਵਿੱਭਿਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਜਰ * ਸਤੰਬਰ 2021 ਤੱਕ ਦੇ ਅੰਕੜੇ

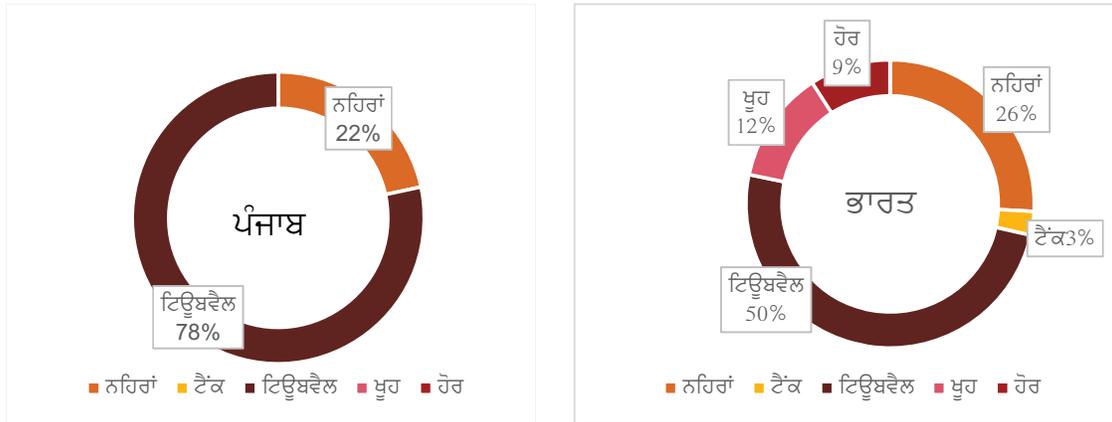
ਸਿੰਚਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਚਾਈ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਫਸਲੀ ਰਕਬੇ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਫਸਲੀ ਰਕਬਾ ਹੀ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਸੀ। (ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, 2021)⁶। ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੀ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਪਹਿਲੂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰ ਟਿਊਬਵੈੱਲਾਂ ਅਧੀਨ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 28) ਇਹ ਰਾਜ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਟਿਊਬਵੈੱਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ (ਚਿੱਤਰ 29) ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ ਰਾਜ ਵਿਚ ਟਿਊਬਵੈੱਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਲ 2000-01 ਤੋਂ 10.73 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 15.29 ਲੱਖ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਟਿਊਬਵੈੱਲ 7.88 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 13.89 ਲੱਖ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਡੀਜ਼ਲ ਨਾਲ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਟਿਊਬਵੈੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਪਰ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਨਿਕਾਸੀ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਮਾਫਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

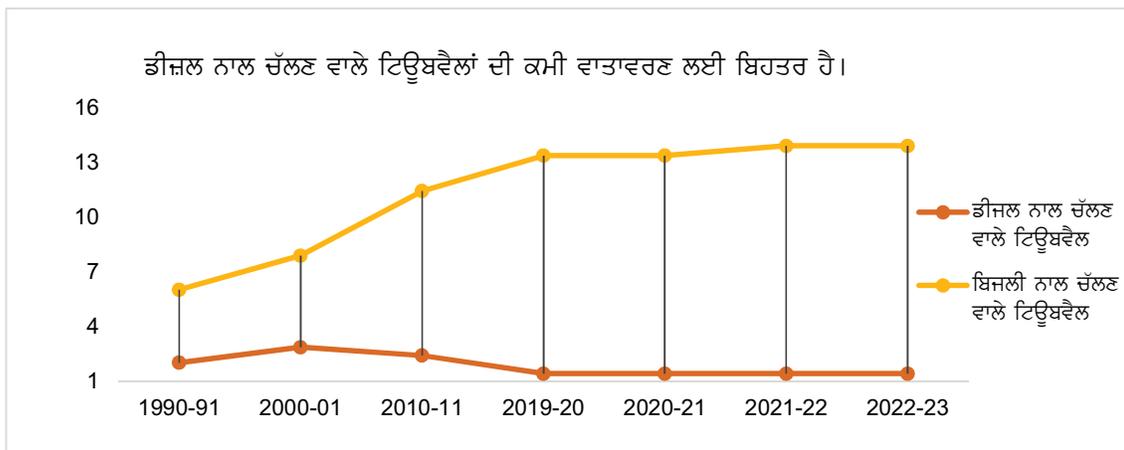
⁶ Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare (2021).

ਚਿੱਤਰ 28: ਸਿੰਚਾਈ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਧਨ 2021-22

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ।

ਚਿੱਤਰ 29 : ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼, 2020 ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਧਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਧਾਰ ਕਲਾਂ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ 24% ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪਾਤੜਾਂ ਬਲਾਕ ਤੱਕ 368% ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 109 ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 65 ਬਲਾਕ 103% ਤੋਂ 199% ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ 44 ਬਲਾਕ 200% ਤੋਂ 368% ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ 44 ਬਲਾਕ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਧਰ 200% ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਨੂੰ ਬੱਦਤਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਤਰੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 65 ਬਲਾਕ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਪੱਧਰ 100 ਤੋਂ 199% ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਲੇ ਜ਼ੋਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਪੱਧਰ 100% ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਨਾਜੁਕ, ਅਰਧ ਨਾਜੁਕ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ) ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੀਨ ਜ਼ੋਨ (ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 29) ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਇਕ ਹੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਛਿੜਕਾਅ ਅਤੇ ਤੁਪਕਾ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲੀ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਹੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਸੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿੱਚ ਘੱਟ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2018 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਗਭਗ 48,281 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਕੁੱਲ ਰਕਬੇ ਦੇ 0.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੰਚਾਈ ਯੋਜਨਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਹੀ ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਚਾਰ ਭਾਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਰਥਾਤ (i) “ਹਰ ਖੇਤ ਕੋ ਪਾਣੀ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਲ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਬਹਾਲੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, (ii) “ਪ੍ਰਤੀ ਬੂੰਦ ਵਧੇਰੇ ਫਸਲ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। (iii) “ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ” ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਨਮੀ ਦਾ ਬਚਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ (iv) “ਮਗਨਰੇਗਾ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਛੱਪੜਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ ਸਿੰਚਾਈ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ/ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੀਚਾਰਜ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਤ ਕਮੀ ਹਰ ਸਾਲ 14974.37 ਐਮ ਸੀ ਐਮ (ਮਿਲੀਅਨ ਕਿਊਬਿਕ ਮੀਟਰ) ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ 11949.052 ਐਮ ਸੀ ਐਮ ਦੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੀਚਾਰਜ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਸਲ (2324.814 ਐਮ ਸੀ ਐਮ) “ਹਰ ਖੇਤ ਕੋ ਪਾਣੀ” ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ (527.774 ਐਮ ਸੀ ਐਮ) ਅਤੇ ਮਗਨਰੇਗਾ (172.728 ਐਮ ਸੀ ਐਮ)⁷ “ਪ੍ਰਤੀ ਬੂੰਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਸਲ” ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਣ

ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਖੇਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਣ ਨੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਫਸਲਾਂ ਘਣਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਕੇ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮਿੰਗ, ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ, ਮੱਥੀ ਪਾਲਣ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਮਸ਼ੀਨੀਕ੍ਰਿਤ ਹਨ ਪਰ ਹੋਰ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਬਾਗਵਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਖੇਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ, ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ ਝੋਨੇ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਸਾੜਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ 2018-19 ਤੋਂ 2022-23 ਤੱਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ 1150 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਫਸਲੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਕੁੱਲ 1,17,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵੰਡੀਆ ਗਈਆ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਗਭਗ 20,000 ਕਸਟਮ ਹਾਇਰਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਖੇਤੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵਿੱਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਵਿੱਤੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ

⁷ State Irrigation Plan, PMKSY 2017

ਸਕੇ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਈਆ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆ (ਸਾਰਣੀ 16) ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 16: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ।

	ਭੌਤਿਕ (ਗਿਣਤੀ)	ਵਿੱਤੀ (ਰੁਪਇਆ ਵਿੱਚ)
ਚੈਪੀ ਸੀਡਰ	124	1,26,51,680
ਸੁਪਰ ਸੀਡਰ	17841	192,21,03,511
ਪੈਡੀ ਸਟ੍ਰਾਅ ਚੋਪਰ	1759	24,39,04,925
ਮੱਲਚਰ	521	4,65,02,665
ਆਰ.ਐਮ.ਬੀ ਪਲੇਅ	541	5,42,26,170
ਜ਼ੀਰੋ ਟਿੱਲ ਡ੍ਰਿੱਲ	4802	14,23,46,780
ਸੁਪਰ ਐਸ.ਐਮ.ਐਸ	170	92,64,720
ਸ਼ਰਬ ਮਾਸਟਰ/ਰੋਟਰੀ ਸਲੈਸਰ	588	1,49,13,570
ਬੇਲਰ	482	29,08,80,900
ਸਟਰਾਅ ਰੇਕ	386	5,79,00,600
ਕਰੋਪ ਰੀਪਰ	15	11,30,800
ਸਮਾਰਟ ਸੀਡਰ	10	8,24,100
ਰੀਪਰ ਕਮ ਬਾਈਂਡਰ	11	29,75,000
ਜੋੜ	27250	279,96,25,421

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

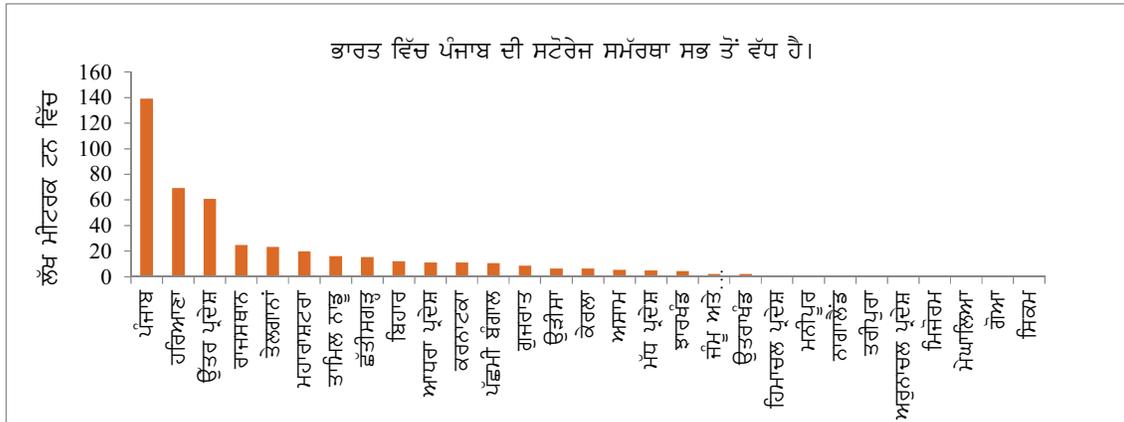
ਝੋਨੇ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਰਣਨੀਤੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਝੋਨੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਚੇਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਖਾਸਤੌਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਠੋਸ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀਆਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2021, 2022 ਅਤੇ 2023 ਵਿੱਚ ਸਾਉਣੀ ਦੇ ਸੀਜ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 71159, 49922 ਅਤੇ 36663 ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

2.7 ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ

ਸਟੋਰੇਜ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੰਡਾਰਨ ਸਮੱਰਥਾ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2023 ਨੂੰ ਫੂਡ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਐਫ ਸੀ ਆਈ), ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵੇਅਰਹਾਊਸ (ਗੁਦਾਮ) ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਸੀ ਡਬਲਊ ਸੀ) ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 206.56 ਲੱਖ ਮੀਟਰਿਕ ਟਨ ਦੀ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ 2022 ਤੱਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 726 ਕੋਲਡ ਸਟੋਰੇਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨਾਲ 24.51 ਲੱਖ ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਟਨ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ ਦਾ 6.41 ਫੀਸਦੀ ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ 30: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ

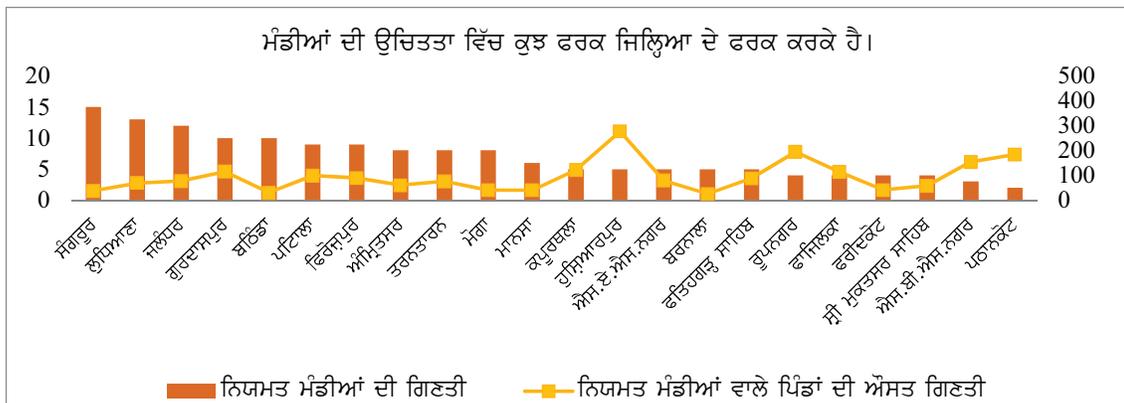

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ, 2022

ਮੰਡੀ ਪਹੁੰਚ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2023 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 156 ਨਿਯਮਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 152 ਮੁੱਖ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ। 283 ਉਪ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਇੱਕ ਮੰਡੀ 80 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਖੇਤਰਫਲ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਅੰਤਰ-ਜ਼ਿਲਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿੱਚ 11 ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਹਰੇਕ ਔਸਤਨ 38 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿੱਚ 277 ਪਿੰਡਾਂ ਪਿੱਛੇ 5 ਨਿਯਮਿਤ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ। ਔਸਤਨ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਨਿਯਮਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਡੀ 80 ਪਿੰਡਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 31: ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨਿਯਮਿਤ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਗਿਣਤੀ

ਸਾਧਨ: ਮੰਡੀ ਬੋਰਡ, ਪੰਜਾਬ

ਖਰੀਦ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਰੀਦ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਕਣਕ ਦੀ ਫਸਲ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ 62.17 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ 89.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲ ਚੌਲਾਂ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ 9.95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 13.79 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਸਬੰਧਤ ਹਿੱਸਾ ਲਗਭਗ 21.45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 51.32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਫੂਡ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਡਿਸਟ੍ਰੀਬਿਊਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਜਨਵਰੀ 2024 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਫੂਡ ਗ੍ਰੇਨ ਬੁਲੇਟਿਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪੂਲ ਵਿੱਚ ਚਾਵਲ ਦਾ 31.22 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ 46.24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਬਕ 5: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਡੀ

ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਮਾਰਕੀਟ (ਈ.ਨੇਮ) ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦ ਮੰਡੀਕਰਣ ਮਾਰਕੀਟ ਲਈ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆੜਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਨਲਾਈਨ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਰਾਹੀਂ ਉਤਪਾਦ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਤੈਅ ਕੀਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਰੀਦਦਾਰ ਖਰੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ਇਕ ਵਾਰ ਵਪਾਰਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉਤਪਾਦ ਦਾ ਵਾਜਬ ਮੁੱਲ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਤਪਾਦ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਕੀਟ ਸਕੈਂਡਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆੜਤੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਕੀਟ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਈ-ਨੇਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ:-

- 1) **ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ:** ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੀਮਤਾਂ ਆਨਲਾਈਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆੜਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨਾ ਜਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਗਲਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 2) **ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ:** ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸਾਨ ਸਿੱਧੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆੜਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪ੍ਰਖੋਖੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਜ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਮੰਡੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।
- 3) **ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ:** ਇਸ ਆਨਲਾਈਨ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਖਾਸਕਰ ਇਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੁੱਲ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਈ-ਨੇਮ ਇਕ ਮੰਡੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਈ-ਨੇਮ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 79 ਮੰਡੀਆਂ ਪੋਰਟਲ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਸੱਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਸਮਤੀ, ਮੱਕੀ, ਆਲੂ, ਕਿਨੂੰ, ਕਪਾਹ, ਮਟਰ (ਹਰਾ) ਅਤੇ ਮੂੰਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। 31 ਦਸੰਬਰ 2023 ਨੂੰ ਈ-ਨੇਮ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 2,17,541 ਕਿਸਾਨ, 8,994 ਆੜਤੀ ਅਤੇ 2953 ਵਪਾਰੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਹਨ।

Sources:

<https://enam.gov.in/web/state-unified-license/no-of-unified-licenses>

<https://enam.gov.in/web/dashboard/stakeholder-data>

ਸਾਰਣੀ 17: ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਰੀਦ

ਸਾਲ	ਝੋਨੇ			ਕਣਕ		
	ਉਤਪਾਦਨ (000 ਟਨ)	ਖਰੀਦ (000 ਟਨ)	ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ	ਉਤਪਾਦਨ (000 ਟਨ)	ਖਰੀਦ (000 ਟਨ)	ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
1980-81	4850	4432	91.4%	7677	4270	55.6%
1990-91	9710	7882	81.2%	12159	7109	58.5%
2000-01	13735	11057	80.5%	15551	9698	62.4%
2010-11	16148	13136	81.3%	16472	10278	62.4%
2017-18	19965	17972	90.0%	17830	11834	66.4%
2018-19	19130	17027	89.0%	18257	17281	94.6%
2019-20	18917	16381	86.6%	17616	12686	72.0%
2020-21	20884	20396	97.5%	17185	12769	74.3%
2021-22	20370	18833	92.5%	14871	13227	88.9%
2022-23	20524	18283	89.1%	16567	10275	62.17%

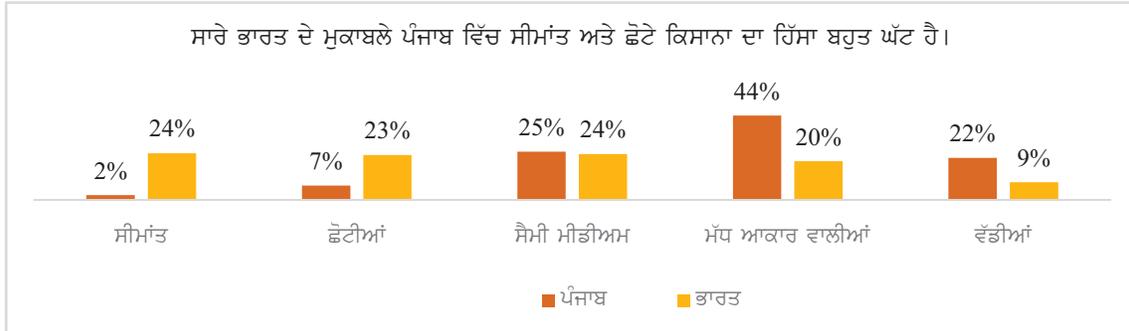
ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

2.8 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ

ਭੂਮੀ

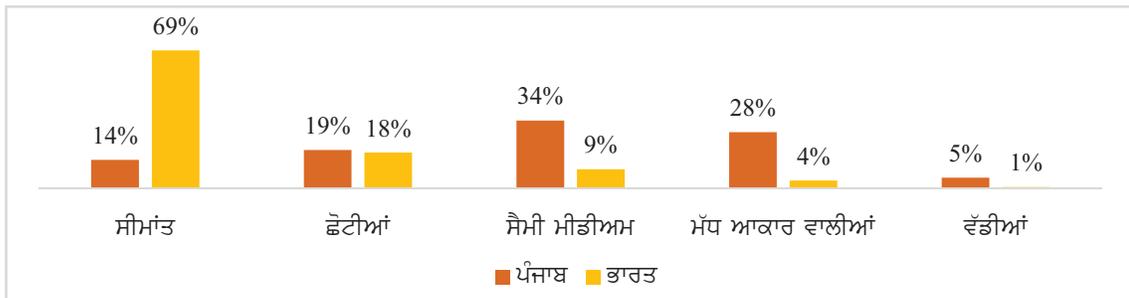
ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਔਸਤ (ਚਿੱਤਰ 32 ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ 33) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਮਾਂਤ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 69 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੋਤਾਂ ਸੀਮਾਂਤ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ (ਇੱਕ ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਘੱਟ), ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਇਹ ਮਹਿਜ਼ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ। ਵੱਡੀਆਂ ਜੋਤਾਂ (10 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਸੇਦਾਰੀ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 32: ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਲਡਿੰਗ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੁਆਰਾ

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਗਣਨਾ, 2015-16

ਚਿੱਤਰ 33: ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੁਆਰਾ

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਗਣਨਾ, 2015-16

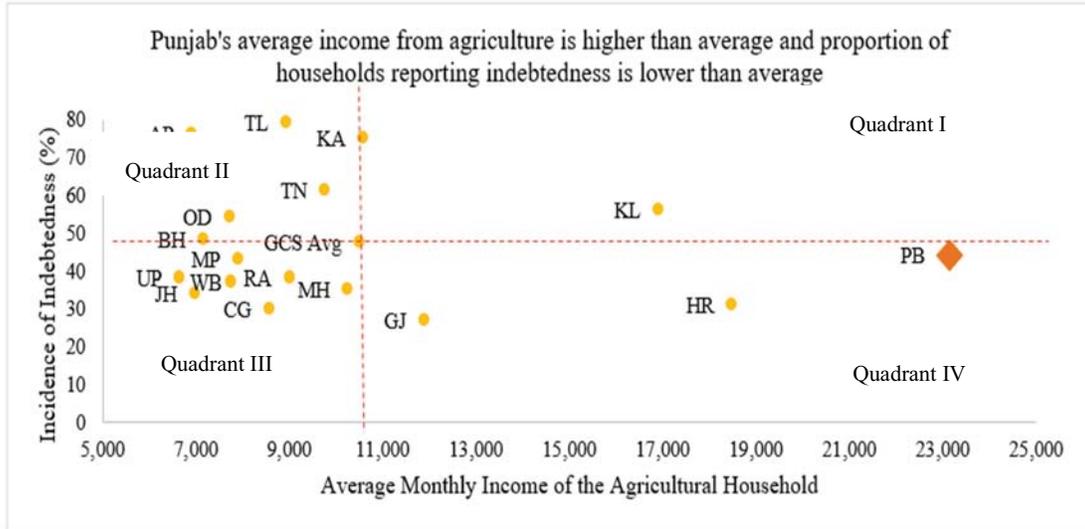
ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰੀ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਕਰਜ਼ਦਾਰੀ ਅਤੇ ਵੱਧ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਬਾਰਡ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਇਨੈਂਸ਼ੀਅਲ ਇਨਕਲੂਜ਼ਨ ਸਰਵੇ(ਨਾਫੀਸ) ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਘਰੇਲੂ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਰਕ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਨਾਬਾਰਡ, 2018)⁸। ਸਾਲ 2016-17 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਆਮਦਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ (23,133 ਰੁ:) ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਿਆਣਾ (18,496 ਰੁ:) ਅਤੇ ਕੇਰਲ (16,927 ਰੁ:) ਨੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਮਦਨ ਦਰ ਦਰਸਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 34 ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਚਤੁਰਭੁਜ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਰਾਜ ਹਨ (ਭਾਵ ਉਹ ਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਔਸਤਨ ਆਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਨਰਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਔਸਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।)

⁸NABARD (2018). All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

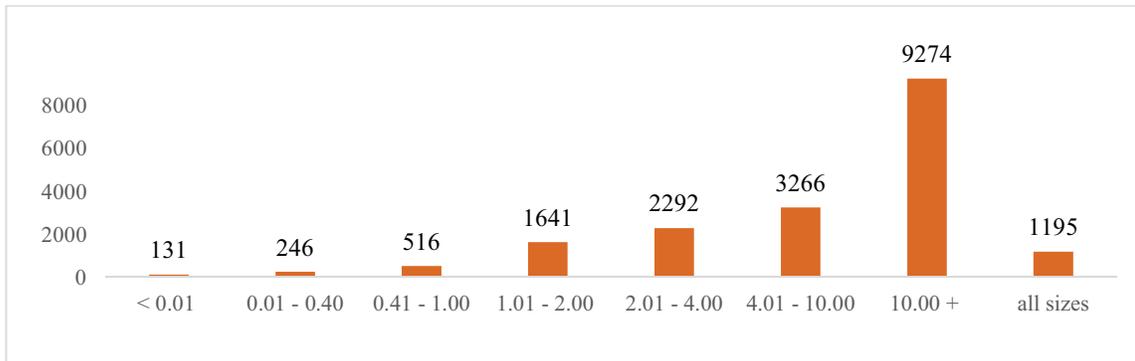
ਚਿੱਤਰ 34: ਔਸਤਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਜ਼ਾ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਘਟਨਾ

ਸਾਧਨ: ਨਾਬਾਰਡ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਇਨੈਂਸ਼ੀਅਲ ਇਨਕਲੂਜ਼ਨ ਸਰਵੇ 2016-17

ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ, ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਸਰਵੇਖਣ 2013 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 10 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੇ 2.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ 1 ਹੈਕਟੇਅਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਤੇ 46.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਜ਼ਾ ਸੀ। ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਤਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਔਸਤਨ ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ। 0.01 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਬਕਾਇਆ ਔਸਤ ਰਕਮ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 13100 ਰੁਪਏ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 0.01 ਤੋਂ 0.40 ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਰਕਮ 24600 ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਦ ਕਿ 0.41-1 ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੇ ਇਹ ਰਕਮ 51600 ਰੁਪਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਕਾਇਆ ਔਸਤਨ 9,27,400 ਰੁਪਏ ਹੈ ਜੋ 10 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਤੇ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 35)⁹ ਇਹ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 35: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਆਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਔਸਤਨ ਰਕਮ (00 ਰੁਪਏ)

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਘਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ, ਖਰਚੇ, ਉਤਪਾਦਕ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ (ਐਮ ਓ ਐਸ ਪੀ ਆਈ)

⁹ (n.d.). Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India. National Sample Survey Office, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

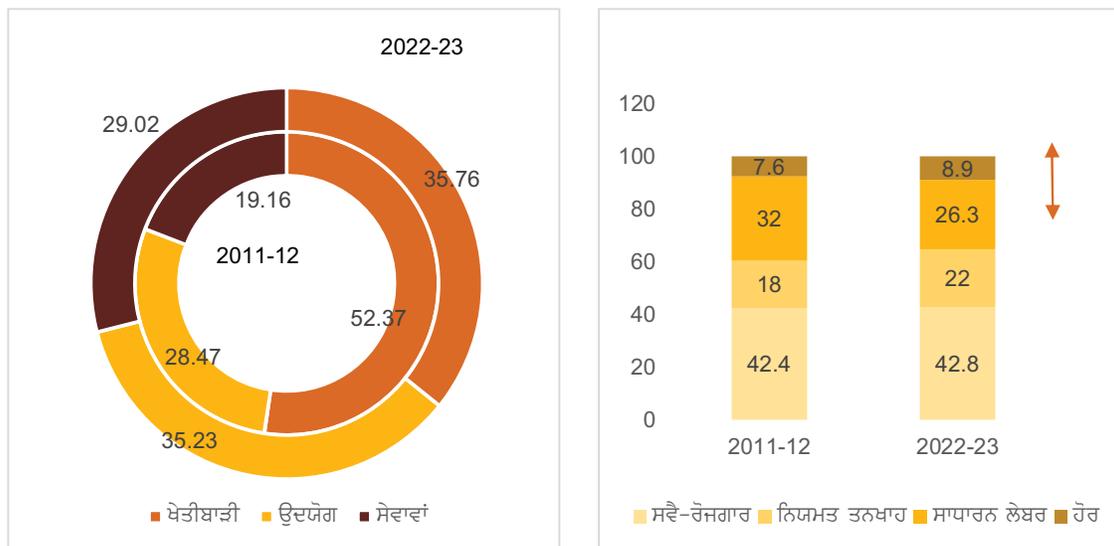
2.9 ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ

2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ 69% ਵੱਸੋਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 62.52% ਵੱਸੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਆਮਦਨ, ਖਰਚ, ਉਤਪਾਦਕ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 51.1% ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਪੇਂਡੂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2011-12¹⁰ ਵਿਚ 52.37 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2022-23¹¹ ਵਿਚ 35.76 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2011-12 ਵਿਚ 19.16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2022-23 ਵਿਚ 29.02 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਇਤਫਾਕੀਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2022-23 ਵਿਚ 26.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 36: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਸੈਕਟਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ

ਸਾਧਨ : ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ, 2022-23, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, 2011-12

ਨੋਟ: ਇਹ ਡੈਟਾ ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਫਰਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

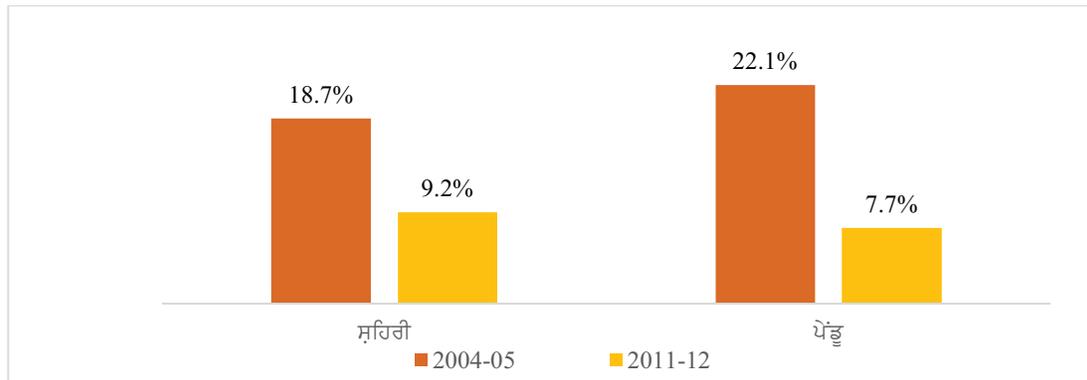
ਪੇਂਡੂ ਗਰੀਬੀ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਦੇ 25.70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਬੜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਲ 2004-05 ਵਿਚ 22.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ 2011-12 ਵਿਚ 7.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2004-05 ਤੋਂ 2011-12 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਗਰੀਬੀ ਵਿਚ 14.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2004-05 ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕੁਲ ਗਣਨਾ ਪੇਂਡੂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ 2011-12 ਵਿਚ ਕੁਲ ਗਣਨਾ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

¹⁰ NSSO (2014). *Employment and Unemployment Situation in India. NSS 68th round. July 2011-June 2012. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/nss_report_554_31jan14.pdf*

¹¹ *Periodic Labour Force Survey (2022-23).*

ਚਿੱਤਰ 37: ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਗਣਨਾ ਅਨੁਪਾਤ

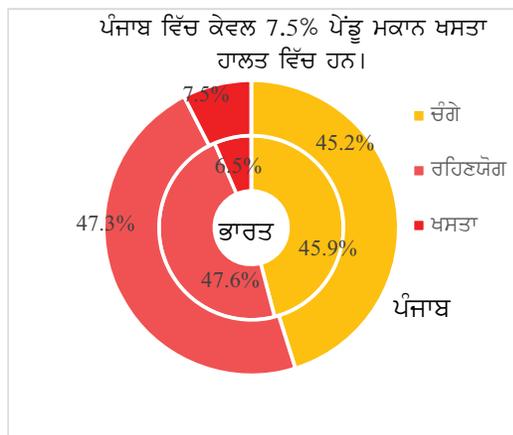

ਸਾਧਨ : ਗਰੀਬੀ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੋਟ, ਪਲਾਨਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਪੇਂਡੂ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ

ਚਿੱਤਰ 38: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਧੀਆ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਲੋੜ ਹਨ। 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 45.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ 45.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲੇ “ਚੰਗੇ” ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 38)। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 6.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਖਸਤਾਹਾਲ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ.-5 (2019-21) ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ 71.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੱਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 24.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਧ-ਪੱਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਲ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਕੇਵਲ 1.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰ ਕੱਚੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।¹² ਜਦ ਕਿ 2.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਡੈਟਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ 7 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ¹³। ਕੁੱਲ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ 7 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 6 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਲਵਾ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਣਉਪਲੱਬਧਤਾ ਸਬੰਧੀ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੱਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਉਪਲੱਭ

¹² (2019-21). Nation Family Health Survey (NFHS-5). International Institute for Population Sciences (IIPS).

¹³ Statistical Abstract of Punjab

ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੇਤਹਾਸਾਂ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਭਾਰੀ ਧਾਤਾਂ, ਸੈਲੇਨੀਅਮ, ਸ਼ੋਰਾ, ਯੂਰੇਨੀਅਮ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। (ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ)¹⁴

ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ ਦੇ ਪੀਣਯੋਗ ਪਾਣੀ, ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਬੰਧੀ 76ਵੇਂ ਰਾਊਂਡ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 93.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ 71.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ¹⁵ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਾਖਾਨੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ-5 (2019-21) ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 98.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਪੀਣਯੋਗ ਪਾਣੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ 99.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ।

ਆਵਾਜਾਈ ਸੰਪਰਕਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੜਕ ਢਾਂਚਾ ਹੈ। ਦਸਬੰਰ 2023 ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ 4239 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਾਹ ਮਾਰਗ ਅਤੇ 1133 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਅਤੇ 1,47,862 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬਾ ਸੜਕੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ। 2265 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਉੱਚ-ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲ ਰੇਲਵੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਲਗਭਗ 3.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।¹⁶ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ 7954 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਡਾਕ ਘਰ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

¹⁴ (n.d.). Towards Managing Rural Drinking Water Quality in the State of Punjab. World Bank. Retrieved from http://www.pbdwss.gov.in/dwss/circulars/WQ_strategy_mitigation.pdf

¹⁵ (2019). Drinking Water, Sanitation, Hygiene and Housing Condition in India. Ministry of Statistics and Programme Implementation. Retrieved from http://www.mospi.gov.in/sites/default/files/publication_reports/Report_584_final_0.pdf

¹⁶ RBI Handbook of Statistics on Indian States

ਅਧਿਆਇ 3 : ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ

16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗਲੋਬਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਟਰਸ਼ਰੀ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੌਖ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ, ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ “ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ” ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਰੈਗੂਲੇਟਰ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ 23 ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਕਲੀਅਰੈਂਸ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਾਜ ਸਾਰੀਆਂ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਵਨ ਸਟਾਪ ਕਲੀਅਰੈਂਸ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਈ. ਯੂਨਿਟਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਟਾਪ ਵੰਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਰਬ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸਾਲ 2013-14 ਤੋਂ 2023-24 ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਰਬ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 5.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 5.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਨੇ 7.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 7.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

3.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਉਦਯੋਗਿਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ - ਕਾਰਖਾਨੇ, ਮਿੱਲਾਂ, ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟ ਆਦਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਉਦਯੋਗਿਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਸਮੇਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਾਸ ਏਜੰਸੀ ਰਾਹੀਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

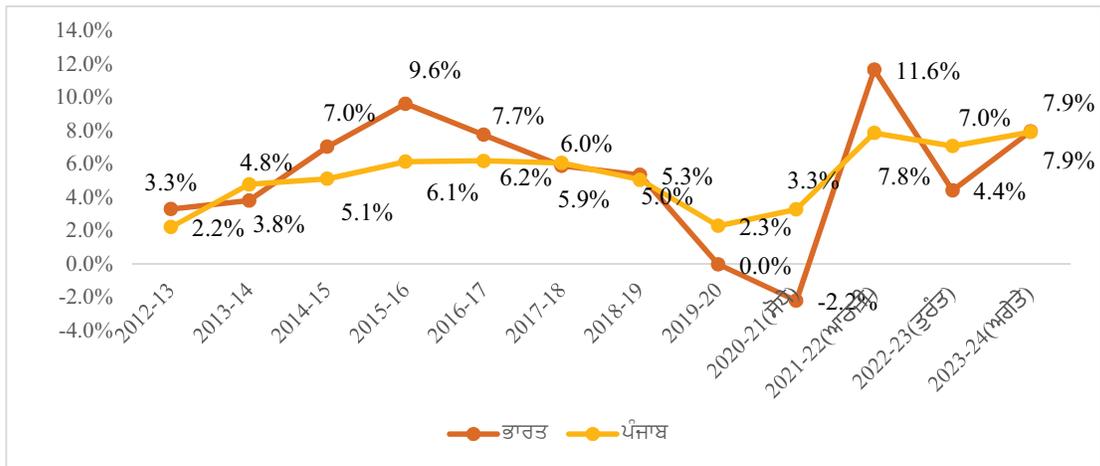
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਾਰੀ ਸਬ ਸੈਕਟਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵੱਧ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 27% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਘਰੇਲੂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਯਾਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

3.2 ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਸਾਲ 2023-24(ਅਗੇਤੇ) ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।(ਚਿੱਤਰ 39)ਸਾਲ 2013-14 ਤੋਂ 2023-24 ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ 5.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ 5.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਸਾਲ 2023-24(ਅਗੇਤੇ) ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ 7.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 7.9ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

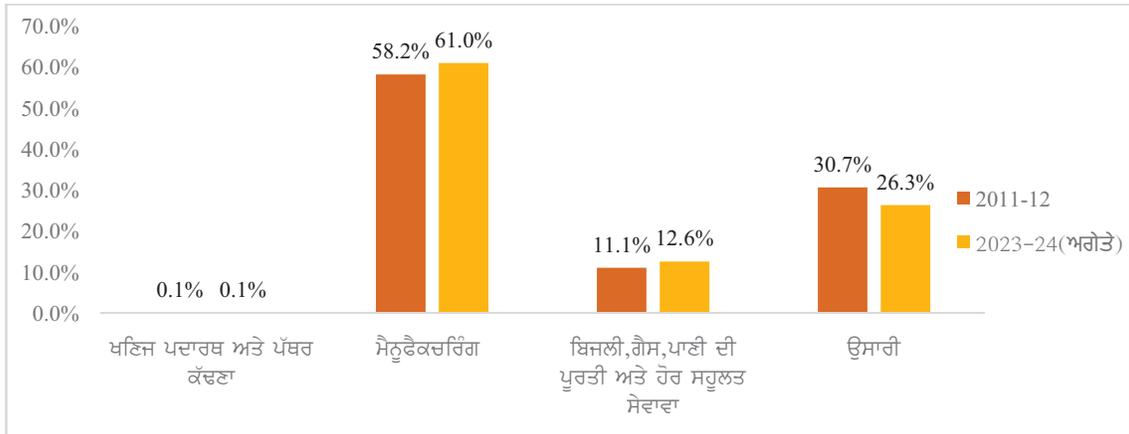
ਚਿੱਤਰ 39: ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ./ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਵਾਧਾ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ

ਸਾਧਨ: ਮੋਸਪੀ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਾਰਣ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ (ਚਿੱਤਰ 40) ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਇਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿਚਕਾਰ ਉਸਾਰੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ ਜਦਕਿ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ, ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵਧਿਆ ਹੈ।

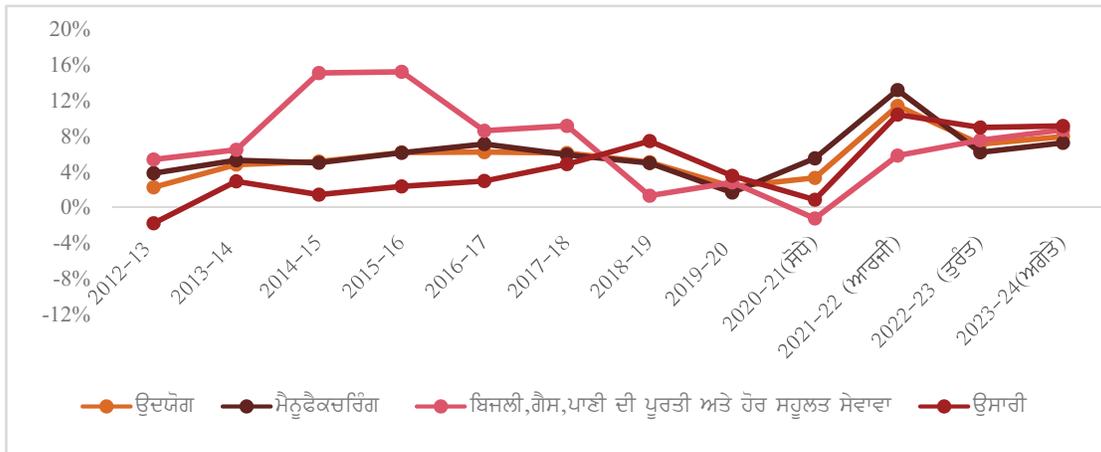
ਚਿੱਤਰ 40: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ ਸਬ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ, ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ

ਸਾਧਨ : ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 41 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ ਬਰਾਬਰ ਜਿਹੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 7.18 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ 7.89 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ ਜਾ ਨਹੀਂ।

ਚਿੱਤਰ 41: ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

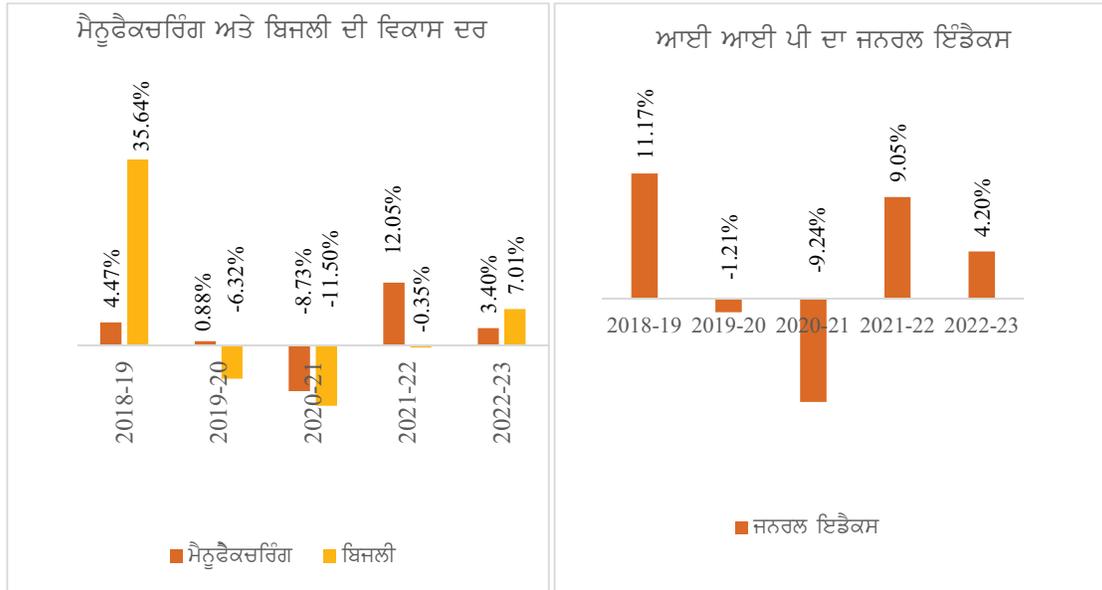

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

3.3 ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਸੂਚਕ ਅੰਕ

ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਜਨਰਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਇੰਡੈਕਸ (ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ.) ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਆਈ ਆਈ ਪੀ ਵਿੱਚ 4.20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 9.05 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 42) ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ 80.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 3.40 ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ. ਇਕ ਵਾਲਿਯੂਮ-ਅਧਾਰਤ ਪੈਮਾਇਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੇ ਨਾਲ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਧੀਮਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

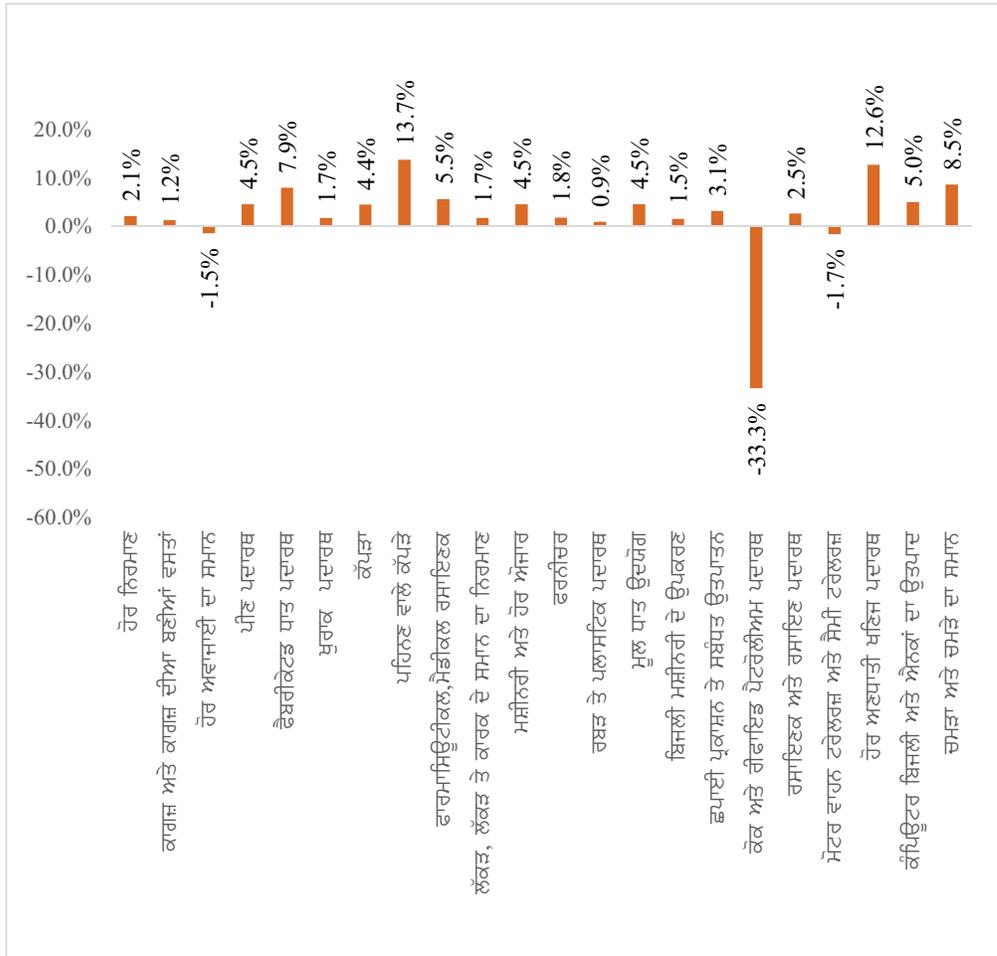
ਚਿੱਤਰ 42: ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਚਿੱਤਰ 43 ਸਾਲ 2020-21 ਤੋਂ 2022-23 ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ. ਦੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਤੇ ਅਧਾਰਤਸੁਸਤ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੈਬਰੀਕੇਟਡ ਧਾਤ ਪਦਾਰਥ, ਚਮੜਾ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਫਾਰਮਾਸਿਊਟਿਕਲ-ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ-ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਐਨਕਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਨੇ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਧਿਕਤਮ ਉਤਪਾਦਨ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਣਧਾਤੀ ਖਣਿਜਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਕਾਸ ਕੋਕ ਅਤੇ ਰਿਫਾਇੰਡ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਟਰੇਲਰਜ਼ ਅਤੇ ਸੈਮੀ ਟਰੇਲਰਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਚਿੱਤਰ 43: 2020-21 ਤੋਂ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਆਈ ਆਈ ਪੀ ਦੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

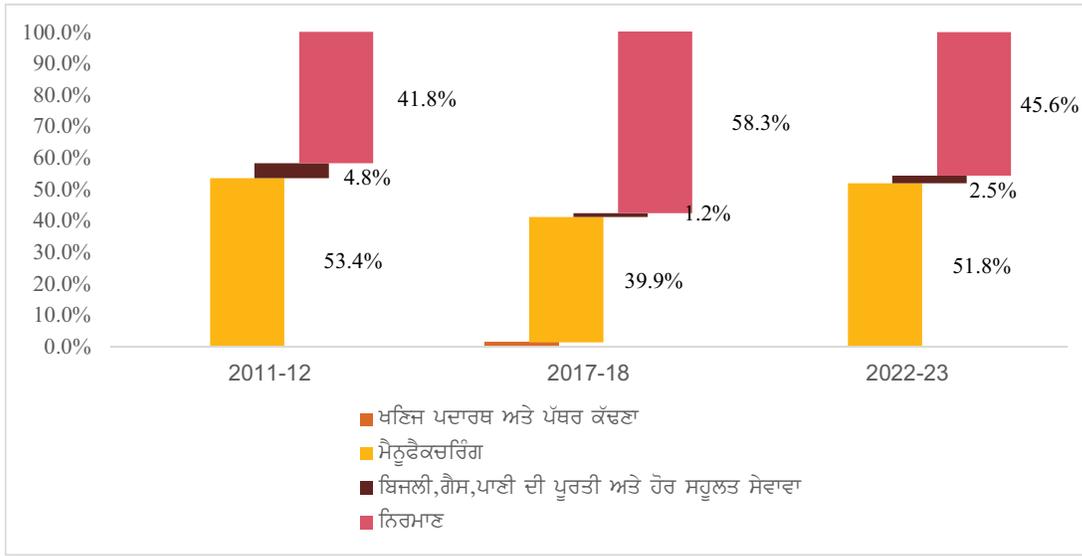
ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

3.4 ਰੋਜ਼ਗਾਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ, 2022-23)¹⁷। ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ (51.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਮਾਣ (45.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਿਜਲੀ ਸੈਕਟਰ (2.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਇਹ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2017-18 ਦੌਰਾਨ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਲ 2022-23 ਤਕ ਇਹ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2017-18 ਵਿਚਕਾਰ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਿਜਲੀ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਪਰੰਤੂ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਵਧੀ।

¹⁷NSSO(2019).PeriodicLabourForceSurvey.Availbleat2022-23http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/Annual%20Report%2C%20PLFS%202020-21pdf?download=1

ਚਿੱਤਰ 44: ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

ਸਾਧਨ: ਪੀਰੀਆਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ 2022-23, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤ 2011-12, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਰਵੇ 2015-2016

ਨੋਟ: ਤਿੰਨ ਸਰਵੇਆਂ ਦਾ ਡਾਟਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ 15 ਸਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ 15.64 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਖਰਾਬ ਕੰਮ-ਕਾਜੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2009 ਵਿਚ ਗਠਤ ਪੰਜਾਬ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਮੇ ਭਲਾਈ ਬੋਰਡ (ਬੀ ਓ ਸੀ) ਵਰਕਰਾਂ (ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਸਾਰੀ ਕਾਮੇ) ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਬੀ ਓ ਸੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਨ ਸਹਾਇਤਾ, ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਪਕਰਣਾਂ, ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ, ਬਾਈ-ਸਾਇਕਲ ਉਪਕਰਣ, ਵਿਆਹ ਸਬੰਧੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਮੈਟਰਨਿਟੀ ਲਾਭ, ਮੌਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਦੁਰਘਟਨਾ, ਵੱਡੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਮੈਡੀਕਲ ਖਰਚ, ਰੈਕੋਗਨੀਸ਼ਨ ਆਫ ਪ੍ਰਾਇਰ ਲਰਨਿੰਗ (ਆਰ.ਪੀ.ਐਲ) ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ¹⁸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ:

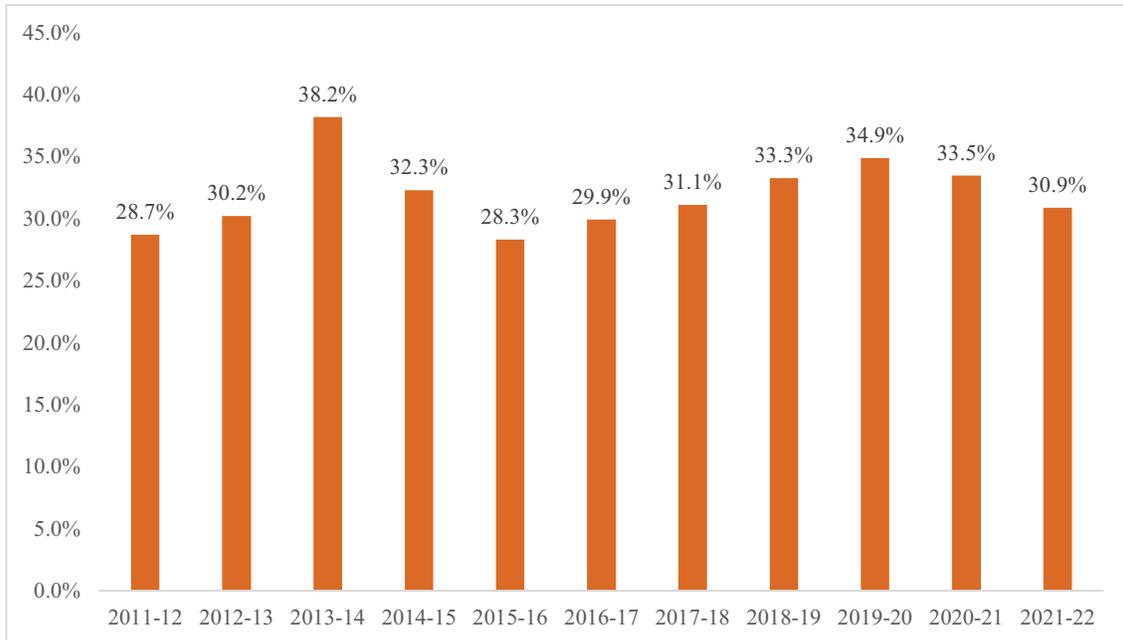
- **ਦੰਦ, ਐਨਕਾਂ ਅਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਸਹਾਇਤਾ ਯੋਜਨਾ:** ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਉਸਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਲਈ 5000/- ਰੁਪਏ, ਐਨਕਾਂ ਲਈ 800/- ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਲਈ 6000/- ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- **ਬਾਲੜੀ ਜਨਮ ਤੋਹਫ਼ਾਸਕੀਮ:** FDR ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ 51,000/- ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਤੱਕ), ਜੋ ਸਿਰਫ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇਸਮੇਂ ਹੀ ਕੈਸ਼ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।
- **ਸਗੁਨ ਸਕੀਮ:** ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਸਾਰੀ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਹਰੇਕ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ 31000/- ਰੁਪਏ (ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਰਕਮ) ਜੇਕਰ ਲੜਕੀ ਖੁਦ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਂਬਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਸ਼ਗਨ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- **ਸਟਾਇਪੈਂਡਸਕੀਮ:** ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਸਾਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ (ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਡਿਗਰੀ ਕੌਰਸ ਤੱਕ) ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ 3,000 ਤੋਂ 70,000 ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ (ਹੋਸਟਲ ਫੀਸ ਸਮੇਤ) ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਸਟਾਇਪੈਂਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

¹⁸ Source: <http://bocw.punjab.gov.in/index.aspx?id=Welfare%20Schemes&Data=38>

3.5. ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ

ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਤੱਕ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ 31 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ (ਚਿੱਤਰ 45) ਭਾਵੇਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਸਾਲ 2015-16 ਤੋਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਘਟਿਆ ਹੈ।

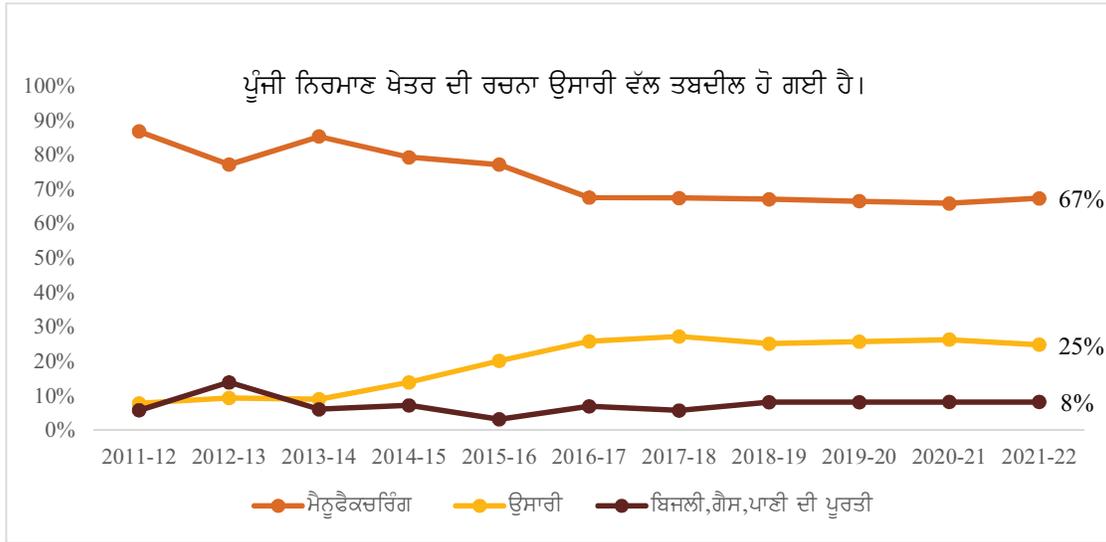
ਚਿੱਤਰ 45:- ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀ.ਐੱਸ.ਸੀ.ਐਫ

ਸਾਧਨ:ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਕੁਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਰਹੀ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 46)। ਕੁਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੂੰਜੀਗਤ ਨਿਰਮਾਣ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ 87 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2021-22 ਵਿੱਚ 67 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2011-12 ਵਿਚ ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ ਅਤੇ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧੇ ਕਾਰਣ ਕੁਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿਚ ਵੱਧ ਕੇ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਹੋ ਗਈ।

ਚਿੱਤਰ 46:- ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐਸ.ਸੀ.ਐਫ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

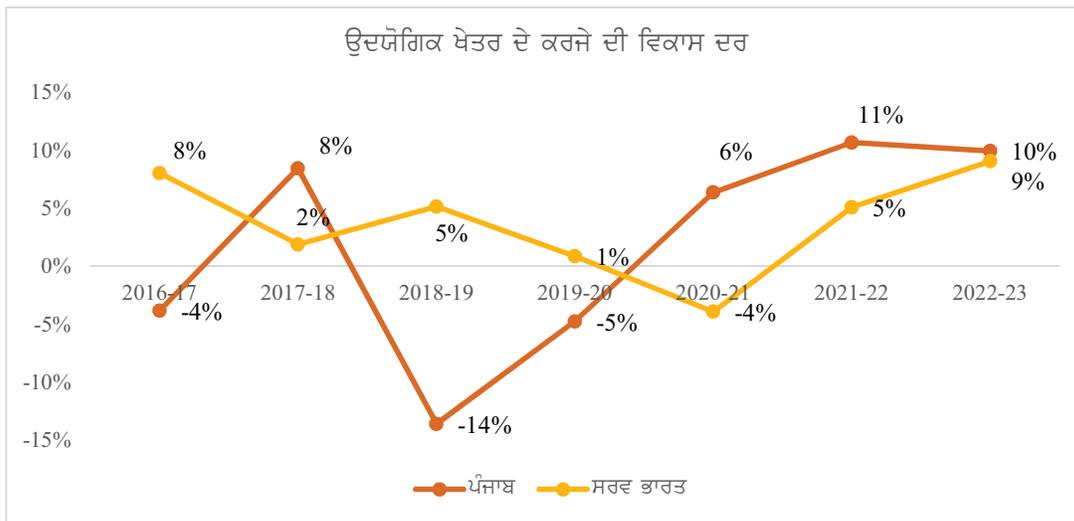

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਨਿਵੇਸ਼ਯੋਗ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੋਇਆ। ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਟਵਿਨ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ (ਟੀ.ਬੀ.ਐਸ) ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਟੀ.ਬੀ.ਐਸ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਰਜੇ ਦੀ ਘਾਟ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬਕਾਇਆ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਬਕਾਇਆ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 47) ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਘਟਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 47:- ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ- ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ

ਸਾਧਨ: ਹੈਡਬੁੱਕ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਆਨ ਇੰਡੀਅਨ ਸਟੇਟ, ਆਰ ਬੀ ਆਈ

3.6 ਚੋਣਵੇਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ: ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ

ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ 52 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਰਜਿਸਟਰਡ ਜਾਂ ਅਨ-ਰਜਿਸਟਰਡ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ (ਏ ਐੱਸ ਆਈ) ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਮੁੱਠਾਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਫੈਕਟਰੀ ਐਕਟ 1948 ਦੀ ਧਾਰਾ 2 ਐੱਮ (i) ਅਤੇ 2 ਐੱਮ (ii) ਤਹਿਤ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ- ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਇਕਾਈਆਂ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10 ਵਰਕਰਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ 20 ਵਰਕਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਅਨਇਨਕਾਰਪੋਰੇਟਿਡ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਸਰਵੇ (ਯੂ.ਈ.ਐੱਸ) ਫੈਕਟਰੀਜ਼ ਐਕਟ 1948 ਦੀ ਧਾਰਾ 2 ਐੱਮ (i) ਅਤੇ 2 ਐੱਮ (ii) ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਰਜਿਸਟਰ ਨਾ ਹੋਏ ਅਨਇਨਕਾਰਪੋਰੇਟਿਡ ਉੱਚਮ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏ.ਐਸ.ਆਈ ਸਾਲ 2021-22 ਅਤੇ ਯੂ.ਈ.ਐੱਸ ਸਾਲ 2015-16 ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ

ਸਾਰਣੀ 18, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ 10 ਸ਼ਿਖਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਬਾਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਲੋਂ ਕੁੱਲ ਵੈਲਿਊ ਐਡਿਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਪੱਖੋਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਪਦੰਡ ਪੱਖੋਂ ਐਗਰੋ-ਅਧਾਰਤ ਉਦਯੋਗ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹਨ। ਖਾਧ ਉਤਪਾਦ, ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਕੁਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 31 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਧਾਤ ਉਤਪਾਦਨ ਦੂਸਰੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸੈਕਟਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਕਟਰ-ਕੁਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ- ਖਾਧ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਮੂਲ ਧਾਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਫੈਬਰੀਕੇਟਡ ਧਾਤ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ, ਟ੍ਰੇਲਰ ਅਤੇ ਅਰਧ-ਟ੍ਰੇਲਰਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 18: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਚੁਣਵੇਂ ਸੂਚਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ 2021-22

	ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਹਿੱਸਾ	ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	ਪ੍ਰਤੀ ਫੈਕਟਰੀ ਲਾਭ(ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)
ਖਾਣ ਪਦਾਰਥ	25%	13%	13%	83.42
ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼	5%	13%	9%	564.57
ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਐਜ਼ਾਰ	8%	12%	6%	470.67
ਅਣਧਾਤੀ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ	15%	4%	2%	68.71
ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ	7%	5%	6%	105.57
ਮੂਲ ਧਾਤ	7%	6%	9%	193.10
ਹੋਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਉਪਕਰਣ	6%	4%	2%	99.76
ਫੈਬਰੀਕੇਟਡ ਧਾਤ ਪਦਾਰਥ	6%	4%	4%	115.36
ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ, ਟਰੇਲਰਜ਼ ਅਤੇ ਸੈਮੀ ਟਰੇਲਰਜ਼	2%	3%	3%	180.29

	ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਫੈਕਟਰੀਆ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਹਿੱਸਾ	ਰਜਿਸਟਰਡ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਭ(ਲੱਖਾਂ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ)
ਰਸਾਇਣਕ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣ ਪਦਾਰਥ	2%	5%	4%	547.09

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ, 2021-22

ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗ

ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗ ਕਮਿਸ਼ਨ (ਕੇ.ਵੀ.ਆਈ.ਸੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲ 1957 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਉਦਯੋਗ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਅਰਧ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਘੱਟ ਨਿਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟ ਟਾਈਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 19 ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 19: ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ

ਜ਼ਿਲਾ	ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਰੋਜ਼ਗਾਰ(ਗਿਣਤੀ)	ਉਤਪਾਦਨ(ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)	ਉਜਰਤਾਂ ਲਾਭ(ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	136	1875	1069	213.75
ਬਰਨਾਲਾ	149	1167	665	133.03
ਬਠਿੰਡਾ	395	2239	1276	255.25
ਫਰੀਦਕੋਟ	117	686	391	78.21
ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	183	712	406	81.17
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	75	292	166	33.29
ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ	58	182	104	20.75
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	85	726	414	82.76
ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	304	372	212	42.4
ਜਲੰਧਰ	104	644	367	73.42
ਕਪੂਰਥਲਾ	65	235	134	26.8
ਲੁਧਿਆਣਾ	422	512	292	58.37
ਮਾਨਸਾ	95	2455	1399	279.87
ਮੋਗਾ	155	282	161	32.15
ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	118	539	307	61.45
ਪਟਿਆਲਾ	481	1313	748	149.69
ਪਠਾਨਕੋਟ	58	237	135	27.02

ਰੂਪਨਗਰ	299	1474	840	168.01
ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ	174	1206	687	137.49
ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ.ਨਗਰ	162	540	308	61.56
ਸੰਗਰੂਰ	440	2521	1437	87.39
ਤਰਨਤਾਰਨ	59	314	111	35.80
ਜੋੜ	4134	20523	11629	2339.63

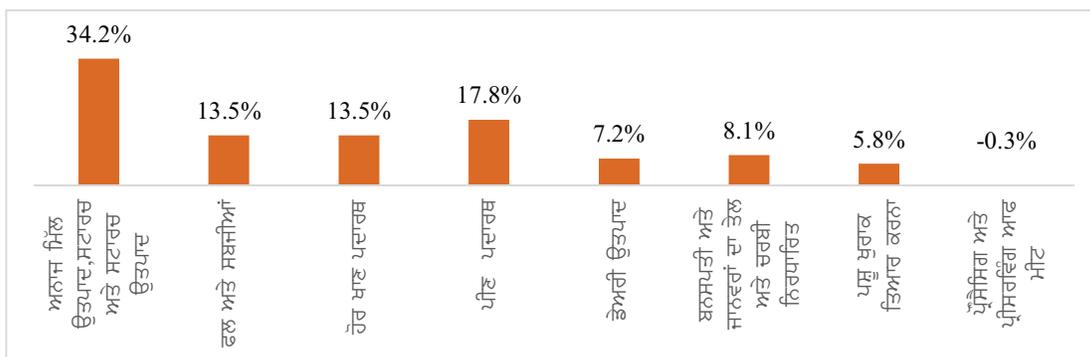
ਸਾਧਨ: ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗ ਬੋਰਡ, ਪੰਜਾਬ।

ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ

ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਹਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਵਧੀਆਂ ਰਿਟਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਰਯਾਤ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਅਨਾਜ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਅਨਾਜ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਪੋਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਨਰਾਈਜ਼ ਇੰਡਸਟਰੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਖਿੱਡੇ ਹੋਏ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਾਰਣ ਪਾਬੰਦ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਵੱਧ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਮੁਕਾਮ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ (ਖਾਧ ਅਤੇ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇਵੇਂ ਹੀ) ਨੇ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 52 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਵਿੱਚ 'ਅਨਾਜ ਮਿਲ ਉਤਪਾਦ, ਸਟਾਰਚ ਅਤੇ ਸਟਾਰਚ ਉਤਪਾਦ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 48)

ਚਿੱਤਰ 48 : ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੂਡ ਅਤੇ ਪੀਣ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ, 2021-22

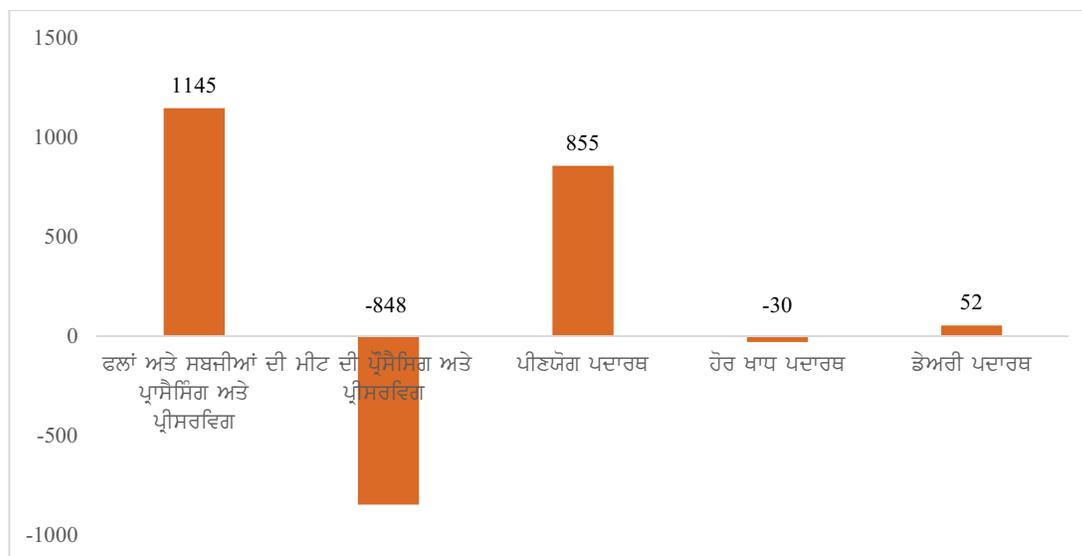
ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਟਿਊਟ ਆਫ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ (IIFFPT) ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਲਈ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 27 ਫਰਵਰੀ 2018 ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੰਪਰਕ ਦਫਤਰ ਖੋਲਿਆ, ਇਹ ਫਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਜੋੜ, ਦੁੱਧ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਮੋਟੇ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ,

ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਬੈਕਰੀ ਯੂਨਿਟ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਦੀ ਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੈ। ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਮਸ਼ਿਨਰੀ ਸਮੇਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਟੇਕ ਹੋਲਡਰਾਂ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਉਪਲਬੱਧ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਟੈਸਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। **ਐਫ.ਪੀ.ਬੀ.ਆਈ.ਟੀ.ਸੀ (ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਬਿਜਨਸ ਇਨਕਿਊਬੇਸ਼ਨ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਸੈਂਟਰ)** ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇਦਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਸਿਖਲਾਈ, ਸਲਾਹਕਾਰ, ਵਪਾਰਕ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੰਟਰਨਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਲਾਸਰੂਮ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਹਾਲ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। MoFPI,2023¹⁹

NIFTEM -T ਸੰਪਰਕ ਦਫ਼ਤਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਵੇਰਵੇ:

ਲੜੀ ਨੰ:	ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਵੇਰਵੇ	ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
1	ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ	35
2	ਇਨਕਿਊਬੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੰਨਸਲਟੈਂਸੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	12

ਚਿੱਤਰ 49 : ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੂਡ ਅਤੇ ਪੀਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ, 2021-22 ਦਾ ਮੁਨਾਫਾ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਪਏ)

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ, 2021-22

ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਮੁਨਾਫੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਡੋਅਰੀ ਉਤਪਾਦ ਸਿਖਰ ਤੇ ਸਨ ਜਦਕਿ ਮੀਟ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਸਰਵਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਾਧ ਪਦਾਰਥ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿੱਚ ਹਨ। (ਚਿੱਤਰ 49)। ਇਹ ਵੀ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਨ।

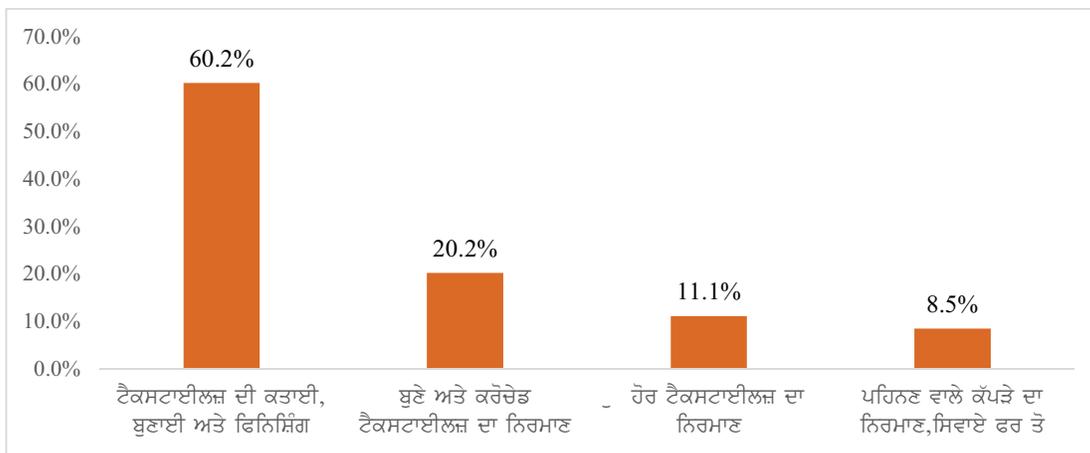
ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੋ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ 100 ਏਕੜ ਦੇ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ 117.6 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਮੈਗਾ ਫੂਡਪਾਰਕ ਲਾਡੋਵਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੌਫਪੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣ ਲੱਗਭਗ 38.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਟਰਮ ਲੋਨ, ਨਾਬਾਰਡ ਦੁਆਰਾ 26 ਕਰੋੜ (ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਰਕਮ = 27.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪੀ. ਏ ਆਈ. ਸੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ 25 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਕੁੱਲ ਯੋਗਦਾਨ 41 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੀ ਏ ਆਈ. ਸੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰਾਂਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ।

¹⁹ Ministry of Food Processing Annual Report 2022-23 Government of India

ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਸਰੋਤ ਅਧਾਰ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਤਾਈ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਰਣ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਉਦਯੋਗ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ ਨੇ 2021-22 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 18 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। 2021-22 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਕੁਲ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚੋਂ 60.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਪਿਨਿੰਗ, ਵੀਵਿੰਗ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਦੀ ਫਿਨਿਸ਼ਿੰਗ ਲਈ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿਚ ਬੁਣਾਈ ਅਤੇ ਕਰੋਸ਼ੀਆ ਐਪਰਲ ਦਾ 20.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉੱਨ ਅਧਾਰਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਉਤਪਾਦਨ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ 11.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। (ਚਿੱਤਰ 50)

ਚਿੱਤਰ 50: ਰਜਿਸਟਰਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ, 2021-22 ਵਿਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਹਿੱਸਾ

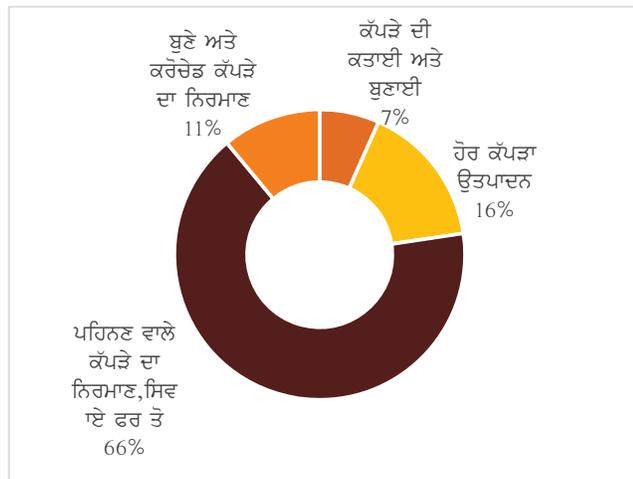

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ 2021-22

ਪ੍ਰਤਿ ਯੂਨਿਟ ਮੁਨਾਫੇ ਪੱਖੋਂ 'ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਆਫ ਅਦਰ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼' ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਿਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਿਖਾਈ (84 ਲੱਖ ਰੁਪਏ) ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਨਿਟਿਡ ਐਂਡ ਕਰੋਸ਼ੀਆ ਐਪਰਲ' ਰਿਹਾ (30 ਲੱਖ)। ਅਣਰਜਿਸਟਰਡ ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। (ਚਿੱਤਰ 51)

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਾਈ ਫੈਸ਼ਨ ਗਾਰਮੈਂਟਸ ਐਂਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਹਲਾ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਐਨ ਆਈ ਆਈ ਐਫ ਟੀ ਦੀ ਅਪਗ੍ਰੇਡੇਸ਼ਨ, ਕਾਮਨ ਐਫਲੂਐਂਟ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਪਲਾਂਟਸ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣਾ ਅਤੇ

ਚਿੱਤਰ 51 : ਅਣਰਜਿਸਟਰਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ 2015-16 ਵਿਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

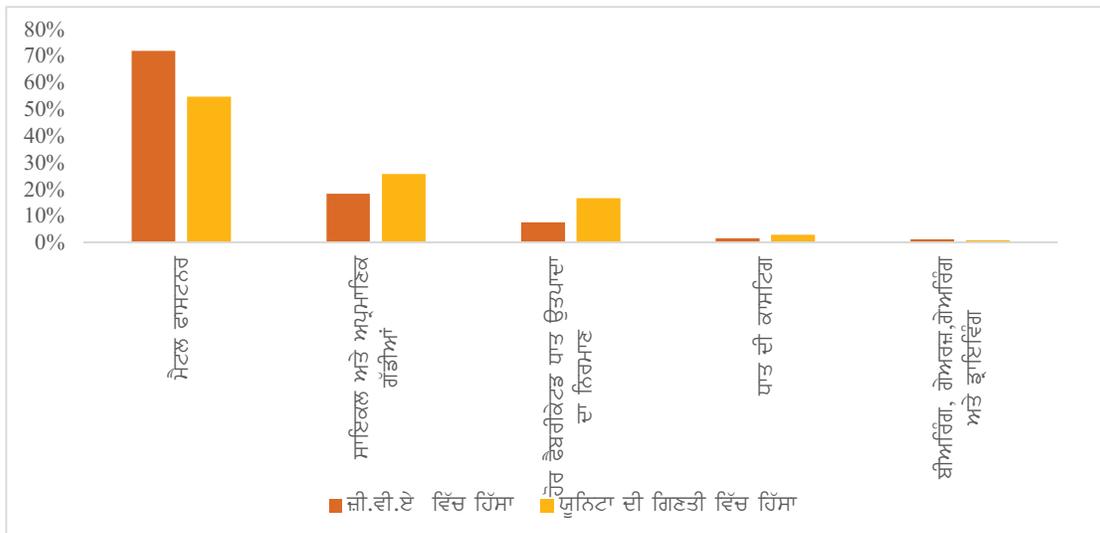

ਸਾਧਨ : ਯੂ ਐਸ ਐਸ 2015-16

ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਨਿਟਵੀਅਰ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਐਫ ਏ ਆਰ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨਾਂ ਵਿਚ ਐਸ ਜੀ ਐਸ ਟੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਛੋਟ, ਈ ਡੀ ਅਤੇ ਐਸ ਡੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਸੀ ਐਲ ਯੂ/ ਈ ਡੀ ਸੀ ਦਾ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਟੈਕਸ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਐਂਕਰ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ 15 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਕੁਲ ਐੱਸ ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰਤਿਪੂਰਤੀ ਸਥਿਰ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ 200 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਕ, ਭੱ ਵਰਤੋਂ ਖਰਚੇ/ਬਾਹਰੀ ਵਿਕਾਸ ਖਰਚੇ ਤੋਂ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਦੀ ਛੋਟ 48000 ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਿਰਜਨ ਸਬਸਿਡੀ/ਕਰਮਚਾਰੀ/ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 50 ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜੇਨ ਵਿਚ ਭੱ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਤੇ ਤਬਦੀਲੀ ਤੇ ਛੋਟ (ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ, 2018)²⁰। ਇੰਟੇਗ੍ਰੇਟਿਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਪਾਰਕ ਲਈ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ 4 ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਪਾਰਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਗੈਰ-ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 6.3% ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜੀਵੀਏ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਧਾਤ ਬੰਧਕ ਅਤੇ ਸਾਈਕਲ ਉਤਪਾਦਨ ਹਨ। (ਚਿੱਤਰ 52)

ਚਿੱਤਰ 52 : ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਅਣਰਜਿਸਟਰਡ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਉਦਯੋਗ, 2015-16

ਸਾਧਨ: ਯੂ ਈ ਐਸ 2015-16

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਾਪਾਨ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰੋਕਥਾਮ ਦੇ ਸਖਤ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਢਲਾਈ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਈਕਲ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ, ਜੋ ਕਿ ਰਜਿਸਟਰਡ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਿਰਯਾਤ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਐਡਵੇਂਚਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਭਾਗ, 2019)²¹, ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹਾਈ-ਟੈਕ ਸਾਈਕਲ ਵੈਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ, ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ, ਡਿਜ਼ਾਈਨ

²⁰ Department of Industries & Commerce (2018). Industrial and Business Development Policy 2017 Amended as on 30.07.2018. Govt of Punjab. Available at http://investpunjab.gov.in/Content/documents/Notifications/Industrial_and_Business_Development_Policy_2017.pdf

²¹ Department for Promotion of Industry and Internal Trade (2019). Annual Report 2018-19. Ministry of Commerce and Industry. Available at https://dipp.gov.in/sites/default/files/annualReport_2018-19_E_0.pdf

ਸਹੂਲਤਾਂ, ਵੇਅਰਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਲਾਜਿਸਟਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ (ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, 2018)।

ਖੇਡ ਸਮਾਨ ਉਦਯੋਗ

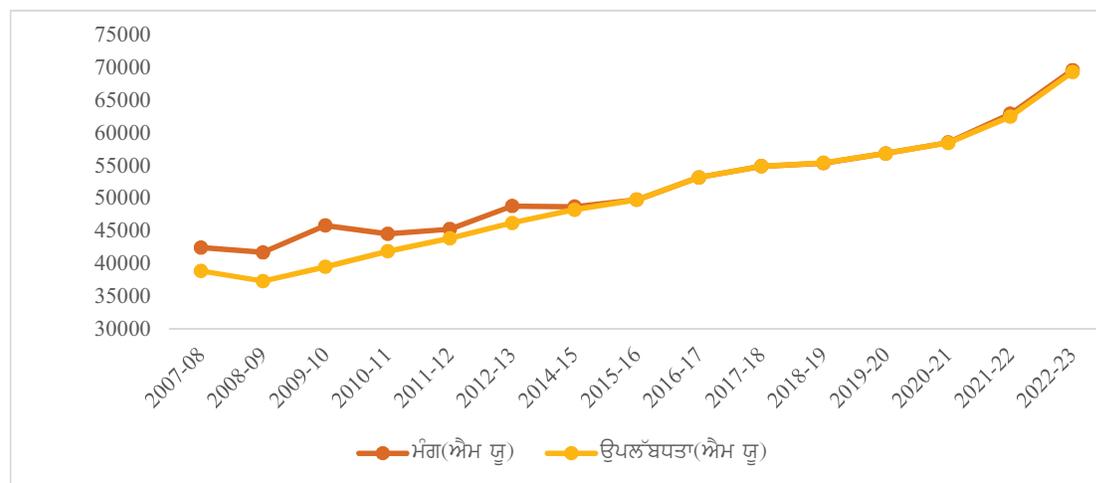
ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਸਾਲ 2021-22 ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਡ ਸਮਾਨ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਵੈਲਯੂ ਐਡਿਡ ਵਿਚ 0.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ। ਪ੍ਰਤੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਲਾਭ 87 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਖੇਡ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸਪੋਰਟਸ ਗੁਡਜ਼ ਪਾਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਸੈਂਟਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਹੋਣਗੇ।

3.7 ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ, ਜਲ-ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸੈਕਟਰ

ਬਿਜਲੀ

ਪੰਜਾਬ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯੋਗ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਮੰਗ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 69,520 ਮਿਲੀਅਨ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2021-22 ਤੱਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਮੰਗ 62,850 ਮਿਲੀਅਨ ਯੂਨਿਟ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਾਧੇ-ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ (ਚਿੱਤਰ 53) ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

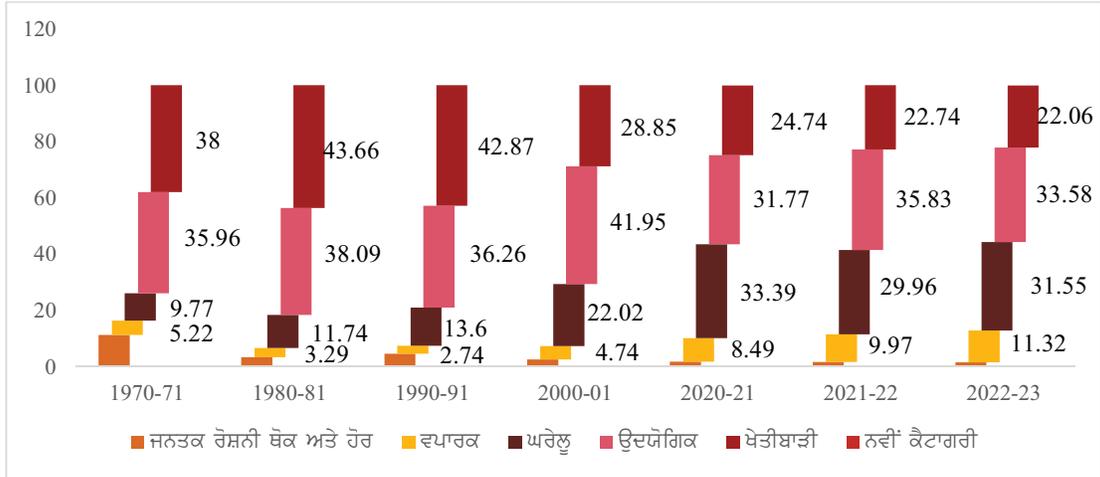
ਚਿੱਤਰ 53: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਉਪਲੱਬਧਤਾ

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਵਾਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਹੈਡਬੁੱਕ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਆਨ ਇੰਡੀਅਨ ਸਟੇਟ, ਆਰਬੀਆਈ

ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 62,390.55 ਮਿਲੀਅਨ ਕੇ ਡਬਲਿਊ ਐਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ 55109.11 ਕੇ ਡਬਲਿਊ ਐਚ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧ ਹੈ। ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ **ਚਿੱਤਰ 54** ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, 56 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਿਜਲੀ ਖਪਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਗਭਗ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤ ਹੈ, ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 54: ਬਿਜਲੀ ਖਪਤ ਦੀ ਸੈਕਟੋਰਲ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

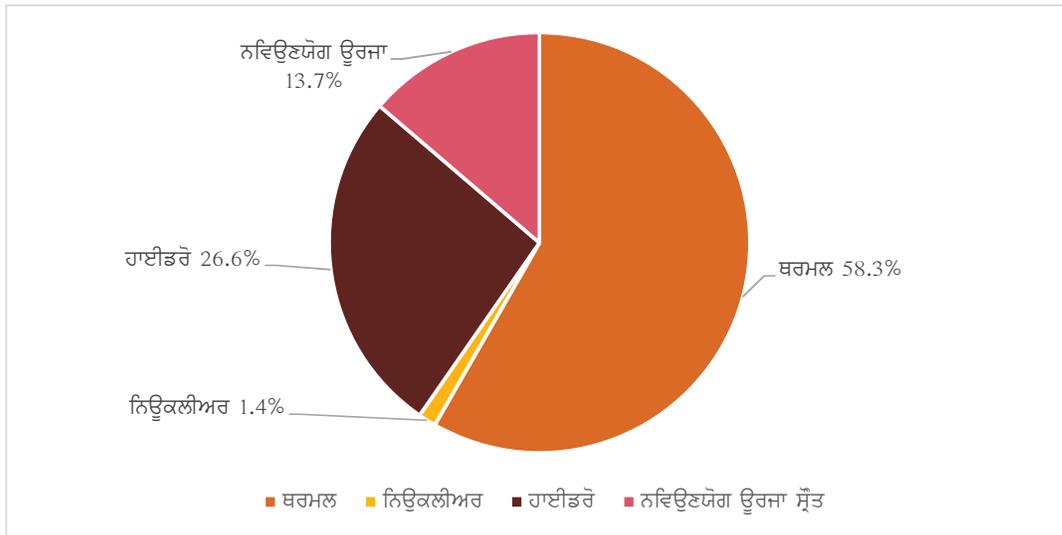

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਪਾਵਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਿਟਿਡ

ਸਾਲ 2023 ਤੱਕ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਜਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਥਰਮਲ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ, ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਅਤੇ ਸਵੱਛ ਉਰਜਾ ਦੇ ਸਰੋਤ, ਜਿਵੇਂ ਨਿਊਕਲੀਅਰ, ਹਾਈਡਰੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ (ਸੂਰਜੀ, ਹਵਾ ਆਦਿ) ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ 55)। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਾਇਓਮਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁੱਲ ਸਥਾਪਿਤ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚੋਂ 23 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ 27 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਲਕੀ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 55: ਅਕਤੂਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸਥਾਪਤ ਸਮਰੱਥਾ (ਮੈਗਾਵਾਟ) ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ

ਸਾਧਨ: ਸੈਂਟਰਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਸਿਟੀ ਅਥਾਰਟੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

3.8 ਆਕਾਰ ਅਧਾਰਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ

ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ

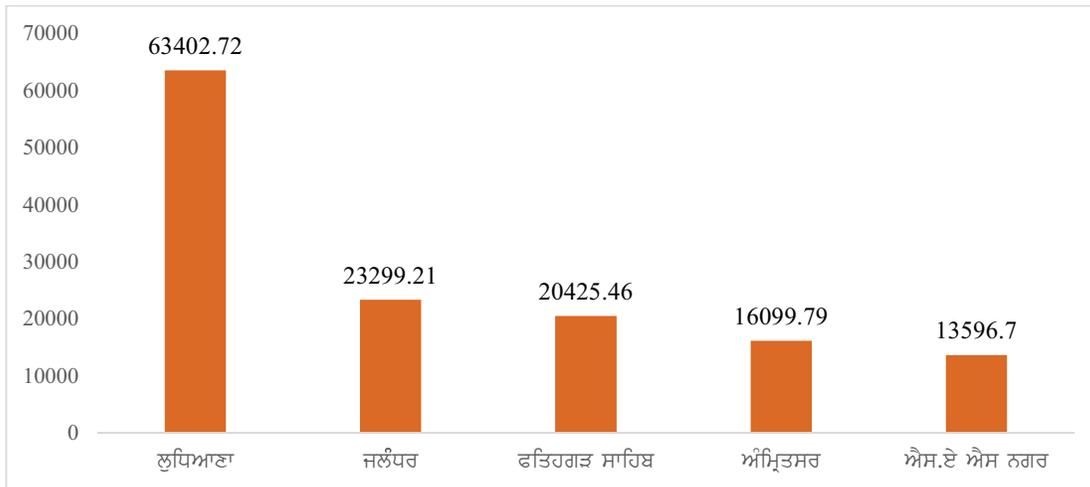
ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼. ਸੈਕਟਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟ ਪੂੰਜੀ ਲਾਗਤ ਤੇ ਵੱਡੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਘੱਟਦਾ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਸੈਕਟਰ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਇੰਜਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਭਰਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਟੋ ਕੰਪੋਨੈਂਟਸ, ਸਾਈਕਲ ਪੁਰਜਿਆਂ, ਹੌਜ਼ਰੀ, ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਧਾਰ ਵਾਲੇ 2 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਹਨ।

ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 1,82,775 ਹੈ, ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ 9.35 ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਘੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਮੁੱਲ 63402.72 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਚਿੱਤਰ 56) ਸੀ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲੰਧਰ (23299.21 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ), ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (20425.46 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (16099.79 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਅਤੇ ਐਸ.ਏ.ਐਸ ਨਗਰ (13596.7 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਲਘੂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 56: ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪੰਜ ਜਿਲ੍ਹੇ (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜ)

ਸਾਧਨ: ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਰਾਜ ਦੀ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਨੀਤੀ ਹਰ ਸਾਲ 10 ਕਲੱਸਟਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਵਧਾਉਣ, ਆਮ ਸਹੂਲਤ/ਸੂਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ 10 ਕਲੱਸਟਰਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੀਤੀ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼. ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਹੈ।

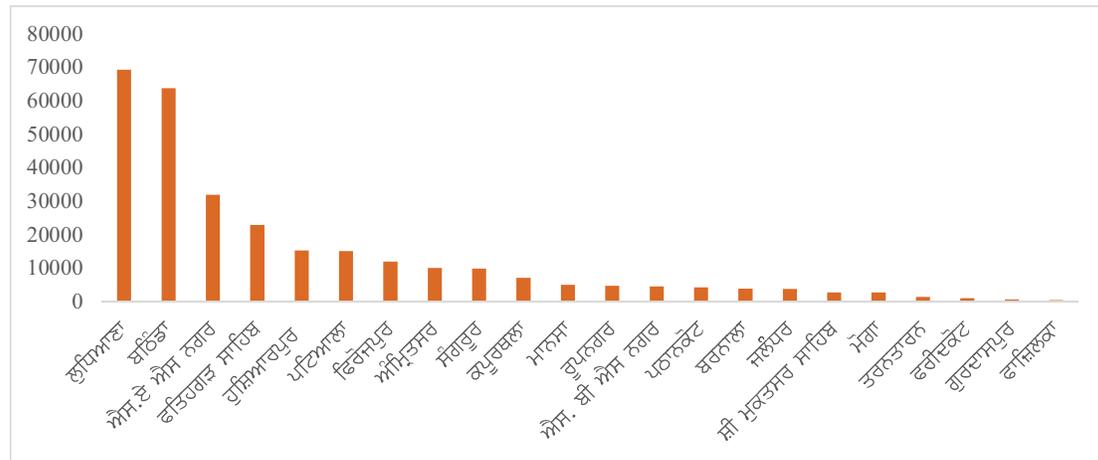
ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਕਾਸ ਅਥਾਰਟੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵੱਜੋਂ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼. ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ:- i) ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਆਰਥਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ii) ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ iii) ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਪਗ੍ਰੇਡੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ iv) ਆਧੁਨਿਕ ਜਾਂਚ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਤਸਦੀਕੀਕਰਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। v) ਆਧੁਨਿਕ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਟੈਸਟਿੰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ vi) ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਡਿਜਾਈਨ ਅਤੇ ਪੈਕੇਜਿੰਗ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉਦਯੋਗ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 1038 ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਿਰ ਪੂੰਜੀ 126093.06 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 3,64,502 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ 69230.22 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਠਿੰਡਾ(63,691.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ), ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ (31,791.86 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਅਤੇ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ(22,745.38 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 57)

ਚਿੱਤਰ 57: ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਜਿਲਿਆ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਉਦਮਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਮੁੱਲ (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜ)

ਸਾਧਨ: ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

3.9 ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਈਜ ਆਫ ਡੂੰਘੇ ਬਿਜਨਸ

ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਈਜ ਆਫ ਡੂੰਘੇ ਬਿਜਨਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਸੁਧਾਰ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

- ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਵੀਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨੀਤੀ, 2022 (ਆਈ.ਬੀ.ਡੀ.ਪੀ-2022) ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਪਹੁੰਚ EoDB ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਧਿਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- ਲੌਜਿਸਟਿਕ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਲੌਜਿਸਟਿਕਸ ਅਤੇ ਲੌਜਿਸਟਿਕ ਪਾਰਕ ਨੀਤੀ, 2023 ਨੂੰ ਅਧਿਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 6: ਮਾਈਕਰੋ, ਲਘੂ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉੱਦਮਾਂ ਲਈ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਉਪਾਅ

1. ਫਾਊਂਡਰੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 27.02.2019 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਫਾਊਂਡਰੀ ਐਂਡ ਜਨਰਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ/ਡੀਪੀਆਰ ਨੂੰ 14.86 ਕਰੋੜ (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 13.36 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਐਸਬੀਵੀ ਸ਼ੇਅਰ: 1.50 ਕਰੋੜ) ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਕ 31.03.2024 ਹੈ।

2) ਗਾਰਮੈਂਟ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2.7.2019 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਗਾਰਮੈਂਟ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਸੀਐਫਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਲਾਗਤ 15.15 ਕਰੋੜ (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 12.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ: 1.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਐਸ.ਪੀ.ਵੀ ਸ਼ੇਅਰ: 1.65 ਕਰੋੜ) ਰੁਪਏ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 18.8.2020 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ 4.80 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਅਤੇ 3.60 ਕਰੋੜ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਿਸ਼ਤ ਨੂੰ 15.02.2022 ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ 1.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਤੀਸਰੀ ਕਿਸ਼ਤ ਜਨਵਰੀ 2024 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ।

3) ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2.3.2021 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ 14.95 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 28.06.2021 ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 11.95, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ 1.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਐਸਪੀਵੀ ਸ਼ੇਅਰ 1.54 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)।

4) ਕਟਿੰਗ ਟੂਲ ਕਲੱਸਟਰ, ਪਟਿਆਲਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 02.03.2021 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮਿਤੀ 28.06.2021 ਨੂੰ 14.28 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਕਟਿੰਗ ਟੂਲ ਕਲੱਸਟਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਸੀਐਫਸੀ ਦੇ ਡੀਪੀਆਰ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 11.35 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਰਾਜ ਸ਼ੇਅਰ: 1.50 ਕਰੋੜ ਅਤੇ ਐਸਪੀਵੀ ਸ਼ੇਅਰ 1.43 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)।

5) ਮਾਡਰਨ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਅਤੇ ਪੈਕੇਜਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 30.05.2022 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ 59ਵੀਂ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮਿਤੀ 29.06.2022 ਦੇ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ 20.01 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 15.87 ਕਰੋੜ, ਰਾਜ ਸ਼ੇਅਰ: 2.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਐਸ.ਪੀ.ਵੀ ਸ਼ੇਅਰ :2.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)। ਤ੍ਰਿਪੱਖੀ ਸਮਝੌਤੇ ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ, 2022 ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ 28.06.2024 ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:-

- ਵੱਖ- ਵੱਖ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲਣਾ ਜਾਂਚਾਂ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਨਿਰੀਖਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (CIS)
 - ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਨਿਰੀਖਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਉਦਯੋਗ ਵਿਭਾਗ (ਬਾਇਲਰ), ਕਿਰਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ (PPCB) ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੈਟਰੋਲੋਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤੇ ਹਨ।
- ਨਿਰੀਖਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਸਾਰਣੀ ਕੰਪਿਊਟਰਾਈਜ਼ਡ ਜੋਖਮ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਨਿਰੀਖਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।
- ਨਿਰੀਖਣ ਵੱਖਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ/ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ/ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ 48 ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਨਿਰੀਖਣ ਰਿਪੋਰਟ ਆਨਲਾਈਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਰਯਾਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਾਜ ਨਿਰਯਾਤ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅਧਿਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਰਾਈਟ ਟੂ ਬਿਜਨਸ (ਸੋਧ) ਐਕਟ, 2021: MSMEs ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ/ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ।
- ਐਕਟ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ MSME ਲਈ ਲਾਗੂ ਹੈ ਅਤੇ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਨੂੰ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਔਨਲਾਈਨ ਘੋਸ਼ਣਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ 03 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ (ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ ਦੇ ਅੰਦਰ) ਜਾਂ 15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ (ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ) ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 3.5 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਨਿਰੀਖਣ ਨਹੀਂ, ਸਿਵਾਏ ਸ਼ਿਕਾਇਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਦੇ।
- IPBF ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਗੂ ਨਿਯਮਤ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ, ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹੀਂ।

ਮੰਨੀ ਗਈ ਮਨਜ਼ੂਰੀ:

- ਪੰਜਾਬ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸਰਵਿਸ ਡਿਲੀਵਰੀ ਐਕਟ, 2018 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਸੂਚਿਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਡੀਮਡ ਕਲੀਅਰੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- 9 ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ 30 ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਅਥਾਰਟੀ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਅਤੇ ਔਨਲਾਈਨ ਡੀਮਡ ਕਲੀਅਰੈਂਸ
- ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਿਨੈਕਾਰ
- ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਚਿਤ ਆਰਡਰ ਪਾਸ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚਿਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਈਮੇਲ।

ਮਾਈਕਰੋ, ਲਘੂ ਉੱਦਮ ਕਲਸਟਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਉੱਦਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੀ.ਐਫ.ਸੀਜ਼ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਸਾਂਝੇ ਸੁਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰਾਂ (ਸੀ.ਐਫ.ਸੀਜ਼) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ 30 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ (ਮਾਈਕ੍ਰੋ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ) ਦੀ ਅਧਿਕਤਮ ਪੂੰਜੀਕਰਨ ਲਾਗਤ ਦੇ 70% ਤੋਂ 90% ਤੱਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਕਮ ਐਸ.ਪੀ.ਵੀ/ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 24.5.2022 ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, ਸੂਖਮ, ਲਘੂ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਐਨ.ਈ(1247)ਸੀ.ਡੀ.ਡੀ/ਈ.ਐਫ.ਸੀ/ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ-ਸੀ.ਓ.ਡੀ/2021ਈ ਮਿਤੀ 24.05.2022 ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਉੱਦਮ ਸਕੀਮ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ www.dcmsme.gov.in 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ-ਸੀ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, 7 ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 5 ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੂਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ 2 ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਪੂੰਜੀਕਰਨ:

ਮੋਹਾਲੀ ਹਾਈ-ਟੈਕ ਮੈਟਲ ਕਲੱਸਟਰ, ਮੋਹਾਲੀ

ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਆਇਲ ਐਕਸਪੈਲਰ ਐਂਡ ਪਾਰਟਸ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਬਿਜ਼ਨਸ ਫਸਟ ਪੋਰਟਲ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

- ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਬਿਜ਼ਨਸ ਫਸਟ ਪੋਰਟਲ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਨਯੋਗ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੱਲੋਂ 06-01-2023 ਨੂੰ EoDB ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕਸ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਡਿਜੀਟਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿਲਵਰ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।
- ਡੀ.ਪੀ.ਆਈ.ਆਈ.ਟੀ. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੌਖ ਦੀ ਰੈਂਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚੋਟੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਨ ਏਜੰਸੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਈਜ਼ ਆਫ ਲੌਜਿਸਟਿਕ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਟਾਰਟਅਪ ਰੈਂਕਿੰਗ ਫਰੇਮਵਰਕ ਵਿੱਚ ਲੀਡਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਨਿਰਯਾਤ ਤਿਆਰੀ ਸੂਚਕਾਂਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ 8ਵੇਂ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਬੰਦ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ 4ਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ।
- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ 2 ਵਿਭਾਗਾਂ ਸਮੇਤ 23 ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ 140 ਪਲੱਸ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 36 ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਸਕੀਮਾਂ ਸਟੇਟ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਪੋਰਟਲ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਪਰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
- ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਸੈਕਟਰ ਅਫਸਰ, GMDICs-ਕਮ-ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ ਮੈਨੇਜਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਸੁਵਿਧਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਇਸ ਪੋਰਟਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਪੋਰਟਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਭਾਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੰਚਾਈ, NHAI, PWD ਨੂੰ ਵੀ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਪੋਰਟਲ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਵਿਜ਼ਾਰਡ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਇੰਟਰਐਕਟਿਵ ਔਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੀਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀ-ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਲਾਇਸੰਸੇ NoCs/ ਪਰਮਿਟਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਸੈਕਟਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਪੁੱਛ ਕੇ ਉਪਭੋਗਤਾ/ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਸੈੱਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ ਕਰੇਗਾ।
- ਜ਼ੈਮ ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਈਜ਼ ਨੂੰ ਆਨਬੋਰਡਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰੀ ਜ਼ੈਮ ਸੁਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- 26 ਮੁੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ ਲਈ ਸੰਬੰਧਤ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਡੀ.ਪੀ.ਆਈ.ਆਈ.ਟੀ.ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਜੀ.ਆਈ.ਐਸ ਅਧਾਰਤ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ।

ਸਵੈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਤਹਿਤ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਾਗਤ ਦੇ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਮਾਰਜਨ ਮਨੀ ਸਬਸਿਡੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 4: ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਕੁੱਲ ਆਕਾਰ ਦਾ 46 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਐਸਵੀਏ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ 7.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਜੀਐਸਵੀਏ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਮੱਧਮਹੱਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ (ਜੀਐਸਵੀਏ) ਦੇ ਅਗੇਤੋ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਮੱਧਮ ਰਹੀ ਜੋ 2022-23 ਵਿੱਚ 7.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2023-24 ਵਿੱਚ 7.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਜੀਐਸਵੀਏ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਜੀਐਸਵੀਏ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 46 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ “ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ” ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 21.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ 6.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ, ‘ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ’ ਸੈਕਟਰ ਨੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 93.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਘੱਟ ਹੈ, ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 2010 ਅਤੇ 2022 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 20% ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਾਧਾ ਦਰ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਧਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੁੱਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ 51% ਹੈ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਨੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 12.8% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸੜਕੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਤੇ, 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਖੇਤਰ ਨੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 4.8% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਇਹ ਖੇਤਰ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀ-ਘਣਤਾ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਖੇਤਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 9.9% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

4.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

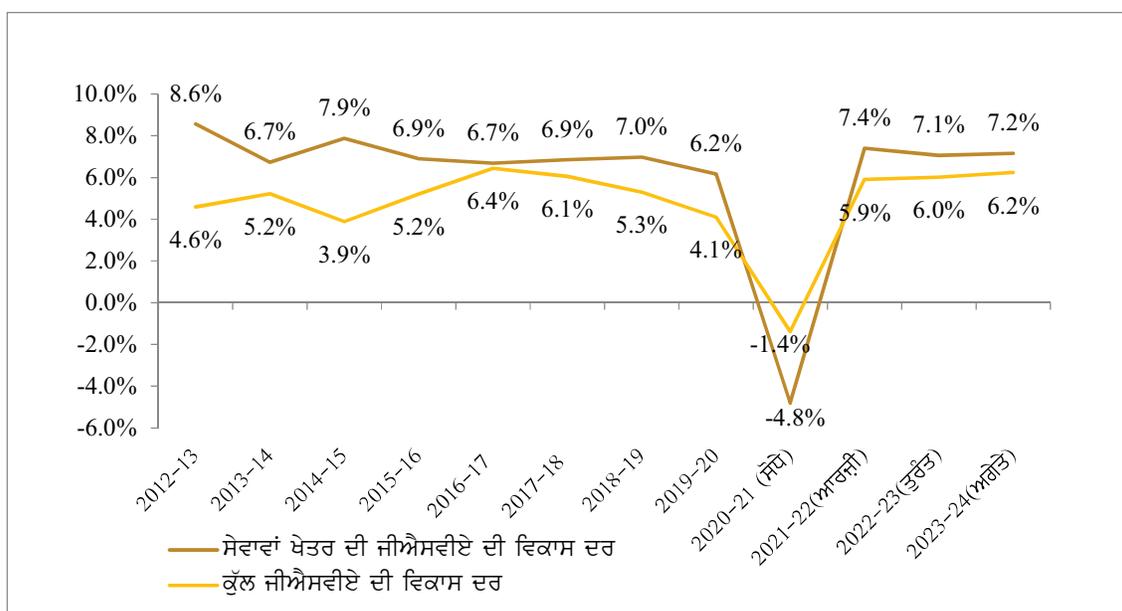
ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ, ਬੈਂਕਿੰਗ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਵਪਾਰ ਆਦਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਵਰੂਪ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਧਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ²² ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

²² Throughout the chapter, share has been calculated at current prices and growth rate has been calculated at constant (2011-12) prices.

ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 45.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ 43.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਕੜੇ, ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ 54.13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ।

ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਨਾਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਪਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 6.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 4.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਨੇ 5.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤਨ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਸਾਈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 5.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

ਚਿੱਤਰ 58: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਵੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨਕਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 20 ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 21.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ 20.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਉਭਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 12.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, 12.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 9.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ।

ਸਾਰਣੀ 20 ਵਿਚ ਸਾਲ 2021-22 (ਆਰਜੀ), 2022-23 (ਤੁਰੰਤ) ਅਤੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਉਪ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 20: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

	ਹਿੱਸਾ (%)		ਵਿਕਾਸ ਦਰ (%)	
	2023-24 (ਅਗੇਤੇ)	2021-22 (ਆਰਜੀ)	2022-23 (ਤੁਰੰਤ)	2023-24 (ਅਗੇਤੇ)
ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ	21.0%	8.8%	6.8%	6.2%
ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ	19.7%	8.7%	6.7%	6.2%
ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ	1.4%	10.2%	8.7%	6.0%
ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ	12.8%	10.0%	8.3%	6.2%
ਰੇਲਵੇ	1.1%	10.0%	6.7%	5.0%
ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ	6.1%	9.8%	7.8%	6.3%
ਜਲ ਯਾਤਾਯਾਤ	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ	0.1%	24.1%	21.0%	10.8%
ਯਾਤਾਯਾਤ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ	0.4%	9.4%	8.7%	6.7%
ਸਟੋਰੇਜ	0.3%	20.7%	9.9%	7.2%
ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	4.8%	9.5%	9.1%	6.2%
ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	9.9%	4.2%	5.6%	8.6%
ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ	20.3%	4.3%	5.1%	6.1%
ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ	12.8%	9.0%	9.0%	7.2%
ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ	23.3%	8.5%	8.1%	8.7%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ²³ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। 2022-23 ਲਈ ਪੀਰੀਅਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 41 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 59) ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ 29 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਪਾਰ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ ਹਨ। ਬਿਹਤਰ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ, ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 7: ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਪਾਰਕਸ - ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਟੀ. ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 740 ਰਜਿਸਟਰਡ ਆਈਟੀ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈਟੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਈਕੋਸਿਸਟਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਈਟੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਡੀਆ ਬੀਪੀਓ (ਬਿਜ਼ਨਸ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਆਊਟਸੋਰਸਿੰਗ) ਪੋਸ਼ਨ ਸਕੀਮ 2015 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 1200 ਬੀਪੀਓ ਸੀਟਾਂ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਮੋਹਾਲੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 5 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਟੀ./ਆਈ.ਟੀ.ਈ.ਐਸ. ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਟੀ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਲਗਭਗ 14% ਦਾ ਸੰਚਤ ਵਾਧਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਟੀਅਰ ਜ਼ਜ਼ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ, (ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ.ਆਈ.) ਇਨਕਿਊਬੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ ਐਸਏਐਸ ਨਗਰ (ਮੋਹਾਲੀ) ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਪਾਰਕਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਈਟੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ ਟੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਈਟੀ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

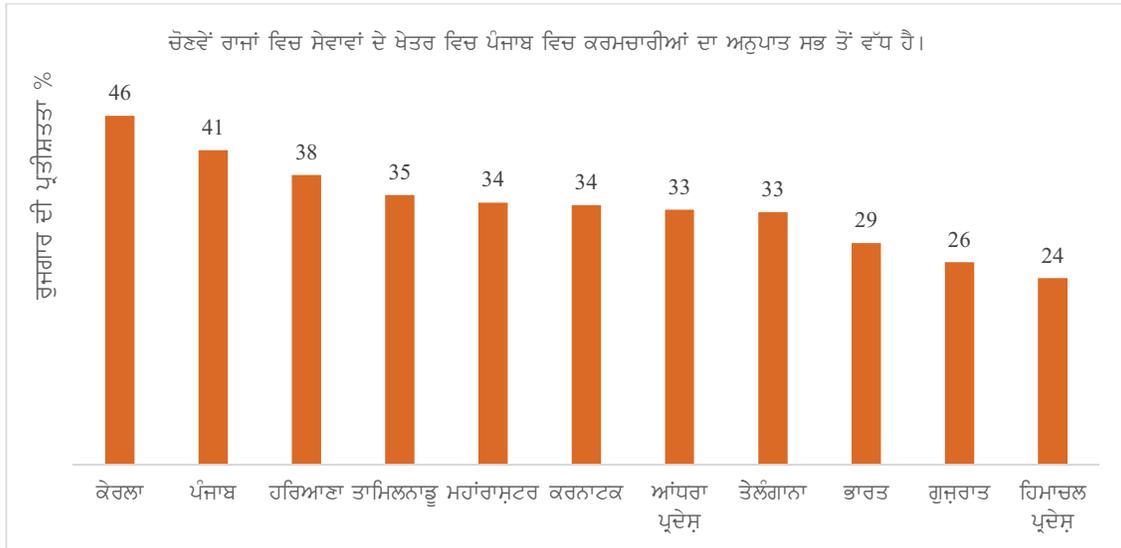
1. ਆਈ ਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਏਜੰਸੀ
2. ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਦਾ ਆਈ.ਟੀ. ਨਿਵੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਾਸ
3. ਨਵੇਂ ਆਈ.ਟੀ. ਅਤੇ ਨਾਲੇਜ ਪਾਰਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
4. ਲੰਬੀ ਲੀਜ਼ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਈਟੀ ਸੈਕਟਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਕੇਂਦਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸਟਾਰਟਅਪ ਐਕਸੀਲੇਟਰ ਚੈਂਬਰ ਆਫ ਕਾਮਰਸ (ਐਸ.ਏ.ਸੀ.ਸੀ.), ਦਿ ਇੰਡਸ ਐਂਟਰਪ੍ਰੀਨਿਊਰਜ਼ (ਟੀ.ਆਈ.ਈ.) ਅਤੇ ਮੋਰਫਿਅਸ ਸਟਾਰਟਅੱਪ ਐਕਸਲੇਟਰ।

ਸਾਧਨ: [Invest Punjab\(https://pbindustries.gov.in/static/service_industry;key=IT_ITES\)](https://pbindustries.gov.in/static/service_industry;key=IT_ITES)

²³ Throughout the chapter, selected states include Andhra Pradesh, Gujrat, Haryana, Kamataka, Kerala, Maharashtra, Punjab, Tamil Nadu and Telangana

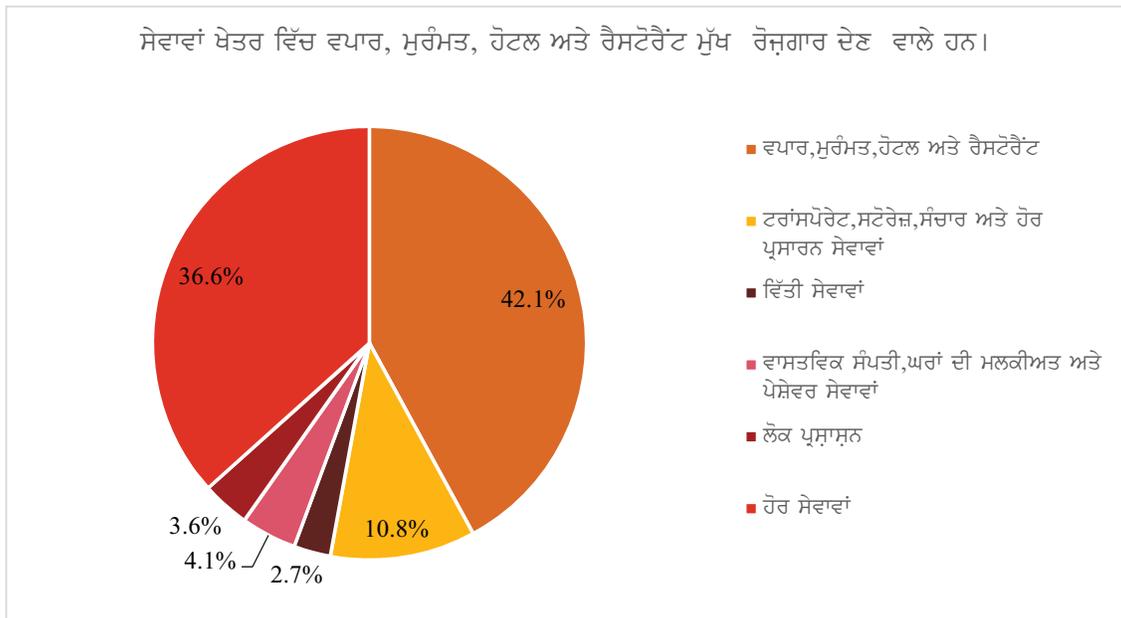
ਚਿੱਤਰ 59: ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ

ਸਾਧਨ: ਪੀਰਿਓਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ, 2022-23

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 60) ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ 42.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 60: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੰਡ (2022-23)

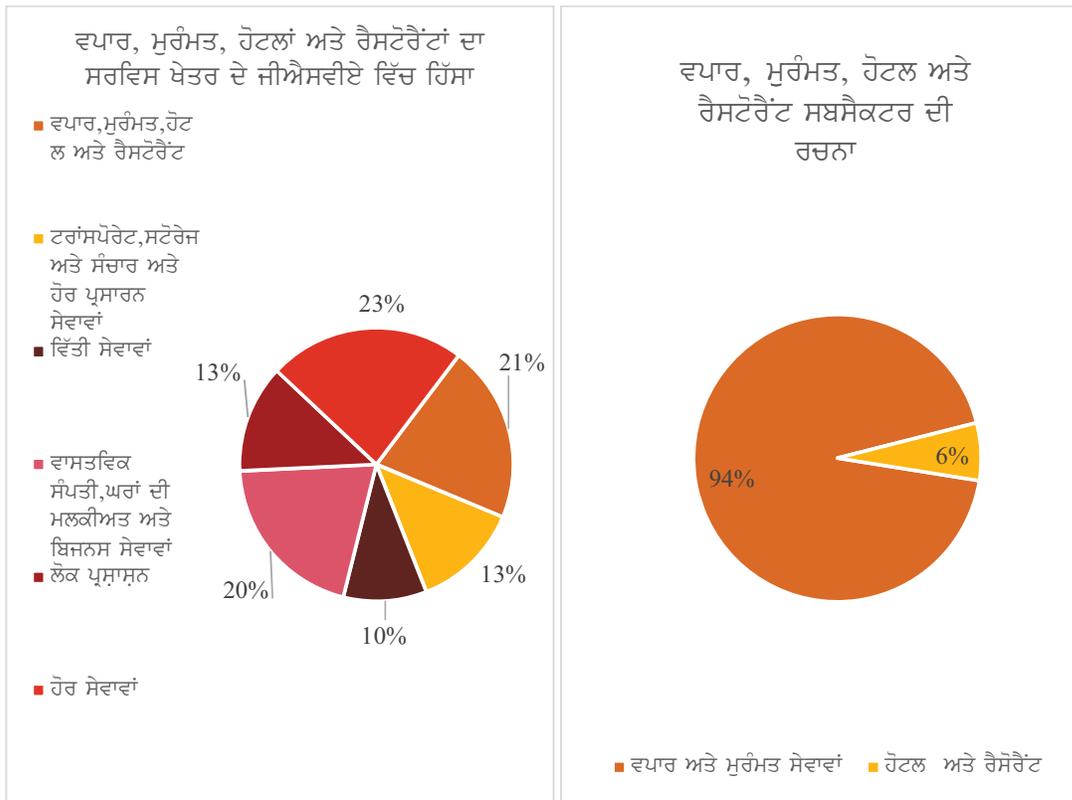
ਸਾਧਨ: ਪੀਰਿਓਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ, 2022-23

ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ 36.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜੋ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ 10.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

4.2 ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ

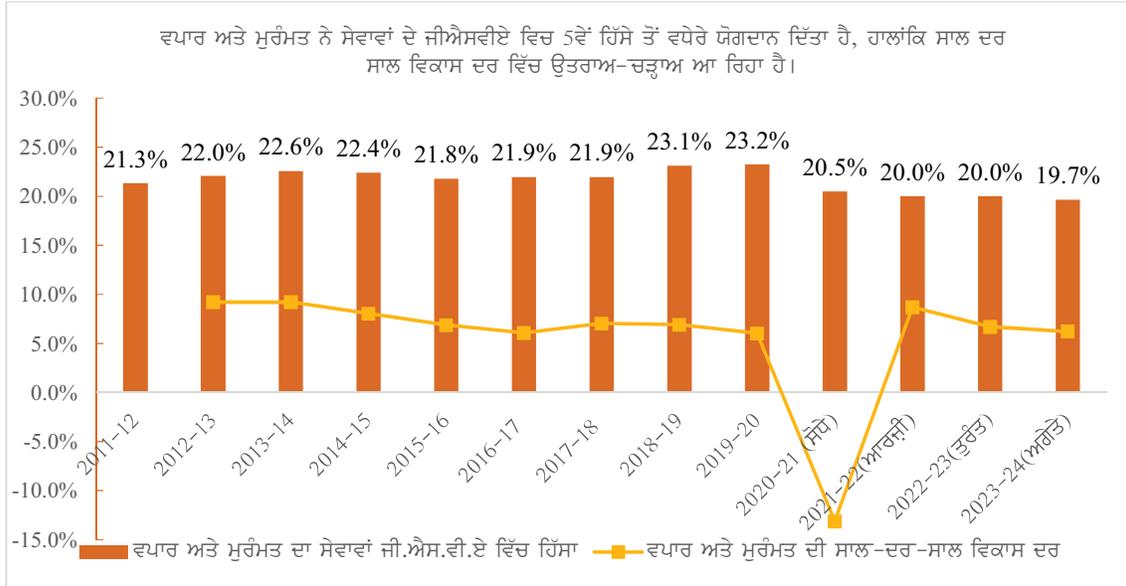
ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 61 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ 94 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਨੇ 2011-12 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 62) ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਉਪ-ਖੇਤਰ 2011-12 ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ ਪੀਰਿਓਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ 14.57 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਥੋਕ ਅਤੇ ਪਰਚੂਨ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 61: ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ, 2023-24 (ਅਗੇਤੋ)

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

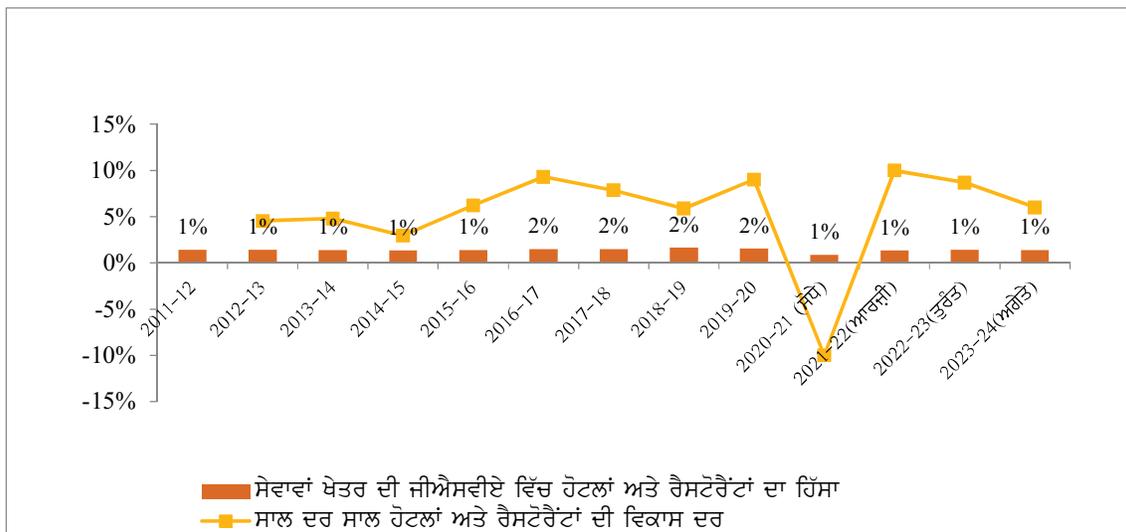
ਚਿੱਤਰ 62: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੂਸਰੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦਾ ਔਸਤ ਹਿੱਸਾ 2011-12 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ 1.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਉਪ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਰਿਹਾ ਇਹ ਉਪ ਖੇਤਰ ਨੇ 2019-20 ਵਿੱਚ 9.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, 2020-21 ਵਿੱਚ (-)12.4%, 2021-22 ਵਿੱਚ 10.2%, 2022-23 (ਤੁਰੰਤ) ਵਿੱਚ 8.7% ਅਤੇ 2023-24 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ 6% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। (ਚਿਤਰ-63)

ਚਿੱਤਰ 63: ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

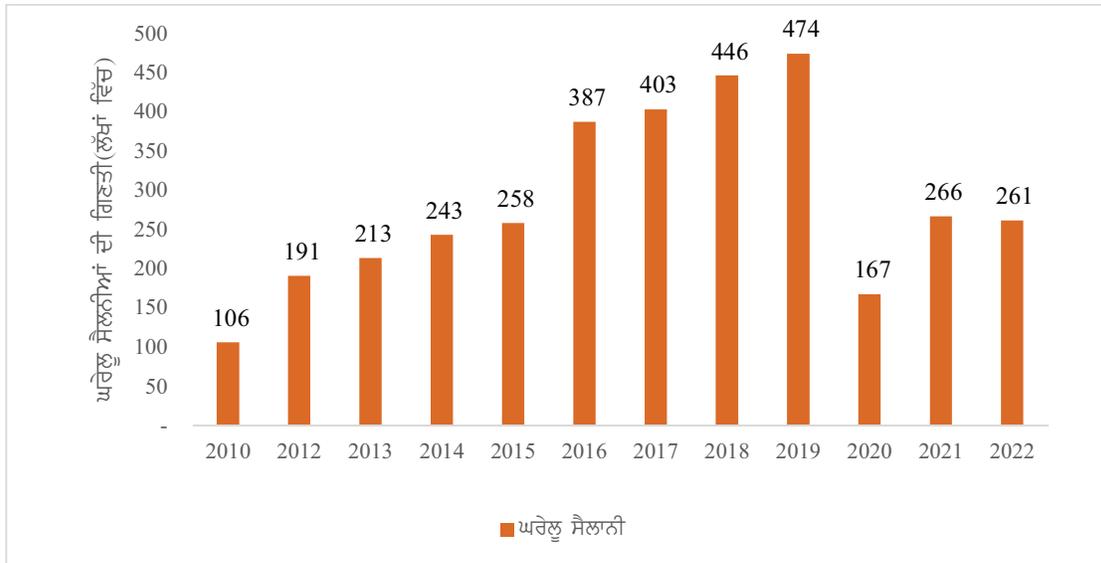
ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

4.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੀ ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ²⁴ ਸਮਰੱਥੀ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪੰਝੂੜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੰਦਿਰ, ਕਿਲ੍ਹੇ, ਯਾਦਗਾਰਾਂ, ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਕਾਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਅਕਰਸ਼ਣ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

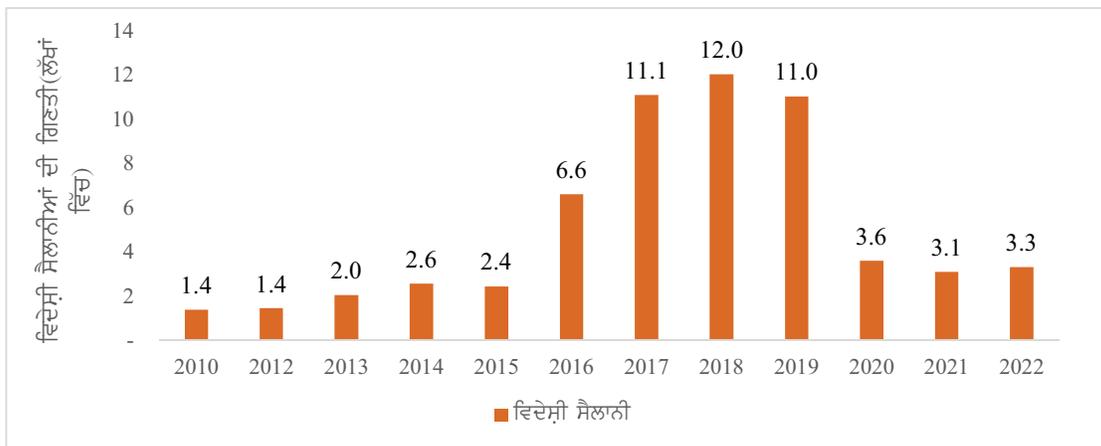
ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ

ਚਿੱਤਰ 64: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਜਨਵਰੀ-ਦਸੰਬਰ)

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ

ਚਿੱਤਰ 65: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਜਨਵਰੀ-ਦਸੰਬਰ)

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ

⁵⁸ Punjab Tourism (<http://punjabtourism.gov.in/#/home>)

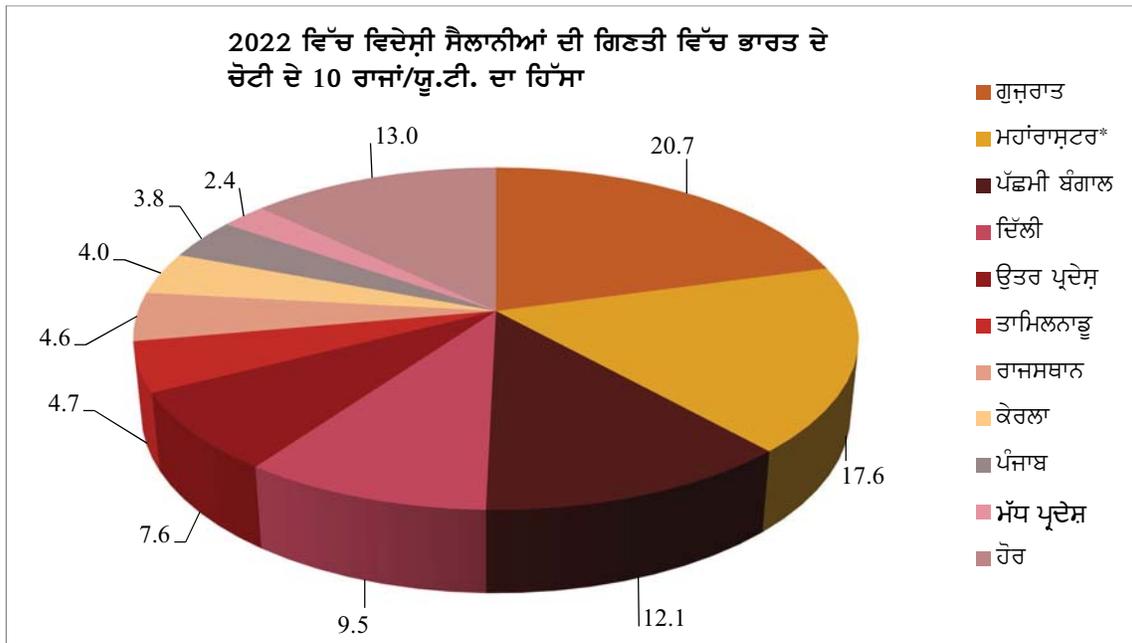
ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਲ 2010 ਤੋਂ 2022 ਦੇ ਦੌਰਾਨ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਖੇਤਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ (ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਤੋਂ) ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2022 ਵਿਚ ਲਗਭਗ 261 ਲੱਖ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀ ਅਤੇ 3.3 ਲੱਖ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ ਰਾਜ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ 64 ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ 65) ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿਚ 2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿਚ 7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਾਧਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022 ਦੌਰਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨੌਵਾਂ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 21) ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਏਸ਼ੀਅਨ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਇਨਫਰਾਸਟਰਕਚਰ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਾਰ ਟੂਰਿਜ਼ਮ (ਆਈਡੀਆਈਪੀਟੀ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਪਾਲਿਸੀ, 2018) ਰਾਹੀਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 21: ਸਾਲ 2022 ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ 10 ਰਾਜਾਂ / ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਰੈਂਕ	ਰਾਜ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ	2022(ਆਰਜੀ) ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ	
		ਨੰਬਰ	ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ(%)
1	ਗੁਜਰਾਤ	1780000	20.7
2	ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ*	1510000	17.6
3	ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	1040000	12.1
4	ਦਿੱਲੀ	820000	9.5
5	ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	650000	7.6
6	ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	410000	4.7
7	ਰਾਜਸਥਾਨ	400000	4.6
8	ਕੇਰਲਾ	350000	4.0
9	ਪੰਜਾਬ	330000	3.8
10	ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	200000	2.4
	ਕੁੱਲ ਚੋਟੀ ਦੇ 10	7470000	87.0
	ਹੋਰ	1120000	13.0
	ਕੁੱਲ	8590000	100.0

ਸਾਧਨ: ਇੰਡੀਆ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਐਂਡ ਏ ਗਲਾਂਸ 2023 (ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ)
 ਨੋਟ* 2022 ਦੇ ਡੈਟਾ ਲਈ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦਾ ਗਰੇਬ ਰੇਟ ਲਗਾਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 66: ਸਾਲ 2022 ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ 10 ਰਾਜਾਂ / ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਇੰਡੀਆ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਐਂਡ ਏ ਗਲਾਂਸ 2023 (ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ)

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਾਲੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 22 ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ 51 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ) ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਅਟੁੱਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਜੋਂ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹੋਰ ਆਕਰਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ ਅਤੇ ਵਾਘਾ ਬਾਰਡਰ ਸਮਾਰੋਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਐਸ.ਏ.ਐੱਸ. ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਾਫੀ ਸੈਲਾਨੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 12 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਹਰੀਦੇ ਸਕੀਮ (ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਿਟੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਐਂਡ ਆਗਮੈਂਟੇਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ) ਅਧੀਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 22: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ

ਸਾਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਹਿੱਸਾ
2011	11096952	16567596	67%
2012	10072719	19119943	53%
2013	12058034	21544962	56%
2014	15368340	24526751	63%
2015	16924412	26038728	65%
2016	25462627	39363061	65%
2017	25978495	41401987	63%

2018	26935017	45796030	59%
2019	34369513	48486730	71%
2020	7897161	17051311	46%
2021	19772285	26948568	73%
2022	13363193	26418885	51%

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ

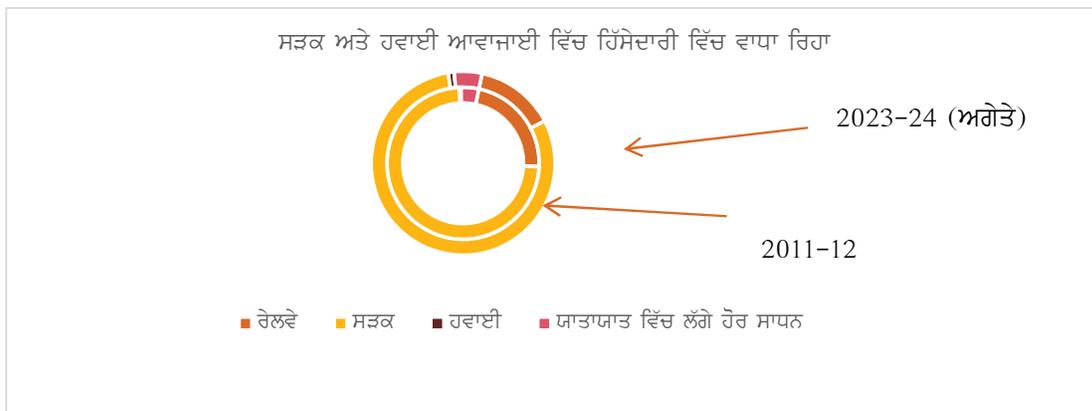
4.4 ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ

ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚੋਂ 7.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਔਸਤ ਨਾਲ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਵਾਜਾਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਧਨ ਹਨ- (ਕ) ਰੇਲਵੇ (ਖ) ਸੜਕ ਅਤੇ (ਗ) ਹਵਾਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਭੂਮੀਬੱਧ ਰਾਜ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣਾ, ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀ ਕਾਰਨ, ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਯਾਤਾਯਾਤ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 5.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹੀ। ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਮੂਲ ਵਾਧਾ 22784.24 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੇਲਵੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 2011-12 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਧੇ ਵਿਚ ਔਸਤ 75.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੀ ਔਸਤ ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2012-13 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ 5.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਲਈ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 27.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 67: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ

ਸਾਧਨ: : ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੜਕ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਨੇ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 67)। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਯਾਤਾਯਾਤ ਅਧੀਨ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ, ਸੜਕ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ 2011-12 ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 22.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, 73.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 0.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ, ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਘੱਟ ਕੇ 14.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੜਕ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 80.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 1.10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ

ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 20.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ -18.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੀ ਦਰ 177.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ -19.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਵਿਚ ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਵਾਧਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਅਵਧੀ ਦੌਰਾਨ 9.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ (-)12.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

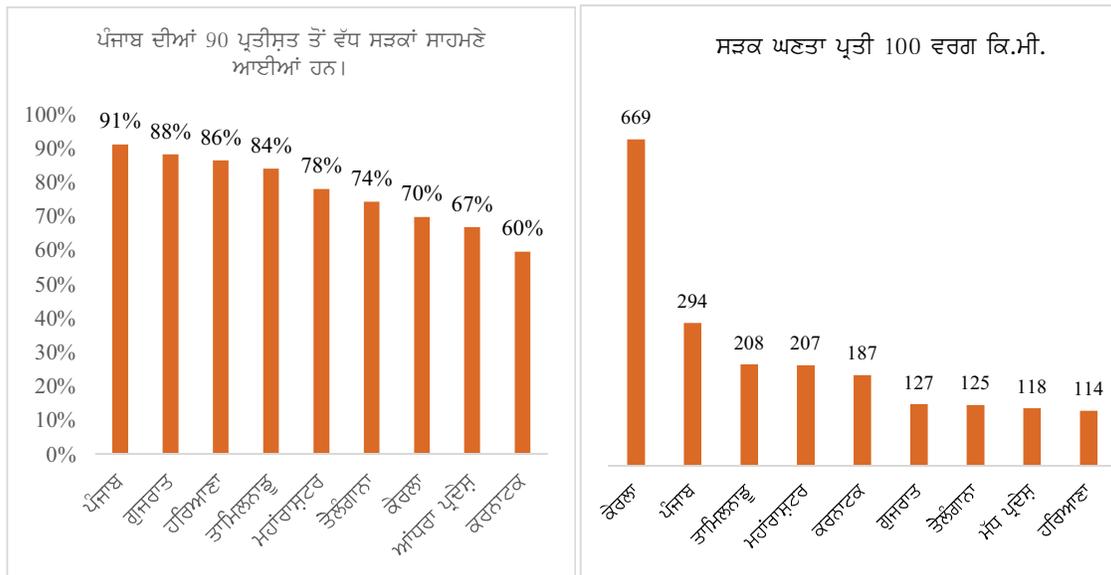
ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

ਸੜਕਾਂ

ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੜਕੀ ਨੈਟਵਰਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਇਸ ਤੱਥ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਪੁਖਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਜਿਵੇਂ ਰੇਲਵੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ / ਆਖਰੀ ਮੀਲ ਸੰਪਰਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨਾ ਰਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ²⁵ ਚਾਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: (1) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, (2) ਰਾਜ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਰਾਜ ਲੋਕ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਭਾਗ (ਪੀਡਬਲਯੂਡੀ) ਦੁਆਰਾ, (3) ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ (4) ਪੇਂਡੂ ਸੜਕਾਂ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੀਡਬਲਯੂਡੀ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਮੰਡੀ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 68: ਕੁੱਲ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਕਰੀਟ ਚਿੱਤਰ 69: ਸੜਕ ਦੀ ਘਣਤਾ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਵਰਗ ਕਿ.ਮੀ ਵਿੱਚ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੜਕ ਅੰਕੜੇ (31 ਮਾਰਚ, 2019 ਤੱਕ), ਸੜਕ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

31 ਮਾਰਚ, 2019 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਕਰੀਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਚਿੱਤਰ 68)। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਲਨਾਯੋਗ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੜਕ ਘਣਤਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 69)।

ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਾਲ 2018-19 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕੁੱਲ ਸੜਕ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 1,47,862 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ 3.66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਰਚ 2019 ਤੱਕ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 71 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ,

²⁵TERI(2015)Green Growth in Transport Sector in Punjab

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੜਕਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਸੜਕ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਿੱਸਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ 3,274 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗ ਅਤੇ 1,133 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਸਨ।

ਸਾਰਣੀ 23: ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ

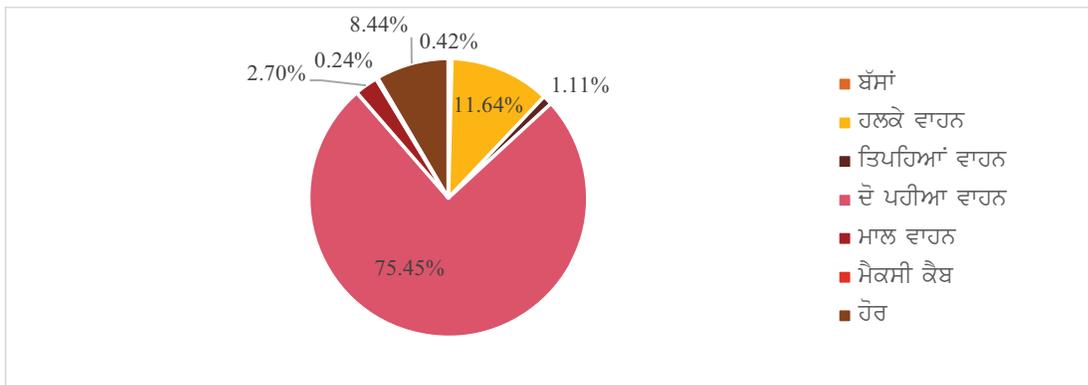
ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ	ਲੰਬਾਈ (ਕਿ.ਮੀ)	
	31.03.2018 ਤੱਕ	31.03.2019 ਤੱਕ
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗ	3,269	3,274
ਰਾਜ ਮਾਰਗ	1,103	1,133
ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ	6,980	6,808
ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੜਕਾਂ	18,822	18,887
ਦਿਹਾਤੀ ਸੜਕਾਂ	1,02,267	1,04,565
ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੜਕਾਂ	10,195	13,195
ਕੁੱਲ	1,42,635	1,47,862

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੜਕ ਅੰਕੜੇ(31 ਮਾਰਚ, 2019 ਤੱਕ), ਸੜਕ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2022-23 ਵਿਚ ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਿਚ 4.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 31 ਮਾਰਚ, 2022 ਨੂੰ 132.11 ਲੱਖ ਵਾਹਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ 31 ਮਾਰਚ,2023 ਤੱਕ, 137.87 ਲੱਖ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਸਨ, ਖਾਸਕਰ ਮੈਕਸੀ ਕੈਬ,ਹਲਕੇ ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਤਿਪਹੀਆ ਵਾਹਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਹੀਕਲਾਂ ਦੀ ਅਸਾਨ ਉਪਲਬਧਤਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਘੱਟਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ) ਵਿਖੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੋਪਹੀਆ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 70)। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2022-23 ਵਿੱਚ 4.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲ, ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ 75.45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੋ ਪਹੀਆ ਵਾਹਨ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਲਕੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ (11.64 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਮਾਲ ਵਾਹਨ (2.70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਘਣਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭੀੜ, ਪਾਰਕਿੰਗ, ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਸੜਕ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ, ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ਅਤੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵੱਲ ਲਿਜਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

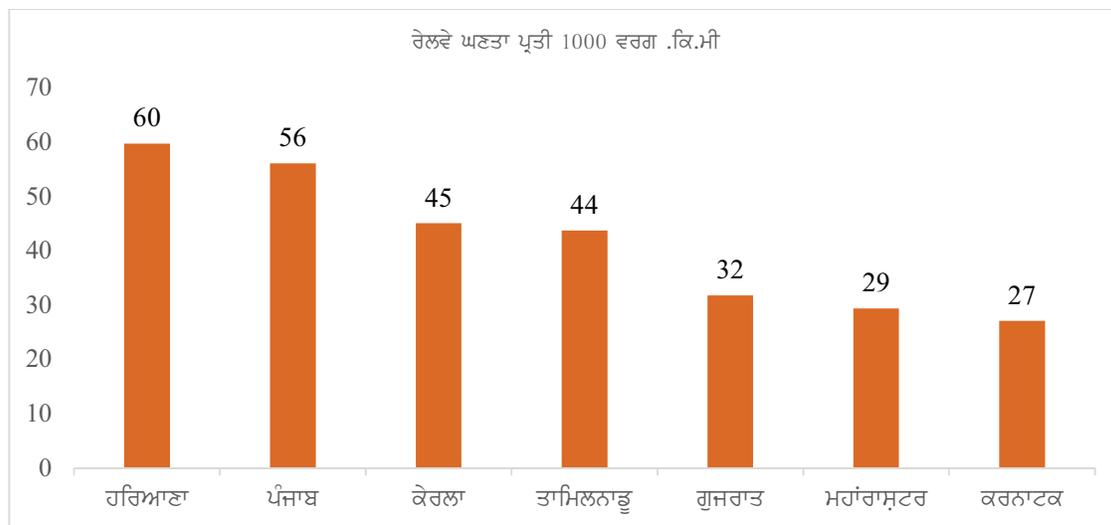
ਚਿੱਤਰ 70: ਮਿਤੀ 31.03.2023 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਅੰਕੜਾ ਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ

ਰੇਲਵੇ

ਚਿੱਤਰ 71: 2021-22 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਘਣਤਾ (ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿਚ)

ਸਾਧਨ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਸਲਾਨਾਬੁੱਕ, 2021-22
ਨੋਟ: ਰਨਿੰਗ ਟਰੈਕ ਦੀ ਘਣਤਾ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਨਾਲ ਮਾਪੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 2,823 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਰਨਿੰਗ ਟਰੈਕ ਨਾਲ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਨੈਟਵਰਕ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੈ ਜੋਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲ ਰੇਲਵੇ ਨੈਟਵਰਕ ਦਾ 2.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰੇਲ ਘਣਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 56 ਰਨਿੰਗ ਟਰੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 71) ਪੰਜਾਬ ਪੂਰਬੀ ਸਮਰਪਿਤ ਫਰੇਟ ਕਾਰੀਡੋਰ (ਈ.ਡੀ.ਐੱਫ.ਸੀ.) ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 1,856 ਕਿ.ਮੀ. ਲੰਬੀ ਫਰੇਟ ਲਾਈਨ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਡਾਂਕੂਨੀ ਤੱਕ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਈਡੀਐਫਸੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਈ ਮੌਕੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਰੇਲਵੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ

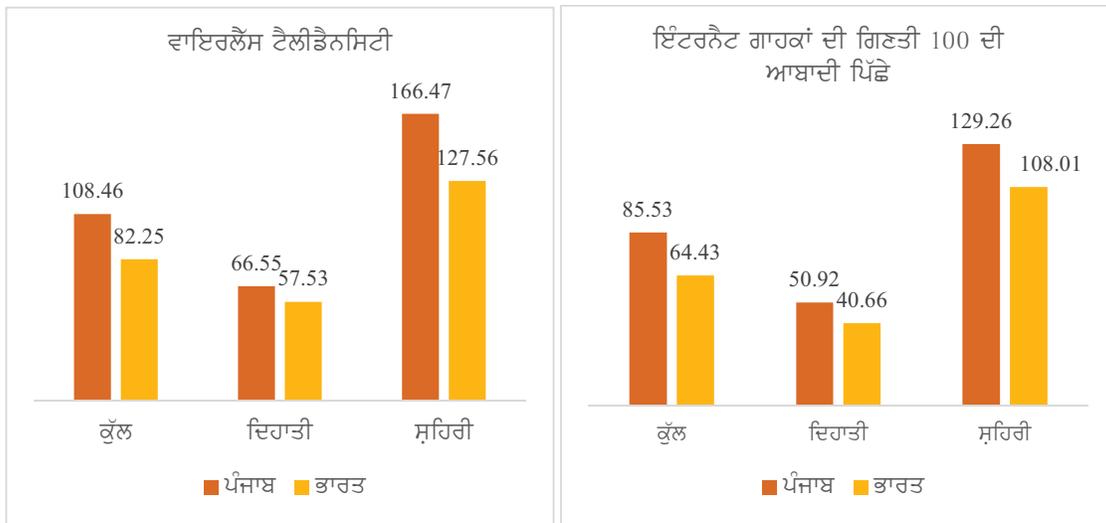
ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਯਮ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਹਵਾਈ ਪੱਟੀਆਂ, ਐਰੋਡਰੋਮਜ਼ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਉਡਾਣ ਅਤੇ ਗਲਾਈਡਿੰਗ ਕਲੱਬਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ, ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ, ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਅਤੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਛੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਹਨ, ਜੋ ਐਸ.ਏ.ਐਸ ਨਗਰ(ਗਠਜੌੜੂ ਵਿੱਚ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਠਾਨਕੋਟ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ, ਬੰਗਲੌਰ, ਕੋਇੰਬਟੂਰ, ਦਿੱਲੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਮੁੰਬਈ, ਪੁਣੇ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ, ਬਰਮਿੰਘਮ, ਲੰਡਨ, ਦੁਬਈ, ਦੋਹਾ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਤਾਸ਼ਕੰਦ, ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4.5 ਟੈਲੀਕਾਮ

‘ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ’ ਨੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ 14,505.44 ਕਰੋੜ²⁶ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 4.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਉਪ ਖੇਤਰ ਦਾ ਔਸਤ ਹਿੱਸਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 4.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜੋ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 7.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਜੂਨ 2023 ਤਕ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀ-ਡੈਨਸਿਟੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੈਕਟਰ ਇਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਪੜਾਅ ਤੇ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 72) ਟੈਲੀ-ਡੈਨਸਿਟੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਕਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਟੈਲੀਕਾਮ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਟਰਾਈ) ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀ-ਡੈਨਸਿਟੀ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 82.25 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 108.46 ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਔਸਤ 64.43 ਦੀ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 85.53 ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ, ਦੋਵੇਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀ-ਡੈਨਸਿਟੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਗਾਹਕੀ ਦੋਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਹਿਰੀ-ਪੇਂਡੂ ਅੰਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 72: ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੰਕੇਤਕ

ਸਾਧਨ: ਟੈਲੀਕਾਮ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਇੰਡੀਅਨ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪਰਫਾਰਮੈਂਸ ਇੰਡੀਕੇਟਰਸ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2023)

²⁶in current prices

ਸਾਰਣੀ 24: 30 ਜੂਨ, 2023 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸਥਿਤੀ

ਇੰਡੀਕੇਟਰ	ਪੰਜਾਬ			ਭਾਰਤ		
	ਕੁੱਲ	ਪੈਂਡੂ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਕੁੱਲ	ਪੈਂਡੂ	ਸ਼ਹਿਰੀ
ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀਫੋਨਿਸਟੀ(%)	108.46	66.55	166.47	82.25	57.53	127.56
ਵਾਇਰਲਾਇਨ ਟੈਲੀਫੋਨਿਸਟੀ(%)	3.48	0.97	6.96	2.18	0.30	5.63
ਓਵਰਆਲ ਟੈਲੀਫੋਨਿਸਟੀ(%)	111.94	67.52	173.43	84.43	57.83	133.19
ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	33.40	11.90	21.50	1143.58	517.51	626.07
ਵਾਇਰਲਾਇਨ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	1.07	0.17	0.90	30.31	2.68	27.63
ਕੁੱਲ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	34.47	12.07	22.40	1173.89	520.19	653.70
ਬਰੌਡਬੈਂਡ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	26.67	8.85	17.82	861.47	351.26	510.21
ਨੈਰੋਬੈਂਡ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	0.72	0.25	0.47	34.36	14.44	19.92
ਕੁੱਲ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	27.39	9.10	18.29	895.83	365.71	530.12
ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਆਬਾਦੀ ਪਿੱਛੇ	85.53	50.92	129.26	64.43	40.66	108.01

ਸਾਧਨ: ਟੈਲੀਕਾਮ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਇੰਡੀਅਨ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪਰਫਾਰਮੈਂਸ ਇੰਡੀਕੇਟਰਸ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2023)

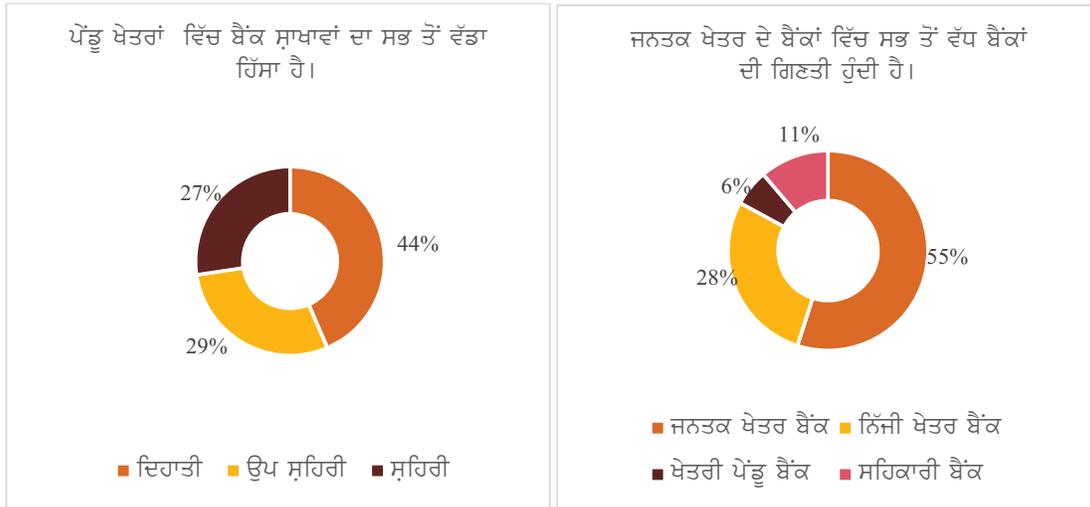
4.6 ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਵੱਧ ਰਹੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬਚਤ, ਭੁਗਤਾਨ, ਬੀਮਾ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਧਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਹਿੱਸਾ 9.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। 2012-13 ਤੋਂ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ 4.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਾਲ 2023-24 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. 29,575.58 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) ਹੈ।

ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਇਕ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੇ ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ, ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਕ, ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਬ੍ਰੋਕਰੇਜ ਫਰਮਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਬੈਂਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਨਤਕ ਬਚਤ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਧਾਰ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਰੂਪਰੇਖਾ

ਚਿੱਤਰ 73: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਵਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ

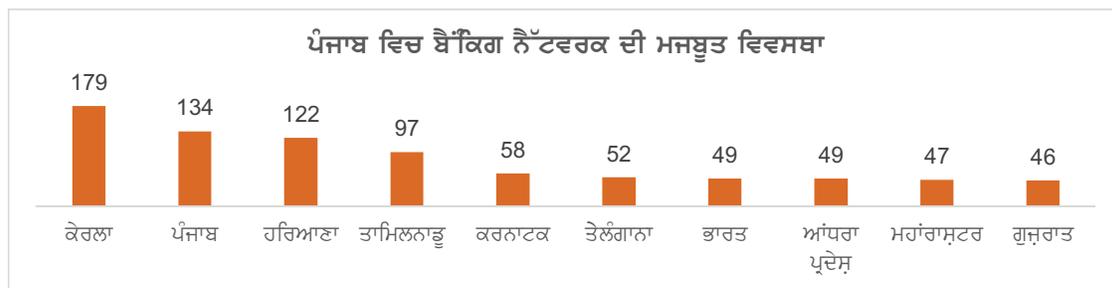

ਸਾਧਨ: ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ

30 ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ, ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੇ 12 ਬੈਂਕ, 15 ਨਿੱਜੀ ਸੈਕਟਰ ਬੈਂਕ, 1 ਖੇਤਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਬੈਂਕ ਅਤੇ 1 ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਸਮੇਤ ਕੁੱਲ 7295 ਬਰਾਂਚਾਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾ ਔਸਤਨ 4,546²⁷ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 73 ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਕੁੱਲ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ 55.08 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (4018 ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ) ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ 1519 ਅਤੇ ਉਪ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1225 ਅਤੇ 1274 ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ।

ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕ ਹਨ। (ਚਿੱਤਰ 74) ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੈਂਕਿੰਗ ਨੈੱਟਵਰਕ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿੱਤੀ ਸੁਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਨਤਕ ਬਚਤ ਨੂੰ ਜਟਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 74: 30 ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਸਾਧਨ: ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ

²⁷Population figures provided by MOSPI for 2022-23

ਬੈਂਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ

ਸਾਲ 2023 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਡਿਊਲਡ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਰਕਮ ਵਧੀ ਹੈ। ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਉਦਯੋਗ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਰਜ਼ਾ ਜਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੈਡਿਊਲਡ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮਾਂ ਸਾਲ 2022 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2023 ਵਿੱਚ 9.83 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2023 ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ 9.19 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾ (ਸੀਡੀ) ਅਨੁਪਾਤ, ਜੋ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਚਮਾਰਕ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੈ। ਉੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੈਂਕ ਆਪਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਜ਼ੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਚਮਾਰਕ 60 ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਸਾਲ 2022 ਅਤੇ 2023 ਲਈ ਸ਼ੈਡਿਊਲਡ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾ ਅਨੁਪਾਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 56.5 ਅਤੇ 56.2 ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦਕਿ 2015 ਤੋਂ 2023 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੂਸਰੇ ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੂਸਰੇ (ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਹਰਿਆਣਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ) ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਵੱਧ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 25: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕਾਂ ਲਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੰਕੇਤਕ (ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਅਤੇ ਰੁਪਏ ਬਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)

ਇੰਡੀਕੇਟਰਜ਼	2022	2023	ਬਦਲਾਵ(% ਵਿੱਚ)
ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ	5101	5603	9.84%
ਕੁੱਲ ਕਰੈਡਿਟ	2883	3148	9.19%
ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰੈਡਿਟ ਡਿਪੋਜ਼ਿਟ ਅਨੁਪਾਤ(ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	56.5	56.2	-0.53%
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਕੁੱਲ ਕਰੈਡਿਟ	707	742	4.95%
ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਕੁੱਲ ਕਰੈਡਿਟ	684	752	9.94%
ਕੁੱਲ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼	770	896	16.36%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਰਾਜ ਤੇ ਅੰਕਿਤਿਆਂ ਦੀ ਹੈਂਡਬੁੱਕ, ਆਰਬੀਆਈ

4.7 : ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ

ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਹਲਵਾਰਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਵਲ ਏਅਰ ਟਰਮੀਨਲ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਹਲਵਾਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਕਾਰਗੋ ਟਰਮੀਨਲ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 20 ਦਸੰਬਰ, 2018 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਏਏਆਈ ਵਿਚਕਾਰ ਏਏਆਈ ਕੋਲ 51% ਇਕੁਇਟੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ 49% ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਪੱਤਰ (ਐਮਓਯੂ) ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਏਅਰਪੋਰਟ ਲਿਮਿਟਡ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਉੱਦਮ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲਈ ਏਅਰਪੋਰਟ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੇਤਰੀ ਕਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਸਕੀਮ-ਉਡਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਵਿਭਾਗ RCS-UDAN ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਕੀਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ:

- ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਫਾਇਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖੇਤਰੀ ਹਵਾਈ ਸੰਪਰਕ ਦੀ ਸਹੂਲਤ/ਵਧਾਉਣ ਲਈ।
- ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਾਸ
- ਇੱਕ ਇੰਟਰੈਕਟਿਵ ਈਕੋ-ਸਿਸਟਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗਾ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਹੁਲਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ।
- ਇਸ ਲਈ, ਰਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਆਰਸੀਐਸ ਉਡਾਣਾਂ ਲਈ ਵਿਏਬਿਲਟੀ ਗੈਪ ਫੰਡਿੰਗ (VGF) ਦਾ 20% ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 80% ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਘੱਟ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਕੀਮ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਣਤਾ ਵਾਲੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੇ ਹਨ:

- ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ।
- ਆਦਮਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਦਮਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜੁੜਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰਾਜਾਂ- ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟ੍ਰਾਈ-ਜੰਕਸ਼ਨ ਤੇ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿਵਲ ਏਅਰੋਡੋਮ ਵਿਖੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਪੰਜਾਬ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਘਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿਵਲ ਏਅਰੋਡੋਮ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 5 ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ

ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਸੈਂਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਖੇਤਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ, ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪੇਂਡੂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਸੇਵਾ ਅਰਥਚਾਰੇ ਬਣਨ ਵੱਲ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਅਕਸਰ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਅਧਾਰਤ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

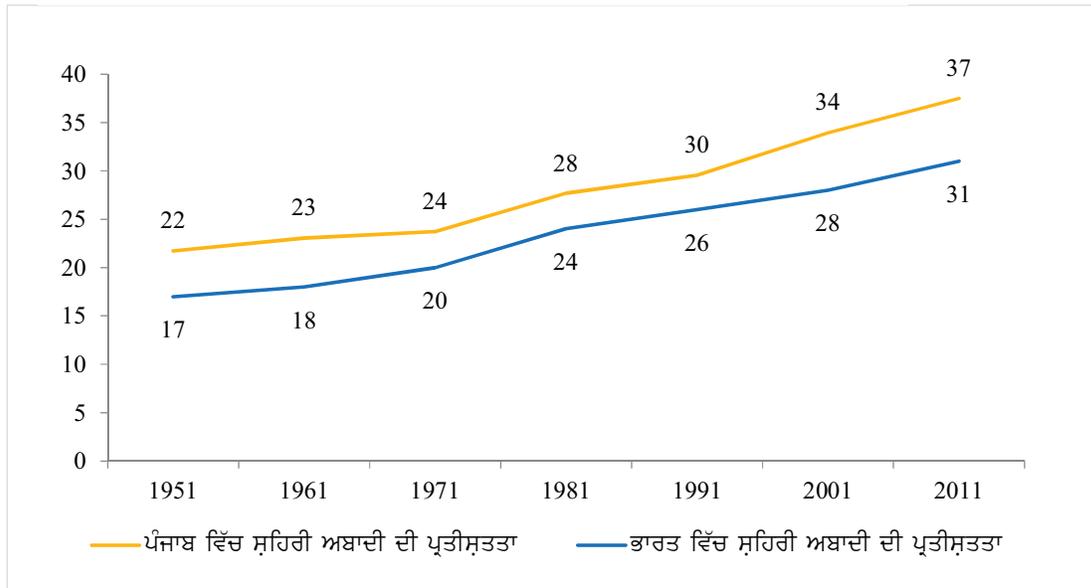
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਸਬਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘੱਣਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। 1951 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ ਜੋ ਕਿ 2011 ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਕੇ 17 ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ 58% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੋ ਦੇ ਕਸਬਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 1951 ਵਿੱਚ 2% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2011 ਵਿੱਚ 16% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤਿੰਨ, ਚਾਰ, ਪੰਜ ਅਤੇ ਛੇ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਸਬਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਕਲਾਸ ਇੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜ ਮਾਰਗਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਕੁਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਐਸ. ਏ. ਐਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕ੍ਰਿਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਆਮਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗ੍ਰੇਟਰ ਮੋਹਾਲੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ (ਗਮਾਡਾ) ਦੁਆਰਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਗਠਿਤ ਅਤੇ ਟਿਕਾਊ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।

5.1 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ

ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ

ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਘੱਟ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਦਾ 5ਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 75 ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਗਣਨਾ 2011 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਦਾ 37.48% ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ 31.16% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 1951 ਵਿੱਚ 21.72% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2011 ਵਿੱਚ 37.48% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। 2001-2011 ਦੇ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਦਹਾਕੇਵਾਰ ਵਾਧਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ 31.8% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 25.91% ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਵਾਧਾ ਕੌਮੀ ਔਸਤ 17.7% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13.9% ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਤਰਾਂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ/ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਰੁਝਾਣ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। 1951 ਵਿੱਚ 110 ਕਸਬਿਆਂ ਤੋਂ 2011 ਵਿੱਚ ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁੱਗਣੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 217 ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਕਾਫੀ ਉੱਚੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ :75 ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਪੰਜਾਬ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਣਗਣਨਾ (ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲ)

ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਧੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੂਜਾ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚਲੀ ਲੇਬਰ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੀਸਰਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਰਾਜਮਾਰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਗਲਿਆਰੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਅਬਾਦੀ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀ ਵੰਡ

ਚੰਗੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 26 ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2011 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-ਕੋਲਕਾਤਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲਾਂਘੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਵੱਧ ਰਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਾਰਣੀ-26 ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, 2011

ਰੈਂਕ	ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ	ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ
1	ਲੁਧਿਆਣਾ	19.9%
2	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	12.8%
3	ਜਲੰਧਰ	11.2%
4	ਪਟਿਆਲਾ	7.3%
5	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	6.3%

ਚਿੱਤਰ 76: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਸਥਾਨਿਕ ਵੰਡ, 2011 (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਵੰਡ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਦਬਾਅ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਾਈਜ਼ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸਾਰਣੀ 27 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ (58%) ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੱਸੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ ਗੈਰ ਸਮਾਨ ਲੀਹ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਧਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਕਿ ਮਕਾਨ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ, ਬਿਜਲੀ, ਸੀਵਰੇਜ, ਠੋਸ ਕੂੜਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਆਦਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ-27 ਸੈਂਸਜ਼ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰ / ਕਸਬੇ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ / ਕਸਬੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ	ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ		
	2001	2011	%ਹਿੱਸਾ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ
ਸ਼੍ਰੇਣੀ I (ਆਬਾਦੀ 100,000 ਅਤੇ ਉਪਰ)	48,19,089	60,63,248	58.31
ਸ਼੍ਰੇਣੀ II (ਆਬਾਦੀ 50,000 ਤੋਂ 99,999)	13,14,224	16,77,646	16.13
ਸ਼੍ਰੇਣੀ III (ਆਬਾਦੀ 20,000 ਤੋਂ 49,999)	10,82,085	13,52,294	13.00
ਸ਼੍ਰੇਣੀ IV (ਆਬਾਦੀ 10,000 ਤੋਂ 19,999)	8,10,753	8,82,071	8.48
ਸ਼੍ਰੇਣੀ V (ਆਬਾਦੀ 5,000 ਤੋਂ 9,999)	2,13,410	3,48,406	3.50
ਸ਼੍ਰੇਣੀ VI (ਆਬਾਦੀ 5,000 ਤੋਂ ਘੱਟ)	22,950	75,481	0.73
ਜ਼ੋੜ	82,62,511	1,03,99,146	100

ਸਾਧਨ: 15ਵੇਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ , ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ।

2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ 50% ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ।

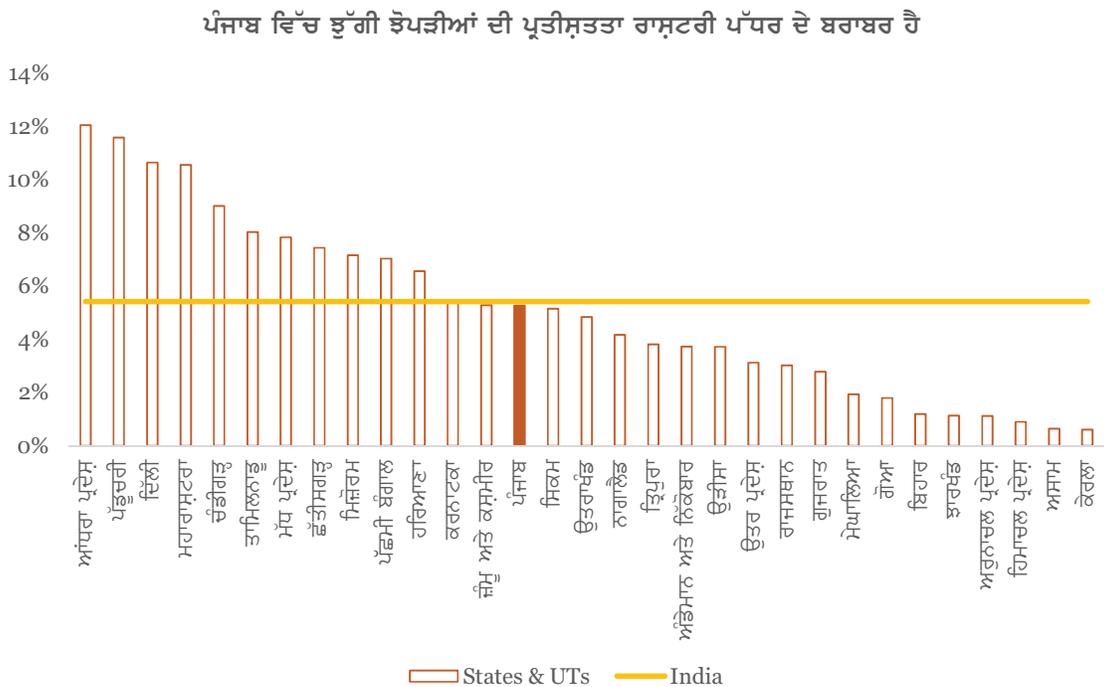
ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਪ੍ਰਵਾਸ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝੁੱਗੀਆਂ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀੜ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਦੋਨੋਂ ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿਚ ਘਰੇਲੂ ਸਹਾਇਤਾ, ਬਿਲਡਿੰਗ ਨਿਰਮਾਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਕਿਫਾਇਤੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਰਗੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਕਾਰਣ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਬਸਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਵਰਗੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮੁਦਾਇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਝੁੱਗੀਆਂ-ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ, ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਗੰਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਝੁੱਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 1.4 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੁਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 5.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ 5.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 77)।

ਚਿੱਤਰ 77 ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂ.ਟੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਆਬਾਦੀ (ਕੁੱਲ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ), 2011

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ

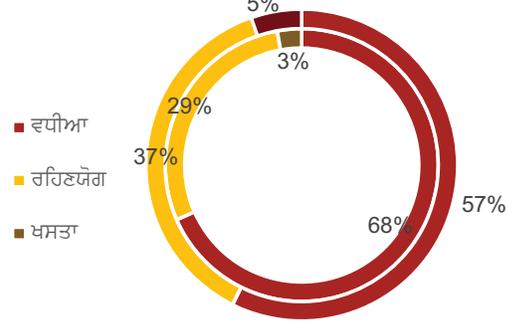
ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ: ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ। ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸੀਵਰੇਜ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਠੋਸ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰ, ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੀਟ ਲਾਈਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ, ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂਵਾਂ, ਜਨਤਕ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੈਂਟਰ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 57 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚੰਗੀ' ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਸਰਵ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ 68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ: ਵਧੀਆ, ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਅਤੇ ਖਸਤਾ। ਚਿੱਤਰ 78 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰ ਵਧੀਆ ਹਾਲਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ 37 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰਾਂ ਦੇ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰ ਉਚਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ 'ਖਸਤਾ' ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 78: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਰ ਵਧੀਆ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਵਾਸ ਯੋਜਨਾ-ਸ਼ਹਿਰੀ (PMAY-U) ਲਈ ਸਮਝੌਤੇ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।²⁸ 18 ਦਸੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਵਾਸ ਯੋਜਨਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਧੀਨ 132235 ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 78273 ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ PMAY-U ਤਹਿਤ 9132.38 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 166 ਕਸਬੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਵਾਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੀ 37% ਆਬਾਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ 22 ਟਿਊਬਵੈੱਲਾਂ, 6 ਓ.ਐਚ.ਐਸ.ਆਰ, 208 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਡਿਊਸਟ੍ਰੀਬਿਊਸ਼ਨ ਲਾਈਨ, 458 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀਵੇਜ਼ ਲਾਈਨ, 8 ਸੀਵੇਜ਼ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਪਲਾਂਟਾਂ, 323.5 ਐਮ.ਐਲ.ਡੀ ਦਾ ਕੰਮ 1-4-2022 ਤੋਂ 31-7-2023 ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਜ ਦੀ ਲੱਗਭੱਗ 40% ਆਬਾਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਗਭੱਗ 90% ਆਬਾਦੀ ਕੋਲ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਹੈ, 81% ਆਬਾਦੀ ਕੋਲ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ 69% ਘਰੇਲੂ ਕੂੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਕਵਰੇਜ਼ ਹੈ।

- ਅਰਬਨ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 133 ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਲ ਸਪਲਾਈ, ਸੀਵਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਵਰੀ, 2018 ਵਿੱਚ ਹੁੱਡਕੋ ਤੋਂ 1540.90 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 31-10-2023 ਤੱਕ 1186.81 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਕੰਮ 31-3-2024 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ

²⁸ Ministry of Housing and Urban Affairs (Pradhan Mantri Awas Yojana (Urban) - Housing for All (HFA) State wise Progress)

ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ 1-4-2023 ਤੋਂ 31-10-2023 ਤੱਕ 25.26 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।

- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਟੱਲ ਮਿਸ਼ਨ ਫਾਰ ਰੀਜ਼ੂਵੇਨਸ਼ਨ ਐਂਡ ਅਰਬਨ ਟਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ (ਏ.ਐਮ.ਆਰ.ਯੂ.ਟੀ 1.0) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 16 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 16 ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 10 ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, 3 ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਅੰਸ਼ਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 3 ਕਸਬਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਮੁਕਤਸਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਐਮ.ਸੀ (ਏ)/ਡੀ.ਡਬਲਯੂ.ਐਸ.ਐਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਿਊ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ 31-10-2023 ਤੱਕ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਤੇ 1641.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ 31-3-2024 ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ 1-4-2023 ਤੋਂ 31-10-2023 ਤੱਕ 111.89 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਸਰਫੇਸ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਲਾਗਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 808.89 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 565.52 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਧੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਜੂਨ, 2024 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।
- ਬੁਢੇ ਨਾਲੇ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ 650 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਦਸੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਫਰਵਰੀ, 2023 ਵਿੱਚ ਜਮਾਲਪੁਰ ਵਿਖੇ 225 ਐਮ.ਐਲ.ਡੀ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 132.63 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (1 ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ) ਰੁਪਏ ਮਿਊਂਸਪਲ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਹੈਂਡ ਦੇ ਤਹਿਤ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿ 1-4-2023 ਤੋਂ 31-10-2023 ਤੱਕ 24.64 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।
ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-
- ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਵਾਲੀਆਂ ਸੀਵਰ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੋਟੋ ਮਾਊਸ ਜੇਟਰ ਅਤੇ ਮੋਟੋ ਮਾਊਸ ਗ੍ਰੇਬਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਲਈ ਪੇਟੈਂਟ ਫਾਈਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਟੀਮਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
- ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ 7 ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਸੋਡੀਅਮ ਹਾਈਪੋਕਲੋਰਾਈਟ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- ਵੱਖ ਵੱਖ ਐਮ.ਪੀ.ਐੱਸ ਲੈਵਲ ਸੈਂਸਰਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸਥਾਪਨਾ।
- ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ 42 ਗਰੈਬ ਬਕਟ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਮਕੈਨੀਜ਼ਮ ਰੋਕਥਾਮ ਪ੍ਰਬੰਧ।
- ਹਰੇਕ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੈਮਰਿਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਸੈਟ ਅੱਪ।

ਸਵੱਛਤਾ

- ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿਹਤਮੰਦ, ਸਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਵਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਸਰੱਖਿਅਤ ਭੋਜਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਿਤੀ 30-5-2018 ਦੇ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਮਿਸ਼ਨ ਤੰਦਰੁਸਤ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨੋਟੀਫਾਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਨੇ 30-12-2020 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੁਆਰਾ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਧਾਰੇ ਗਏ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ

ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਸੰਪਰੂਨ ਅਤੇ ਟਿਕਾਊ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉੱਤਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ।

- ਸੁਧਾਰੇ ਗਏ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 10 ਉਪ-ਮਿਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮੁੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹੁੰਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ (ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਰੋਕਥਾਮ ਵਾਲੀ ਸਿਹਤ), ਜੰਗਲਾਤ (ਗਰੀਨ ਪੰਜਾਬ), ਖੇਡਾਂ (ਖੇਡੋ ਪੰਜਾਬ), ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ (ਸੜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ), ਖੇਤੀਬਾੜੀ (ਸਿਹਤਮੰਦ ਮਿੱਟੀ), ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ (ਪੌਸ਼ਣ) ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ (ਸਾਫ ਹਵਾ, ਸਾਫ ਪਾਣੀ, ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ) ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਤਿੰਨ (3) ਟਾਅਰ ਮਾਨੀਟਰਿੰਗ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗ੍ਰਾਂਟ-ਇਨ-ਏਡ ਦੇ ਤਹਿਤ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਤਾਲਮੇਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮੁੱਖ-ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ:
- ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ ਮਿਸ਼ਨ ਤੰਦਰੁਸਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਐਕਸ਼ਨ ਪਲਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਤੰਦਰੁਸਤ ਪੰਜਾਬ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਡੋਮੇਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਤਰਜੀਹ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ/ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਅਨੁਸਾਰ 6 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਤੀਵਿਧੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਲਾਗੂਕਰਨ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ 138 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 1132 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਨਾਲ 16 ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਫੰਡ ਦੇਣ ਲਈ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
- ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਜੂਨ, 2022 ਵਿੱਚ 4 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਪਿੰਡ ਪੰਚਾਇਤ, ਉਦਯੋਗ, ਸੰਸਥਾ/ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ) ਲਈ ਸ਼ਹਿਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਸਲਾਨਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੁਰਸਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਿਨ 2023 (5 ਜੂਨ) ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ 2023 ਐਡੀਸ਼ਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।
- ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ.ਈ.ਸੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ (ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਲ੍ਹਾ ਇੱਕ ਸਕੂਲ) ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ 50,000/- ਰੁਪਏ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦਸੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਕੂਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁੱਲ 594 ਆਈ.ਈ.ਸੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2024-25 ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੌਜੂਦਾ 23 ਤੋਂ 46 ਸਕੂਲਾਂ (ਪ੍ਰਤੀ ਬਲਾਕ 2 ਸਕੂਲ) ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
- ਮੁੱਖ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਜ਼ਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ (ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਆਸ-ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵੱਲ ਮੁੜਦਾ ਪੰਜਾਬ) ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਿਜਲੀ

“ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ” ਵੱਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ 24*7 ਬਿਜਲੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਲੋਡ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਝੋਨੇ ਦੇ ਸੀਜ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੰਗ 3 ਤੋਂ 4 ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਇਹ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

- ਸਾਰੇ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਲਈ 600 ਯੂਨਿਟ (300 ਯੂਨਿਟ ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ) ਮੁਫਤ ਬਿਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਲੱਗਭੱਗ 90% ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀਰੋ ਬਿੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 7 ਕਿਲੋਵਾਟ ਤੱਕ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ 3 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 31-12-2021 ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ 1,298 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਕਾਏ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।
- ਰਾਜ ਉਦਯੋਗਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ 3% ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ 5 ਸਾਲਾਂ ਲਈ 5.50 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕੇ.ਵੀ.ਏ. ਐਚ ਦੇ ਪ੍ਰਿਵਤਨਸ਼ੀਲ ਟੈਰਿਫ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਰ ਬਿਜਲੀ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।
- ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨੀਤੀ 2022 ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੱਕ ਛੋਟੇ ਬਿਜਲੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਖਰਚੇ ਨਹੀਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 20,200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ ਨੂੰ 14069.37 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- ਡਿਫਾਲਟਰ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਨ ਟਾਈਮ ਪੂਰਵ ਸੈਟਲਮੈਂਟ (ਓ.ਟੀ.ਐਸ) ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਪਹਿਲਾਂ 24-11-2023 ਤੱਕ 6 ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਲਾਗੂ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ 26-12-2023 ਤੱਕ ਵਾਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ ਨੇ ਪਸ਼ਵਾੜਾ ਕੇਂਦਰੀ ਕੋਲਾ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ, 2022 ਵਿੱਚ ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ ਥਰਮਲ ਪਾਵਰ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ ਥਰਮਲ ਪਾਵਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ 26 ਲੱਖ ਮੀਟਰਕ ਟਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਲੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।
- ਟੀ.ਐਂਡ.ਡੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ 15.67% (2019-20 ਵਿੱਚ) ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 14.61% (2023 ਵਿੱਚ) ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 14.11% ਹੋਣ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਟੀ.ਐਂਡ.ਡੀ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਟਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਫ੍ਰਿਸਟੀਬਿਊਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

5 ਨਵੇਂ 66 ਕੇ.ਵੀ.ਸਬ ਸਟੇਸ਼ਨ, 88.50 ਐਮ.ਵੀ.ਏ ਸਮੱਰਥਾ ਵਾਲੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਗਏ, 17, 66 ਕੇ.ਵੀ.ਸਬ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਟਰਾਂਸਫਾਰਮਰਾਂ ਨੂੰ 149.50 ਐਮ.ਵੀ.ਏ ਸਮੱਰਥਾ ਨਾਲ 10/2023 ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ/ਇਨਸਟਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 220 ਕੇ.ਵੀ ਦੇ 7 ਟੀ/ਐਫ.ਐਸ ਨੂੰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਧਾਇਆ/ਇਨਸਟਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 400/220/132 ਕੇ.ਵੀ ਸਬ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੇ 2222 ਐਮ.ਵੀ.ਏ ਸਮੱਰਥਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 400/220/132 ਕੇ.ਵੀ ਵੋਲਟੇਜ ਲੈਵਲ ਤੇ 190 ਸੀ.ਕੇ.ਟੀ. ਕੇ.ਐਮ ਟਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 66/63 ਕੇ.ਵੀ ਵੋਲਟੇਜ ਲੈਵਲ ਤੇ 85.7 ਸੀ.ਕੇ.ਟੀ ਕੇ.ਐਮ.ਟਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ/ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ।

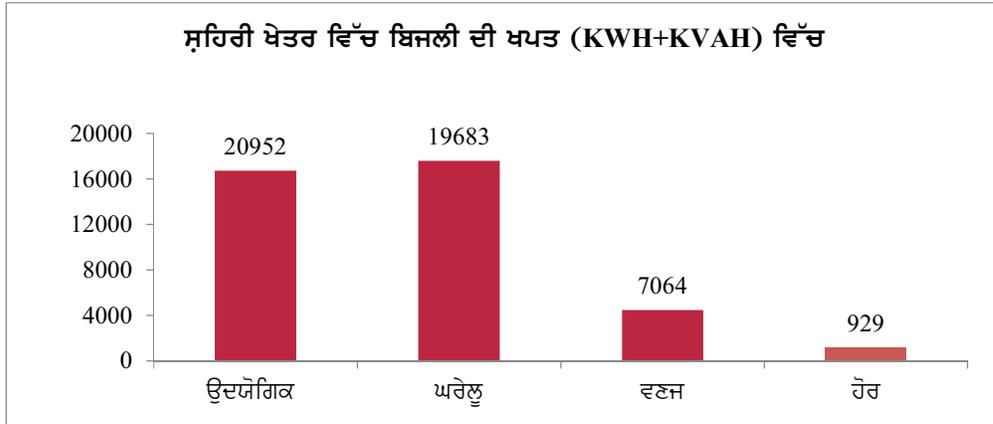
- ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਜੈਵਕ ਇੰਧਨ ਤੇ ਸਾਡੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਊਰਜਾ ਦੇ ਵਿਕਲਪਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਫ, ਪਹੁੰਚਯੋਗ, ਕਠਾਇਤੀ ਟਿਕਾਊ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਡਿਵੈਪਲਰਾਂ ਨਾਲ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੀ.ਪੀ.ਏ. ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

• 2.63 ਰੁਪਏ/ ਕੇ.ਡਬਲਯੂ.ਐਚ ਤੋਂ 2.76 ਰੁਪਏ/ ਕੇ.ਡਬਲਯੂ.ਐਚ ਦੀ ਦਰ ਤੇ 800 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੋਲਰ/ਹਾਈਬ੍ਰਿਡ ਪਾਵਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਸੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਵਹਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 400 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੀ ਵਾਧੂ ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਮਾਰਚ, 2024 ਤੱਕ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ।

- 904 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੋਲਰ ਪਾਵਰ ਰੁਪਏ 2.45 ਕੇ.ਡਬਲਯੂ.ਐਚ ਤੋਂ 2.748/ ਕੇ.ਡਬਲਯੂ.ਐਚ ਦੇ ਟੈਰਿਫ ਤੇ।
- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਥਿਤ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਤੋਂ 1000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੋਲਰ ਪਾਵਰ 2.53 / ਕੇ.ਡਬਲਯੂ.ਐਚ ਦੇ ਟੈਰਿਫ ਤੇ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਥਿਤ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਤੋਂ 200 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੋਲਰ ਪਾਵਰ ਰੁਪਏ 2.75/ ਕੇ.ਡਬਲਯੂ.ਐਚ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ।

400 ਕੇ.ਵੀ. ਸਬ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਜਪੁਰਾ, ਨਕੋਦਰ, ਮੋਗਾ (ਪੀ.ਜੀ.ਸੀ.ਆਈ.ਐਲ) ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੀ.ਜੀ.ਸੀ.ਆਈ.ਐਲ ਵਿੱਚ ਟਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਸਮੱਰਥਾ ਵਧਾਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ 400 ਕੇ.ਵੀ. ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੱਕ 220 ਕੇ.ਵੀ ਡੀ.ਸੀ ਲਾਈਨ ਦੀ ਰੀਕੰਡਕਟਰਿੰਗ ਅਤੇ 400 ਕੇ.ਵੀ ਰਾਜਪੁਰਾ ਤੋਂ ਮੰਡੀਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਤੱਕ ਡਬਲ ਸਮੱਰਥਾ ਵਾਲੇ ਕੰਡਕਟਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਆਈ.ਐਸ.ਟੀ.ਐਸ ਪਾਵਰ ਲੈਣ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਏ.ਟੀ.ਸੀ/ਟੀ.ਟੀ.ਸੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ 7400/ 8000 ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 9000/9500 ਮੈਗਾਵਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਸੀਜ਼ਨ (2022) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਸੀਜ਼ਨ (2023) ਵਿੱਚ 15,293 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2022 ਵਿੱਚ 14,311 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ 79: ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ, 2022-23

ਸਰੋਤ: ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਪਾਵਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਿਟਿਡ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖਪਤ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿੱਤਰ 79 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ

ਪੰਜਾਬ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਾਸ ਬੋਰਡ (ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ “ਪੰਜਾਬ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ (ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ) ਐਕਟ 2022” ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਤਕ ਨਿੱਜੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨੋਡਲ ਏਜੰਸੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕਮ ਚੈਅਰਮੈਨ ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ ਨੇ 1092.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਫੰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 1092.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਜਲ ਸਰੋਤ ਵਿਭਾਗ, ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਸਿਹਤ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੈਨੇਟੇਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਲੋਕ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਭਾਗ (ਬੀ ਐਂਡ ਆਰ) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਮ ਚੈਅਰਮੈਨ ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਯੂ.ਈ.ਆਈ.ਪੀ ਅਧੀਨ ਫੇਜ਼ 1,2,3 ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਚਤ ਵਿੱਚੋਂ 100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਟਿਕਾਊ, ਜਵਾਬਦੇਹ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਵੱਖਰਾ, ਵਿੱਲਖਣ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਮੌਜੂਦਾ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਸੰਤੋਬਰ, 2023 ਤੱਕ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 153,87,109 ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 4,77,691 ਸੀ।

ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ/ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:-

- ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਜਿਜ਼ਮ ਸਮਿਟ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਵਲ ਮਾਰਟ 2023 ਜੋ ਕਿ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੁਆਰਾ 11 ਤੋਂ 13 ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਐਮਿਟੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਮੋਹਾਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਖੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਣਵਰਤੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਰੋਜ਼ਾ ਸਮਾਗਮ ਸੀ। ਨਿਵੇਸ਼ਕ, ਉਦਯੋਗ ਮਾਹਿਰ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉੱਦਮ ਇੱਕ ਛੱਤ ਹੇਠ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

- ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸਮਿਟ ਅਤੇ ਟਰੈਵਲ ਮਾਰਟ 2023 ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਐਡਵੈਂਚਰ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਪਾਲਿਸੀ 2023 ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਪਾਲਿਸੀ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਵਦੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 1 ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਵਦੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ 1.0 ਸਕੀਮ ਦੇ ਹੈਰੀਟੇਜ਼ ਸਰਕਟ ਬੀਮ ਤਹਿਤ 91.55 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 81.05 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਲਾਗਤ 3156.87 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ 17.58 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

5.2 ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਖਰਚ ਵਿਚਲੇ ਰੁਝਾਨ

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਿਊਂਸਪਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਕੁੱਲ ਖਰਚੇ,²⁹ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 1996.9 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2022-23 (ਆਰ.ਈ.) ਵਿੱਚ ਇਹ 2923.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 2023-24 (ਬੀ.ਈ.) ਵਿੱਚ 5012.8 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਫ਼ਤਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ' ਤੇ ਖਰਚੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਜੁਟਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਊਂਸਪਲ ਬਾਂਡਾਂ, ਪੁਲ ਵਿੱਤ, ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਭਾਈਵਾਲੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ

ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ (ਐਸ.ਸੀ.ਐਮ.) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਲ 2015 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਊ ਅਤੇ ਸੰਮਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 100 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾ ਨਮੂਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਗੇੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਇੰਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸਾਰਣੀ 28 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

²⁹ It should be noted that it does not include grants or loan given to local government for urban development purpose

ਸਾਰਣੀ 28: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ (ਕਰੋੜ ਰੁ:ਵਿੱਚ) 31.12.2023 ਤੱਕ

ਸ਼ਹਿਰ	ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਏ		ਕਾਰਜ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ		ਟੈਂਡਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ	
	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਕੀਮਤ	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਕੀਮਤ	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਕੀਮਤ
ਲੁਧਿਆਣਾ	52	219.00	16	549.10	4	161.90
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	28	131.60	6	675.28	5	122.52
ਜਲੰਧਰ	44	171.76	7	646.19	8	108.27
ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ	0	0	13	148.61	10	105.66
ਕੁੱਲ	124	522.36	42	2019.18	27	498.35

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਮਿਊਂਸਪਲ ਇਨਫਰਾਸਟ੍ਰਕਚਰ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਕੰਪਨੀ, ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।

ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਲੋਧੀ ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕੁੱਲ 3039.89 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚੋਂ 522.36 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ 2019.18 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੰਮ ਅਵਾਰਡ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ 498.35 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੰਮ ਸਾਰੇ ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਟੈਂਡਰਿੰਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਚਕੀਲੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਰਜੀਕਲ ਗੁੱਡਜ਼ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਾਈਕਲ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੂੰ ਟਿਕਾਊ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ 30 ਜੂਨ, 2024 ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

5.3 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿੱਤ

ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 166 ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀ. ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 13 ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ, 153 ਮਿਊਂਸਪਲ ਕੌਂਸਲਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਮਿਊਂਸਪਲ ਐਕਟ, 1911 ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਐਕਟ, 1976 ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 29: ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸੇ (ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ)

ਵੇਰਵਾ	2016-17	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23
ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ	3535	3636	3940	3389	3420
ਕੁੱਲ ਖਰਚ	2939	3383	3605	3336	3363

ਸਾਧਨ: ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।

ਸਾਰਣੀ 29 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਮਾਲੀਆ, ਟੈਕਸ, ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਗਰਾਟਾਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ 2016-17 ਵਿੱਚ 3535 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2022-23 ਵਿੱਚ 3420 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਖਰਚ 2016-17 ਵਿੱਚ 2939 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2022-23 ਵਿੱਚ 3363 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 6: ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ

ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਸਾਡੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਸਲ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹੈ। ਵਿਦਿਅਕ ਮੋਰਚੇ ਤੇ, ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 6 ਬੈਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 198 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ/ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ 5 ਫਰਵਰੀ 2023 ਤੋਂ 30 ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਲਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੰਨ ਰਿਸ਼ਮਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਕੂਲ ਆਫ ਐਮੀਨੈਂਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਭਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ 98% ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੂਲ ਇਮਾਰਤ, ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ, ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਰਗੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ। ਰਾਜ ਨੇ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇਡ 8, ਗ੍ਰੇਡ 10 ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਡ 12 ਦੀਆਂ ਬੋਰਡ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ 99 ਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 664 ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ (ਏ ਏ ਸੀ) ਪੜਾਅਵਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਏ ਏ ਸੀ ਵਿਖੇ ਕੁੱਲ 80 ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈਆਂ ਮੁਫ਼ਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

6.1 ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਵਾਚਣ ਦੀ ਸਮਝ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਧੇ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜੇ ਵਾਚਣ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਅਮਲੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਾਪ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਉਮਰ, ਗਿਆਨ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦੇ ਵਧੀਆ ਮਾਪਦੰਡ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਬਰਾਬਰੀ ਵਰਗੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਾਪਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

6.2 ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਐੱਸ.ਡੀ.ਜੀ. 3.0 ਤੰਦਰੁਸਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਮੋਹਰੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੂਚਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਚਕਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ।

ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਸ (ਏ.ਏ.ਸੀ)

ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ (ਏ.ਏ.ਸੀ)

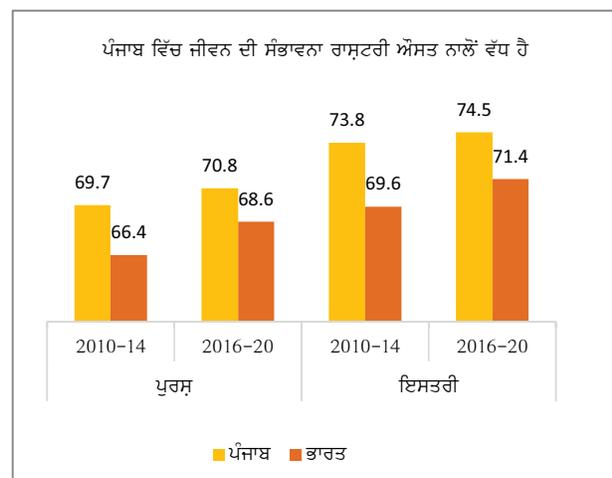
- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੜਾਅਵਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 664 ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ (ਏ.ਏ.ਸੀ) ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 664 ਏਏਸੀ ਵਿੱਚੋਂ, 236 ਏਏਸੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ 428 ਰਾਜ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ।
- **ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਸ ਦੇ ਫੁੱਟਫਾਲ:-** ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਨੇ 08.01.24 ਤੱਕ 93,75,596 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- **ਮੁਫਤ ਦਵਾਈਆਂ:-** ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ ਵਿਖੇ ਕੁੱਲ 80 ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ 40.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।
- **ਮੁਫਤ ਡਾਇਗਨੋਸਟਿਕਸ:-** ਕੁੱਲ 38 ਡਾਇਗਨੋਸਟਿਕ ਟੈਸਟ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਮੁਫਤ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੁੱਲ 19,12,878 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਂਚ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਲਿਆ ਹੈ।
- **ਫੇਜ਼ V ਅਤੇ VI ਵਿੱਚ ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ:-** 125 ਹੋਰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਹਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਜੀਵਨ ਸੰਭਾਲ

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਉਮਰ ਆਸ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਮਾਪਦੰਡ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਆਸ (ਜਨਮ ਸਮੇਂ) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਅਤੇ ਉਮਰ ਆਸ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2010-14 ਅਤੇ 2016-20 ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ 2 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਥਾਤ 69.7 ਤੋਂ 70.8 ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ (ਮਰਦਾਂ ਲਈ) ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 80 ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜੀਵਨ ਸੰਭਾਲ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2016-20 ਲਈ ਮਾਦਾ ਉਮਰ ਆਸ (74.5 ਸਾਲ) ਨਰ ਉਮਰ ਆਸ (70.8 ਸਾਲ) ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਉਮਰ ਆਸ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਬੰਧੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 80 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ (ਜਨਮ ਸਮੇਂ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ

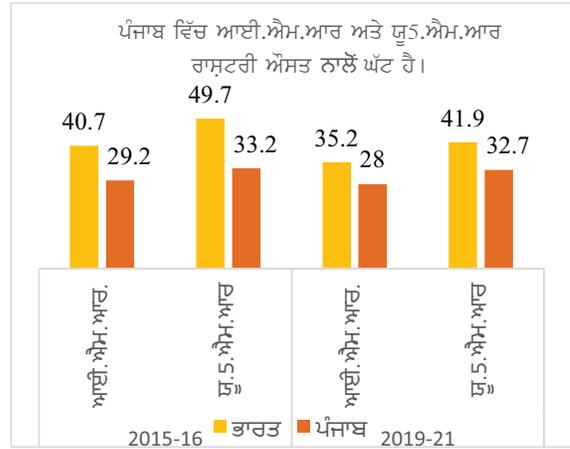
ਸਾਧਨ : ਦਫ਼ਤਰ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਜਨਰਲ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਸੈਸਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ ਇੰਡੀਆ

ਬਾਲ ਸਿਹਤ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਮੌਤ ਦਰ (ਆਈ ਐਮ ਆਰ) ਅਤੇ 5 ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਲੇ ਮ੍ਰਿਤ ਦਰ (ਯੂ 5 ਐਮ ਆਰ) ਘੱਟ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਬਾਲ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਸੂਚਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਨ ਐਫ ਐਚ ਐਸ 2019-21 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 1000 ਜਿੰਦਾ ਜਨਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪਿਛੇ ਆਈ ਐਮ ਆਰ 28.0 ਅਤੇ 5 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਰ (ਯੂ 5 ਐਮ ਆਰ) 32.7 ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 35.2 ਅਤੇ 41.9 ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 81 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਰਲਾ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਰਗੇ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜ (ਸਾਰਣੀ 30 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ) ਸੂਬੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਚਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 81: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਐਮ.ਆਰ ਅਤੇ ਯੂ5.ਐਮ.ਆਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2015-16 ਅਤੇ ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

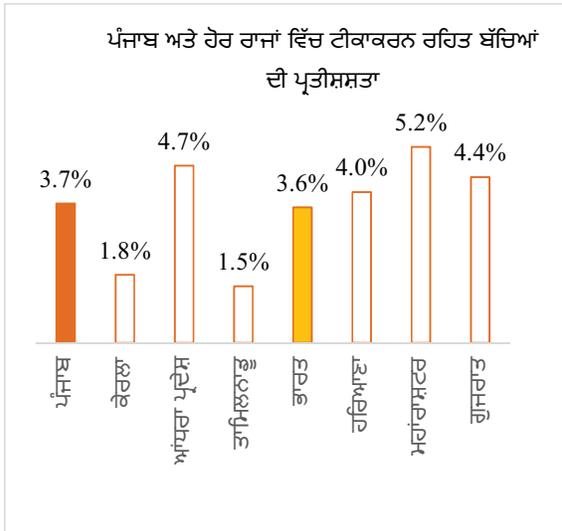
ਸਾਰਣੀ 30: ਹੋਰਨਾ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਵਜਾਤ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਰ ਅਤੇ ਅੰਡਰ 5 ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

	ਆਈ.ਐਮ.ਆਰ.	ਯੂ.5 ਐਮ.ਆਰ
	2019-21	2019-21
ਪੰਜਾਬ	28.0	32.7
ਹਰਿਆਣਾ	33.3	38.7
ਗੁਜਰਾਤ	31.2	37.6
ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ	23.2	28.0
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	30.2	35.2
ਕੇਰਲਾ	4.4	5.2
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	18.6	22..3

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬਾਲ ਮੌਤ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-21 ਵਿੱਚ 12 ਤੋਂ 23 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ 3.7% ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 82 ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।

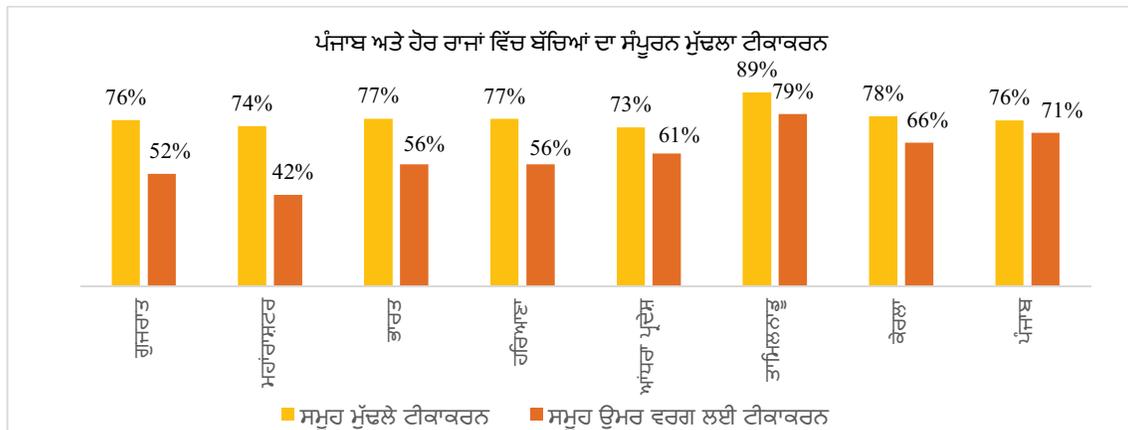
ਚਿੱਤਰ 82: 12-23 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ(ਸਾਲ 2019-21)

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਟੀਕਾਕਰਣ ਕਵਰੇਜ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ (12-23 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੁੱਢਲਾ ਟੀਕਾਕਰਣ (ਬੀਸੀਜੀ, ਡੀਪੀਟੀ, ਹੈਪੀਟਾਈਟਸ ਬੀ ਅਤੇ ਪੋਲਿਓ) ਹੋਇਆ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 2019-21 ਵਿਚ 76 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁੱਢਲਾ ਟੀਕਾਕਰਣ ਕਵਰੇਜ ਦਾ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟੀਕਾਕਰਣ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ 56 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 71 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਉਚਿੱਤ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਟੀਕਾਕਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਚਿੱਤਰ 83)

ਚਿੱਤਰ 83 :12-23 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁੱਢਲੇ ਟੀਕਾਕਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ (2019-21)

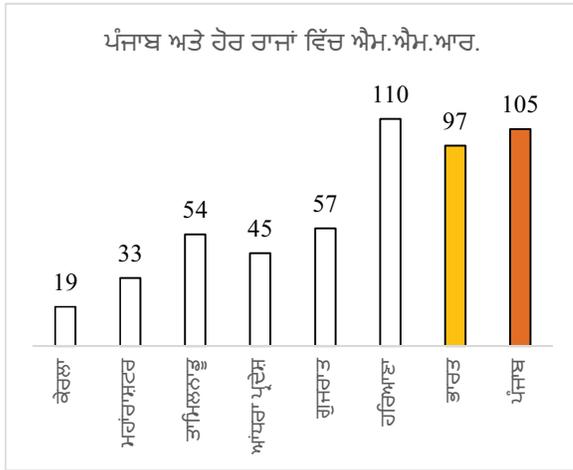

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ

ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੂਚਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਇੰਡੀਕੇਟਰਜ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ) ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 84) ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ) ਲਈ ਤਾਜ਼ਾ ਅਨੁਮਾਨ, ਜੋ ਕਿ 2018-20 ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ ਐਮ ਆਰ) ਪ੍ਰਤੀ 1 ਲੱਖ ਜਨਮ ਪਿੱਛੇ 105 ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਵਿਚ ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ) (2018-20 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ) ਪ੍ਰਤੀ 1 ਲੱਖ ਜਨਮ ਪਿੱਛੇ 19 ਰਿਹਾ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 84: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ (2018-20)

ਸਾਧਨ: ਐਸ.ਆਰ.ਐਸ. ਬੁਲੇਟਿਨ।

ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-21 ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐੱਸ. ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ 34.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 31.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ (ਸਾਰਣੀ 31)। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰੱਕਸ਼ਿਤ ਮਾਤ੍ਰਿਤਵ ਅਭਿਆਨ (ਪੀ.ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਏ.) ਦਾ ਲਾਗੂਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਤੀਜੀ ਤਿਮਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਾਂਚ ਜਰੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੀ.ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਏ. ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ

ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2 ਜਾਂ ਵਧ ਟੈਟਨਸ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲੱਗੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਲ 2019-21 ਵਿੱਚ 83.5 ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 31: ਜਣੇਪਾ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਸੂਚਕ (2019-21) (%)

ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ				
	ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ	ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਨਮ ਦੇਣਾ	ਸਿਹਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਡਿਲਵਰੀ ਸਹਾਇਤਾ	ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਚੈਕਅੱਪ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਡਿਲਵਰੀ
ਪੰਜਾਬ	34.4	94.3	95.6	89.6
ਭਾਰਤ	31.2	88.6	89.4	83.2
ਹਰਿਆਣਾ	35.3	94.9	94.4	94.1
ਗੁਜਰਾਤ	49.0	94.3	93.2	92.6
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	37.9	94.7	93.8	87.8
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	46.8	96.5	96.1	91.8
ਕੇਰਲਾ	69.3	99.8	100.0	85.6
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	71.3	99.6	99.8	92.7

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐੱਸ 2019-21

ਮਿਆਰੀ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਡਿਲੀਵਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐੱਸ.-5 ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 5 ਸਾਲਾਂ (2019-21) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 94.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਡਿਲੀਵਰੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ 95.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਿਸੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਿਹਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ (ਸਾਰਣੀ 31)। ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਕਈ ਰਾਜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਜਿੱਥੇ ਲਗਭਗ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਡਲੀਵਰੀ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਤੇ ਡਲੀਵਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰਾ ਧਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਸਕਣ। ਐਨ.ਐਫ.ਐੱਚ.ਐੱਸ-2019-21 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡਲੀਵਰੀਆਂ ਦੇ 89.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਚੈਕ-ਅਪ ਕੀਤੇ ਗਏ (ਸਾਰਣੀ 31)।

ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਬਾਦੀ 2022 ਵਿੱਚ 8120 ਜੋ ਕਿ ਘੱਟ ਕੇ ਸਾਲ 2023 ਵਿੱਚ 6811 ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੈੱਡ ਸਹੂਲਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਬਾਦੀ 2022 ਵਿਚ 1591 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਕੇ 2023 ਵਿਚ 1561 ਹੋ ਗਈ। ਔਸਤਨ ਇਕ ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾ 2.68 ਕਿ.ਮੀ. ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਐੱਸ.ਬੀ.ਐੱਸ. ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਸਥਾ 3977 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਐੱਸ.ਏ.ਐੱਸ.ਨਗਰ ਵਿਚ 10101 (ਦੁਗਣੇ ਤੋਂ ਵਧ) ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਬੈੱਡ 829 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਇਹ 2930 (ਲੱਗਭੱਗ ਚੋਗੁਣੀ) ਹੈ।

ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾਕਟਰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। 2023 ਵਿਚ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ 529 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2022 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾਕਟਰ 943 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। 2023 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਸ 323 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ 2022 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਸ 364 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ 7700 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਇਹ 500 ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਰਸ 4200 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਇਹ 557 ਹੈ।

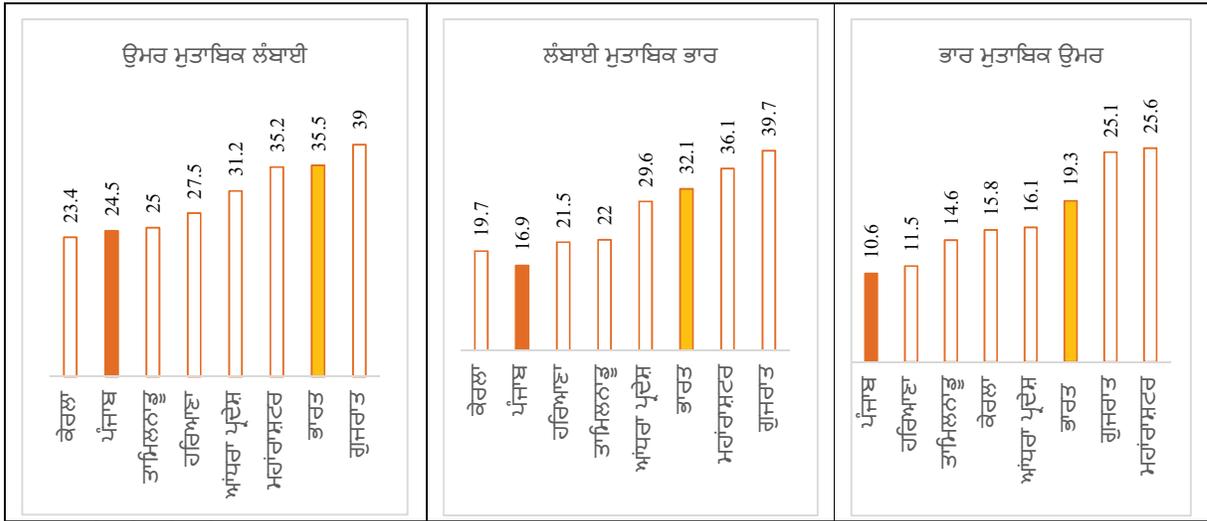
ਪੋਸ਼ਣ ਸਥਿਤੀ

ਬਾਲ ਪੋਸ਼ਣ

ਮਾਤੀ ਪੋਸ਼ਣ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ, ਬਲਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਸ ਡੀ ਜੀ 1.0 ਅਤੇ 2.0 ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਿੰਨ੍ਹ (ਅਵਿਕਸਤ, ਦੁਬਲਾਪਨ ਅਤੇ ਘੱਟ ਭਾਰ-5 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ) ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 85: 5 ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਚੌਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ, ਲੰਬਾਈ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ, ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਭਾਰਵਾਲੇ ਹਨ।

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਚਿੱਤਰ 85 ਅਨੁਸਾਰ 5 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਵਿਕਸਤ, ਦੁਬਲੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2015-16 ਅਤੇ 2019-21 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੁਬਲੇਪਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਿਹਤ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਾਜ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਨੀਮੀਆ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-21 ਵਿੱਚ 6-59 ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅਨੀਮੀਆ ਗ੍ਰਸਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ 71.1 ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ (67.1) ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 32)।

ਸਾਰਣੀ 32 : ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੀਮੀਆ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ।(2019-21)

	ਪੰਜਾਬ	ਭਾਰਤ
ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ		
ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਅਨੀਮੀਆ (6 ਤੋਂ 59 ਮਹੀਨੇ)	71.1	67.1
ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ (ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਨਮੇ ਬੱਚੇ)	92.0	95.9
ਪਿਛਲੇ ਤਿੱਲ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਅੰਤਿਮ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਂ (ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ)		
ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ	26.3	32.1
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ	3.0	3.9
ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ	5.7	5.8

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

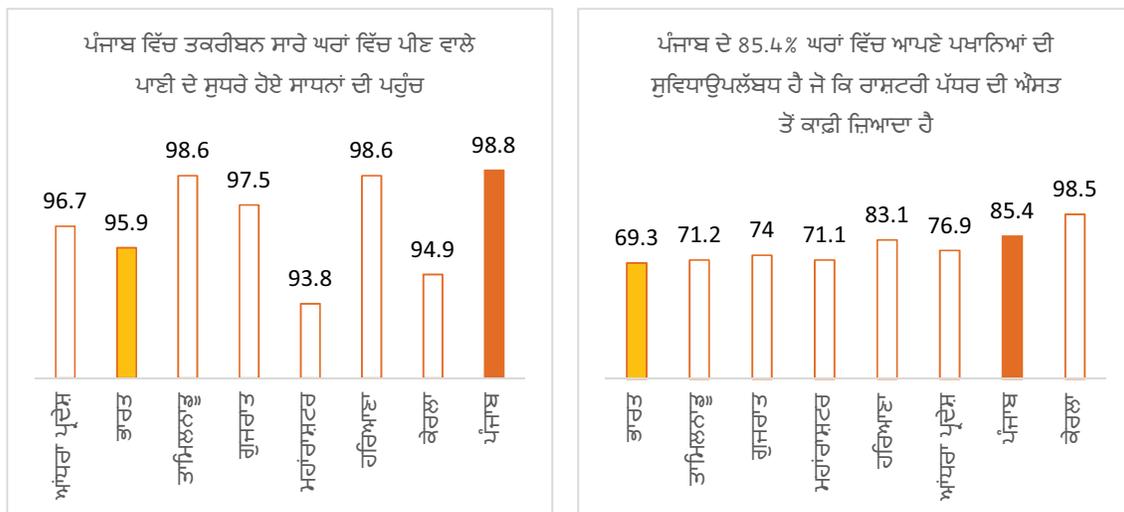
ਦੁੱਧ ਉੱਪਾਉਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 95.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ 92 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਪਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਪਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਘੱਟ ਅਨੁਪਾਤ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 32)।

ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ

ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਸੱਫ਼ਤਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ। ਐੱਸ.ਡੀ.ਜੀ. 6.0: ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਸੱਫ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ (ਟੀਚਾ 3) ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਟੀਚਾ 4) ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਹੋਰ ਟੀਚਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਬਿਹਤਰ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਤੱਕ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ (98.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦੀ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐੱਨ.ਐਫ.ਐੱਚ.ਐੱਸ. 2019-21 ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 86)। ਸਰਵ-ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੇਵਲ 95.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਰਾਹੀਂ ਵੰਡ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 66.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਸਾਫ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 86: ਉਹਨਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਪਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਐੱਨ.ਐਫ.ਐੱਚ.ਐੱਸ 2019-21

ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੋਹਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 85.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਪਖਾਨੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਵ-ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੇਵਲ 69.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 86 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਚੌਥਾ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸ਼ੌਚ ਮੁਕਤ ਰਾਜ (ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ) ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਖਾਨੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨੇੜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੇਰਲਾ ਜਿੱਥੇ 98.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਪਖਾਨੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇਗਾ।

ਸਿਹਤ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸਮੂਹਿਕ ਰੋਗ ਨਿਗਰਾਨੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਸਮੂਹਿਕ ਰੋਗ ਨਿਗਰਾਨੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਆਈ.ਡੀ.ਐੱਸ.ਪੀ.) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 12 ਜੂਨ, 2007 ਨੂੰ ਛੂਤ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਛੇਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਲਣ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਾਰੇ 23 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਗ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੇ 3046 ਉਪ-ਕੇਂਦਰ (ਐੱਸ-ਫਾਰਮ) ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ 941 ਯੂਨਿਟ (ਪੀ-ਫਾਰਮ) ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਯੂਨਿਟ ਵਜੋਂ 767 ਲੈਬੋਰਟਰੀਆਂ (ਐੱਲ-ਫਾਰਮ) ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਨਿਗਰਾਨ ਯੂਨਿਟ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾਂ ਨਿਗਰਾਨ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਹੈ। ਜੀ ਐਮ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਸਟੇਟ ਰੈਫਰਲ ਲੈਬ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪ੍ਰਕੋਪ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਡਾਇਗਨੋਸਟਿਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੋਗ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ 22 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਈਕ੍ਰੋਬਾਈਓਲੋਜੀ ਲੈਬ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਲੈਬੋਰਟਰੀਆਂ ਕਲਚਰ ਸੈਨਸਟੀਵਿਟੀ ਅਤੇ ਸੀਰੋਲੋਜੀ ਟੈਸਟ ਮੁਫਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿਹਤ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰਕਸ਼ਿਤ ਮਾਤਰਿਤਵ ਅਭਿਆਨ (ਪੀ ਐਮ ਐਸ ਐਮ ਏ)

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 9 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਫਤ, ਯਕੀਨੀ, ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਜਣੇਪੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੀ ਐਮ ਐਸ ਐਮ ਏ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਦੂਜੇ/ਤੀਜੇ ਤਿਮਾਹੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਣੇਪੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੈਕੇਜ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਰਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਤਰਿਤਵ ਅਭਿਆਨ (ਈ-ਪੀ ਐਮ ਐਸ ਐਮ ਏ) ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਏਐਨ ਸੀ ਕਵਰੇਜ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਣੇਪੇ ਤੱਕ ਸਾਰੀਆਂ ਉਚ-ਜੋਖਮ ਵਾਲੀਆਂ ਗਰਭ-ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਈ-ਪੀ.ਐੱਮ.ਐੱਸ.ਐੱਮ.ਏ. ਦੇ ਤਹਿਤ ਜੇਕਰ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚ ਜੋਖਮ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:

- ਸਾਰੇ ਹਾਈ ਰਿਸਕ ਪ੍ਰੈਗਨੈਂਸੀ (ਹ.ਰ.ਪ੍ਰ) ਲਈ ਡਾਕਟਰ/ਪ੍ਰਸੂਤੀ ਮਾਹਿਰ ਦੁਆਰਾ 3 ਵਾਧੂ ਐਂਟੀ ਨੇਟਲ ਕੇਅਰ (ਅ.ਨ.ਕ) ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।

ਆਸ਼ਾ ਵਰਕਰ ਨੂੰ ਕੇਸ ਅਧਾਰਤ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ

- ਐਚ ਆਰ ਪੀ ਐਸ ਦੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਲਈ 100/- ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਐਚ ਆਰ ਪੀ:ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਿੰਨ ਫਾਲੋ-ਅੱਪ ਏ .ਐਨ. ਸੀ ਦੌਰੇ ਲਈ/ ਡਾਕਟਰ/ਪ੍ਰਸੂਤੀ ਮਾਹਿਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਚ ਲਈ ਅਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤ।
- ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਚਿਤ ਤਸਦੀਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਣੇਪੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 45ਵੇਂ ਦਿਨ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਨਤੀਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ 500/- ਰੁਪਏ ਐਚ ਆਰ ਪੀ।

ਐਚ ਆਰ ਪੀ ਨੂੰ ਕੇਸ-ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ

- ਰੁਪਏ 100/- ਪ੍ਰਤੀ ਦੌਰਾ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ/ਪ੍ਰਸੂਤੀ ਮਾਹਿਰ ਦੁਆਰਾ ਫਾਲੋ-ਅੱਪ, ਏ.ਐਨ.ਸੀ ਚੈਕਅੱਪ ਲਈ ਅਧਿਕਤਮ ਸੈਸ਼ਨਾਂ/ਨੇੜਲੀ ਸਹੂਲਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪੀ.ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ।

ਸਾਲ ਪੀ.ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਏ ਦੇ ਉੱਚ ਜੋਖਮ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਤਹਿਤ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਭ-ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀਆਂ ਗਰਭਵਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ

ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2022	110137	24164	21.9%
ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 2023	89650	23249	26%

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਲ ਸਵਸਥ ਕਾਰਿਆਕ੍ਰਮ (ਆਰ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਕੇ.)

ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18 ਸਾਲ ਤੱਕ 4-ਡੀ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਨੁਕਸ, ਕਮੀਆਂ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇਰੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੋਣਵੀਆਂ 31 ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਅਪਾਹਜਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ (6 ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ) ਤੱਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮਰਪਿਤ ਮੋਬਾਇਲ ਹੈਲਥ ਟੀਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲਾਂ (6 ਸਾਲ ਤੋਂ 18 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ) ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 1,23,020 ਸ਼ੱਕੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਮੋਬਾਇਲ ਹੈਲਥ ਟੀਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਛੇਤੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਰੈਫਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 40,716 ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਇਲਾਜ ਦਾ ਲਾਭ ਲਿਆ ਹੈ।
- ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਜਮਾਂਦਰੂ ਦਿਲ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਗਠੀਏ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ 449 ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੀ ਜੀ.ਆਈ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਜਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।
- ਸਾਲ 2023-24 (ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ) ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 41,528 ਸ਼ੱਕੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਮੋਬਾਇਲ ਹੈਲਥ ਟੀਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਛੇਤੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਰੈਫਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 17,289 ਬੱਚੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਇਲਾਜ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਜਮਾਂਦਰੂ ਦਿਲ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਗਠੀਏ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ 199 ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੀਜੀਆਈ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਜਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ(50:50)

ਸੰਗਠਿਤ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਕੀਮ (ਆਈ.ਸੀ.ਡੀ.ਐਸ.) ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲੋੜਵੰਦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਖੁਰਾਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਈਸੀਡੀਐਸ ਸਕੀਮ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ 155 ਆਈ.ਸੀ.ਡੀ.ਐਸ. ਬਲਾਕਾਂ (146 ਪੇਂਡੂ ਬਲਾਕ ਅਤੇ 9 ਬਲਾਕ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-(3), ਜਲੰਧਰ-(1), ਲੁਧਿਆਣਾ-(4), ਪਟਿਆਲਾ-(1) ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਲੱਮ ਏਰੀਆ) ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 27314 ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਸੈਂਟਰ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 6 ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ 15 ਤੋਂ 45 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਛੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:-

1. ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ,
2. ਟੀਕਾਕਰਨ
3. ਸਿਹਤ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ
4. ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸਿੱਖਿਆ
5. ਰੈਫਰਲ ਸੇਵਾਵਾਂ
6. ਪੂਰਵ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਮਹਿਲਾ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਅਤੇ ਪੂਰਕ ਪੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ 2018 ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ:-

ਸਾਰਣੀ 33 : ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ:-

ਲੜੀ ਨੰ:	ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮ	ਅਨੁਮਾਨਤ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਤਜਵੀਜ਼ਤ ਰੇਟ (ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਭਪਾਤਰੀ) (ਰੁਪਇਆ ਵਿੱਚ)	ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਕਮ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)
1	6 ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ	700000	8.00	16800.00
2	ਕੁਪੋਸ਼ਤ ਬੱਚੇ	2100	12.00	75.60
3	ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ	250000	9.50	7125.00
	ਕੁਲ ਜੋੜ	952100	-	24000.60

ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ 18000.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 14379.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 10-12-2023 ਤੱਕ 1235000 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਮੁਟਿਆਰ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਸਕੀਮ (ਐੱਸ.ਏ.ਜੀ.) (ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮ: ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਲਈ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਸਕੀਮ (ਆਰ.ਜੀ.ਐੱਸ.ਈ.ਏ.)

ਇਹ ਸਕੀਮ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ 6 ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਮਾਨਸਾ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਐੱਨ.ਪੀ.ਏ.ਜੀ. ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਉਲੀਕੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ 200 ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 168.71 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 117.55 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਾਤਰੂ ਵੰਦਨਾ ਯੋਜਨਾ (ਪੀ.ਐਮ.ਐਮ.ਵੀ.ਵਾਈ) (60:40)

ਇਹ ਸਕੀਮ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਤਰਤਵ ਸਹਿਯੋਗ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬਤੌਰ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਕੀਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਾਤਰੂ ਵੰਦਨਾ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 2018 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ, ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, 20 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਜੀਵਤ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ, ਰੁ. 5000/- ਤਿੰਨ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ, (ਰੁ. 1000+2000+2000) ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਖਾਸ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ, ਖਰਚਾ 4351.58 ਲੱਖ ਰੁ. ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 10.12.2023 ਤੱਕ 607.19 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਪੋਸ਼ਣ ਅਭਿਆਨ (ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਿਉਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ) (ਐਨਐਨਐਮ)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਪੋਸ਼ਿਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੜ੍ਹਾਹਵਾਰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਿਉਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 0 ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਉਂਦੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦਾ ਨਿਉਟ੍ਰੀਸ਼ਨਲ ਸਟੇਟਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਹਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

ਸਾਰਣੀ 34 : ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਿਉਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ- ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ:

ਲੜੀ ਨੰ:	ਉਦੇਸ਼	ਟੀਚਾ
1.	ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਟੈਟਿੰਗ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਘਟਾਉਣਾ (0-6 ਸਾਲ)	2% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 6% ਤੱਕ
2.	ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਪੋਸ਼ਣ (ਘੱਟ ਭਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ) ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਘਟਾਉਣਾ (0-6 ਸਾਲ)	2% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 6% ਤੱਕ.
3.	ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੀਮੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ (6-59 ਮਹੀਨੇ)	3% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 9% ਤੱਕ
4.	15-49 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੀਮੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ	3% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 9% ਤੱਕ
5.	ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਘੱਟ ਭਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ (ਐਲਬੀਡਬਲਯੂ)	2% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 6% ਤੱਕ.

ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ 6141.94 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬੱਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 23.25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 10.12.2023 ਤੱਕ ਖਰਚੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕੈਂਸਰ, ਡਾਇਬਟੀਜ਼, ਕਾਰਡਿਓਵਾਸਕੁਲਰ ਰੋਗ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੋਕ (ਐਨ.ਪੀ.ਸੀ.ਐੱਸ.ਸੀ.ਐੱਸ.) ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਐਨ.ਪੀ.ਸੀ.ਡੀ.ਸੀ.ਐੱਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਐਨ.ਪੀ.-ਐਨ.ਸੀ.ਡੀ - ਗੈਰ-ਸੰਚਾਰੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਭਾਗ

ਸਕਰੀਨਿੰਗ

ਐਨ ਸੀ ਡੀ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਸਕਰੀਨਿੰਗ - ਡੀ.ਐਚ, ਐਸ.ਡੀ.ਐਚ ਅਤੇ ਸੀ.ਐਚ.ਸੀ ਅਤੇ 30+ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ-ਅਧਾਰਤ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਐਚ.ਡਬਲਯੂ.ਸੀ/ਐਸ ਸੀ ਵਿਖੇ ਸੀ.ਐਚ.ਓ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ- ਐਨ.ਸੀ.ਡੀ ਲਈ - ਡਾਇਬਟੀਜ਼, ਹਾਈਪਰਟੈਨਸ਼ਨ ਅਤੇ 3 ਆਮ ਕੈਂਸਰ (ਓਰਲ, ਛਾਤੀ, ਸਰਵਾਈਕਲ)।

ਕਾਰਡੀਓਵੈਸਕੁਲਰ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

1. ਆਈ ਐਚ ਸੀ ਆਈ - ਇੰਡੀਆ ਹਾਈਪਰਟੈਨਸ਼ਨ ਕੰਟਰੋਲ ਪਹਿਲਕਦਮੀ।

- 2018 ਤੋਂ ਆਈ ਐਚ ਸੀ ਆਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ।
- ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ- 5 ਜਿਲ੍ਹੇ- ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਾ।
- ਦੂਜਾ ਫੇਜ਼- 5 ਜਿਲ੍ਹੇ- ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲਾ, ਰੋਪੜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ।
- ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ - 5 ਜਿਲ੍ਹੇ- ਕਪੂਰਥਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ।
- ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ 62% ਮਰੀਜ਼ ਬੀਪੀ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਸਤੰਬਰ 2022 ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹਾਈਪਰਟੈਨਸ਼ਨ ਕੰਟਰੋਲ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਪੁਰਸਕਾਰ।

2. ਸਟ੍ਰੋਕ-ਤਿਆਰ ਇਕਾਈਆਂ

3 ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ 23 ਜਿਲ੍ਹੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

3. ਸਟਿਮੀ-ਐਸ ਟੀ ਐਲੀਵੇਸ਼ਨ ਮਾਇਓਕਾਰਡੀਅਲ ਇਨਫਾਰਕਸ਼ਨ

ਹੱਥ ਅਤੇ ਸਪੋਕ ਮਾਡਲ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪਾਇਲਟ-ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ 8 ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ 23 ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1150 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਰੀਜ਼ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ 150 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਤੇ ਬਰੋਬੋਲਾਈਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਆਰਮ-ਇਨ ਬੀਪੀ ਉਪਕਰਣ

ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਵਿਖੇ ਸਾਰੇ 23 ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਹਸਪਤਾਲਾਂ, 41 ਐਸ ਡੀ ਐਚ ਅਤੇ 3 ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕੈਂਸਰ ਕੇਅਰ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

- ਸਰਵਾਈਕਲ ਕੈਂਸਰ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ।
- ਓਰਲ ਕੈਂਸਰ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ।
- ਛਾਤੀ ਦਾ ਕੈਂਸਰ ਏ ਆਈ-ਡਿਜੀਟਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ।
- ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਥਰਮਲ ਇਮੇਜਿੰਗ ਤਕਨੀਕ - ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਗੈਰ-ਹਮਲਾਵਰ, ਗੈਰ-ਟਚ, ਅਤੇ ਗੈਰ-ਰੇਡੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਢਲੇ ਛਾਤੀ ਦੇ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ।

ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕੈਂਸਰ ਕੇਅਰ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ

- ਰਾਜ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਤਿੰਨ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਉਪਕਰਨ।
- ਬਠਿੰਡਾ ਵਿੱਚ ਐਡਵਾਂਸਡ ਕੈਂਸਰ ਡਾਇਗਨੋਸਟਿਕ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਐਂਡ ਰਿਸਰਚ ਸੈਂਅਰ।
- ਹੋਮੀ-ਭਾਭਾ ਕੈਂਸਰ ਹਸਪਤਾਲ ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਮੈਡੀਸਿਟੀ ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ।
- ਸਟੇਟ ਕੈਂਸਰ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ- ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ।
- ਟਰਸਰੀ ਕੈਂਸਰ ਕੇਅਰ ਸੈਂਟਰ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕੈਂਸਰ ਰਾਹਤ ਕੋਸ਼

ਇਹ ਕੈਸ਼ਲੇਸ ਸਕੀਮ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਲਈ 1.50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੋਣਗੇ। ਮਿਤੀ ਅੰਤ ਤੱਕ 71741 ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ 926 ਕੋਰੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਏਡਜ ਕੰਟਰੋਲ ਸੁਸਾਇਟੀ

ਖੂਨ ਚੜਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੂਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਡਜ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਸੰਸਥਾ (ਐਨ.ਏ.ਸੀ.ਓ) ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਬਲੱਡ ਟ੍ਰਾਂਸਫਿਊਜ਼ਨ ਸੇਵਾਵਾਂ (ਬੀ ਟੀ ਐੱਸ) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਖੂਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਉਪਕਰਨ 173 ਬਲੱਡ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨੈਟਵਰਕ ਰਾਹੀਂ (47 ਸਰਕਾਰੀ, 7 ਮਿਲਟਰੀ, 119 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਜਿਸ ਵਿਚ 134 ਬਲੱਡ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਸੈਪਰੇਸ਼ਨ ਯੂਨਿਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ। 134 ਬੀ.ਸੀ.ਐੱਸ.ਯੂ. ਵਿਚੋਂ 25 ਸਰਕਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ 30 ਬਲੱਡ ਸੈਂਟਰ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬੇਸਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਡਵੀਜ਼ਨ

ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 2023 ਤੱਕ ਇਨਟੇਗ੍ਰੇਟਿਡ ਕੌਂਸਲਾਂ ਅਤੇ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸੈਂਟਰ (ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ.ਸੀ.) ਵਿਚ ਕੁੱਲ 632248 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਟੈਸਟ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 9422 ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪੌਜ਼ੀਟਿਵ ਪਾਏ ਗਏ, ਕਮਿਊਟਿਵ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਪੌਜ਼ੀਟਿਵਿਟੀ 1.49 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ 580 ਏ ਐਨ ਸੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪੌਜ਼ੀਟਿਵ ਸਨ। ਕੁਲ ਜੀਵਿਤ ਜਨਮ 432 ਅਤੇ 432 ਐਮ.ਬੀ. ਪੇਅਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਕੋਅਰ ਸਪੋਰਟ ਐਂਡ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ (ਸੀ.ਐੱਸ.ਟੀ.)

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਐਚ ਆਈ ਵੀ/ਏਡਜ (ਪੀ.ਐਲ.ਐਚ.ਆਈ.ਵੀ.) ਗ੍ਰਸਤ ਜੀਵਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ-ਰੇਖ, ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਤ ਪੈਕਜ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 23 ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਏ ਆਰ ਟੀ ਸੈਂਟਰ (22 ਏ ਆਰ ਟੀ ਅਤੇ 1 ਏ ਆਰ ਟੀ ਪਲੱਸ) ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਏ ਆਰ ਟੀ ਸੈਂਟਰ/ ਐਫ ਐਈ-ਏ ਆਰ ਟੀ ਸੈਂਟਰ ਵਿਖੇ 9812 ਨਵੇਂ ਪੀ ਐਲ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਅਪ੍ਰੈਲ 2023 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 2023 ਤਕ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 9702 ਪੀ ਐਲ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਏ ਆਰ ਟੀ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਲ 9102 ਪੀ ਐਲ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਜੀਵਤ ਹਨ ਅਤੇ ਏ ਆਰ ਟੀ ਉੱਤੇ ਹਨ।

ਸੈਕਸੁਅਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਟਡ ਡੀਜ਼ (ਐੱਸ ਟੀ ਡੀ) ਦੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਲਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸੈਕਸੁਅਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਟਡ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨ (ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ) ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਕਸੁਅਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਟਡ ਡੀਜ਼ (ਐੱਸ ਟੀ ਡੀ) ਅਤੇ ਚਿਪੋਡਕਟਿਵ ਟ੍ਰੈਕਟ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨਜ (ਆਰ ਟੀ ਆਈ) ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ ਅਤੇ ਆਰ ਟੀ ਆਈ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਭਿੰਨਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵਧੇਰੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਝਪੁਣੇ, ਮਾਂਗਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਪੂਰਣ ਇਲਾਜ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ/ ਆਰ ਟੀ ਆਈ ਕਲੀਨਿਕ ਸਾਰੇ ਜਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਪ ਜਿਲ੍ਹਾ ਸਿਹਤ ਸੁਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮੁਫਤ ਲੈਬ ਟੈਸਟ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਡਰੱਗ ਕਿੱਟਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦਾ ਵੀ ਸੰਪੂਰਣ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚ ਮੁਫਤ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਏ ਐਨ ਸੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਖ ਰੇਖ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਏ ਐਨ ਸੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਵਰੇਜ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਨਜੈਨੀਟਲ ਅਤੇ ਨੀਓਨੇਟਲ ਸਿਫਲਿਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ/ ਆਰ ਟੀ ਆਈ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 2009- 10 ਵਿਚ 23 ਸੀ ਹੁਣ ਜਿਲ੍ਹਾ/ ਉਪ ਜਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਖੇ 2023-24(ਨਵੰਬਰ) ਵਿਚ ਵਧ ਕੇ 31 ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਵੱਧ ਜੋਖਮ ਗਰੁੱਪ ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਈ ਟੀਚਾਬੱਧ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀਆਂ: ਐਨ.ਜੀ.ਓ. ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਲਾਗੂਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਹੇਵੀਅਰ ਚੇਂਜ ਕਮਿਊਨਿਕੇਸ਼ਨ, ਕੌਂਡਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ, ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ ਦੇਖ ਰੇਖ, ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਟੈਸਟਿੰਗ ਰੈਫਰਲ ਅਤੇ ਐਂਟੀ ਰੈਟਰੋ ਵਾਇਰਲ ਇਲਾਜ, ਹਾਰਮ ਰਿਡਕਸ਼ਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਚ ਆਰ ਜੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ

ਵਸੋਂ ਲਈ ਓਪੀਆਇਡ ਸਬਸਿਟਿਊਸ਼ਨ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ 72 ਟਾਰਗੈਟਿਡ ਇੰਟਰਵੈਨਸ਼ਨਜ਼ ਅਤੇ 7 ਲਿੰਕ ਵਰਕਰ ਸਕੀਮਾਂ (ਐਲ ਡਬਲਿਊ ਐੱਸ) ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ 19827 ਮਹਿਲਾ ਸੈਕਸ ਵਰਕਰ (ਐਫ ਐੱਸ ਡਬਲਿਊ), 4691 ਮਰਦ ਜਿਹੜੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ., 25182 ਇਨਜੈਕਟਿੰਗ ਡੱਗ ਯੂਜਰ (ਆਈ ਡੀ ਯੂਜ), 31493 ਪ੍ਰਵਾਸੀ, 15867 ਟਰੱਕਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੈਟਿੰਗ ਵਿੱਚ 43 ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਖੇ ਓ ਐੱਸ ਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਈ ਡੀ ਯੂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਘਟਾਓ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਸਬਲਿਗੂਅਲ ਬੁਪੈਨਰੋਫਾਈਨ ਅਤੇ ਮੀਥਾਡਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਓ ਐੱਸ ਟੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਖੇ 34398 ਆਈ ਡੀ ਯੂਜ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨ ਸਿਹਤ ਸੁਵਿਧਾ ਵਿੱਚ 26 ਕੇਂਦਰਾਂ ਸਮੇਤ 43 ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਓਐਸਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, 12 ਐਨ.ਜੀ.ਓ ਸੈਂਟਰਾਂ ਅਤੇ 5 ਸੈਟੇਲਾਈਟ ਸੈਂਟਰਾਂ ਵਿੱਚ।

ਨਸ਼ਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ: ਨਸ਼ਾ-ਛੁਡਾਓ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਬੋਰਡ

ਸਾਰਣੀ 35: ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਓ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਓ.ਪੀ.ਡੀ ਅਤੇ ਆਈ.ਪੀ.ਡੀ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਸਾਲ	ਓ.ਪੀ.ਡੀ.	ਆਈ.ਪੀ.ਡੀ.	ਨਸ਼ਾ-ਛੁਡਾਓ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਬੋਰਡ ਦਾ ਗਠਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਉੱਘੇ ਸਿਹਤ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਅਧੀਨ ਨਸ਼ਾ-ਛੁਡਾਓ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ
2018	255015	14853	
2019	318066	19328	
2020	338333	5689	
2021	287304	8200	
2022	363102	13766	
2023(ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ)	323856	11904	

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਹਿਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਐੱਸ ਐੱਸ ਪੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਓ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਓ ਪੀ ਡੀ ਅਤੇ ਆਈ ਪੀ ਡੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਰਣੀ 35 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ

ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੀ ਚੁਨੌਤੀ ਅਤੇ ਖਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਹਿਰ ਗਰੁੱਪ ਗਠਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

- ਇਸ ਦੇ ਫੈਲਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ 2,17,17,1212 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੈਂਪਲ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ 7,93,670 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪਾਜ਼ਿਟਿਵ ਪਾਏ ਗਈ ਹੈ।
- ਪਹਿਲੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ 2,41,63,523 ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ 2,09,96,675 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਅਤੇ 1891554 ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਟੀਕਾ 27 ਨਵੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।
- ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਰਿਸਪਾਂਸ ਕੋਵਿਡ ਪੈਕੇਜ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਾਧੂ ਬੈੱਡਾਂ ਦਾ ਪਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ 14,701 (8060 ਸਰਕਾਰੀ + 6641 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਪੱਧਰ-II ਬੈੱਡ ਅਤੇ 3132 (977 ਸਰਕਾਰੀ + 2155 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਪੱਧਰ-III ਬੈੱਡ ਉਪਲਬੱਧ ਹਨ।

• **ਬਾਲ ਚਿਕਿਤਸਕ ਦੇਖਭਾਲ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ (ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ) ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ:-**

1. ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਬਾਲ ਚਿਕਿਤਸਕ ਦੇਖਭਾਲ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ। 790 ਲੈਵਲ-II ਬਾਲ ਆਕਸੀਜਨ ਸਮਰਥਿਤ ਬੈਡ ਅਤੇ 324 ਆਈ.ਸੀ.ਯੂ. ਬੈਡ।
2. ਵਾਧੂ ਬਾਲਗ ਬੈਡ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ - 3518 ਲੈਵਲ-II ਬਾਲਗ ਬੈਡ ਅਤੇ 142 ਆਈ.ਸੀ.ਯੂ. ਬੈਡ।
3. Liquid ਮੈਡੀਕਲ ਆਕਸੀਜਨ (LMO) ਪਲਾਂਟ (MGPS ਦੇ ਨਾਲ) ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ - 23 LMO ਸਟੋਰੇਜ਼ ਟੈਂਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
4. ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਕਸੀਜਨ ਉਤਪਾਦਨ- ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਰੱਥਾ (ਐਮ ਟੀ) 352.9 ਹੈ।
5. ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਕਸੀਜਨ ਸਟੋਰੇਜ - ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਰੱਥਾ (ਐਮ ਟੀ) 951.9 ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਰਾਜ ਕੋਲ ਕੋਵਿਡ-19 ਲਈ ਕੋਈ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਮੂਨੇ ਜਾਂਚ ਲਈ NIV ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲੈਬਾਂ ਵਿੱਚ ਟੈਸਟਿੰਗ ਦੀ ਲਾਗਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੀਮਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ECRP-II ਦੇ ਤਹਿਤ, 20 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ (ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ) ਵਿੱਚ RT-PCR ਲੈਬਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ 15 ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ, 35 ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, 5 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਉਸਾਰੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ 3 ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸਮਰੱਥਾ 40,000 RT-PCR ਟੈਸਟ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੀ ਜਾਂਚ ਮੁਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਟੈਸਟ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰੀ ਨੁਸਖੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਓ.ਪੀ.ਡੀ. ਸਲਿੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲਗਭਗ 40,000 - 50,000 ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ RT-PCR, RAT, CBNAT, TRUNAT ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

6.3 ਸਿੱਖਿਆ

ਸਿੱਖਿਆ ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ 4, 'ਕਵਾਲਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ' ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਮੁੱਚੀ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਭਰ ਲਈ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅਵਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਜਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ (2011) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਮਾਣਮੱਤੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗੁੱਡ ਗਵਰਨੈਂਸ ਇੰਡੈਕਸ ਆਫ ਐਮ.ਓ.ਐਸ (ਪੀ.ਪੀ) ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਪਰਸੋਨਲ, ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਚੰਗੇ ਰਾਜ- ਪ੍ਰਬੰਧ ਇੰਡੈਕਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ 0.69 ਦੇ ਸਕੋਰ ਨਾਲ 29 ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਹੈ। ਇੰਡੈਕਸ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ (ਨਤੀਜੇ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਸੂਚਕਾਂ) ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਾਪਦੀ ਹੈ।

ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ

ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਿੱਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। 2011 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 75.84 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 1971 ਵਿੱਚ 34.12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹਰ ਦਹਾਕੇ (ਔਸਤਨ) 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਸੁਧਾਰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 2011 ਵਿੱਚ 72.99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜੋ ਕਿ 1971 ਵਿੱਚ 34.45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੇਰਲਾ (94 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ (82.34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਪਰਾਲੇ

ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਂਪਲ ਸਰਵੇਖਣ (2014) ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਕ ਵਧੀ ਹੈ। ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ ਰਿਪੋਰਟ 2022-23 ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 83.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

2011 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਦਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 80.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 80.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। **ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ 64.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਧਰੇ ਵੱਧ ਹੈ।** ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ 2022-23 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਲ ਹੀ ਦਾ ਡੇਟਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਅੱਗੇ ਹੋਰ 8.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੁਆਇੰਟਸ ਤਕ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। (ਮਰਦ 87.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ 79.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

*ਸਾਰਣੀ 36: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ-
ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ-ਸੈਸਿਜ਼ 2011*

	ਪੁਰਸ਼	ਇਸਤਰੀ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਪੇਂਡੂ	ਸਭ
ਪੰਜਾਬ	80.4	70.7	71.4	83.1	75.8
ਭਾਰਤ	80.8	64.6	67.7	84.1	72.9

ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ-ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ.-2022-23

	ਪੁਰਸ਼	ਇਸਤਰੀ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਪੇਂਡੂ	ਸਭ
ਪੰਜਾਬ	87.3	79.2	87.5	81.0	83.3
ਭਾਰਤ	86.2	74.2	88.9	77.0	80.3

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 36 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਿਹਾਤੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 81.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤ ਲਈ 77.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 88.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 87.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ 2022-23 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ

ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਜੀ ਈ ਆਰ) ਅਤੇ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਐਨ ਈ ਆਰ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਮੁਫਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ (2009) ਦੇ ਬਣਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 2011 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਐਕਟ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਲਈ 2022-23 ਲਈ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ ਤਾਜ਼ਾ ਉਪਲਬੱਧ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। 2022-23 ਲਈ ਸੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਲੱਗੇਗਾ (ਸਾਰਣੀ 37)।

ਸਾਰਣੀ 37 : ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ(2022-23)

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ	ਜੀ.ਈ.ਆਰ	ਐਨ.ਈ.ਆਰ
ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	107.89	91.30
ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	104.21	74.18
ਸੈਕੰਡਰੀ	91.12	51.49
ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ	80.30	44.81

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ 2021-22 ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 38: ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵੱਡੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਜਰਾਤ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਨਾਲੋਂ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 38: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ		ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ		ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ		ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
ਪੰਜਾਬ	111.6	111.4	110.7	106.8	109.2	95.1	77.8	82.1
ਭਾਰਤ	103.3	103.4	92.2	94.7	79.8	79.6	53.8	57.6
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	102.9	101.6	94.7	97.6	84.2	85.4	53.4	56.7
ਗੁਜਰਾਤ	93.4	93.1	90.1	91.1	78.6	75.2	41.8	48.2
ਹਰਿਆਣਾ	101.2	104.0	98.5	102.0	95.2	94.7	66.8	75.5
ਕੇਰਲਾ	100.2	102.1	98.0	99.3	97.6	97.9	84.2	85.0
ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ	104.8	106.9	99.6	100.4	92.6	93.7	68.2	71.5
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	98.5	99.0	96.9	98.3	92.6	95.6	76.5	81.5

ਸਾਧਨ: ਯੂਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.+ (2021-22)

ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀ.ਈ.ਆਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸੁਧਾਰ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ 100% ਦਾ ਜੀ.ਈ.ਆਰ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਟੀਚੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੀ.ਈ.ਆਰ (2021-22 ਲਈ) ਵਿੱਚ 4.3 ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ, ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਉਮਰ ਨੂੰ ਐਂਡਜਸਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਪ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਅਨੁਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਚਿਤ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਿਹਤਰ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ-39)। ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ (ਸਾਰਣੀ-37) ਕਿ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 39: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਐਨ.ਈ.ਆਰ.(% ਵਿੱਚ)

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਸੰਕੈਡਰੀ		ਹਾਈ ਸੰਕੈਡਰੀ	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
ਪੰਜਾਬ	100.00	89.7	100.0	72.9	94.6	52.5	59.4	44.9
ਭਾਰਤ	92.7	88.6	74.1	71.3	52.5	47.9	34.7	34.2
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	83.6	83.8	94.7	70.6	84.2	50.4	53.4	35.9
ਗੁਜਰਾਤ	82.9	77.1	72.2	65.9	56.1	45.14	30.0	28.6
ਹਰਿਆਣਾ	82.0	82.0	70.5	70.9	54.8	52.4	38.7	41.3
ਕੇਰਲਾ	90.7	86.7	83.2	75.3	76.7	59.5	64.0	54.8
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	96.1	96.6	79.1	80.1	61.0	63.1	43.5	48.1
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	85.1	85.0	73.4	73.4	57.8	58.1	46.6	48.9

ਸਾਧਨ : ਯੂ.ਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.* (2021-22)

ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ

ਸਾਰਣੀ 40: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ (2022-23)

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ	ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ
ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	2.89
ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	4.12
ਸੰਕੈਡਰੀ	7.10
ਹਾਈ ਸੰਕੈਡਰੀ	9.91

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਖਾਸਕਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ 2005-06 ਵਿੱਚ 8.9% ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2022-23 ਵਿੱਚ 2.89 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ-40)। ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨੂੰ ਮਾਪ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਘੱਟ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ

ਨਾ ਸਿਰਫ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਫਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 41 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 41: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ (2021-22) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ
ਪੰਜਾਬ	1.3	8.0
ਭਾਰਤ	1.5	3.0
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	0.0	1.6
ਗੁਜਰਾਤ	0.0	5.0
ਹਰਿਆਣਾ	0.0	0.2
ਕੇਰਲਾ	0.0	0.0
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	0.0	1.5
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	0.0	0.0

ਸਾਧਨ : ਯੂ ਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.* 2021-22 ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਤਬਦੀਲੀ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। 2022-23 ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਲਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰ 95.60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਲਈ 87.06 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 42)। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਿਆਨ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਗੁਣਵਤਾ ਸਿੱਖਿਆ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 42 : ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ (2021-22) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ
ਪੰਜਾਬ	96.0	86.0
ਭਾਰਤ	93.2	88.8
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	98.4	96.9
ਗੁਜਰਾਤ	98.8	86.5

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ
ਹਰਿਆਣਾ	100.5	96.9
ਕੇਰਲਾ	100.7	100.0
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	98.9	97.6
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	99.6	99.6

ਸਾਧਨ : ਯੂ ਡੀ.ਆਈ.ਐਸ.ਈ.* 2021-22

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੀਆਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉੱਚ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਗਰੇਡਿੰਗ ਇੰਡੈਕਸ (ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ) (2020-21)

ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਗਰੇਡਿੰਗ ਇੰਡੈਕਸ (ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ) ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਇੰਡੈਕਸ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾਂ/ਯੂ.ਟੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਮਾਪਦਾ ਹੈ। ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਇੰਡੈਕਸ ਚੁਣੇ ਗਏ 73 ਇੰਡੀਕੈਟਰਜ਼ ਅਤੇ 6 ਡੋਮੇਨਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ 2 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

1. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ
2. ਪਹੁੰਚ
3. ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ
4. ਇਕੁਇਟੀ
5. ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ
6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਲਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ ਵਿੱਚ 647.44 ਦਾ ਓਵਰਆਲ ਸਕੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਅਰਥਾਤ ਇੰਡੈਕਸ ਦੇ ਪੱਧਰ- ਪਾਰਚੇਸਟਾ-2 ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੇਡ 3,5 ਅਤੇ 8 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਆਊਟਕਮਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਚੀਵਮੈਂਟ ਸਰਵੇ (ਐਨ.ਏ.ਐਸ) 2021, ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਲਰਨਿੰਗ ਸਰਵੇ (ਐਫ.ਐਲ.ਐਸ) 2022 (ਦੋਵੇਂ ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ., ਜੀ.ਓ.ਆਈ. ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ) ਸਰਵੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੋਰਸ ਹਨ। ਸਾਲ 2022 ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਰਾਜ ਨੇ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਪੱਧਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਗ੍ਰੇਡ 2,3,4 ਅਤੇ 5 ਲਈ ਇੱਕ ਬੇਸਲਾਈਨ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੌਜੂਦਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਾਲ ਲਈ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗ੍ਰੇਡ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਈ.ਜੀ.ਆਰ.੯³² ਅਤੇ ਈ.ਜੀ.ਐਮ.੯³³ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਰਨਿੰਗ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮੁੱਖ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

³² EGRA: Early Grade Reading Assessment, and

³³ EGMA: Early Grade Mathematics Assessment developed by RTI International(US based research Institute)

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

1. ਲੇਜ਼ਰ 2022

ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਨੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੁਨਰਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਈ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਜ਼ਰ 2022 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਰੇਡ 3 ਦੇ ਸਿਰਫ 33% ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਡ 5 ਦੇ 66% ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗ੍ਰੇਡ 2 ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਖਰਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਗ੍ਰੇਡ 5 ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਡ 8 ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ।

2. ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਚੀਵਮੈਂਟ ਸਰਵੇ 2021

ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਕੂਲ ਬੇਸਡ ਅਸੈਸਮੈਂਟ ਹੈ। ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਏਡਿਡ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ 3, 5, 8 ਅਤੇ 10 ਦੇ ਗਰੇਡ ਪੇਪਰ-ਅਤੇ-ਪੈਨਸਲ ਟੈਸਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਮਾਪਣਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਗਰੇਡ ਲੈਵਲ ਲਰਨਿੰਗ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਨਵਾਂ ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਨਵੰਬਰ, 2021 ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਭਾਸ਼ਾ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਈ.ਵੀ.ਐਸ. ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਸਾਰਣੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਔਸਤ ਸਕੋਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ੍ਰੇਡ 3, 5 ਅਤੇ 8 ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 43 : ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ

ਰਾਜ	ਭਾਸ਼ਾ	ਗ੍ਰੇਡ-3		ਗ੍ਰੇਡ-5		ਗ੍ਰੇਡ-8				
		ਗਣਿਤ	ਈ.ਵੀ.ਐਸ	ਭਾਸ਼ਾ	ਗਣਿਤ	ਈ.ਵੀ.ਐਸ	ਭਾਸ਼ਾ	ਗਣਿਤ	ਸਾਇੰਸ	ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਇੰਸ
ਪੰਜਾਬ	75	70	70	69	57	59	67	50	50	49
ਹਰਿਆਣਾ	58	54	54	56	44	48	62	42	45	43
ਦਿੱਲੀ	53	47	48	52	38	44	58	36	42	39
ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	60	53	55	53	37	45	58	33	41	38
ਰਾਜਸਥਾਨ	69	65	65	63	53	57	61	46	47	49
ਭਾਰਤ	62	57	57	55	44	48	56	36	39	39

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਏ.ਐਸ 2021 ਨੈਸ਼ਨਲ ਰਿਪੋਰਟ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 43 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗ੍ਰੇਡ-3 ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਸਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਕੋਰ ਹੈ। ਗ੍ਰੇਡ 5 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਰੇ 3 ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਸਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਮੋਹਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਸਥਾਨ ਹੈ। ਗ੍ਰੇਡ-8 ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਰਿਆਣਾ 62% ਦੇ ਔਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ 46% ਦੇ ਸਕੋਰ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ 50% ਦੇ ਸਕੋਰ ਨਾਲ

ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਿਖਣ ਪੱਧਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੱਗੇ ਹੈ।

3. ਫਾਊਡੇਸ਼ਨਲ ਲਰਨਿੰਗ ਸਟੱਡੀ 2022

ਸਰਕਾਰੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇਡ 3 ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਡਾਟਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ. ਦੁਆਰਾ ਫਾਊਡੇਸ਼ਨਲ ਲਰਨਿੰਗ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਟੈਸਟ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕਲੇ ਇੱਕਲੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਬੱਚਾ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜੁਬਾਨੀ³⁴ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਾਊਡੇਸ਼ਨਲ ਲਰਨਿੰਗ ਸਟੱਡੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਾਰਚ 2022 ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ।

ਭਾਸ਼ਾ

ਮੌਖਿਕ ਰੀਡਿੰਗ ਫਲਇਊਐਂਸੀ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਅਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਗਲੋਬਲ ਮੁਹਾਰਤ ਫਰੇਮਵਰਕ³⁵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਰੀਡਿੰਗ ਅਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਡੋਮੇਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਨਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਟੈਂਡਰਡ ਸਕੇਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰੇਮਵਰਕ 4 ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਲੈਵਲ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਗ੍ਰੇਡ ਲੈਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰੋਫੀਸੈਂਸੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਪੱਧਰ: ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਕੋਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਾਟ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤਪੱਧਰ: ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਕੋਲ ਸੀਮਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤਪੱਧਰ: ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤਪੱਧਰ ਤੋਂ ਵੱਧ: ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਉੱਤਮ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 44 : ਐਫ.ਐਲ.ਐਸ ਅਧਿਐਨ 2022 ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਖਰਤਾ ਮਾਪਦੰਡ

ਗਲੋਬਲ ਮੁਹਾਰਤਦੇ ਪੱਧਰ	ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇਗਲੋਬਲਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਲੋਬਲਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਗਲੋਬਲਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਬੈਂਚਮਾਰਕ	0-12 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ	13-31 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ	32-55 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ	56 ਅਤੇ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ

³⁴<https://dse.education.gov.in/sites/default/files/FLS/State/punjab.pdf>

³⁵<https://gaml.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/Global-Proficiency-Framework-Reading.pdf>

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ	6	23	20	51
ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ	16	23	14	47
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ	4	30	19	47

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 44 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਉੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 51% ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 47% ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ 4% ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਨ।

ਸਟੇਟ ਬੇਸਲਾਈਨ ਸਰਵੇਖਣ 2022: ਮੁੱਖ ਨਤੀਜੇ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਈ ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ 2022 ਤੱਕ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਟੇਟ ਬੇਸਲਾਈਨ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ।

ਸਾਖਰਤਾ:

- ਓਰਲ ਰੀਡਿੰਗ ਫਲੂਐਂਸੀ (ਓਆਰਐਫ) ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੈਰਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਬੈਂਚਮਾਰਕ 60 ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੰਟ (ਸੀਡਬਲਯੂਪੀਐਮ) ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3, ਦੇ 7.8%, 4ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 22.6% ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 39.3% ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹ ਮਾਪਦੰਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ।
- ਰੀਡਿੰਗ ਕੰਪ੍ਰੀਹੇਂਸ਼ਨ ਉਸੇ ਪੈਸਜ਼ ਤੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਓਆਰਐਫ ਲਈ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 3 ਜਮਾਤ ਦੇ 21.2%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 42.2% ਅਤੇ ਜਮਾਤ 5 ਦੇ 51.2% ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ 4 ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 3 ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ।

ਸੰਖਿਆ:

- 9999 ਤੱਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਪਛਾਨ 16 ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਗਰਿੱਡ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3 ਦੇ 22%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 44.7% ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 58.1% ਵਿਦਿਆਰਥੀ 16 ਵਿੱਚੋਂ 13 ਜਾਂ ਵੱਧ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕੇ।
- ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ 999 ਤੱਕ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਵਾਲੇ 6 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਗਰਿੱਡ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3 ਦੇ 20.3%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 50.4%, ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 68.4% ਵਿਦਿਆਰਥੀ 6 ਵਿੱਚੋਂ 5 ਜਾਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੇ।

- ਘਟਾਉ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰਖ 999 ਤੱਕ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਵਾਲੇ 6 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਗਰਿੱਡ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3 ਦੇ 10.7%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 34.2% ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 52.9% ਵਿਦਿਆਰਥੀ 6 ਵਿੱਚੋਂ 5 ਜਾਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੇ।

ਪੋਸਟ ਐਨ ਏ ਐਸ ਅਤੇ ਪੋਸਟ ਐਫ ਐਲ ਐਸ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ

ਸਾਰੇ ਡੀ ਈ ਓ (ਐਸ ਸੀ) ਅਤੇ ਡੀ ਈ ਓ(ਈ ਈ) ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ 23-02-2023 ਅਤੇ 24-02-2023 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਐਨ ਏ ਐਸ ਜਿਲ੍ਹਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕਾਰਡ 2021 ਅਤੇ ਐਫ ਐਲ ਐਸ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਲ੍ਹੇ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਐਨ ਏ ਐਸ 2021 ਵਿੱਚ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਕਮਜ਼ੋਰ ਐਲ ਓ ਐਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ। ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਕਲਾਸਾਂ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਾਲ 2023-24 ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੱਚੇ ਲਈ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਤੀਜੀ, ਪੰਜਵੀ, ਨੌਵੀ ਅਤੇ ਦਸਵੀ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਲਈ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਲੋ ਅਧਾਰਿਤ ਵਰਕਸ਼ੀਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਵਰਕਸ਼ੀਟ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਐਨ ਏ ਐਸ-2021 ਅਤੇ ਐਫ ਐਲ ਐਸ 2022 ਵਿੱਚ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਹਫ਼ਤੇ ਐਲ ਓ ਐਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇਗੀ।

ਬੋਰਡ ਦੇ ਨਤੀਜੇ :

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 8ਵੀਂ ਅਤੇ 10ਵੀਂ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗਭਗ 99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। (ਸਾਰਣੀ 45 ਅਤੇ ਸਾਰਣੀ 45ਏ)

ਸਾਰਣੀ 45: 8ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੇਡ ਵਾਈਜ਼ ਨਤੀਜੇ 2021-22 (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਵਿਸ਼ਾ	ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ (%)
ਪੰਜਾਬੀ	99.79
ਹਿੰਦੀ	99.66
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	99.08
ਗਣਿਤ	99.56
ਸਾਇੰਸ	99.58
ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਇੰਸ	99.47

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਰਣੀ 45 (ਏ): 10ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੇਡ ਵਾਈਜ਼ ਨਤੀਜੇ 2022-23 (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਵਿਸ਼ਾ	ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ (%)
ਪੰਜਾਬੀ	99.19
ਹਿੰਦੀ	99.62
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	99.22
ਗਣਿਤ	99.74
ਸਾਇੰਸ	99.24
ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਇੰਸ	99.37

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਰਣੀ 46: ਬਾਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੇਡ ਵਾਈਜ਼ ਨਤੀਜੇ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਵਿਸ਼ਾ	ਮਾਰਚ 2022	ਮਾਰਚ 2023	ਵਾਧਾ/ਘਾਟਾ
ਜਨਰਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	98.38	94.24	4.14
ਜਨਰਲ ਪੰਜਾਬੀ	98.50	99.40	0.90
ਪੰਜਾਬੀ ਚੋਣਵੀਂ	97.75	98.62	0.87
ਹਿੰਦੀ ਚੋਣਵੀਂ	97.92	98.11	0.19
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚੋਣਵੀਂ	99.21	98.52	0.69
ਇਤਿਹਾਸ	98.25	99.05	0.80
ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ	99.07	98.96	0.11
ਗਣਿਤ	98.90	99.08	0.18
ਸਿਆਸੀ ਵਿਗਿਆਨ	98.53	98.74	0.21
ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ	97.24	98.97	1.73
ਭੂਗੋਲ	98.74	98.52	0.22
ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ	97.88	98.88	1.00
ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ	99.24	99.56	0.32
ਰਸਾਇਣਿਕ ਵਿਗਿਆਨ	99.09	99.59	0.50
ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ	99.00	99.37	0.37

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਰਣੀ 46 ਵਿੱਚ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2023 ਦੇ 12^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਬੋਰਡ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 2022 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕਈ ਕਦਮਾ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 47) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਕੂਲਾਂ (98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਮਾਰਤ, ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ, ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਆਦਿ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 47 : ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ							
ਇਮਾਰਤ	ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ	ਹਰ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚ	ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ	ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ	ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ	ਕੰਪਿਊਟਰ	
ਪੰਜਾਬ	99.97	98.89	99.77	99.94	99.95	96.86	96.65

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਪੱਖੀ ਮਹੱਲ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਚਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਣੀ 47 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 2021-22 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 4186 ਸੀਨੀਅਰ ਸਕੂਲਾਂ ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਕੇ 5351 ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 48 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 48 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

	2010	2022	2023
ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ / ਜੂਨੀਅਰ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ	13950	13536	13515
ਮਿਡਲ/ਸੀਨੀਅਰ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ	3792	4642	4631
ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ	NA	4186	5351
ਹਾਈ/ ਪੋਸਟ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ	NA	5337	4095

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਲ 2023 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਅਨੁਪਾਤ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 21:1 ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ (ਮੱਧ ਪੜਾਅ) ਤੇ 23:1 ਰਿਹਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤਜਵੀਜ਼ੇ ਪੱਧਰਾਂ (30:1) ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਅਨੁਪਾਤ (ਪੀ ਟੀ ਆਰ) ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਔਸਤ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਮਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰ ਟੀ ਈ ਐਕਟ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀ ਟੀ ਆਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 30:1 ਅਤੇ 35:1 ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਭਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਕੂਲਜ਼ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ (ਐਸ ਓ ਈ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਉੱਤਮਤਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਅਰ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਵਿਦਿਅਕ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਧੁਨਿਕ ਸਕੂਲੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ 118 ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਕੋਲ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪੰਜ ਥੰਮ੍ਹ ਹਨ:

ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ

- ਅਕਾਦਮਿਕ
- ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ
- ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਅਤੇ
- ਭਾਈਚਾਰਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ

ਬਜਟ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ 200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਮਈ, 2022 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਫਿਨਲੈਂਡ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹਾਰਵਰਡ ਅਤੇ ਆਕਸਫੋਰਡ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਖੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 5 ਫਰਵਰੀ 2023 ਤੋਂ 30 ਸਤੰਬਰ, 2023 ਤੱਕ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਈ 198 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ/ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ 6 ਬੈਚ ਭੇਜੇ ਹਨ।

ਘਰੇਲੂ ਸਿਖਲਾਈ 2023-24

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 31.07.2023 ਤੋਂ 01.09.2023 ਤੱਕ 100 ਹੈੱਡ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਆਈ ਐਮ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਕੈਲੰਡਰ ਸਾਲ 2023 ਵਿੱਚ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ 300 ਹੈੱਡ ਮਾਸਟਰਾਂ/ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਮਲੇ ਸੈੱਲ (ਆਈ.ਈ.ਏ.ਸੀ)

ਰਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਸਕੂਲ ਮੁੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ "ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਮਲੇ ਸੈੱਲ (ਆਈ.ਈ.ਏ.ਸੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਦੌਰੇ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਸ ਲਰਨਿੰਗ, ਉੱਚ ਪ੍ਰੋਰਣਾ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਅਧਿਆਪਨ ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ

ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕੰਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਮੁਖੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਉੱਤਮਤਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਣ ਤੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਫੋਕਸ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਜ ਨੇ ਸਕੂਲ ਮੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਅਕਾਦਮਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦਖਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਕਾਦਮਿਕ ਉੱਤਮਤਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੈਰ-ਅਕਾਦਮਿਕ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਵਾਧੂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ 2042 ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 606 'ਕੈਂਪਸ ਮੈਨੇਜਰ' ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ 689 ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 1086 ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਫ਼ਟਾਪ ਸੋਲਰ ਪੈਨਲ ਸਿਸਟਮ ਲਗਾਉਣਾ

ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਨਿਯਮਤ ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਕੂਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈਬਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਈ ਸੀ ਟੀ ਉਪਕਰਨ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਫੈਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਕਾਰਨ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਮੋਟੇ ਬਿੱਲ ਵੀ ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਸੂਰਜੀ ਪੈਨਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਭਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਆਰਥਿਕ ਹੈ। ਸੋਲਰ ਪੈਨਲ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਈਕੋ ਫ੍ਰੈਂਡਲੀ ਊਰਜਾ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਬਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਕੂਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਵਾਧੂ ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਨੈੱਟ ਮੀਟਰਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਸ ਗਰਿੱਡ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ 3569 ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਲਰ ਪੈਨਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ 931 ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ 100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈਚਾਰਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ

ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ:-

- **ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ:** ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ, ਖਾਸ ਰਬਕੇ ਸੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਨ.ਈ.ਪੀ. 2020 ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੁਝਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਮਾਰਚ 2022 ਵਿੱਚ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ 2023 ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ।
- **ਗ੍ਰੇਜੂਏਸ਼ਨ ਸਮਾਰੋਹ:** ਮਾਰਚ, 2023 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ 23 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਲਾਨਾ ਗ੍ਰੇਜੂਏਸ਼ਨ ਸਮਾਰੋਹ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਕਲਾਸਾਂ ਦੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀ-ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇਡ-1 ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।
- **ਮੈਗਾ ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ :** ਮੈਗਾ ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ (ਇੰਸਪਾਇਰ ਮੀਟ 2.0) ਦਾ ਆਯੋਜਨ 24 ਦਸੰਬਰ, 2022 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿੱਚ 100% ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਮਾਸ ਮੀਡੀਆ ਰਾਹੀਂ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਜ ਨੇ 10 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਪਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਪਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ, ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ 19 ਲੱਖ ਮਾਪਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਲਈ ਲਗਭਗ 3000 ਅਧਿਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹਨ। ਰਾਜ ਨੇ 95.46% ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅੰਕੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜੋ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ

ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਗਲਾ ਮੈਗਾ ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ 23 ਦਸੰਬਰ, 2023 ਨੂੰ ਇੰਸਪਾਇਰ 3.0 ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਕਾਸ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਮੁਹਾਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਜ-ਪੱਧਰੀ ਕੋਰ ਗਰੁੱਪ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣਾਂ ਅਤੇ ਫੀਲਡ ਟੀਮਾਂ ਤੋਂ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਨੇ ਸਿਖਲਾਈ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਡਿਊਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੋਡਿਊਲਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਚੱਲ ਰਹੇ ਮੁਲਾਂਕਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਖਾਸ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰੇ ਹੋਏ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਤ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ।

ਚਾਨਣ ਰਿਸ਼ਮਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ)

ਜੇ-ਪਾਲ, ਬ੍ਰੇਕਥਰੂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚਕਾਰ 26 ਫਰਵਰੀ 2021 ਨੂੰ 6,250 ਰਾਜ-ਸੰਚਾਲਿਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 6 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਿੰਗ ਬਰਾਬਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਆਪੀ ਰੋਲ-ਆਊਟ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਐਮ ਓ ਯੂ ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ 6ਵੀਂ ਤੋਂ 8ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵੈਲਕਮ ਲਾਈਫ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਲੜਕੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ ਸੁਧਰੇਗਾ। ਬ੍ਰੇਕਥਰੂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਗਰਾਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਾਮਾਂਕਣ ਡਰਾਈਵ

ਸਾਲ 2023-24 ਵਿੱਚ ਨਾਮਾਂਕਣ ਡਰਾਈਵ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਡਰਾਈਵ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ 17% ਦਾਖਲਾ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਸਹੂਲਤ

ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ 117 ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ 18 ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ

ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚ ਮਿਆਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਤੀ 25.10.2019 ਨੂੰ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:

(i) **ਸਾਂਝਾਕਰਨ ਪੈਟਰਨ (60:40):** ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਸਬੰਧਤ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ 60:40 ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਲ ਲੋੜੀਂਦੇ ਫੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 60% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਸਕੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 40% ਬਕਾਇਆ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ii) **ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਲਈ ਮਾਪਦੰਡ:** ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰਾਮੀਟਰ ਹਨ: ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਰੰਗਦਾਰ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਡ ਬਿਲਡਿੰਗਸ, ਬਿਲਡਿੰਗ ਐਂਜ ਲਰਨਿੰਗ ਏਂਡ (ਬੀਏਐਲਏ) ਵਰਕ, ਸੀਸੀਟੀਵੀ ਕੈਮਰੇ, ਗ੍ਰੀਨ ਬੋਰਡ/ਚਿੱਟਾ ਬੋਰਡ, ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਫਰਨੀਚਰ, ਲੈਕਚਰ ਸਟੈਂਡ, ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ, ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਂਸ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਆਈਸੀਟੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਆਦਿ।

ਰਾਜ ਫੰਡ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤੱਕ 19,173 ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ 14,976 ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਪੜਾਅ-1 ਪੈਰਾਮੀਟਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਿੰਗ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ 14 ਨਵੰਬਰ, 2017 ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ 3-6 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਕਲਾਸਾਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਲਗਭਗ 3.84 ਲੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਸੈਸ਼ਨ 2023-24 ਵਿਚ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

- ਬਾਲ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਮੱਗਰੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸਟੋਰੀ ਕਾਰਡ, ਫਲੈਸ਼ ਕਾਰਡ ਆਦਿ।
- ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ (ਈ-ਕਨਟੈਂਟ) ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਲਾਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਹੈੱਡ ਟੀਚਰਾਂ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਗਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।
- ਸਕਲ ਅਤੇ ਵਧੀਆਂ ਮੋਟਰ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਿੱਟਾਂ, ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ, ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰਕ-ਸਮੱਗਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਗਰੀ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਅਸੰਤੋਖਜਨਕ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ, ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਖਲਾਈ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਲਰਨਿੰਗ ਐਨਹਾਂਸਮੈਂਟ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਪੜ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ' (ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.) ਸਾਲ 2017 ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਲਈ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬੱਝ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ (ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਫ.ਐਲ.ਐਨ ਮਿਸ਼ਨ) ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਯੋਗ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 2021 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿਖਲਾਈ ਪਹੁੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਖਿਡੌਣੇ-ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਯੋਗਤਾ-ਅਧਾਰਤ ਸਿਖਲਾਈ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ, ਨਿਯਮਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਟਰੈਕਿੰਗ ਅਤੇ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਦਿਕਸ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਅਧਾਰਤ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

- ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ
- ਸੰਕਲਪਿਕ ਸਮਝ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ
- ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਗਰੁੱਪਿੰਗ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

- ਐਕਟੀਵਿਟੀ-ਬੇਸਡ ਟੀਚਿੰਗ- ਲਰਨਿੰਗ ਟੀਚਿੰਗ ਲਈ ਅਧਿਆਪਨ ਸਿਖਲਾਈ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਟੈਕਨੀਕਸ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ (ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਿਸ਼ਨ ਸ਼ਤਿ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ: ਗਿਵ ਯੂਅਰ ਬੇਸਟ

ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਫਰਵਰੀ/ਮਾਰਚ 2023 ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਅਗਾਮੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ 8^{ਵੀਂ}, 10^{ਵੀਂ} ਅਤੇ 12^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ "ਮਿਸ਼ਨ 100% : ਗਿਵ ਯੂਅਰ ਬੇਸਟ" ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਸਕੂਲ ਮੁੱਖੀਆਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ 100% ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਠਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 2 ਦਸੰਬਰ 2022 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਡੈਟਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰਕ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ, ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਸਮਾਂਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਸਾਲ ਮਾਰਚ 2023 ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੋਰਡ ਦੇ ਉੱਚ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਵੈਲਕਮ ਲਾਈਫ

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਰੱਖਣ ਵਰਗੇ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਕੂਲੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਲਿੰਗ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ, ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਮਨੋ ਨਕਸ਼ੇ, ਸਥਿਤੀ ਅਧਾਰਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਈ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰਵੱਈਆ, ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ 12^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਦਾ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ "ਸਵਾਗਤ ਜਿੰਦਗੀ" ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੈਲਕਮ ਲਾਈਫ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੋਧਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮੱਗਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ

ਸਮੱਗਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰੀਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 100% ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚ, 4-18 ਸਾਲ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ 100% ਦਾਖਲਾ, 100% ਰੱਖਣਾ, ਜ਼ੀਰੋ ਡਰਾਪਆਊਟ, ਕੁਆਲਟੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਧੀਆਂ ਨਤੀਜੇ ਹਨ। ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਫੰਡ ਸ਼ੇਅਰਿੰਗ ਪੈਟਰਨਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਲਈ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 60:40 ਵਜੋਂ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 1298.29 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਬਜਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ:

- ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਮਿਡਲ, ਹਾਈ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ 7-14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਬੱਚਿਆਂ (ਓ ਓ ਐਸ ਸੀ) ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਗੈਰ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮੁਫਤ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 6ਵੀਂ ਤੋਂ 12ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ

ਸਾਲ 2023-24 ਵਿਚ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ 59063 ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਰੋਤ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸਰਜੀਕਲ ਸੁਧਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਕਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਮਿਡ-ਡੇਅ-ਮੀਲ

ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 (31.10.2023 ਤੱਕ) ਦੌਰਾਨ ਮਿਡ-ਡੇਅ ਮੀਲ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 15.10 ਲੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਾਲ 2023-24 ਵਿਚ 1337 ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਵਾਹਨ (ਆਟੋ ਮੋਬਾਇਲ), ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ, ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਆਈ ਟੀ/ਆਈ ਟੀ ਈ ਐਸ, ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ, ਪ੍ਰਚੂਨ (ਰਿਟੇਲ), ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਰਗੇ ਟ੍ਰੇਡ ਸਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ/ਹਾਇਰ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਚਤਰ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਅਭਿਆਨ (ਆਰ ਯੂ ਐੱਸ ਏ)

1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਚਾਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (ਰੂਸਾ) ਦੇ ਫੇਜ਼-2 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ 60:40 ਕੇਂਦਰ: ਰਾਜ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸਕੀਮ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ 70 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ:

- 1) ਸਥਿਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਸੈਂਟਰ
- 2) ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਖੋਜ ਲਈ ਕੇਂਦਰ
- 3) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਲਈ ਕੇਂਦਰ
- 4) ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਆਈ ਟੀ ਯੋਗ ਵਿਦਿਅਕ ਮਾਡਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
- 5) ਉੱਦਮ ਕੋਰਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
- 6) ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਲਈ ਕੇਂਦਰ

2. ਰੂਸਾ-2 ਦੇ ਐਂਟਰਪ੍ਰੈਨਰਿਅਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ ਹੱਥ ਖੋਜ ਅਧੀਨ, ਇਨੋਵੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੁਆਲਿਟੀ ਇੰਪਰੂਵਮੈਂਟ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ 7.5 ਕਰੋੜ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ 5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

3. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਉਦਮਤਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜੋ ਕਿ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਰਿਸਰਚ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਜਮੀਨੀ ਤਲ ਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਅਤੇ ਉੱਦਮਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ।

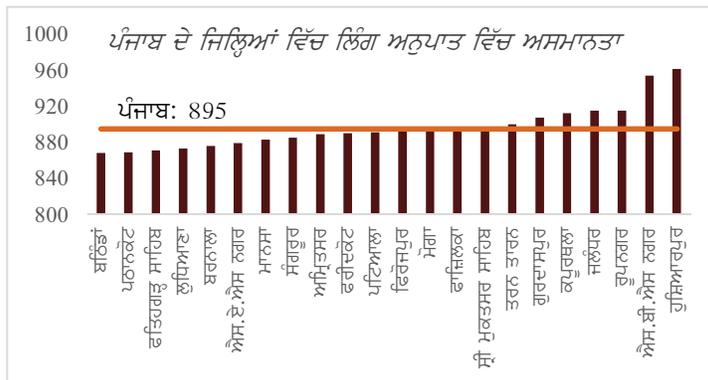
4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫੈਕਲਟੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ 3.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਫੈਕਲਟੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਈ-ਟਿਟੋਰਿਅਲਸ ਦਾ ਕੰਟੈਂਟ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

5. ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਮੋਗਾ ਵਿੱਚ ਰੂਸਾ ਅਧੀਨ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਮਾਡਲ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਦਾ ਕੰਮ 93% ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੈਸ਼ਨ 2021-22 ਤੋਂ ਕਲਾਸਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

6.4 ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਸਕਤੀਕਰਨ

ਘੱਟ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਘਰੇਲੂ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੱਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ‘ਕਮਜ਼ੋਰ ਲਿੰਗ’ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ 5 ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ‘ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ’ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਅਯੋਗ ਦੇ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ ਇੰਡੈਕਸ ਉੱਤੇ ਐੱਸ ਡੀ ਜੀ 5 ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਸਾਵੰਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ: 87 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

ਸਾਧਨ: ਜਨਗਣਨਾ 2011

ਪੰਜਾਬ ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਔਰਤ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਕਲਿਆਣ ਸਕੀਮ ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਕੀਮ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ‘ਵਿੱਤੀ ਬੋਝ’ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ 2005-07 ਅਤੇ 2017-18 ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 837 ਤੋਂ 890 ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਗਣਨਾ 2011 ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਲ੍ਹਾਵਾਰ ਅੰਤਰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿੱਚ 868 ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿੱਚ 961 ਤਕ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 87 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਸੂਚਕ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 49 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 49: ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੀ ਈ ਆਰ ਅਤੇ ਐਨ ਈ ਆਰ (2022-23) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ(%)

	ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
ਜੀ.ਈ.ਆਰ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	104.92	104.56
	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	100.29	102.49
	ਸੈਕੰਡਰੀ	87.85	90.85
	ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ	78.87	80.51

ਐਨ.ਈ.ਆਰ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	88.96	88.08
	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	71.92	70.90
	ਸੰਕੇਡਰੀ	50.36	47.96
	ਹਾਈ ਸੰਕੇਡਰੀ	44.77	41.62

ਸਾਧਨ: ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 50) ਫਿਰ ਵੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨੀ ਦਾਖਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਸੂਚਕ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਧ ਜਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 51)।

ਸਾਰਣੀ 50 : ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਈ.ਆਰ ਅਤੇ ਐਨ.ਈ.ਆਰ (2021-22)

ਜੀ.ਈ.ਆਰ

	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਸੰਕੇਡਰੀ		ਹਾਇਰ ਸੰਕੇਡਰੀ		ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ	
	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
ਪੰਜਾਬ	111.8	110.8	105.6	108.1	94.8	95.4	81.2	83.1	25.2	30.1
ਭਾਰਤ	102.1	104.8	94.5	94.9	79.7	79.4	57.0	58.2	28.3	28.5

ਐਨ.ਈ.ਆਰ

	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਸੰਕੇਡਰੀ		ਹਾਇਰ ਸੰਕੇਡਰੀ	
	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
ਪੰਜਾਬ	89.5	90.0	70.8	75.4	50.8	54.6	42.7	47.5
ਭਾਰਤ	87.3	90.0	71.0	71.7	47.9	48.0	33.5	35.0

ਸਾਧਨ : ਯੂ ਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.+ (2021-22) ਅਤੇ ਸਰਬ-ਭਾਰਤੀ ਸਰਵੇਖਣ-ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ(2021-22)

ਸਾਰਣੀ 51 : ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ (2021-22)

	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਸੰਕੇਡਰੀ	ਹਾਇਰ ਸੰਕੇਡਰੀ	ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਪੰਜਾਬ	0.99	1.02	1.01	1.02	1.19
ਭਾਰਤ	1.03	1.00	1.00	1.02	1.01

ਸਾਧਨ : ਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.(2021-22) ਅਤੇ ਏ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਐੱਚ.ਈ (2021-22)

ਪੰਜਾਬ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਉਣ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿਣ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਈਮਰੀ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ ਤੱਕ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਲਈ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਅੰਤਰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਡਰਾਪ-ਆਊਟ ਦਰ 7.81 ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਇਹ 6.40 ਹੈ ਅਰਥਾਤ 1.41 ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਸੂਚਕ

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਮੋਹਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚਲੀ ਉੱਚ ਉਮਰ ਆਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਆਮ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਆਸ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਆਸ ਨਾਲੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਜਨਰਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2016-20 ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਉਮਰ ਆਸ (ਜਨਮ ਸਮੇਂ) 74.5 ਸਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਲਈ 70.8 ਸਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਮਰ ਆਸ 71.4 ਸਾਲ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਲਈ 68.6 ਸਾਲ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਣੇਪਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੂਚਕ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਜੇ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ, ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਸੂਚਕ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 105 ਪ੍ਰਤੀ ਲੱਖ ਜੀਵਤ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 19 ਪ੍ਰਤੀ ਲੱਖ ਜੀਵਤ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 84 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਗਰਭਵਤੀ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸੰਭਾਲ ਸਹੂਲਤ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਣੇਪਾ ਡਾਕਟਰੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :

ਭਾਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਧਿਆਇ ਇਕ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਕਿਰਤ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਬਲਕਿ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਤਰ ਦੋਨਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 52 ਦੋਹਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਮਾੜੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਖਲਾਈ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ ਮਰਦਾਂ ਦੇ 1/3 ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 52 : ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕਿਰਤ ਭਾਗੀਦਰੀ ਦਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ, 2022-23

	ਕੁੱਲ	ਪੇਂਡੂ		ਸ਼ਹਿਰੀ			
		ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ		
ਕਿਰਤ ਭਾਗੀਦਰੀ ਦਰ	ਪੰਜਾਬ	74.2	25.2	74.7	26.3	73.3	23.2
	ਭਾਰਤ	76.0	35.9	78.0	40.7	71.0	23.5
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ	ਪੰਜਾਬ	5.2	8.7	5.3	8.7	5.1	8.8
	ਭਾਰਤ	3.3	2.9	2.7	1.8	4.7	7.5

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ-2022-23

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੋਵੇਂ ਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਉਜ਼ਰਤ ਅੰਤਰ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਥਾਈ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਜੂਨ 2023 ਦੌਰਾਨ ਰੈਗੂਲਰ ਕਾਮਾ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਸਤਨ 10845 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾਏ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਅਵਧੀ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਿਯਮਿਤ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਸਤਨ 5443.54 ਰੁਪਏ ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਥਾਈ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਲੱਗਭੱਗ 4099 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾਏ। ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਵੀ (ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਾਮੇ) ਉਜ਼ਰਤ ਅੰਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ/ਦਿਹਾੜੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਕਾਮਿਆਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ 78.56 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ 128.46 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਲਿੰਗ ਉਜ਼ਰਤ ਅੰਤਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅੰਤਰ ਵੱਧ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ, ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਲਿੰਗਕ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਲੜਕੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲੰਕ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ, ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਿਰਭਯਾ ਫੰਡ (ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਫੰਡ)

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਰਭਯਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਫੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਜਵਲਾ ਸਕੀਮ

ਇੱਕ ਬਹੁਯਾਮੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤਸਕਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰੋਕਥਾਮ ਉਪਾਅ ਕਰੇਗੀ; ਅਤੇ ਤਸਕਰੀ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ, ਮੁੜ ਵਸੇਵਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਏਕੀਕਰਣ ਵਿਚ ਯੋਗ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਲਗਭਗ 70% ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 30% ਆਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਆਉਣਗੇ। ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 15.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮਹਿਲਾ ਯੋਜਨਾ

ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮਹਿਲਾ ਯੋਜਨਾ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਗ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਵੰਦ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਾਭ ਅਧਿਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਹਿਲੂਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਉਪਰਾਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗੀ। ਸਾਲ 2023-24 ਲਈ 4555.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਤੀ 10-12-2023 ਤੱਕ 17.18 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ ਗਏ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਿਦਿਆ (ਐਜੂ) ਸਕੀਮ (9 ਵੀਂ ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਸਾਈਕਲ) (ਨਾਮ ਬਦਲਿਆ ਸਕੀਮ ਐਸ ਡਬਲਯੂ ਸੀ ਡਬਲਯੂ (ਐਸ)-12)।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ 9 ਵੀਂ ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਿਦਿਆ ਯੋਜਨਾ ਸਾਲ 2011-12 ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 1.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸੀ ਐਸ(ਡਬਲਯੂ ਸੀਡੀ) - 18 - ਸਵਧਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੀਮ

ਸਾਲ 2019 ਦੌਰਾਨ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਰਟ ਸਟੇਅ ਸਕੀਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਘਰ ਕੀਤੀਆਂ ਆਰਜ਼ੀ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੋਬਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਤਾਜ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਵਧਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੀਮ 60:40 ਦੇ ਭਾਵ ਖਰਚੇ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਜਾਏਗੀ, (ਅਰਥਾਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ: ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ) ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਵਧਰ ਗ੍ਰਹਿ ਘਰ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 50.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 7.91 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 31.12.2022 ਤੱਕ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰੈਚ ਸਕੀਮ

ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਨਾਂ ਦੇ ਐਨਜੀ.ਓ. ਵਲੋਂ ਕਰੈਚ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 102 ਅਤੇ 112 ਕਰੈਚ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ 1.1.2018 ਤੋਂ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਰੈਚਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ 216 ਕਰੈਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 227.08 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 85.58 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 31.12.2022 ਤੱਕ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।

6.5 ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ

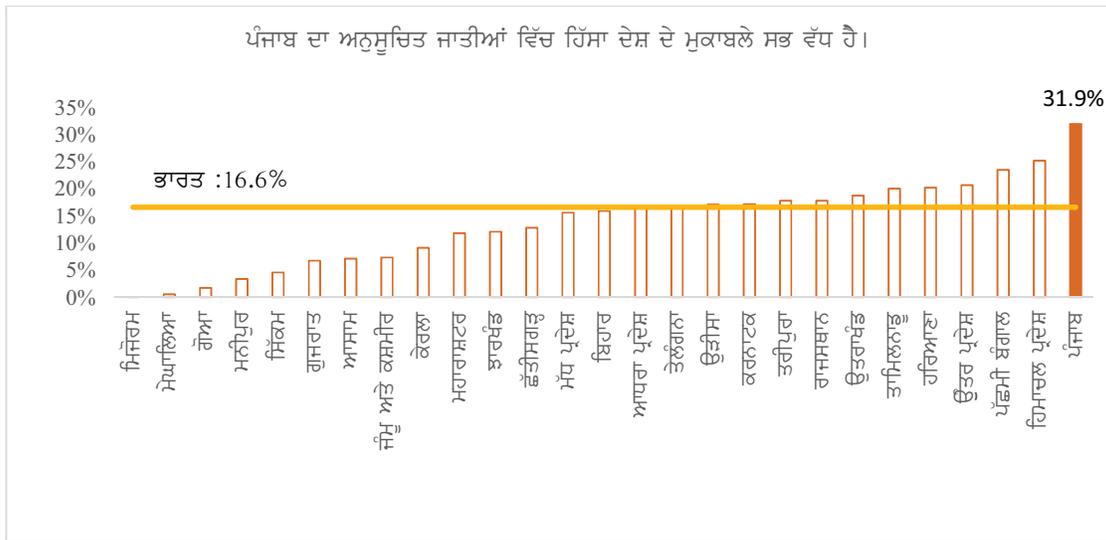
ਪੰਜਾਬ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਆਬਾਦੀ

ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਲਗਭਗ ਇਕ ਤਿਹਾਈ (31.94 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਆਬਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। (ਚਿਤਰ 88) ਜੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਵਸੋਂ ਦਾ 4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ

ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ (31.9%)

ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ। ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਨੈਸ਼ਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਹਾਸ਼ੀਆ ਗ੍ਰਸਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਚਿਤਰ 88: ਰਾਜ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ:- ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ 2011

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਪੱਧਰ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕੁਲ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ 64.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (ਮਰਦ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ 58.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 75.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (ਮਰਦ 80.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਅੰਤਰ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਮ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 64.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 66.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 75.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਚੇਰੀ ਸਾਖਰਤਾਦਰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 53 ਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਲਗ ਸਾਖਰਤਾ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 53:—ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ

ਉਮਰ	ਪੰਜਾਬ			ਭਾਰਤ		
	ਵਿਅਕਤੀ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਵਿਅਕਤੀ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
7 ਸਾਲ ਅਤੇ ਵੱਧ	64.8%	70.7%	58.4%	66.1%	75.2%	56.5%
15 ਸਾਲ ਅਤੇ ਵੱਧ	59.4%	66.4%	51.8%	60.4%	71.6%	48.6%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨਿਗਮ (ਪੀ.ਐੱਸ.ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ.)

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਗਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਬਸਿਡੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਨਿਗਮ ਨੇ 1492 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 1365.07 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਸਨ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਨਿਗਮ ਨੇ 8 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 1.90 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨਿਗਮ (ਬੈਕਫਿੰਕੋ)

ਪੰਜਾਬ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਭੌਂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਬੈਕਫਿੰਕੋ) ਵੱਲੋਂ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੇ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਮਿਆਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਵੈ-ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਆਸਾਨ ਵਿਆਜ ਦਰ ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੈਕਫਿੰਕੋ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਐਨ.ਬੀ.ਸੀ.ਐਫ.ਡੀ.ਸੀ) ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਐਨ.ਐਮ.ਡੀ.ਐਫ.ਸੀ) ਦੀ ਸਟੇਟ ਚੈਨਲ ਏਜੰਸੀ (ਐਸ ਸੀ ਏ) ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੈਕਫਿੰਕੋ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਐਨ.ਬੀ.ਸੀ.ਐਫ.ਡੀ.ਸੀ. ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਵੇਗੀ (50% ਕਰਜ਼ੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਇੱਕ ਲੱਖ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੋਵੇਗੀ), ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਰਗ ਲਈ ਐਨ.ਐਮ.ਡੀ.ਐਫ.ਸੀ. ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਕਰੈਡਿਟ ਲਾਈਨ-1 ਪੇਂਡੂ ਵਰਗ ਲਈ ਆਮਦਨ ਮਾਪਦੰਡ 98000 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੱਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੈ (70% ਡਿਸਬਰਸਮੈਂਟ ਇਸ ਟਾਰਗੈਟ ਗਰੁੱਪ ਲਈ) ਅਤੇ ਕਰੈਡਿਟ ਲਾਈਨ-2 ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਵੇ (30% ਡਿਸਬਰਸਮੈਂਟ ਇਸ ਟਾਰਗੈਟ ਗਰੁੱਪ ਲਈ) ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੋਵੇ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਬੈਕਫਿੰਕੋ ਵੱਲੋਂ 327 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 680.45 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 (30.09.2023) ਦੌਰਾਨ 167.95 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ 72 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਹਨ।

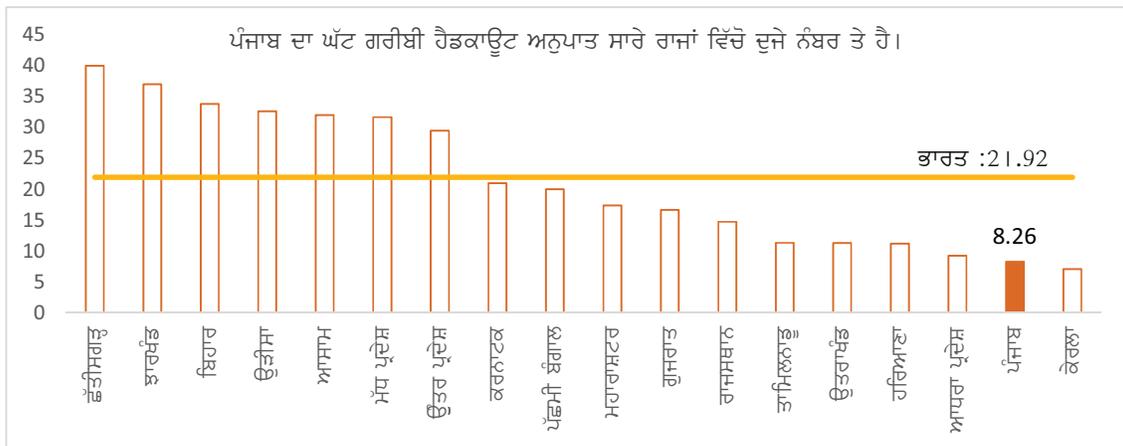
6.6 ਗਰੀਬੀ

ਗਰੀਬੀ ਕਈ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਜਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਗਰੀਬੀ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਘੱਟ ਹੈ, ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਘੱਟ ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਮਾਨ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਚੱਕਰਵਿਊ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਐਸ ਡੀ ਜੀ ਅਧੀਨ ਪਹਿਲਾ ਟੀਚਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗਰੀਬੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ।

ਚਿੱਤਰ 89 : ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਪਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਰੀਬੀ (2011-12)

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਐਂਕੜਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੁਸਤਿਕਾ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ 2011-12

ਪੰਜਾਬ, ਘੱਟ ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ 8.26 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 89 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਤੈਲਕਰ ਅਨੁਮਾਨ 2011-12)। ਇਹ ਇਕ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ (ਮਾਸਿਕ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਖਰਚੇ) ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 1054 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 1155 ਰੁਪਏ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਅਧਾਰਤ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ 7.66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰ 9.24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਦਰ ਨਾਲ 10 ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨੀ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਪਾਤ ਘਟ ਕੇ 1993-94 ਵਿਚ 22.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ 2004-05 ਵਿਚ 20.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਚੋਟੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਧੀਮਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 7: ਲੋਕ ਵਿੱਤ

ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਜਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਉੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਾਲੀਆ ਇੱਕਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਿਹਤਰ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੋਡ ਮੈਪ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਧਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖਣਾ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੰਜਾਬ 2022-2023(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ. ਪੀ ਦੇ 4.91% ਤੱਕ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 2023-2024(ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟੇ ਦਾ ਟੀਚਾ 4.72% ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਾਮੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟ ਹੈ।

7.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਸਾਰਣੀ 54 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਟਿਕਾਉ ਵਿੱਤੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਹੈ, ਸਾਲ 2023-2024(ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਾਲ 2022-2023(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 5.65% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ 98852.11 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ | ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚ ਸਾਲ 2022-2023(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ 117453.98 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਸਾਲ 2021-2022 ਵਿੱਚ ਇਹ 96636.51 ਕਰੋੜ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ 123440.91 ਕਰੋੜ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 54: ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਜਟ ਮੱਦਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਮੱਦਾਂ	2021-22	2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
1. ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (2+5)	78168.31	93563.21	98852.11
2. ਕਰ ਮਾਲੀਆ (3+4)	52615.65	61303.51	70293.05
3. ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਰ ਮਾਲੀਆ	37326.86	44139.86	51835.48
4. ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	15288.79	17163.65	18457.57
5. ਗੈਰ ਕਰ ਮਾਲੀਆ (6+7)	25552.65	32259.70	28559.06
6. ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗੈਰ ਕਰ ਮਾਲੀਆ	4783.76	6052.92	7823.98
7. ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਗਰਾਂਟਾਂ	20768.89	26206.78	20735.08

ਸ਼੍ਰੇਣੀ	2021-22	2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
8. ਮਾਲ ਖਰਚਾ	96636.51	117453.98	123440.91
9. ਵਿਆਜ ਅਦਾਇਗੀਆਂ	19063.50	20100.00	22000.00
10. ਪੂੰਜੀ ਖਰਚ	8009.97	8513.21	10354.52
11. ਨੈੱਟ ਲੈਂਡਿੰਗ (12-13)	1369.08	1312.14	840.84
12. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਗੀਆਂ	1575.81	1412.14	1040.84
13. ਕਰਜ਼ੇ ਵਸੂਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਗੀਆਂ	206.73	100.00	200.00
14. ਫੁੱਟਕਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	0.00	500.00	1000.00
15. ਮਾਲ ਘਾਟਾ (8-1)*	18468.20 [2.99%]	23890.77 [3.53%]	24588.78 [3.38%]
16. ਵਿੱਤੀ ਘਾਟਾ (10+11+15-14)*	27847.25 [4.51%]	33216.11 [4.91%]	34784.15 [4.72%]
17. ਮੁੱਢਲਾ ਘਾਟਾ (16-9)*	8783.75 [1.42%]	13116.11 [1.93%]	12784.15 [1.74%]

* (+) ਮੁੱਲ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (-) ਮੁੱਲ ਸਰਪਲਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਬਰੈਕਟ ਵਿੱਚ ਅੰਕੜੇ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ % ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ।
ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਸਾਲ 2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਮਾਲੀਆ ਘਾਟੇ ਦਾ ਟੀਚਾ 24588.78 ਕਰੋੜ (ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ. ਪੀ ਦਾ 3.38%) ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਲ 2022-2023 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਇਹ 23890.77 ਕਰੋੜ (ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ. ਪੀ ਦਾ 3.53%) ਸੀ। ਰਾਜ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 2022-2023 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਤੇ ਸਿਰਫ 8513.21 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ 34784.15 ਕਰੋੜ (ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ. ਪੀ ਦਾ 4.72%) ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਇਹ 33216.11 ਕਰੋੜ (ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ. ਪੀ ਦਾ 4.91%) ਸੀ।

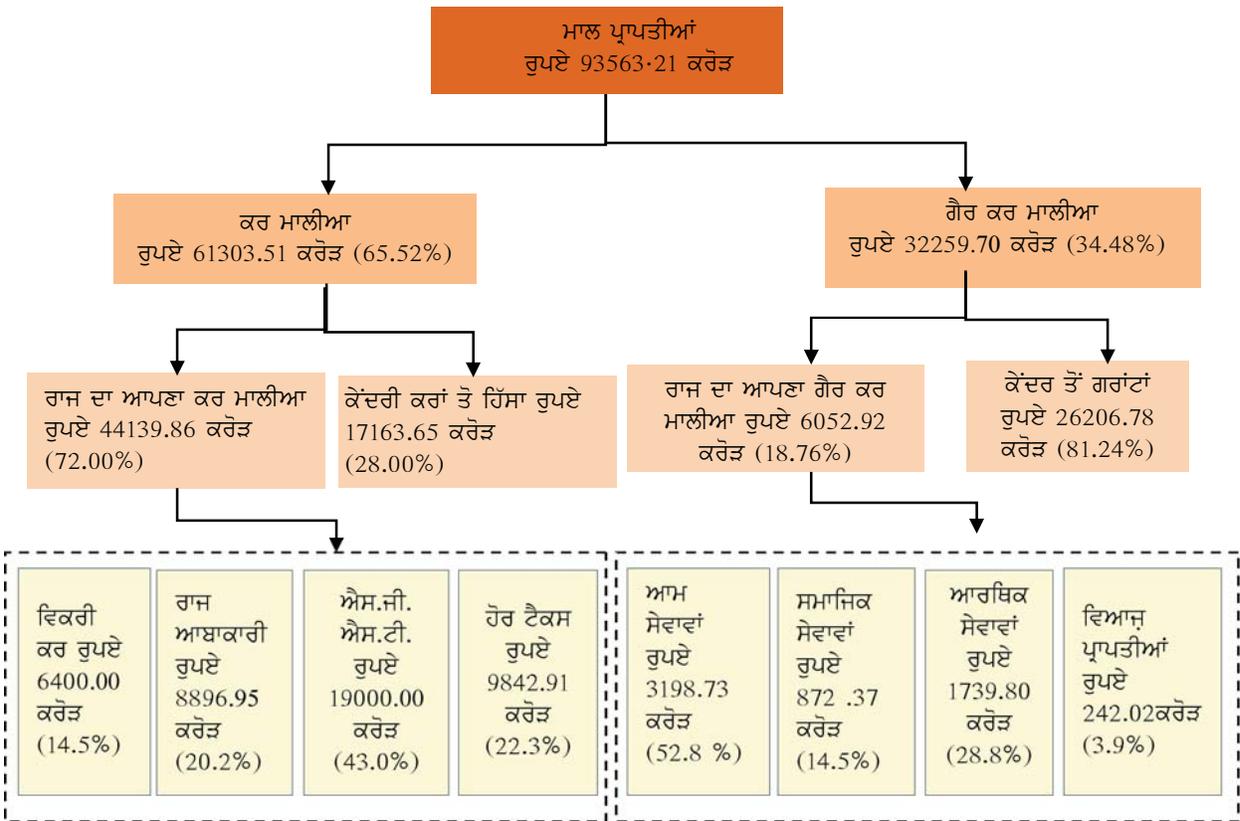
7.2 ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ (34.48 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) (ਚਿੱਤਰ 90) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ (65.52 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ 61303.51 ਕਰੋੜ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 32259.70 ਕਰੋੜ ਹੈ।

ਰਾਜ ਦੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣਾ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ, ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲੈਣ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਵਿੱਚ ਐਸ.ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਆਬਾਕਾਰੀ ਦਾ 43.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 20.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 90: ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ, 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ), (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਗਰਾਟਾਂ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਲ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 52.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 28.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੋਤ ਹਨ।

ਕੇਂਦਰੀ ਟਰਾਂਸਫਰ

ਕੇਂਦਰੀ ਟਰਾਂਸਫਰ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 55: ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

(ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

	2021-22	2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24(ਬਜੱਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਟੈਕਸ	4161.71	5543.78	5907.64
ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕਰ	4714.62	5386.10	5747.33
ਕੇਂਦਰ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਰ	4580.49	5516.49	5968.31
ਹੋਰ	1831.97	717.28	834.29
ਕੁੱਲ	15288.79	17163.65	18457.57

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਕੇਂਦਰੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਸੀ.ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ, ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਟੈਕਸ, ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਟੈਕਸਾਂ ਨੇ ਮਿਲਾ ਕੇ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ 95.82 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਟੈਕਸ 5543.78 ਕਰੋੜ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ 56: ਗ੍ਰਾਟਾਂ

(ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

	2021-22	2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24(ਬਜੱਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਗੈਰ-ਯੋਜਨਾ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	0.00	0.00	0.00
ਰਾਜ ਯੋਜਨਾ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	0.00	305.96	571.12
ਕੇਂਦਰੀ ਯੋਜਨਾ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	0.00	7.11	14.56
ਕੇਂਦਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	20768.89	25893.71	20149.40
ਕੁੱਲ	20768.89	26206.78	20735.08

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਗ੍ਰਾਟਾਂ 26206.78 ਕਰੋੜ ਸੀ। ਸਾਲ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੀਮਾਂ 25893.71 ਕਰੋੜ ਸੀ।

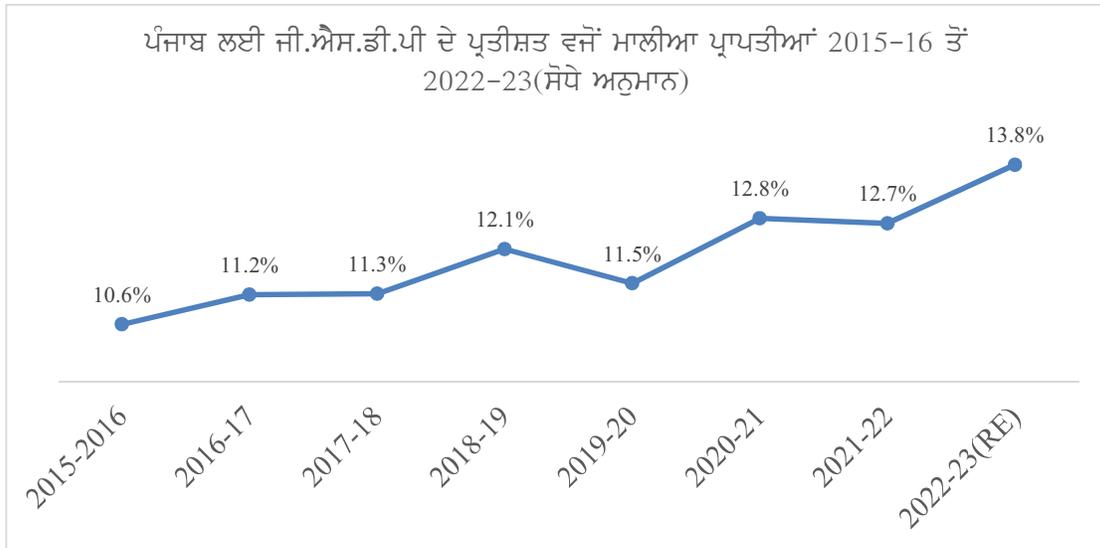
ਸਾਰਣੀ 57: ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਆਦਿ ਨਿਰੋਲ ਟਰਾਂਸਫਰ(ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

	2021-22	2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24(ਬਜੱਟ ਅਨੁਮਾਨ)	ਸਾਲ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ 1909.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ 2023-24 (ਬਜੱਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 2879.80 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।
ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ	12585.52	1909.00	2879.80	
ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ	491.18	665.09	216.38	
ਵਿਆਜ਼ ਅਦਾਇਗੀਆਂ	94.28	39.20	25.18	
ਕੁੱਲ	12000.06	1204.72	2638.24	

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਮਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚਲੇ ਰੁਝਾਨ

ਚਿੱਤਰ 91: ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਜੀ ਐਸ ਡੀ ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 2015-16 ਤੋਂ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)

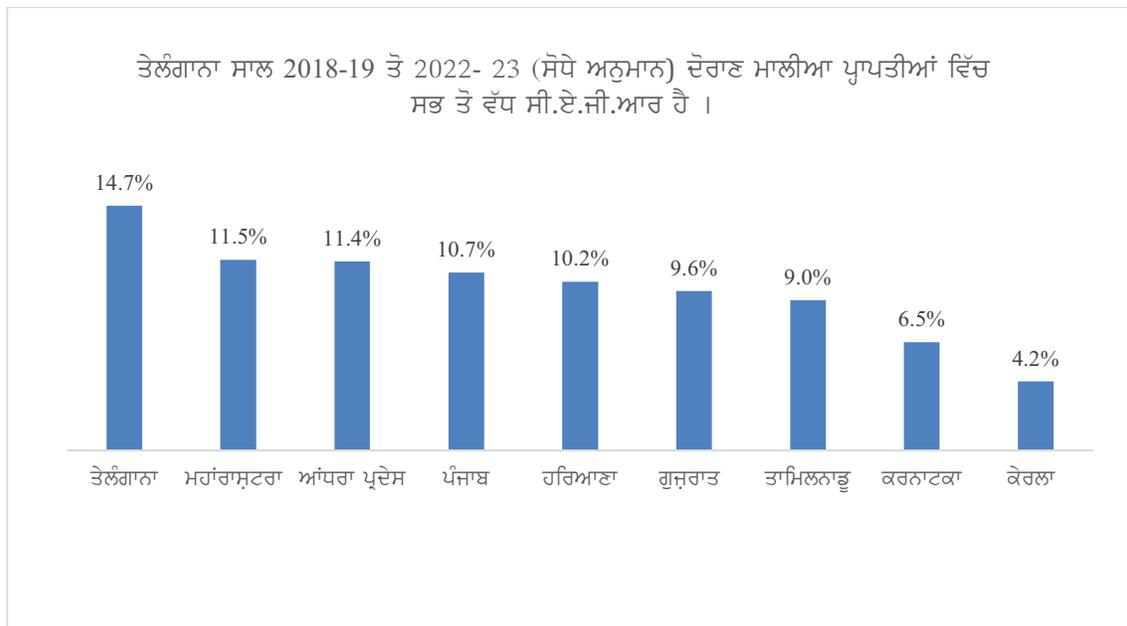
ਸਾਧਨ: (i) ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

(ii) ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ।

ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ 2021-22 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 91) ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾ ਵਜੋਂ ਸਾਲ 2015-16 ਤੋਂ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 10.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ 12.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 13.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2015-16 ਅਤੇ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦਰਮਿਆਨ ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2015-16 ਅਤੇ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਔਸਤ ਦਰ 12.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਧੇ ਨਾਲ 93563.21 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 53.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਾਲੀਆ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੇ ਇੱਕਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਕੇਂਦਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚਿੱਤਰ 92: ਸਾਲ 2018-19 ਤੋਂ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ.

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨਾਂਸਿਜ਼ ਅ ਸਟੈੱਡੀ ਆਫ ਬਜੱਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

(ਚਿੱਤਰ 92) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 2018-19 ਤੋਂ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ. ਵਿੱਚ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ ।

ਇਸ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 10.7% ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਚ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਯੋਗਦਾਨ ਗੈਰ-ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗੈਰ-ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਗੈਰ-ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ 14.6% ਦੇ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ 2018-19 ਤੋਂ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ 8.9% ਦੀ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ।

Formula of CAGR = [(End Value/Start Value)^(1/Periods) - 1].

ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਸੰਕੇਤਕ 17.1.1 ਸਰੋਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀ ਐੱਸ ਡੀ ਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਕੁਲ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲੀਆ ਸਾਰਣੀ 58 ਸਾਲ 2018-19 ਤੋਂ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ ਔਸਤ ਜੀ ਐੱਸ ਡੀ ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ

ਰਾਜਾਂ	ਐਸਓਟੀਆਰ/ ਜੀਐਸਡੀਪੀ	ਕੇਂਦਰੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ/ ਜੀਐਸਡੀਪੀ	ਐਸਓਐਨਟੀਆ ਰ/ਜੀਐਸਡੀਪੀ	ਗਰਾਂਟਾ / ਜੀਐਸਡੀਪੀ	ਕੁੱਲ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ/ ਜੀਐਸਡੀਪੀ
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	9.2%	4.4%	0.6%	4.5%	18.7%
ਗੁਜਰਾਤ	7.8%	2.2%	1.2%	1.9%	13.1%
ਹਰਿਆਣਾ	8.7%	1.5%	1.4%	1.7%	13.3%
ਕਰਨਾਟਕਾ	9.3%	2.0%	0.7%	2.4%	14.4%
ਕੇਰਲਾ	8.7%	2.6%	4.9%	3.4%	19.6%
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	9.3%	2.0%	0.8%	1.9%	14.0%
ਪੰਜਾਬ	8.0%	3.0%	1.4%	4.5%	16.9%
ਤਮਿਲਨਾਡੂ	8.9%	2.4%	1.0%	2.4%	14.7%
ਤੇਲੰਗਨਾਂ	11.9%	2.5%	1.4%	2.2%	18.0%

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨਾਂਸਿਜ਼ ਅ ਸਟੈਂਡੀ ਆਫ ਬਜਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

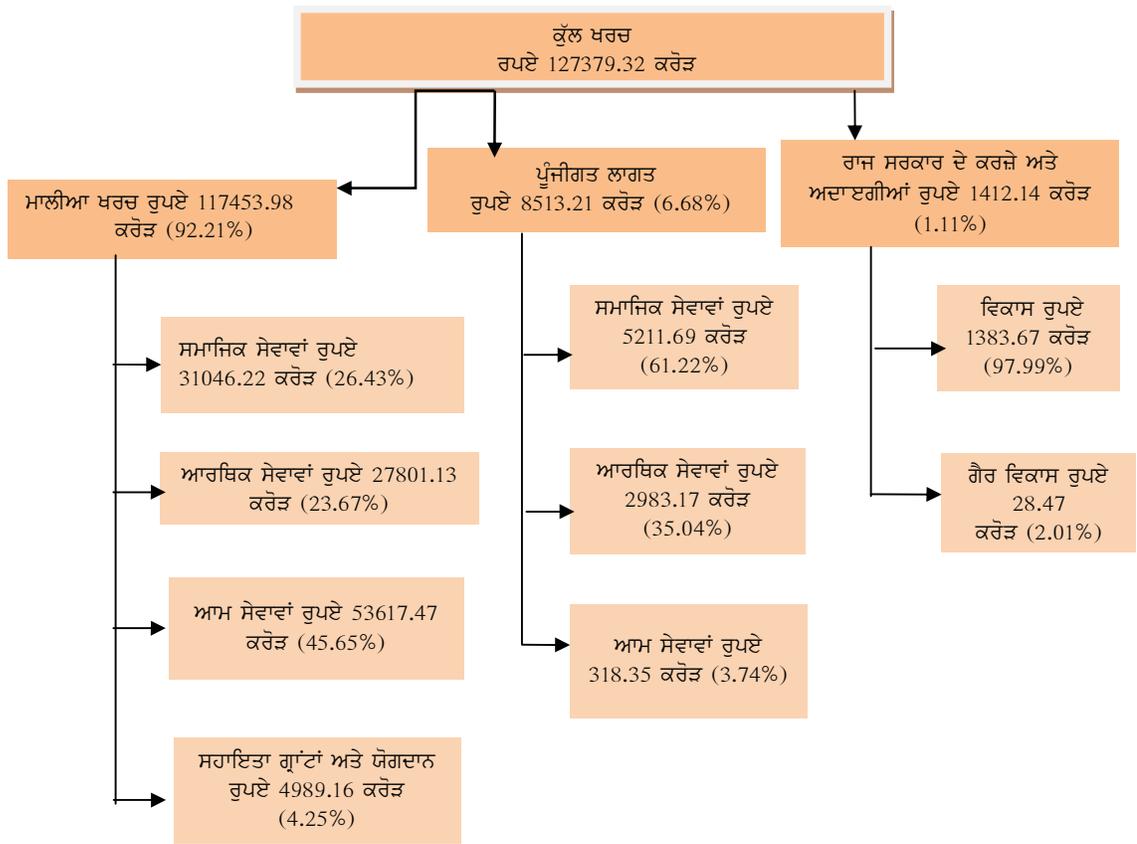
ਨੋਟ: ਐਸਓਟੀਆਰ- ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਰ-ਮਾਲੀਆ, ਐਸਓਐਨਟੀਆਰ : ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗ੍ਰੈਰ-ਕਰ ਮਾਲੀਆ

ਸਾਰਣੀ 58 ਤੋਂ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2018-19 ਤੋਂ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ ਔਸਤ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ 16.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਕੇਰਲਾ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

7.3. ਰਾਜ ਦਾ ਖਰਚ

ਰਾਜ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਚਿੱਤਰ 93: ਕੁੱਲ ਖਰਚ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾ 2022-23(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਮਾਲੀ ਖਰਚਾ

ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 92.21 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਮਾਲੀ ਖਰਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਖਰਚੇ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 93) ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਖਰਚਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਖਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 117453.98 ਕਰੋੜ (92.21 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 96636.51 ਕਰੋੜ (90.98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ 59: ਕੰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ (ਅੰਕੜੇ ਕੁਲ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ)

ਖਰਚਾ ਮੱਦ	2021-22	2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ	26.2%	26.4%	27.6%
ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਸਭਿਆਚਾਰ	13.2%	13.0%	13.5%
ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ	3.7%	3.6%	4.0%
ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ	5.7%	6.3%	6.2%
ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ	20.9%	23.7%	23.6%
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ	10.6%	10.9%	11.0%
ਸਿੱਚਾਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਰੋਕਥਾਮ	1.1%	0.9%	1.0%
ਊਰਜਾ	4.5%	7.0%	6.3%
ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਖਣਿਜ	2.6%	3.0%	3.0%
ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ	48.9%	45.6%	44.5%
ਵਿਆਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	21.6%	19.7%	18.6%
ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	9.5%	8.7%	8.6%
ਪੈਨਸ਼ਨ	15.2%	14.6%	14.6%
ਗਰਾਂਟਾਂ	4.0%	4.2%	4.3%

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਾਭ ਵਿਹੁਣੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂਕਰਣ ਤੇ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਖਰਚ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ 45.6% ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਅਦਾਇਗੀ, ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜੇ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ

ਸਾਰਣੀ 60: ਕੰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਦੀ ਬਣਤਰ (ਅੰਕੜੇ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ)

ਖਰਚਾ ਮੱਦ	2021-22	2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਸਮਾਜਿਕ	36.3%	61.2%	50.8%
ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾ	2.4%	3.3%	8.3%
ਜ਼ਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ	8.3%	8.3%	9.7%
ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ	24.0%	32.9%	23.4%
ਆਰਥਿਕ	60.4%	35.0%	42.1%
ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	4.4%	4.7%	3.3%
ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਕੰਟਰੋਲ	11.7%	13.7%	13.5%
ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ	12.7%	10.8%	21.3%
ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ	3.3%	3.7%	7.1%

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

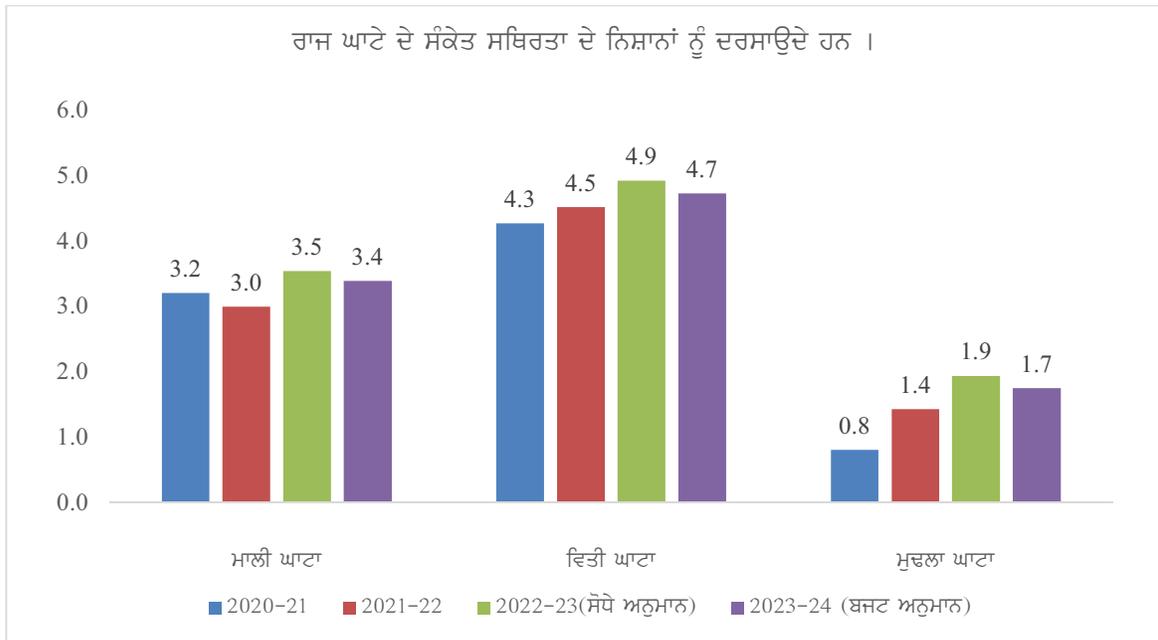
ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 8513.21 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤ ਵੰਡ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਦਾ 96.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ 61.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। (ਸਾਰਣੀ 60) ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚੇ ਦਾ 35.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਕੰਟਰੋਲ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੋਹਰੀ ਵੰਡ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚੇ ਦਾ 13.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦਾ 10.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਖਰਚ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਦਾ 3.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਤਣਾਅ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਸਿੱਜਾਈ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਮੁੱਖ ਫੋਕਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਸੂਚਕਅੰਕ

ਚਿੱਤਰ 94: ਜੀ ਐਸ ਡੀ ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕੇਤਕ

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜੱਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਰਸਾਏ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ 94)। ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਘਾਟਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ 3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ 3.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹੇਗਾ। ਮਾਲੀਏ ਵਾਧੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਜਮੀ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੀਤੀਆਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

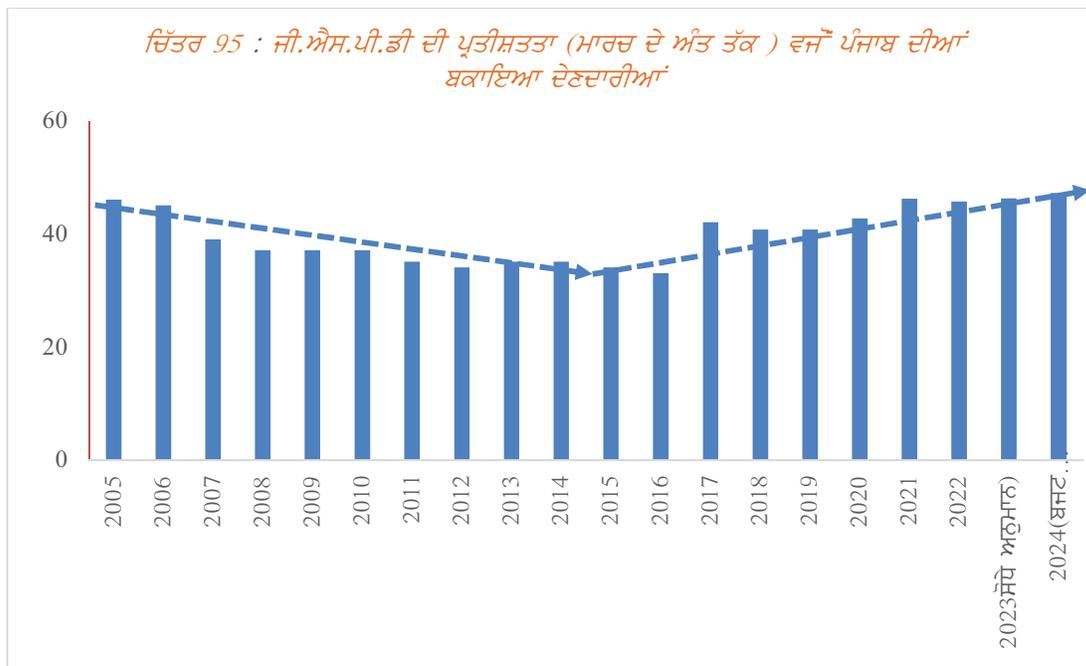
2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟਾ 4.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ 4.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਰੋਕ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਤੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ (ਐਫ.ਆਰ.ਬੀ.ਐਮ) ਐਕਟ 2003 (ਸੋਧ 2006) ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਭਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।

7.4 ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ

ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ

ਕੁੱਲ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ 312758 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2022-23 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ 46.25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ 47.19 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਬਕਾਇਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ 347542 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਬਜਟ ਡਾਕੂਮੈਂਟਸ

7.5 ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ

ਸਮੂਹਿਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਆਈ ਐਫ ਐਮ ਐਸ): ਆਈ.ਐਫ.ਐਮ.ਐਸ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਫੰਡ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਨ-ਤੇ-ਲੇਖਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੈੱਟ ਵਰਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਈ-ਕੁਬੇਰ ਨਾਲ ਏਕੀਕਰਣ: ਈ-ਕੁਬੇਰ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦਾ ਕੋਰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਾਲਿਊਸ਼ਨ (ਸੀ ਬੀ ਐਸ) ਹੈ। ਈ-ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਈ-ਭੁਗਤਾਨ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ, ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਏਜੰਸੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਈ-ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਈ-ਰਸੀਦ ਦੇ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸੀਦਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਰਸੀਦ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਈਬਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਪੋਰਟਲ: ਰਾਜ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨ ਆਨਲਾਈਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਈਬਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਪੋਰਟਲ (ਸੀ ਟੀ ਪੀ) ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ

ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪੋਰਟਲ ਹੈ ਜੋ 24x7 (24 ਘੰਟੇ) ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਗਰਿਕ ਕਦੇ ਵੀ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਕਸ /ਫੀਸ ਚਲਾਨ ਆਦਿ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੋਰਟਲ ਨੂੰ ਐਨ ਐਸ ਡੀ ਐਲ (ਪੇ-ਗੋਵ) ਦੇ ਪੇਮੈਂਟ ਗੇਟਵੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਗਭਗ 65 ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਟਰਨੈਟ ਬੈਂਕਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਐਸ ਬੀ ਆਈ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਗੇਟਵੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਲਟੀਪਲ ਆਪਸ਼ਨ ਪੇਮੈਂਟ ਸਿਸਟਮ (ਐਮ ਓ ਪੀ ਐਸ) ਹੈ ਜੋ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਕਾਰਡ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਬੈਂਕਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਨੇ ਸੀ.ਟੀ.ਪੀ. ਨੂੰ ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ.ਦੇ ਈ-ਕੁਬੇਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਈ-ਕੁਬੇਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਏਜੰਸੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਏਗਾ। ਪੋਰਟਲ ਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ, 2018 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਬਲਿਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਪੀ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ.): ਪੀ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ. ਪੋਰਟਲ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਪਾਂਸਰਡ ਸਕੀਮਾਂ (ਸੀ ਐਸ ਐਸ) ਲਈ ਇਕ-ਇਕ ਲਾਭ ਪਾਤਰੀ ਤੱਕ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਵੰਡ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੀ ਐਸ ਐਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਡਾਟਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਈ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ ਨੂੰ ਪੀ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਐਚ ਆਰ ਐਮ ਐਸ): ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ “ਮਾਨਵ ਸੰਪਦਾ”, ਐਨ.ਆਈ.ਸੀ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵਿਸ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਇਕ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਤਨਖਾਹ ਬਿੱਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਈ-ਸਰਵਿਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਪੈਨਸ਼ਨਰਾਂ ਦਾ ਡਾਟਾਬੇਸ ਅਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ: ਰਾਜ ਨੇ ਆਈ ਐਫ ਐਮ ਐਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਨਸ਼ਨਰਾਂ ਦਾ ਸਿੰਗਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਡਾਟਾ ਬੇਸ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੈਨਸ਼ਨਰਾਂ ਦੇ ਡੇਟਾਬੇਸ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਬੋਝ, ਨੀਤੀਗਤ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਾਹਨ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਵੀ.ਐੱਮ.ਐੱਸ.): ਵੀ.ਐੱਮ.ਐੱਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਾਲਕੀਅਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਡਾਟਾਬੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵੈੱਬ ਅਧਾਰਤ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪੀਓਐਲ (ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ, ਤੇਲ ਅਤੇ ਲੁਬਰੀਕੈਂਟਸ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਚਿਤ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ 01, ਮਾਰਚ 2018 ਤੋਂ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਰਚ 2018 ਤੋਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਹੈ।

ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਯੂਨਿਟ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਅੰਤਰਾਲ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪ੍ਰਫਾਈਲ ਦਾ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 8: ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ

ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਢਾਂਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ, ਜਵਾਬਦੇਹੀ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ, ਸਥਿਰਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ, ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ-ਅਧਾਰਤ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਮਾਂ ਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਸ਼ਾਸਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪਰਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕ੍ਰਾਈਮ ਐਂਡ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਟਰੈਕਿੰਗ ਨੈੱਟਵਰਕ ਆਫ ਸਿਸਟਮਜ਼ (ਸੀਸੀ ਟੀ ਐਨ ਐਸ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਲਾਈਨ, ਈ-ਆਫਿਸ, ਡੌਰ-ਸਟੈਪ ਡਿਲੀਵਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਆਨਲਾਈਨ ਡਿਲੀਵਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵੱਲ ਕੁਝ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕਦਮ ਹਨ। ਰਾਜ ਨੇ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ (ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ) ਦਾ ਵੀ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦੀ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

8.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਉਪਲੱਬਧ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸੂਚੀਏ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਚਨ ਬੱਧ ਹੈ ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

- ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ
- ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ
- ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ
- ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ
- ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਢਾਂਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

8.2 ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ

ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਲੀਸ ਨਫਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਨਤਾ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮਨਮਾਨੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਵਿਗਾੜ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਵਿਕਸਿਤਤਾ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਚੱਕਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਰਾਜ ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੰਮ ਹਨ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਬਲਾਂ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 31 ਮਾਰਚ 2023 ਤੱਕ, ਰਾਜ ਭਰ ਵਿਚ 591 ਥਾਣੇ ਉਪਲਬਧ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕ੍ਰਾਈਮ ਐਂਡ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਟ੍ਰੈਕਿੰਗ ਨੈਟਵਰਕ ਐਂਡ ਸਿਸਟਮ (ਸੀਸੀ ਟੀ ਐਨ ਐਸ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਅੰਕੜਾ ਆਧਾਰ (ਡਾਟਾ ਬੇਸ) ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਥਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਰ ਵਾਈਜ਼ਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋੜਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਦੈਨਿਕ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਚਾਲਕ (ਆਟੋਮੈਟਿਕ) ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਇਸ ਡਾਟਾ ਬੇਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਿਆਂ ਨੂੰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਈ.ਟੀ. ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਅਤੇ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ 591 ਥਾਣੇ ਅਤੇ 188 ਉੱਚ ਦਫਤਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਜ਼ਰੀਏ ਸਟੇਟ ਡਾਟਾ ਸੈਂਟਰ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕ ਲੱਖ ਐਫ ਆਈ ਆਰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਡਾਊਨਲੋਡ ਕੀਤੀਆ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇੰਟਰਓਪਰੇਬਲ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਜਸਟਿਸ ਸਿਸਟਮ (ਆਈ.ਸੀ.ਜੇ.ਐੱਸ.) ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਮੋਹਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਈ ਸੀ ਜੇ ਐਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸੀਸੀ ਟੀ ਐਨ ਐਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਈ.ਕੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਈ.ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਾਟਾ ਬੇਸਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਥੰਮਾਂ-ਫੋਰੈਂਸਿਕ, ਮੁਕੱਦਮਾ, ਕਿਸ਼ੋਰ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਫਿੰਗਰ ਪ੍ਰਿੰਟ ਡਾਟਾ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਪੜਾਅਵਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਏਕੀਕਰਣ ਨੂੰ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੈਸਕ ਟੌਪ ਡੈਸ਼ਬੋਰਡ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੋਜ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲੇਗੀ। ਆਈ ਸੀ ਜੇ ਐਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਰੇ ਥਾਣਿਆਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਡੇਟਾ ਖੋਜ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈਚਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਨੀਤੀ “ਸਾਂਝ” ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਭਾਈਚਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਂਝ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਰਾਜ ਵਿਚ 28 ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਪੁਲਿਸ ਰਿਸੋਰਸ ਸੈਂਟਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ), 120 ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਪੋਲੀ ਸਿੰਗ ਸੁਵਿਧਾ ਸੈਂਟਰ

(ਸਬ-ਡਵੀਜ਼ਨ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ) ਅਤੇ 382 ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਊਟਰੀਚ ਸੈਂਟਰ (ਥਾਣਾ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ) ਸਥਾਪਤ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ-ਪਬਲਿਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਸਾਬਕਾ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ, ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਆਦਿ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ 20 ਸਿਵਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਸੇਵਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ, 2011 ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੇ ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨਾਗਰਿਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਣੇ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਂਝ ਪੋਰਟਲ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਡਾਊਨਲੋਡ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁੰਮਸੁਦਾ/ਅਗਵਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਚੋਰੀ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂ ਗੁੰਮੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ/ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਫਤਰ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੰਬਿਤ

ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਪੁਰਦਗੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਰੀ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਈ-ਜੇਲੂ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੋਹਰੀ ਸੂਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਏਕੀ ਕ੍ਰਿਤਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੈਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਸਲ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਨਲਾਈਨ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਈ-ਜੇਲੂ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਸੂਟ, ਐਨ ਆਈ ਸੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ, ਇੱਕ ਕਲਾਉਡ ਅਧਾਰਤ ਉਤਪਾਦ ਹੈ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨ ਗ੍ਰਾਫਿਕਲ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰ ਇੰਟਰਫੇਸ (ਜੀਯੂਆਈ) ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਨਯੋਗ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਸਟਡੀ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਮਡਿਊਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

8.3 ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਉਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਘਿਨੌਣਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ ਚਾਹੇ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿੱਜੀ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੀਰੋ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪੜਤਾਲਵਿਗ ਹੈ ਜੋ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਾਅ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਕ ਥਾਮਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰਮਾਨਾਤਮਕ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਮਾਮਲੇ, ਪੁੱਛਗਿੱਛ, ਪੜਤਾਲ, ਛਾਪੇਮਾਰੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ, ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣਾ, ਗਿਰਫਤਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 2023 (01 ਜੁਲਾਈ, 2023 ਤੋਂ 01 ਨਵੰਬਰ 2023 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

1. **ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਪੜਤਾਲਾਂ:** ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ 69 ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਪੜਤਾਲਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 29 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 44 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 114 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।
2. **ਜਾਲਸਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕੇਸ:** ਜਾਲਸਾਜ਼ੀ ਦੇ 119 ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 13 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 117 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 44 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।
3. **ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ:** ਸਾਲ 2023 ਵਿੱਚ 91 ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 38 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 95 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 101 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।
4. **ਬੇਹਿਸਾਬੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ:** 13 ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 5 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 3 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 10 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪਤੀ ਉਸ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5. **ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਦਰ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਮੁਤਾਬਿਕ:** ਸਾਲ 2023 ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਦਰ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹੀ। ਸਾਲ 2023 ਦੌਰਾਨ 1 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 22 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 4 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਯੋਗ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਕੁੱਲ 22 ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 96: ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਦਾ ਆੱਨਲਾਈਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੋਰਟਲ

VIGILANCE BUREAU, PUNJAB
 VIGILANCE BHAWAN, SECTOR 68, S.A.S. NAGAR, PIN: 160062. PH-0172-2217100
 HELP US TO GIVE A CORRUPTION FREE ADMINISTRATION

Home About Us Crime Statistics Investigations Vigilance Clearance Related Links e-Pledge Contact Us

FOR ANY COMPLAINTS, MAIL TO: complain@vib.punjab.gov.in | TOLL FREE NO. 1800 1800 1000 | CONTROL ROOM: ctr/vib.pb-mha@gov.in

REGISTER ONLINE COMPLAINT

The fields marked with (*) are mandatory.

Complaint Form

Name *	Name/Designation (against whom complaint is being made)
Department *	Department (against whom complaint is being made)
Suspect's Category *	--
Location *	Location
Complaint *	Brief Details

ਜਨਤਕ ਸੇਵਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਇੱਕ ਆੱਨਲਾਈਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੋਰਟਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਫਾਰਮ ਨੂੰ ਆੱਨਲਾਈਨ ਭਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਹਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੰਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੋਰਟਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਲਾਈਨ ਇੱਕ ਟੋਲ ਫਰੀ ਵਟਸ ਅੱਪ ਨੰ.(9501200200) ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

8.4 ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ

ਪੰਜਾਬ ਆਈ ਸੀ ਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਉਣਦੇ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨ ਬੱਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਈਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖਵੱਖ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿੱਚ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ (ICT) ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਵੱਖਵੱਖ ਹਿਤ ਧਾਰਕਾਂ (ਨਾਗਰਿਕਾਂ, ਵਪਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਏਜੰਸੀਆਂ, ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ) ਦਰਮਿਆਨ ਅਸਾਨ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੇਵਾ ਡਿਲਿਵਰੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਤਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੋਡਲ ਏਜੰਸੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖਵੱਖ ਈ ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿਭਾਗ ਆਪਣੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਏਜੰਸੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਈਗਵਰਨੈਂਸ ਸੋਸਾਇਟੀ (PSGS), ਜਿਲ੍ਹਾਈ- ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੋਸਾਇਟੀ (DeGS), ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਗਵਰਨੈਂਸ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੀਮ (SeMT), ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਵੱਖ ਈਗਵਰਨੈਂਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਈਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਾਜਵਜੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਡਿਲਿਵਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਈਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੱਖ ਵੱਖ ਈਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਸਾਰਣੀ 61 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 61: ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦਾ ਖੇਤਰ

ਪਹਿਲਕਦਮੀ

ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ

ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਦੇਣਾ

- **ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਡੋਰ-ਸਟੈਪ ਡਿਲੀਵਰੀ (ਡੀ.ਐਸ.ਡੀ):** ਵਿਭਾਗ 10 ਦਸੰਬਰ, 2023 ਤੋਂ 46 ਉੱਚ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਾਗਰਿਕ (ਜੀ 2 ਸੀ) ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਡੀ.ਐਸ.ਡੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ 99% ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
- **ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਜ਼ੀਰੋ ਪੈਡੈਂਸੀ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ:** ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਲੰਬਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਯਮਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਕਤੂਬਰ, 2023 ਵਿੱਚ ਪੈਡਿੰਗ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਕੇ 0.08% ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੇਸ ਹੈ।
- ਵਾਤਾਰਣ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮੁਕਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਐਸ.ਐਮ.ਐਸ ਅਤੇ ਈਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਡਿਜੀਟਲ ਤੌਰ ਤੇ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਊਆਰ ਕੋਡਡ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਆਨਲਾਈਨ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਰਡ ਕਾਪੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- **ਨਵੇਂ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਟੈਂਡਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ:** ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਬੱਚਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਵਾਂ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ ਸੰਚਾਲਕ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀਸੀਐਸ, ਪ੍ਰਿੰਟਰ ,ਸਕੈਨਰ, ਏਸੀ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ ਤੇ 537 ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਵਿੱਚ ਵਾਟਰ ਕੂਲਰ

ਲਗਾਏਗਾ।

ਆਨਲਾਈਨ ਸੇਵਾਵਾਂ
ਸਪੁਰਦਗੀ

ਈ-ਸੇਵਾ

- **ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਨਲਾਈਨ ਸੂਚਨਾ:** ਇੱਕ ਸੁਚਾਰੂ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ ਸਾਰੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਆਨਲਾਈਨ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ।
- **ਕਨੈਕਟ ਪੰਜਾਬ ਪੋਰਟਲ:** ਨਾਗਰਿਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਨੈਕਟ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਆਨਲਾਈਨ ਮੋਡ ਵਿੱਚ 150 ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ
ਅੰਦਰ ਸੁਧਾਰ

ਈ-ਆਫਿਸ

- **ਨੈਸ਼ਨਲ ਈ ਵੀਧਨ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ (ਨੇਵਾ):** ਨੇਵਾ ਇੱਕ ਆਨਲਾਈਨ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਹੈ ਡਿਜੀਟਲ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ ਸੀ ਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਆਨਲਾਈਨ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਰਹਿਤ ਹੋਣਗੇ।
- **ਈ-ਆਫਿਸ:** ਈ ਆਫਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਕਰਣ 7 ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 45,000/-+ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਵਾਲੇ 190+ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ 15 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਈ-ਫਾਈਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।
- **ਕੇਂਦਰੀ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾਖਲਾ ਪੋਰਟਲ:** ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਲਈ 300 ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾਖਲਾ ਪੋਰਟਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2023-24 ਸੈਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅੰਡਰ ਗ੍ਰੇਜੂਏਟ ਅਤੇ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਕੋਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟਲ ਰਾਹੀਂ ਲੱਗਭੱਗ 1.5 ਲੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਦਾਖਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
- **ਆਰਟੀਫਿਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ (ਏ.ਆਈ) ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਮ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ:** ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਏ ਆਈ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸੂਬਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਏ ਆਈ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ

ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਏ ਆਈ ਲਈ 11 ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਪੀ ਐਮ ਯੂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਏ ਆਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਰੋਤ:- ਪ੍ਰਸਾਸ਼ਕੀ ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਕਾਇਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।

ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ

ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਪੀ.ਜੀ.ਆਰ.ਐਸ): ਨਾਗਰਿਕ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਫਾਈਲ ਅਤੇ ਟਰੈਕਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤ, ਆਨਲਾਈਨ ,ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ,ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ “1100” ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ 1.79 ਲੱਖ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 1.70 ਲੱਖ (95%) ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 97: ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੋਰਟਲ

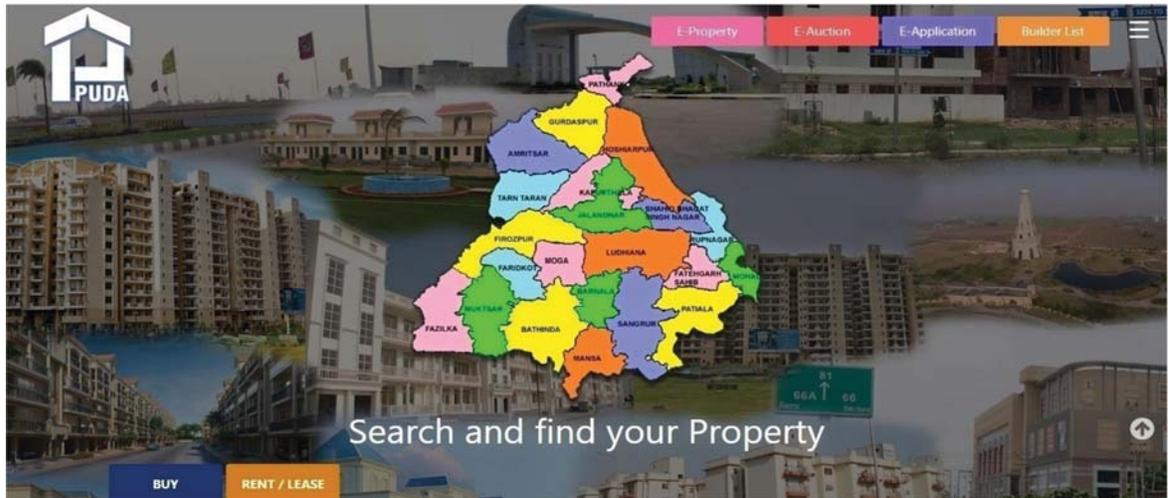

ਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ :

ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2019-20 ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ:

1. ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੀ.ਐਲ.ਯੂਜ਼ ਦੀ ਈ-ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਪਲਾਨ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਡਿਜੀਟਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ
2. ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਉਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ.
3. ਪੁੱਡਾ 360 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜੋ ਆਨਲਾਈਨ ਸੰਪਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇੱਕ ਈ-ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਮੋਡੀਊਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਹਿਰੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਥਾਰਟੀ (ਪੁੱਡਾ) ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਆਈ ਹੈ.
4. ਭੋਂ-ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਊਸਿੰਗ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵੈੱਬ ਪੋਰਟਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਚਿੱਤਰ 98 : ਪੁੱਡਾ 360 ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ - ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਈ-ਆਨਲਾਈਨ ਪੋਰਟਲ

8.5 ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਲ 2018 ਵਿੱਚ ‘ਪੰਜਾਬ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਸਪੁਰਦਗੀ’ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਐਕਟ ਨੇ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਬੈਕ ਐਂਡ ਕੰਪਿਊਟਰਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ, ਸੇਵਾ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਆਨਲਾਈਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਪੁਰਦ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਐਕਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਂਡਰਾਂ ਲਈ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ‘ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਟ੍ਰਾਂਸਪੈਰੈਂਸੀ ਇਨ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਿਕਿਓਰਮੈਂਟ ਐਕਟ, 2019’ ਦਾ ਖਰੜਾਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿਹਤਮੰਦ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਲਾਗੂ ਕਰੇਗਾ।

ਦੋ ਨਵੇਂ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ:

- ਪੰਜਾਬ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਸੁਪਰਦਗੀ ਐਕਟ।
- ਪੰਜਾਬ ਟ੍ਰਾਂਸਪੈਰੈਂਸੀ ਇਨ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਿਕਿਓਰਮੈਂਟ ਐਕਟ 2019।

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰੀਦ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਈ-ਖਰੀਦ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਖਰੀਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ - ਟੈਂਡਰ ਦੇ ਮੰਗ ਪੱਤਰ, ਟੈਂਡਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਬੋਲੀ ਲਗਾਉਣਾ, ਬੋਲੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਕਰਨਾ। ਈ-ਖਰੀਦ ਦਾ ਪੋਰਟਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਸਾਰੇ ਟੈਂਡਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਨ.ਆਈ.ਸੀ. ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਈ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਜੀ.ਵੀ.ਪੀ.ਐਨ.ਆਈ.ਸੀ.) ਖਰੀਦ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਸਰਕਾਰੀ ਈ-ਮਾਰਕੀਟ ਪਲੇਸ (ਜੀ ਐਮ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਈ-ਕਾਮਰਸ ਪੋਰਟਲ ਹੈ। ਇਹ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਨ-ਸਟਾਪ ਪੋਰਟਲ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਪੀ ਐਸ ਯੂ ਦੁਆਰਾ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੁਕੱਦਮਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਆਫ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਡਾਟਾ ਨਿਯਮਤ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਪਡੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ (ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਡਿਊਲ) ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮੁੱਢਲੇ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਣੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਡਿਸਪਲੇਅ ਬੋਰਡ ਕੇਸ ਦੀ ਅਸਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ / ਫੀਡਬੈਕ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦੇ 'ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕੌਰਨਰ' ਪੋਰਟਲ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਰਜ ਵਿਧੀਆਂ / ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ / ਪ੍ਰੋਫਾਰਮਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਰੇਖਾ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

8.6 ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ

ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ, ਫੰਡਾਂ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੈ-ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ 18 ਕਾਰਜ (ਯੂ ਐਲਬੀ) ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ 13 ਕਾਰਜਾਂ (ਪੀ.ਆਰ.ਆਈ) ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 11 ਵੀਂ ਅਤੇ 12 ਵੀਂ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਪੀ.ਆਰ.ਆਈਜ਼, ਅਤੇ ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀ. ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 29 ਅਤੇ 18 ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਸਾਰਣੀ 62 : ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ	ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ
ਪੰਚਾਇਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ	1) ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ, ਡੇਅਰੀ ਅਤੇ ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ
	2) ਪੇਂਡੂ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ
	3) ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ
	4) ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ
	5) ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ
	6) ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ
	7) ਮੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਮੇਲੇ
ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ	8) ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ
	9) ਪਰਿਵਾਰ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਸਿਹਤ
	10) ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ
	11) ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ
	12) ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ
	13) ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ
	1) ਸ਼ਹਿਰੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਸਮੇਤ ਕਸਬੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ
	2) ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਨਿਯਮ
	3) ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ
	4) ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲ
5) ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ	
ਸਥਾਨਕ	10) ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਸੁਧਾਰ
	11) ਸ਼ਹਿਰੀ ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਓ
	12) ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ
	13) ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ
	14) ਕਬਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾ-ਘਰ, ਸਸਕਾਰ ਘਰ ਅਤੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ
	15) ਪਸ਼ੂ ਛੱਪੜ
	16) ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ
17) ਜਨਤਕ ਸਹੂਲਤਾਂ	

7) ਫਾਇਰ ਸਰਵਿਸ	18) ਬੁੱਚੜਖਾਨਾ ਅਤੇ ਚਮੜਾਗਤੀਵਿਧੀਆਂ
8) ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੰਗਲਾਤ	
9) ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ	

ਸਾਧਨ: 15 ਵਾਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੰਗ ਪੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਸਾਲ 2019-20 ਦੌਰਾਨ, ਮਿਊਂਸਪੈਲਟੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ:

- ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ 167 ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀ.ਜ਼. ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਵੈਬਸਾਈਟਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।
- ਆੱਨਲਾਈਨ ਬਿਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਲਈ ਆੱਨਲਾਈਨ ਅਰਜ਼ੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ।
- ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਟੈਕਸ ਦਾ ਆੱਨਲਾਈਨ ਇਕੱਤਰੀਕਰਣ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀ.ਜ਼. ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਫਾਇਰ ਐਨ.ਓ.ਸੀ. ਅਤੇ ਟਰੇਡ ਲਾਇਸੈਂਸ ਲਈ ਆੱਨਲਾਈਨ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ।
- ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ।
- ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪਾਇਲਟ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹਰਾ ਇੰਦਰਾਜ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ECONOMIC SURVEY

	Contents	Page No.
	Chapter 1 Macroeconomic Overview	185
1.1	Economic Growth	185
1.2	Sectoral Performance	186
1.3	Economic growth and individual welfare	193
1.4	Inflation	193
1.5	Demography and employment	198
	Chapter 2 Agriculture, Allied Activities and Rural Development	211
2.1	Introduction	212
2.2	Performance of agriculture sector	212
2.3	Employment	214
2.4	Agriculture based Industries	214
2.5	Agricultural sub-sectors	214
2.6	Factors influencing agricultural performance	225
2.7	Institutions and infrastructure	233
2.8	Agricultural land holdings profile	235
2.9	Rural development	237
	Chapter 3 Industrial Development	241
3.1	Introduction	241
3.2	Performance	242
3.3	Index of industrial production	243
3.4	Employment	245
3.5	Capital formation	246
3.6	Selected industrial sub sectors:a closer look	248
3.7	Electricity, gas,water, supply and other utilities sector	254
3.8	Size based classification of industries	256
3.9	Various government initiatives taken to promote industries	257
	Chapter 4 Services Sector	261
4.1	Introduction	261
4.2	Trade and repair	265
4.3	Tourism	267
4.4	Transport	270
4.5	Telecom	274
4.6	Financial services	275
4.7	Various government initiatives	277
	Chapter 5 Urban Development	279
5.1	Urbanisation in Punjab	279
5.2	Urban infrastructure and its financing	288
5.3	Urban local government	289

Chapter 6 Human Development	291
6.1 Introduction	291
6.2 Healthcare and Nutrition	292
6.3 Education	305
6.4 Women empowerment	321
6.5 Uplifting of marginalized classes	325
6.6 Poverty	327
Chapter 7 Public Finance	329
7.1 Introduction	329
7.2 Revenue receipts	330
7.3 State expenditure	336
7.4 Public debt and other liabilities	340
7.5 Public financial management reform initiatives	340
Chapter 8 Governance	343
8.1 Introduction	343
8.2 Law and order	343
8.3 Combating corruption	345
8.4 E-governance	346
8.5 Transparency	350
8.6 Empowering local bodies	351
Annexures	i-liv

Chapter 1 Macroeconomic Overview

Economic growth in Punjab is expected to grow with the national average growth rate in 2023-24. Although in comparison to previous year, growth is expected to moderate, in tandem with national trends. It is evident from the advance estimates of Punjab's economy expecting real GSDP growth in 2023-24 which is in continuation with growth of 6.4 percent observed in 2022-23 according to quick estimates. Punjab's growth of real GDP has been high with average growth of 4.5 percent in the last five years (2019-20 to 2023-24). The Punjab economy grew at 6.8 percent in 2023-24 (advance estimates) experiences some growth when compared to the previous year.

Real growth in 'Agriculture & allied' sector was 2.4 percent in 2023-24 after 2.7 percent in 2022-23. Agriculture sector in Punjab typically goes through cyclical movement in terms of growth and production. Relative to national trends, the sectoral composition of Punjab's Gross Value Added is more balanced. Even though services sector has grown to have the largest share, industries and agriculture continue to have a significant share in the GSVA. Contributing over 27 percent of the GSVA of the state in 2023-24(A), agriculture and allied activities employed 25 percent of the labour force in Punjab. This is a result of high levels of mechanisms of agriculture practices in the state. Agriculture sector drives the growth in the economy, driving growth in industry and services sector in the State as well.

The Industry sector contributes 27 percent of GSVA and has grown at more than 5.6 percent in last five years. Manufacturing sector which contributes over 16 percent share of the GSVA grew at 7.2 percent in 2023-24(A). Construction sector GSVA, electricity and other utility services GSVA also contributed 7.2% and 3.5% respectively.

Service sector is the most dynamic sector in the economy and has remained the key driver of economic growth alongwith being a major contributor to GSVA and employment generation. Service sector growth increased from 7.1 percent in 2022-23 to 7.2 percent in 2023-24. Other services-comprising of health, education and personal services, financial services and public administration led this growth.

The per capita income in Punjab is 1.05 times the per capita income at all India level, which shows into better welfare outcomes for people.

1.1 Economic Growth

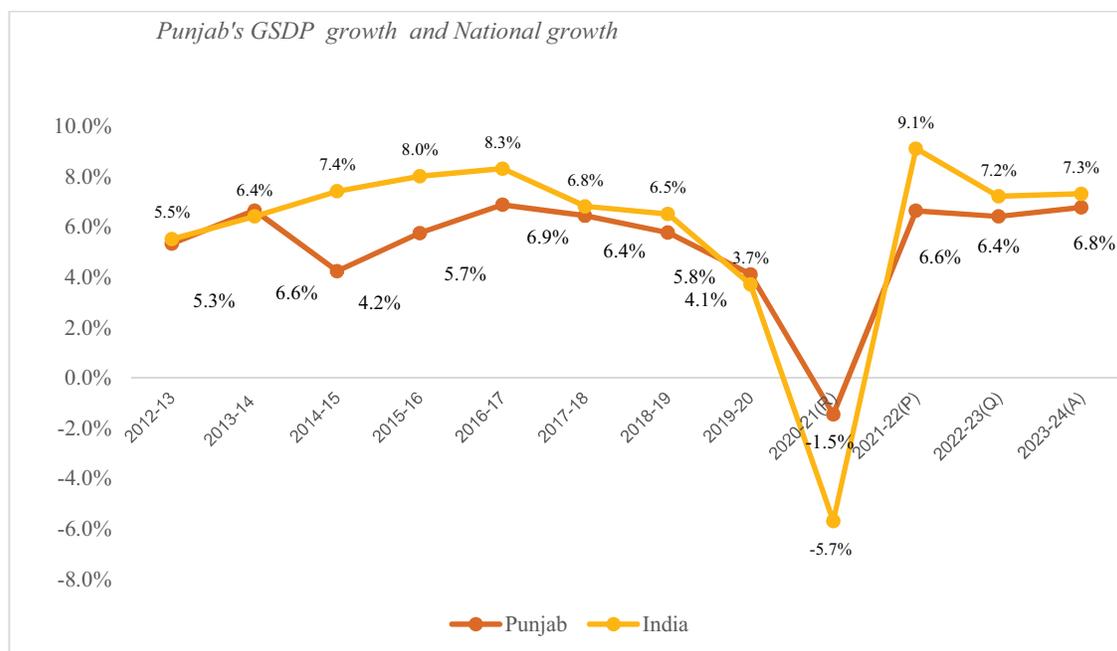
Economic Growth in Punjab has been moderating over the past three years. The advance estimates for Punjab's Gross State Domestic Product (at constant 2011-12 Prices) follow the same trend, as evident in figure 1. Punjab's GSDP grew at 6.4% in 2022-23 (Quick Estimates) and increased to 6.8% in 2023-24 (Advanced Estimates).

Punjab's GSDP grew at an average rate of 5.2% between 2015-16 and 2023-24.

As per the advance estimates for 2023-24 growth rate of Punjab and at national level have shown some signs of recovery. Despite the moderation in growth rates over the past few years, Punjab's economy is expected to grow with national average in 2023-24. Since 2013-14, growth rate in Punjab was slower than the national average. However, the estimates for 2020-21 indicate a shift in this trend. The Quick estimates for 2022-23 indicate that growth in GSDP of Punjab is 6.4% as compared to 7.2% of all India level. The advance estimates for 2023-24 indicate that growth in GDP at All India level will be 7.3% against 6.8% in Punjab.

From the production end, the estimates for Gross State Value Added (GSVA) portray the same story. However, real growth in GSVA in Punjab for 2023-24(A) is 6.2% as compared to the real GVA growth of 6.9 at all India level.

Figure 1: Growth rate of Punjab's GSDP vis-a-vis India's GDP

Source: Directorate of Statistics & MoSPI, Government of India

1.2 Sectoral performance

Services sector has contributed the largest share in State's gross value added, as with national trends in recent years (Table 1). Over past 9 years (2012-13 to 2020-21), services sector in Punjab has contributed an average share of 46% annually. The natural transformation process of any economy witnesses the services sector contributing the largest share as an economy progresses. With higher per-capita incomes and more spending powers, the demand for services witnesses a rise, as has been evident in the case of Punjab as well. Advance estimates for 2023-24 indicates an increase in the share of services sector in Punjab's GSVA to 45.9% from 45.6% in 2022-23(Q).

Table 1: Sectoral growth rate, share and employment in Punjab's GSVA

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			Share in Employment (2022-23)	
	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)		2023-24(A)
Agriculture & allied sectors	2.1%	1.0%	2.7%	2.3%	29.3%	27.7%	27.0%	26.7%	24.6%
Industry	4.5%	7.8%	7.0%	7.9%	24.7%	27.4%	27.4%	27.4%	34.3%
Services	5.8%	7.4%	7.1%	7.2%	46.0%	45.0%	45.6%	45.9%	41.1%

Source: Directorate of Statistics, Punjab and PLFS 2022-23

Yet, unlike the national economy, agriculture and allied activities continue to contribute a large share in Punjab's overall value added, exceeding the share of industry. In 2023-24, agriculture and allied sectors are expected to contribute a share of 26.7% of the Punjab's GSV. Since the Green revolution in 1960s-1970s and mechanization of agriculture in Punjab, the State has grown to be the bread basket of the country. The sector continues to be the driver of Punjab's economy, pulling up the industry and services sector in the State as well, as described in Box 1.

Box 1: Agriculture sector driving Punjab's growth

Punjab is an eminent north agrarian state of India. It is recognized as the food bowl of India for its contribution to agriculture and Indian economy thereby making India self-reliant in food. Punjab having the strength of well-developed infrastructure, industrial pace, high bank deposits, demographic dividends, sizeable Punjabi diaspora and adequate markets is a progressive state.

Relative to national trends, the sectoral composition of Punjab's Gross Value Added is more balanced, as mentioned before. Even though, services sector has grown to have the largest share, industries and agriculture continue to have a significant share in the GVA. While the three sectors are interlinked and progress as one impacts the other sectors too, agriculture sector can be believed to be the driving force for Punjab's economy. The boom in Punjab's economy during Green Revolution is testimony of the role played by the sector in making Punjab one of the richest states in the country.

Punjab continues to be an agrarian economy and exploratory analysis shows that agriculture sector plays an important role in driving growth in other sectors. With a lag of a year, a unit's rise in agricultural product results in 1.4 units rise in services product and 1.8 units rise in industrial product, which is two to three times the impact of other sectors. With majority of industries in Punjab being agro-based, the growth in agriculture adds to the raw material for the industries. Further, with Punjab producing a majority share of central pool of wheat and rice, transportation of these cereals adds to the growth of services sector. Additionally, it should be noted that, with higher agricultural income the demand for products from the industry and services sector products grows, boosting the entire economy. It is evident that agriculture sector is the axis in the economy, strongly impacting growth in other sectors and driving the economy.

Agriculture and allied sectors

Punjab has historically had an important role in bolstering India's agriculture production and food security. Along with Western Uttar Pradesh and Haryana, the state was at the forefront of the Green Revolution of the 1960s and 1970s. Till today, it enjoys the status of being '*India's granary*' – contributing towards 12.89% of the country's rice production, and 14.82% of wheat production. Notably, Punjab's percentage share in the country's area under cultivation of the two crops was 6.40% and 11.57% respectively¹. This high yield, mechanised cultivation is a distinguishing characteristic of Punjab's agriculture. It also means that unlike at the all India level, where a 18.00% share in total value added, translates into a 45.76% share in the country's employment for the agriculture and allied sector, in Punjab a 26.68% share in GSV, translates into a more proportionate share of 24.64% in employment (Box 2).

¹Data for 2021-22, available in Agriculture Statistics at a Glance, 2022.

Box 2: Balanced output and employment structure in Punjab supported by mechanized agriculture sector

A common trend observed across States in India is the dominance of services sector in State's GVA, followed by manufacturing and agriculture sector. However, in terms of employment, the distribution of workers in the three sectors has been majorly skewed towards agriculture. A stark mismatch in output and employment concentration of the three sectors is witnessed at the national level and is presented in Table 2. Share of agriculture sector in India's GVA stood at 18.00% as per advance estimates for 2023-24, while the sector employed more than twice (45.76%) of the total labour force. This mismatch indicates towards a labour intensive nature of agriculture sector and low per-labour output at the national level. In contrast, services sector which is estimated to contribute 54.13% of India's GVA in 2023-24, only occupied 28.93% of the total labour. This indicates towards a probable case of jobless growth in service sector at the national level.

In a contrasting trend, the composition of output and employment in Punjab, across the three sectors, is relatively much more balanced. Contributing over 26.68% of the GVA of the state in 2023-24(A), agriculture and allied activities employed 24.64% of the labour force in the State. Use of advanced technologies like farm equipment and relatively expensive HYV seeds and fertilisers has pushed various farmers towards other sectors. This has ensured towards a more balanced distribution of workers and higher per-labour output in all sectors, in comparison to the national level trends. Services sector with a share of 45.91% of Punjab's GVA, as per advance estimates of 2023-24, employs 41.10% of the State's labour.

Table 2: Sector-wise composition of GVA (2023-24(A)) and employment (2022-23)

	Employment Share (2022-23)	Share in GVA (2023-24(A))
Punjab		
Agriculture & allied activities	24.64%	26.68%
Industry	34.27%	27.41%
Services	41.10%	45.91%
India		
Agriculture & allied activities	45.76%	18.00%
Industry	25.30%	27.87%
Services	28.93%	54.13%

Source: PLFS 2022-23 and Directorate of Statistics, Punjab, Mospi, New Delhi

Hence, it is not a surprise that the NABARD All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17, found that among all the states, agricultural households in Punjab reported the highest average monthly income (Rs. 23,133), with Haryana coming a distant second (Rs. 18,946) (NABARD, 2018)². It also means, that the general conception that agrarian states record low per

²NABARD (2018). *All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17*. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

capita income does not hold true for Punjab. In fact, it is a rare state that enjoys both a high share of agriculture in total GSVA and a high overall per capita income.

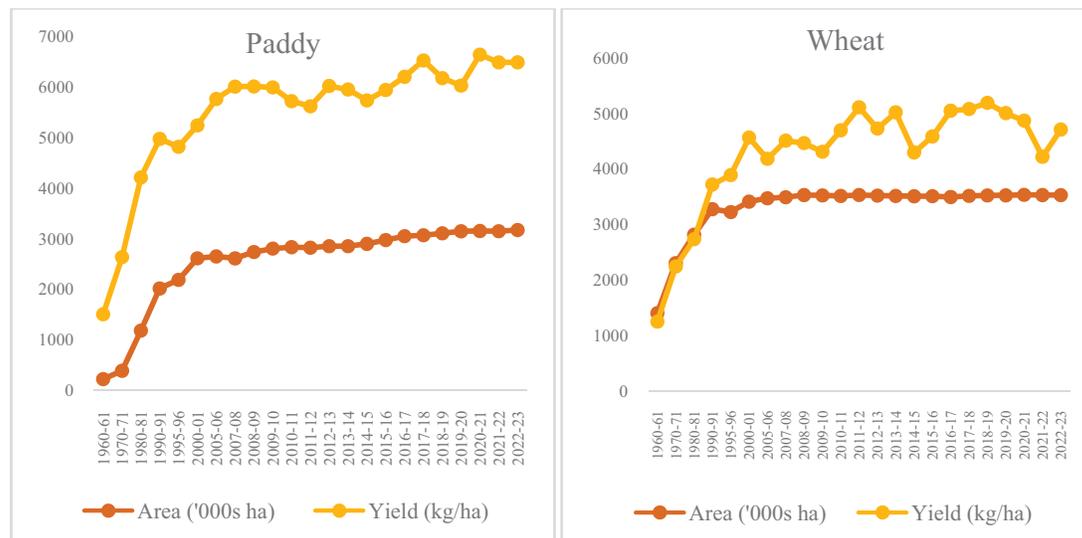
In recent years however, Punjab has experienced uneven growth in agriculture, especially in crop cultivation. GSVA growth of the agriculture and allied sectors for the year 2021-22 to 2023-24 is expected to grow 1.0%, 2.7% and 2.4% from 2.1% average growth rate from 2012-13 to 2020-21 (Table 3). This slowdown was most noticeable in the crop husbandry sector, where GSVA witnessed a negative growth rate. The slowdown may also be symptomatic of long-term trends in crop cultivation. This stagnation also seems to hold true for wheat cultivation, as can be seen in Figure 2 below. Since the 2000s, the area and yield of paddy and wheat have both plateaued. Potential reasons for this could be diminishing marginal returns especially in the backdrop of low investment ratios though this needs to be explored in more detail (Box 3). Crop diversification is likely to be the way forward.

Table 3: Growth rates and share of agriculture and allied sectors (2012-13 to 2023-24(A))

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			
	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)
Agriculture & allied sectors	2.1%	1.0%	2.7%	2.4%	29.3%	27.7%	27.0%	26.7%
Crops	0.8%	-2.5%	2.9%	1.6%	17.2%	14.8%	14.5%	14.3%
Livestock	4.9%	6.0%	2.8%	3.5%	9.4%	10.6%	10.3%	10.3%
Forestry & Logging	1.1%	3.3%	1.8%	2.4%	2.3%	1.9%	1.8%	1.7%
Fishing	6.3%	16.5%	-0.8%	3.3%	0.3%	0.4%	0.4%	0.4%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Figure 2: Area and yield of paddy and wheat in Punjab

Source: Directorate of Agriculture & Farmers Welfare, Punjab

The allied sector of Punjab's agriculture, livestock, forestry & logging and fishing are gradually becoming sectors of growth and a potential source of better farm income. The livestock sector grew at a rate of 4.8% during 2012-13 to 2022-23(Q) at constant prices and its contribution to total Agriculture GSVA at current prices increased from 7.9% in 2012-13 to 10.3% in 2023-24. Over the last 3 years, growth in livestock sub-sector has been one of the highest amongst all sub-sectors in agriculture sector. Efforts of the Government in livestock through various national and state-level initiatives highlight the state's focus on boosting the growth of this sub-sector.

Livestock sector holds significant promise to overall economic prosperity in Punjab given the constraints faced in other Agri sub-sectors.

Box 3: Investment growth in Punjab

Investment enters GDP from the demand side – in the year in which the investment is made, GDP is higher by the extent of the investment demand. Moreover, investment in terms of machinery, capital etc., also predispose an economy to future growth. This is one area where Punjab has scope to improve.

In 2021-22, Gross Capital Formation (GCF) was 14.2% of GSDP in the state. It is also instructive to look at these ratios sector-wise (**Figure 3**). Not surprisingly, the industry sector has the highest GCF to GSVA ratio – based on the nature of the industry. Services, by nature of the industry and also often being informal in nature also have relatively low investment ratios. However, both these sectors showed an improvement in the investment ratio between 2011-12 and 2021-22.

Figure 3: GCF to GSVA ratio – industry and services

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Industry Sector

Industry holds a prominent position in economy accounting for 27% of GSVA during 2023-24(A). Manufacturing GVA, which contributes nearly 17% of total GSVA has grown at an average of 5.0% in 2012-13 to 2020-21, the trends in industry sector mimic the growth at national level.

Manufacturing is not only the highest contributor to GSVA growth within the industrial sector, but also among the top overall sub-sectors (Table 4). The focus on agriculture sector has led to ancillary industries like food processing and textiles to come up in Punjab. The state, today, is a leading producer of apparels, woolen knitwear and sports good. Ludhiana city has emerged as the largest manufacturing cluster in north India. Further, light engineering (production of bicycles and auto parts) is an important industry in Punjab. Efforts of the State government to set up various textile parks and light engineering parks are expected to revive the growth of industries in the state.

Industry and services are estimated to grow by 7.9 percent and 7.2 percent during the year 2023-24(A). Within industry mining is estimated to grow by 1.5%, manufacturing by 7.2% and construction by 9.1%. The electricity, gas and utility sector has registered a positive growth of 8.7% in 2023-24(A). Punjab is also strategically placed to harness solar electricity. Various initiatives have been undertaken to boost growth of renewable energy resources in the State.

Table 4: Growth rates and share of industry sector (2012-13 to 2023-24(A))

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			
	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)
Industry	4.5%	7.8%	7.0%	7.9%	24.7%	27.4%	27.5%	27.4%
Mining & Quarrying	27.7%	1.6%	2.9%	1.5%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Manufacturing	5.0%	7.3%	6.1%	7.2%	14.4%	16.9%	16.8%	16.7%
Electricity, Gas, Water Supply & other Utility Services	6.9%	7.1%	7.5%	8.7%	3.6%	3.6%	3.5%	3.5%
Construction	2.7%	9.5%	8.9%	9.1%	6.7%	6.9%	7.1%	7.2%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Services Sector

Consistent with national trends, services sector contributes the largest share to Punjab's GSVA and is also the fastest growing sector. The sector has consistently contributed a share of around 46% of the State's GSVA and witnessed a growth over 5.8% over the nine-year period between 2012-13 and 2020-21. In 2021-22 the sector also expanded at 7.4% (Table 5). Advance estimates for 2023-24 indicate that the sector will continue to contribute a share of over 45.9% and a growth of 7.2%. Within services sector trade, hotels and restaurant, transport, storage & communication is estimated to grow by 6.2% in 2023-24(A).

Complimentary to light engineering industries, trade, repair, hotels and restaurants services have contributed almost 10% of Punjab's service sector GSVA, year after year. Propelled by high growth rates, however, 'Other services' have now surpassed this share. Real estate is the other important

contributor to GSVA with a share of 9.2% over the last thirteen years and consistently rising growth rate in the recent past.

Punjab has further potential to boost the services sector; especially in the domain of tourism. Amritsar is a popular destination for tourists from within and outside India. More than 51% of total tourist arrivals in Punjab are in Amritsar. The city provides scope for both heritage and rural tourism to develop in the state. Further, the state is growing to be a popular destination for medical tourism. Jalandhar has various nursing homes equipped with modern technologies, and is thus, emerging to be a popular medical tourism destination, especially amongst Non-Resident Indians (NRI).

Table 5: Growth rates and shares of services sector (2012-13 to 2023-24(A))

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			
	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)	Average for 2012-13 to 2020-21	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)
Services	5.8%	7.4%	7.1%	7.2%	46.0%	45.0%	45.6%	45.9%
Trade, Repair, Hotels & Restaurants	5.1%	8.8%	6.8%	6.2%	10.8%	9.6%	9.7%	9.6%
Transport, Storage, Communication & services related to broadcasting	4.9%	10.0%	8.3%	6.2%	5.4%	5.7%	5.9%	5.9%
Financial Services	4.3%	4.2%	5.6%	8.6%	5.2%	4.6%	4.5%	4.5%
Real Estate, Ownership of dwellings & professional services	6.0%	4.3%	5.1%	6.1%	9.2%	9.1%	9.2%	9.3%
Public Administration	6.7%	9.0%	9.0%	7.2%	5.2%	5.5%	5.7%	5.9%
Other Services	7.2%	8.5%	8.1%	8.7%	10.1%	10.4%	10.5%	10.7%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

1.3 Economic growth and individual welfare

SDG Indicator 8.1.1 Annual growth rate of real GDP per capita

On average, the per capita GSDP (at current prices) in Punjab is estimated to be Rs. 2,25,356 in 2023-24(A), showing a growth rate of 7.5% over 2022-23. This implies an average monthly (Per Capita) GSDP of Rs.18,780 in 2023-24. In per-capita income terms (which is ratio of NSDP and population), estimated per-capita income is Rs. 1,95,621 in 2023-24(A), 1.05 times the per capita income reported at the all India level.

Intra-state trends in per-capita income

Roopnagar, SAS Nagar and Ludhiana were the leading districts, in terms of per capita income since 2015-16 with change in position in 2020-21. As of 2020-21 Roopnagar reported a per capita income (in current prices) of Rs. 1,94,090, SAS Nagar reported Rs. 1,76,153 and Fatehgarh sahib has left Ludhiana behind with per capita income of 1,73,607 Ludhiana reported per capita income of Rs. 1,73,402. Interestingly, Roopnagar and Fatehgarh Sahib are agrarian district with 30% of its Gross District Value Added (GDVA) coming from the agriculture and allied sector. SAS Nagar and Ludhiana are however, powered by manufacturing, contributing 29% and 30% respectively to the respective GDVA in 2020-21. On the other hand, Gurdaspur and Tarn Taran districts report the lowest per-capita income in the State. Restrictions on economic activities and border tensions have constrained growth of these districts.

Punjab estimates per-capita income of Rs.1,95,621 in 2023-24 in comparison with Rs.1,85,854 at all-India level.

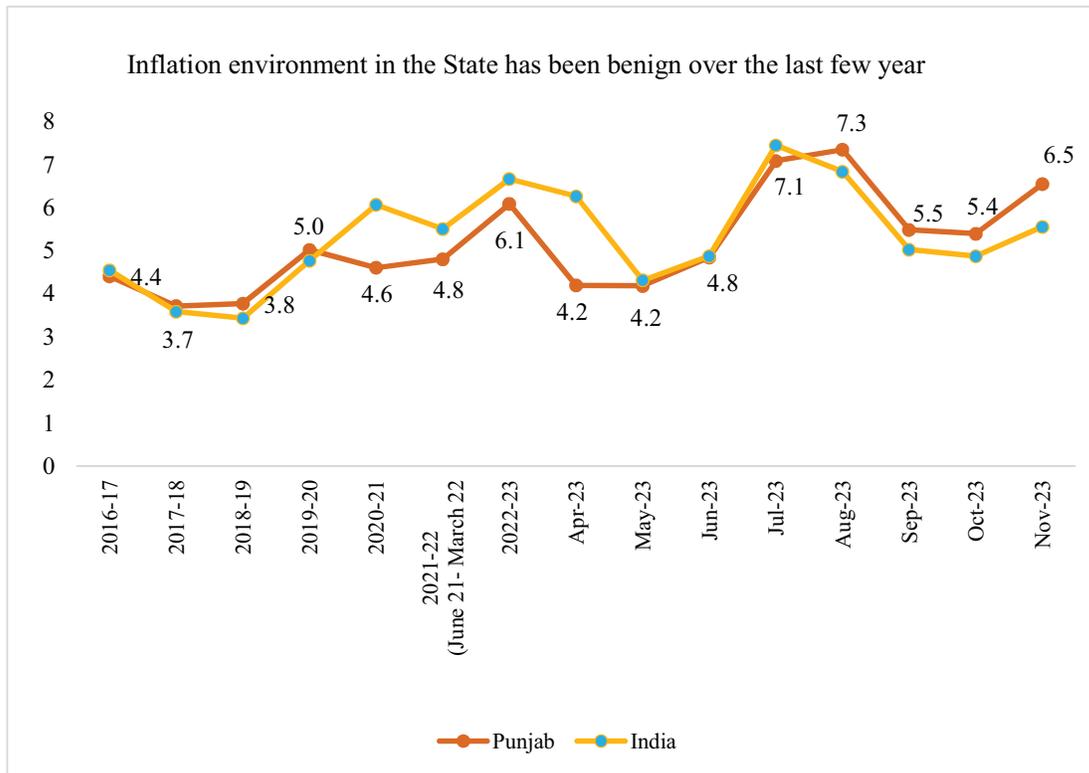
1.4 Inflation

Inflation is the rate of increase in prices over a given period of time. Inflation is typically a broad measure, such as the overall increase in prices or the increase in the cost of living in a country. Inflation is sometimes classified into three types: demand-pull inflation, cost-push inflation, and built-in inflation. The inflation rate is calculated by taking the average weighted cost of a basket of goods (these include food and energy, among other items and services) in a month and then dividing it by the same basket from a previous month. The rate of inflation is the pace of which prices are rising, which is typically expressed as a percentage. For example, if an article cost Rs. 100 and that rises by Rs. 5 compared with a year earlier, then article inflation would be 5 percent.

Inflation Trends

Inflation was at a low of 4.2% in April 2023 (FY 2023-24) as against 6.1% in FY 2022-23. It remains at (4.2%) in April and May, 2023 and reached a peak of 7.3% in August, 2023 with upward trends in June, 2023 in the next few months followed by 5.5% and 5.4% in September, 2023 and October, 2023 respectively. Adopting the bottom trend, it once again trended upwards in November, 2023 (Figure-4). At the national level, the trend remained the same as in Punjab from April, 2023 to November, 2023, but from August, 2023 onwards, inflation at the national level are just below from the state level.

Figure 4: Inflation (CPI General Index) in Punjab and India

Source: MoSPI, Government of India

Food and Non-Food Inflation

In the recent months of the year 2023-24, a downward trend was observed in the prices of food items from April, 2023 to June, 2023. However, looking at figure 5, it is found that during the year 2021-22 to 2022-23, food inflation was rising at the level of Punjab and India. It increased to 8.64% in July 2023 and further increased to 9.19% in August 2023. That decreased to 6.18% in September, 2023, but from October, 2023 onwards, it trended upward which increased to 6.49% in October, 2023 and further increased to 9.38% in November, 2023 (Figure: 5) Food inflation was 3.86% in April 2023 as against 9.51% in April 2022. Higher prices of vegetables, oil and fats, spices, milk and products and food grains and products influenced the upward trend in inflation in April, 2023. Food inflation was affected by almost all its sub-sectors. In 2023-24 (up to November, 2023), the prices of sugar and confectionery, fruits, vegetables, spices and pulses and products increased by 3.89%, 9.84%, 9.16%, 26.01% and 4.27%, respectively, as compared to the same period last year. Interest is higher than prevailing prices. The year 2023-24 (up to November, 2023) has seen a reduction in the price of milk and products.

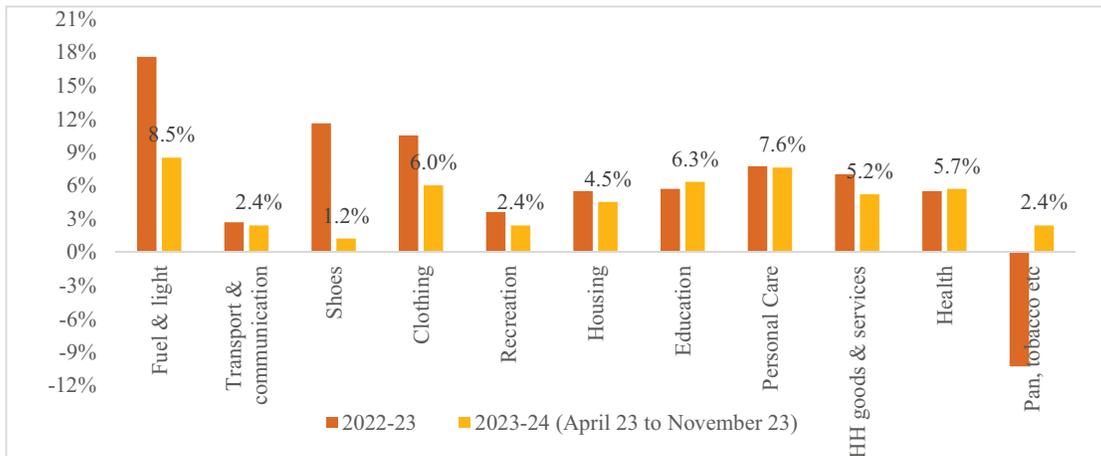
Figure 5: Food and beverages inflation in Punjab vis a- vis India

Source: MoSPI, Government of India

Education inflation has increased in terms of non-food inflation (Figure 6). The alarming trend is the high rate of inflation in personal care (7.56%), fuel and electricity (8.5%), and education (6.27%), which That there are essential goods/services for living a good life. Declines were recorded in recreational, footwear, clothing and miscellaneous.

Figure 6: Inflation in various non food items in Punjab

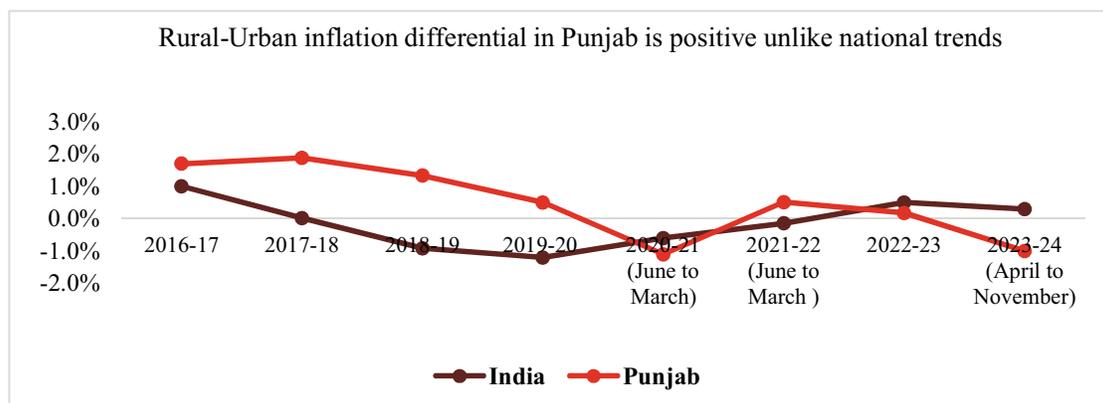

Source: MoSPI, Government of India

Spatial variation in inflation trends

Rural inflation in Punjab has been higher than urban inflation during the last 02 years 2021-22 and 2022-23 while urban inflation has exceeded rural inflation during the year 2023-24. But in contrast, urban inflation in India remained lower than rural inflation during 2022-23 and 2023-24. In Punjab, the rural-urban inflation gap negative in the year 2023-24, while it was positive for the previous 02 years.

Figure 7: Rural-urban inflation differential in Punjab vis-a-vis India

Source: MoSPI, Government of India

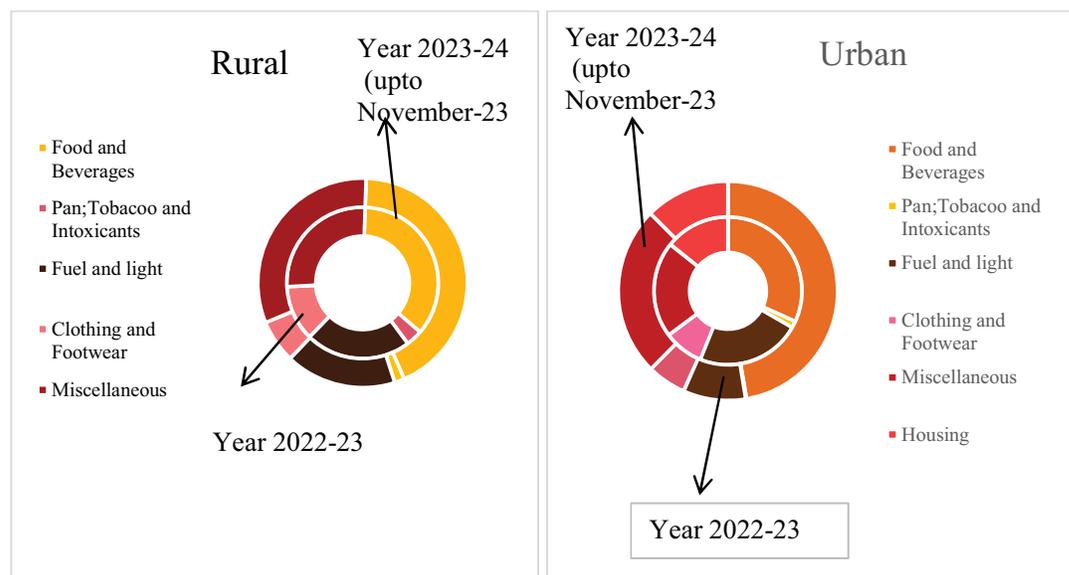
Due to higher non-food inflation of various products, non-food inflation of urban Punjab is higher than non-food inflation of rural Punjab, this difference was seen in clothing, footwear, health and entertainment from September, 2023 to November, 2023. The main difference lies in footwear, whose rural inflation was (-)1.16% during November, 2023, as against urban inflation in the same category at 3.25%. Similarly, urban inflation is higher than rural inflation in clothing and footwear, household goods and services and health sectors. In the year 2023-24 (upto November 2023), the urban-rural inflation gap at the national level was 0.3% and at the Punjab level the same gap was (-)1% while it was 0.5% and 0.1% respectively during the previous year 2022-23.

Drivers of Inflation

Food items remained the largest contributor to rural and urban inflation in Punjab during the year 2023-24 (up to November 2023). Although food inflation in Punjab has been lower than non-food inflation over the past years, food inflation in the current financial year 2023-24 (up to November, 2023) has shown a different scenario. The increased importance of food items among the drivers of inflation makes it an important cause of inflation in the state. Food inflation in Punjab increased significantly in 2023-24 due to high inflation in spices (26.01%), Fruits (9.84%), Cereals & products (9.92%) and vegetables (9.16%).

Rising food inflation has also widened disparities in the factors contributing to inflation in rural and urban areas (**Figure 8**). Food products contributed the most to inflation during FY 2023-24 (April 2023 to November 2023), at 43.52% in rural areas and 47% in urban areas. Interestingly, spices made a significant contribution to urban inflation in the year 2023-24 (up to November 2023) and its contribution increased from 11.88% in 2022-23 to 23.73% in the year 2023-24 (up to November 2023). Similarly, urban inflation of fruits rose to 11.25% in 2023-24 as against 4.39% in 2022-23. Apart from these, miscellaneous has contributed 32.16% to urban inflation and 25% to rural inflation during 2023-24.

Figure 8: Drivers of inflation in rural and urban Punjab

Source: MoSPI, Government of India

Public Distribution System in Punjab

The State of Punjab had implemented the National Food Security Act, 2013 in the State from December, 2013. The State Government procures wheat required for distribution to beneficiaries of this scheme in the State under De-centralized procurement (DCP) every year and the same is stored at nearly 300 dedicated storage godowns. Further, wheat is being distributed in quarterly distribution cycles i.e. three months wheat in one go from October, 2021 through a network of approx.13200 operational fair price shops. The State Government is allocated 8.70 lakh MT wheat annually by the DFPD, GoI for 1.4145 crore beneficiaries as per the capping and provisions of NFSA. However, there are 37.92 lakh families with 1.4665 crore beneficiaries registered in the State under the scheme as of now. The details of the beneficiaries are available on the transparency portal of the Department of Food Civil supplies & Consumer Affairs, Govt of Punjab i.e. www.foodsuppb.gov.in.

About 99.85% of ration cards/beneficiaries have been seeded with Aadhaar numbers. Online monitoring of distribution is available on the portal epos.punjab.gov.in.

As per notification dated 30th December, 2022 by Ministry of Consumer Affairs, Food & Public Distribution, Department of Food & Public Distribution, wheat is being provided **Free of cost** to all eligible households in the State from 1st January, 2023 onwards. Also, the scheme has been renamed as Pradhan Mantri Gareeb Kalyan Aana Yojana (PMGKAY).

In order to ensure transparency, wheat is distributed to the beneficiaries in the presence of FPS level vigilance committees. Further three tier Grievance Redressal Mechanism is in place viz-internal, external and through State Food Commission, for redressal of grievances of the beneficiaries. Additional Deputy Commissioners of each district have been designated as District Grievance Redressal Officers for redressal of grievances of the beneficiaries.

In addition to above, in order to ensure transparency and efficiency in the distribution of foodgrains under NFSA. End to End Computerization of TPDS as well as automation of FPS & Supply Chain Management has been done. From April, 2018 onwards, wheat is being distributed to eligible beneficiaries through ePoS devices after biometric authentication using finger print and IRIS scanners. The Department of Food Civil supplies & Consumer Affairs, Govt of Punjab has deployed 1917 ePoS devices for this purpose as of now while tender for procurement of 17000 ePoS machines has been finalized and one dedicated ePoS device will be provided to each Fair Price Shop in the State by April, 2024.

During 2023-24, the State has procured a quantity of 868293.90 MT wheat under DCP pool and out of this 661256.10 MT wheat has been allocated from April, 2023 to December, 2023 and total quantity of 637591.954 MT wheat has been distributed whose detail is as under:

Table 6: Details of distribution of Wheat from April 2023 to December 2023 through FPS dealers is as under:

S. No.	Scheme	Distribution cycle	Districts covered	Wheat distributed (MTs)
1	NFSA/PMGKAY	April, 2023 to June, 2023	23	213945.615
2	NFSA/PMGKAY	July, 2023 to September, 2023	23	212008.961
3	NFSA/PMGKAY	October, 2023 to December, 2023	23	211637.378
Total of NFSA				637591.954

Source: Department of Food, Civil Supplies & Consumer Affairs, Punjab

It is also stated that nearly 1.38 crore beneficiaries out of registered 1.4665 crore beneficiaries have availed their entitled quota of ration /wheat during each of the three cycles. Further, distribution for the cycle January, 2024 to March, 2024 has been commenced and would be completed by March, 2024.

Department of Food civil Supplies & consumer Affairs has successfully implemented ONE NATION ONE RATION CARD initiative of GoI which is aimed to ensure the supply of subsidized foodgrains to migrant families / labourers who have to frequently change their place of residence for employment.

1.5 Demography and employment

"Population is a strong driver of the economy as well as the quality of the labour force. Times are gone when we could relax and take it easy. It is time to act strongly to control the growth of the population to help our coming generations."

Demographic Trends

It is observed that population growth rates have slowed down in Punjab, on the back of declining birth rates and fertility. Declining birth rates have not only led to population growth rates falling in Punjab over time, the decline has been sharper for the State than at the all India level. The decadal growth rate of Punjab was 14% during the period 2001-2011. Annual population growth rate in Punjab over the period 2001 to 2011 was 14% as compared to 18% at the all India level (Figure 9). Fertility rates have also declined concomitantly. India and Punjab both had fertility rates of 5.2 in 1971. As of 2021 the rate stands at 2.0 for India and 1.6 for Punjab. These trends have contributed to a demographic shift in Punjab with a consistent increase in the population in the working age group, i.e., between 15 and 64 years of age. This can also be seen from, Table 7 that the working age population (15 to 64 years) in Punjab has grown from 67.7% of the population 2011 to 73.5% of the population in 2021. At the same time, the percentage of population in the older age group (i.e., above 65 years of age) remains same.

Figure 9: Decadal population growth rates in Punjab and India

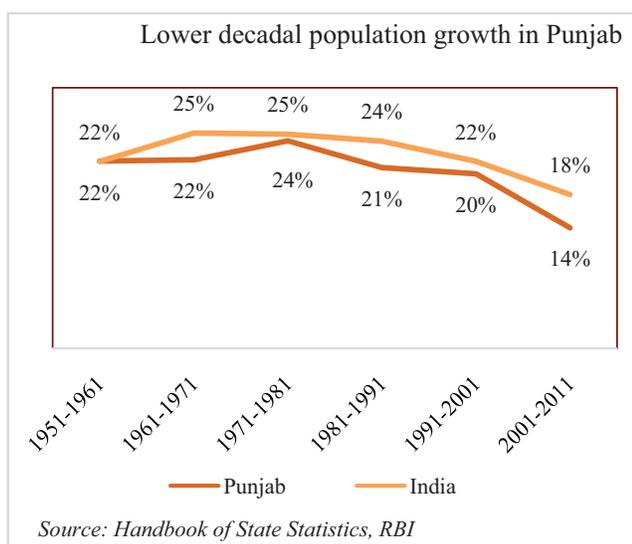

Table 7: Distribution of Punjab's population in various age groups

	Age (years)	1991	2011	2020
Working Age	15 to 64	60.1%	67.7%	73.5%
Youth	15 to 29	28.3%	29.1%	31.9%
Stepping into working age in next decade	5 to 14	23.3%	17.9%	14.0%
Old Age	Over 65	5.0%	6.7%	6.7%

Source: Census of India, 1991 and 2011; Sample Registration Survey, 2020

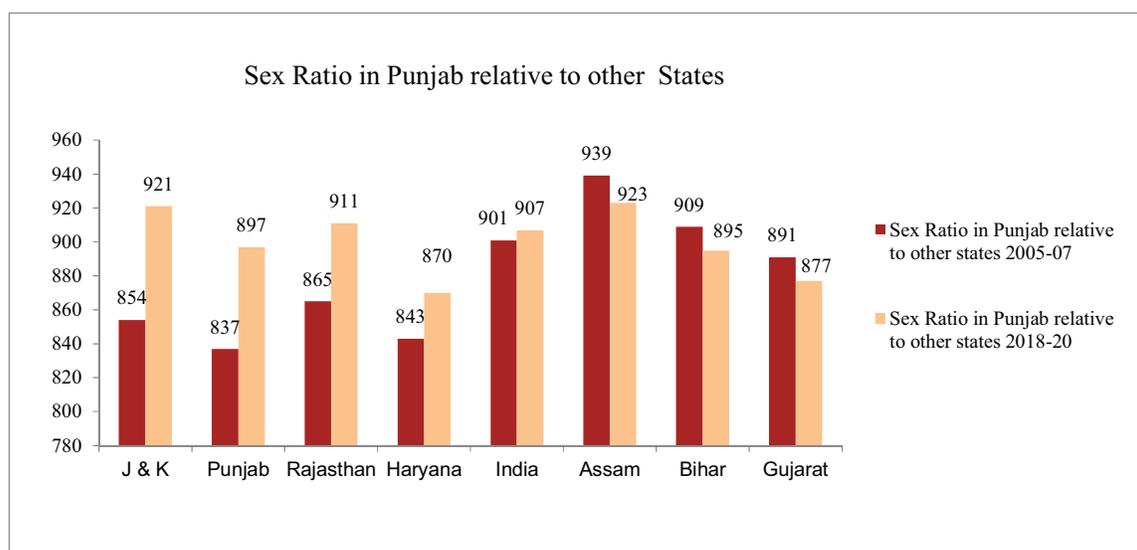
This demographic shift raises two concerns. First, the presence of a large working age population does not automatically translate into an economic advantage. Instead, skilling and employment opportunities, matching the aspirations of the youth, need to be provided to ensure that the population bulge transforms into a demographic dividend. Second, with higher population in older age groups, Punjab would have to invest in health care and social security initiatives to cater to the needs of the growing dependent population, apart from the initiatives the state undertakes for welfare of children and disabled. Both these aspects are important, in the face of limited fiscal space.

Sex Ratio

An IMF staff study has found that women's participation in the labour force has significant economic gains for two reasons. Firstly, increased diversity at the workplace allows for wider perspectives and innate differential skills to be brought on board, thus improving productivity. Secondly, as an economy grows, employment opportunities increase in the service sector which is inherently more conducive for inclusive employment. However, social or other barriers to women's entry into the labour force could slow the process of increased employment and output. One measure of such social barriers is the sex ratio, that reflects sex discrimination at birth.

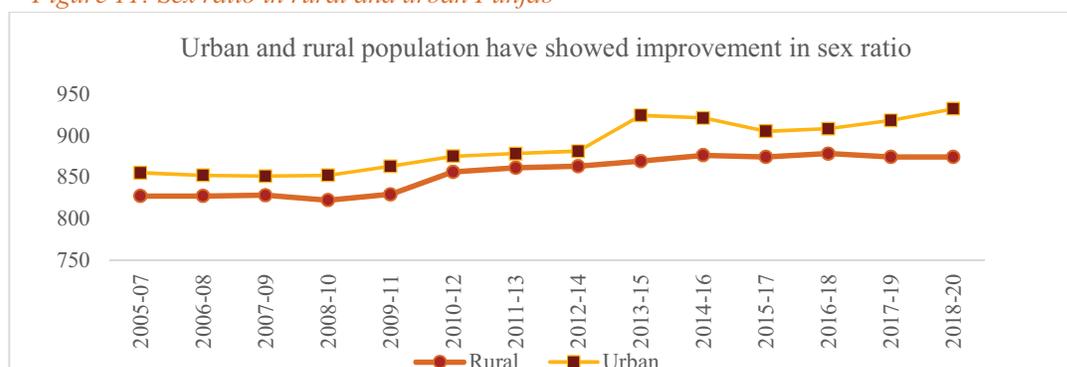
Although historically Punjab has adverse sex ratio yet it has improved significantly between 2005-07 to 2018-20. Conscious and consistent efforts by the State Government have resulted in raising the sex ratio. Punjab's sex ratio increased from 837 in 2005-07 to 897 in 2018-20. The national sex ratio has also increased from 901 in 2005-07 to 907 in 2018-20. In comparison, with other States, Punjab has been the second top performer with an improvement of 60 women per thousand men, as presented in **Figure 10**, followed by the third top performer, Rajasthan, which improved its sex ratio by 46 women per thousand men. Most of the remaining states have witnessed a decline in sex ratio, over these 10 years. It is worth noting that despite the significant improvement in sex ratio, Punjab continues to be below the national average.

Figure 10: Sex-ratio in Punjab relative to other states

Source: Detailed Tables, Sample Registration System Statistical Report 2018-2020

Figure 11: Sex ratio in rural and urban Punjab

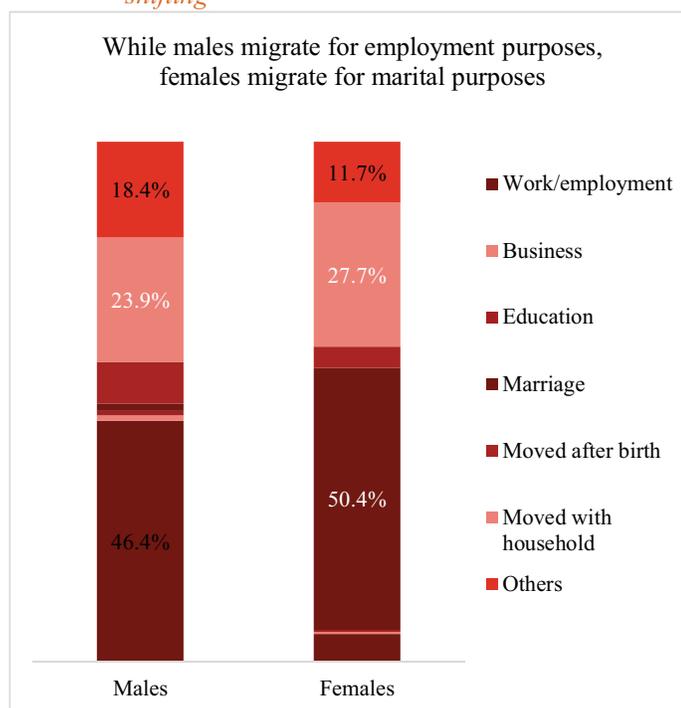
Source: Sample Registration Survey, Multiple years

It is observed that sex ratio has shown improvement in both rural and urban areas, as presented in Figure 11, with urban Punjab performing better than rural Punjab. Higher level of awareness, higher literacy and stricter medical regulations in urban areas play a significant role in the higher sex ratio observed in urban areas.

Punjab is the unique state which attract high in-migration from other States .As per 2011 Census data, over 24 lac people (24, 88,299) from other states across the country migrated to Punjab. This was 5.3% of total migrants within India. This makes Punjab the state with 8th largest share of migrants from other states. Majority of these migrants were females, with a share of 55.2%. Most of the in-migrants to the state settled in industrial city Ludhiana and SAS Nagar.

Gender wise reason for in-migration to Punjab varies. Males migrated to Punjab in search of work/employment opportunities, majority of the females shifted for marital purposes, as presented in **Figure 12**. Similar trend is observed across the country. Uttar Pradesh is the leading state in terms of migration to Punjab with a share of 26.1%. Majority of the migrants from UP and Bihar come to Punjab in search of employment opportunities. These people work as casual labour in farms or daily wage earners. The high influx of population from other states in search of employment opportunities puts pressure on the labour market in the State and requires interventions to ensure availability of appropriate employment opportunities.

Figure 12: Distribution of migrants based on purpose for shifting

Source: Census of India 2011

Box 4: The search for greener pastures

Diaspora amongst Punjabis, especially the youth is a well-known fact across the State. A variety of push and pull factors are at play which have resulted in the youth, leaving their hometowns in search of greener pastures abroad. Better standards of living in the developed economies like Canada, USA, Australia and UK is the biggest pull factor attracting the high aspirational youths in the State.

On the other hand, a rising number of push factors are also at play. Lack of employment opportunities which suit the aspirations and qualifications of Punjabis is one of the leading reasons. This is substantiated by the fact that of the total 185724 applicants to the Unemployment Bureau in 2023 (as of 31st December), 55% are unskilled and 45% were categorized as skilled. This indicates that a possible mismatch exists between the jobs available and the aspirations/qualifications of the applicants, forcing a brain drain from the State. As agricultural growth reaches a plateau, a large proportion of children of these farmers have been migrating abroad in search of employment opportunities. Surveys highlight that more and more farmers (especially small and marginal farmers) have been selling their lands to fund the migration of their children abroad.

A combination of these pull and push factors have resulted in brain drain from the State and high unemployment amongst the youth (as mentioned ahead).

Various government initiatives to promote welfare and social security **Social Security Schemes - support to the citizen from womb to old age**

State Government department of Social Security and Women & Child Development plays a vital role in providing support to the citizen from womb to old age. The department provides financial assistance to the elderly, widows and destitute women, dependent children and disabled persons for their subsistence under the Social Security Schemes.

Old Age Pension Scheme

Punjab has 2866000 old age population which constitutes 10.3 % of total population. To support the old age persons an amount of Rs. 3670.27 crore was approved for the year 2023-24 against which a sum of Rs. 2623.17 crore has been spent up to 10.12.2023 to cover 2211889 beneficiaries.

Indira Gandhi National Old Age Pension (IGNOAPS)

It is given to persons of 60 year age who belong to a household below the poverty line. An amount of Rs. 54.00 crore was approved for the year 2023-24, out of which no expenditure has been incurred.

Financial Assistance to Widow and Destitute Women

An amount of Rs. 1063.13 crore was approved for the year 2023-24 under “Financial Assistance to Widow and Destitute Women”, against which a sum of Rs. 718.74 crore has been spent 10.12.2023 to cover 609062 beneficiaries.

Indira Gandhi National Widow Pension Scheme

The age of the widow shall be between 40-59 years and belong to a household below the poverty line. An amount of Rs. 7.50 crore was approved for the year 2023-24, out of which no expenditure has been incurred.

Financial Assistance to Dependent Children

To support the dependent children an amount of Rs. 388.73 crore was approved for the year 2023-24, out of which a sum of Rs 246.41 crore has been spent to cover 212448 beneficiaries.

Integrated Child Development Services Scheme (ICDS)

For overall development of children this scheme was launched in 1975 on experimental basis. Under this scheme, 27,314 Anganwadi Centers are being run in 155 ICDS blocks (146 Rural and 9 Urban) of the State. For this scheme, a budget provision of Rs 509.85 crore was made against which Rs 176.65 crore has been spent upto 10.12.2023 for the financial year 2023-24.

Financial Assistance to Disabled Persons

To provide financial support under this scheme an amount of Rs. 478.47 crore was approved for the year 2023-24 against which an expenditure of Rs. 304.81 crore has been made to cover 259568 beneficiaries.

Indira Gandhi National Disabled Pension Scheme

This scheme was started on 20-2-2009 by Government of India. The age of the disabled shall be between 20-59 years. The applicant must belong to a household below the poverty line. An amount of Rs. 4.00 crore was approved for the year 2023-24, out of which no expenditure has been incurred.

Travelling Facility to Blinds and Handicapped Persons

Blind persons are provided free travelling facility and handicapped persons are provided concessional travel facility in the Punjab Roadways and P.R.T.C. Buses under the “Travelling Facility to Blinds and Handicapped Persons” scheme,. Under this scheme a budget provision of Rs. 11.00 crore has been made for the year 2023-24, out of which no expenditure has been incurred during the year.

Employment and Unemployment trends

In comparison with 2021-22, the Labour Force Participation Rate (LFPR) in Punjab has witnessed a 1.7 percentage increase, During the same period LFPR and Worker Population Ratio (WPR) at the national level witnessed a 3.1 & 0.9 percent growth respectively. As per the latest Period Labour Force Survey (PLFS) 2022-23 Labour Force Participation Rate (LFPR) for 15+ years in Punjab stood at 53.5% and Worker population ratio (WPR) for 15+ years stood at 50.2% as highlighted in Table 8. Efforts of the State government to provide skill trainings and employment opportunities through various initiatives like setting up health sector skill development centres and institutes like Maharaja Ranjit Singh Armed Forces Services Preparatory Institute have boosted the employment scenario in the State.

Unemployment rate (UR) at Punjab and National level has shown a decreasing trend as presented in Table 8. In comparison with 2021-22 unemployment rate (measured for individuals who are 15 years or older) for Punjab has marginally decrease to 0.3 percent and at National level it is also marginally decrease to 0.9 percent.

Table 8: Employment and unemployment indicators for Punjab vis-a-vis India (%) - For ages 15 and above

	Punjab		India	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
Labour Force Participation Rate	51.8	53.5	55.2	57.9
Worker Population Ratio	48.5	50.2	52.9	56.0
Unemployment Rate	6.4	6.1	4.1	3.2

Source: PLFS 2021-22 and 2022-23

Employment Trends: Rural-Urban

Data presented in Table 9 reveal that Employment trends have been relatively better in urban areas of Punjab than rural areas. As of 2022-23, Unemployment Rates in both rural and urban Punjab were 6.2% and 6.0% respectively. However, LFPR and WPR at rural area of Punjab are higher than to Urban area as presented in Table 9.

In comparison with 2021-22, LFPR has marginally increased by 0.5 % in urban area and 2.3 % increased in rural area while as in WPR has marginally increased by 0.5 % in urban area and 2.4 % increased in rural area. Whereas Unemployment rates have marginally decreased by 0.4 % in rural Punjab and also marginally decreased by 0.1 % in urban Punjab.

Table 9: Employment and unemployment indicators for Punjab vis-a-vis India (%) - Rural and urban areas - For ages 15 and above

Punjab	Rural		Urban	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
Labour Force Participation Rate	51.8	54.1	51.8	52.3
Worker Population Ratio	48.4	50.8	48.7	49.2
Unemployment Rate	6.6	6.2	6.1	6.0
India	Rural		Urban	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
Labour Force Participation Rate	57.5	60.8	49.7	50.4
Worker Population Ratio	55.6	59.4	46.6	47.7
Unemployment Rate	3.2	2.4	6.3	5.4

Source: PLFS 2021-22 and 2022-23

Employment Trends: Male-Female

Gender disparity is observed in employment trends in Punjab as well same as at the national level. Females have lower LFPR and WPR, as well as significantly higher unemployment rates than that observed for males. Table 10 provides a snapshot of the employment trends for females' vis-à-vis males in Punjab, as per the PLFS 2022-23. LFPR for females stood at 27.6% in contrast to 78.3% for male, almost 3 times higher. A similar difference is observed in WPR. Whereas unemployment rates for males is 5.2% and for females is 8.7%.

Table 10: Employment and unemployment indicators for Punjab (%) - Males and females- For ages 15 and above

	Male		Female	
	2021-22	2022-23	2021-22	2022-23
Labour Force Participation Rate	77.2	78.3	24.0	27.6
Worker Population Ratio	72.8	74.2	21.9	25.2
Unemployment Rate	5.7	5.2	8.7	8.7

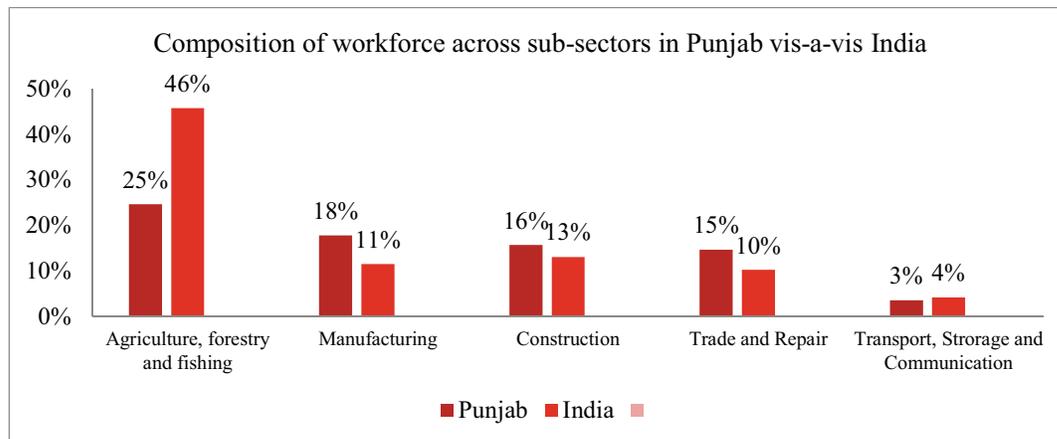
Source: PLFS 2021-22 and 2022-23

Sectoral Distribution of workforce

One fourth share of workers in Punjab are concentrated in agriculture and allied sub-sectors, followed by manufacturing and trades and repair. As per estimates in PLFS 2022-23 nearly 25% of workers in Punjab are engaged in agriculture and allied activities. Punjab has grown to be a hub for textiles, sports goods and light engineering goods, a significant proportion (18%) of workers are engaged in manufacturing. Ancillary to these manufacturing activities, construction employ the third largest share of workers in the State (16%).

At national level share of agriculture and allied sectors in employing labour force is significantly higher than Punjab. Over 46% of workforce is engaged in these sectors at national level against only 25% in Punjab. Further, while Construction sector is again the second largest employer, the proportion of workers engaged at national level are significantly lower than those in Punjab. Manufacturing is the third largest employer at the national level (**Figure 13**).

Figure 13: Composition of workforce across sub-sectors in Punjab vis-a-vis India

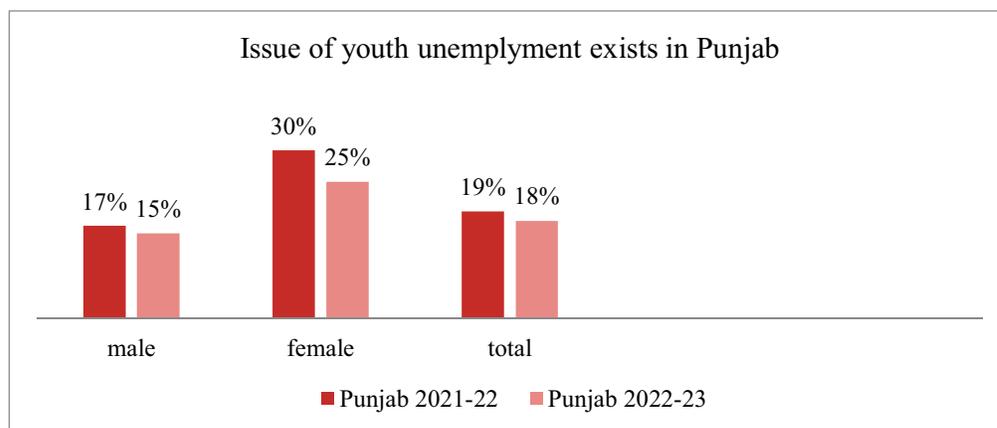
Source: PLFS 2022-23

While agriculture and allied sectors are the largest employers for both males and females. In Punjab, distribution of the remaining workers varies across the genders, following agriculture, manufacturing and trade repair are the leading employer for males in the State.

Youth Employment

Although unemployment amongst the youth (15-29 years of age) is a growing concern in Punjab. But as per PLFS 2022-23, the youth unemployment rate has slightly declined from 19% in 2021-22 to 18% in 2022-23. As presented in Figure 14 male and female unemployment rate has also recorded a decline in 2022-23 .

Figure 14: Status of youth unemployment in Punjab (2021-22 & 2022-23)

Source: PLFS 2021-22 & 2022-23

Various government initiatives to promote employment and skill development

Keeping in view the need to provide employment to the youth, the concerned department is following a multi dimensional approach in the form of counseling, Skill Training, Coaching for Government/Private jobs. Entrance Exams and facilitation for Private jobs/Government jobs/Self Employment.

Setting up District Bureau of Employment and Enterprises (DBEE)

State Government, has established District Bureau of Employment and Enterprises (DBEE) in November 2018 to facilitate unemployed youth. DBEE is single window platform for employment services, for the employment seeker and employer, in every district headquarter of the state. The main services provided by DBEE are:

To arrange regular interface between the Job seekers and Employers in the form of Rozgar Melas for placements.

Providing Guidance & Career Counseling

- i. Helping in e-skill training to increase employability of youth.
- ii. Facilitate self-employment, enterprise and entrepreneurship development.
- iii. Helping in obtaining bank loans for start-ups of micro and small enterprises.
- iv. Supporting youth desiring overseas placements.
- v. One-stop platform for the un-employed job seeker looking for wage employment and the employer seeking manpower.

During 2023-2024 (April 2023 to November 2023), DBEE organized 1332 Placement /self employment camps in which 79715 candidates participated. 58788 candidates were facilitated for private placements. 2056 candidates were given coaching for private/Government jobs.

Mai Bhago Armed Forces Preparatory Institute

To impart training to girls Mai Bhago Armed Forces Preparatory Institute for girls has been set up by the State Government at SAS Nagar. This is the only and unique institute of its kind in the entire country which trains young girls at 10+2 level from Punjab to join the armed forces as commissioned officers. During the period (1 April 2023 to 30 November 2023) 78 candidates were given training out of which 35 candidates appeared in SSB. 5 candidates got Pre commissioned training and 8 were placed as commissioned officers.

Maharaja Ranjit Singh Armed Forces Services Preparatory Institute

In the modern city of SAS Nagar (Mohali)the ‘Maharaja Ranjit Singh Armed Forces Services Preparatory Institute’ has been established to provide focused and goal-oriented training to cadets and to equip them with the required intellectual, physical skills and character-building qualities for joining the National Defence Academy and becoming commissioned officers in the Armed Forces. 94 youths were trained between 1 April 2023 to 30 November 2023 out of which 16 were placed as Commissioned Officers to Indian Army/Air force/Navy.

Centre for Training and Employment of Punjab Youth(C-PYTE)

On 19 August 1990 ‘Centre for Training and Employment of Punjab Youth (C-PYTE) was established. It is a unique Organisation which is engaged in inculcating self-discipline, spirit of national integration, secularism, dignity of labour and work culture, besides imparting technical skills for generating self-employment opportunities, rather than seeking employment alone. Main lot of beneficiaries of the scheme are the rural unemployed youth who are given pre recruitment training for joining the Armed Forces, Central Para Military Forces and Police. The Organization has established 14 C-PYTE training camps, including 4 permanent camps and 10 temporary camps. The scheme endeavors to eradicate unemployment amongst the youth of Punjab particularly amongst the youth of border areas and youth belonging to SC/ST and backward classes. During 1 April 2023 to 30 November 2023 training was imparted to 5907 youths and 264 youths were placed in Army/Paramilitary police.

Punjab Ghar Ghar Rozgar and Karobar Mission

Punjab Ghar Ghar Rozgar and Karobar Mission society (PGRKAM) was set up by the Government in the year 2017 to facilitate unemployed youth of the State. At present, the following projects are undertaken by PGRKAM for the purpose to achieve the requisite goal:-

1. Punjab Job Helpline:

Project Job Helpline/ 25-seater Call Centre - PGRKAM through this project aims to reach out to every household of Punjab to facilitate the stakeholders of Employment Department for employment related services. The operations of the project have two parts – First is to segregate the stakeholders of the Employment Department from among the State population for which PGRKAM is throwing outbound IVR calls to entire mobile subscriber base of Punjab through National Informatics Centre Services Inc. (NICSI), New Delhi which is the empanelled agency of Department of Governance Reforms, Punjab. Second part of the project involves reaching out to the thus identified stakeholders and facilitate them with employment related services by registering

them on Portal www.pgrkam.com or answering their employment related queries. A total of 407124 registrations/ updates / queries etc. have been handled by the call Centre till 30.11.23.

2. Full-Fledged Digital Platform:

Digital Platform – A digital platform www.pgrkam.com was launched by PGRKAM in January 2020 for facilitation of stakeholders of the Employment Department regarding employment related services. Project is being implemented through solution provider Drish Infotech Ltd. For facilitation, the portal www.pgrkam.com has been developed and same is functional different modules like Jobseeker registration, Employer registration, Counseling, Self-employment, Local Service Provider etc. have been made operational and live on the portal. During the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, a total of 223466 jobseekers and 1655 employers have registered themselves on the portal.

3. Centre of excellence in health sector in association with AIIMS Bathinda :

A centre of excellence has been set up by PSDM in association with AIIMS Bathinda to train candidates in the course of Advanced Respiratory Therapist. Regarding this, an MoU was signed on 28th July 2021. 98 candidates have to be trained, 96 candidates have already trained and certified as Advanced Respiratory Therapists to work as Master Trainers in hospitals to train other paramedical staff .

4. A Special Project for skill training of sewerage workers:

A MoU has been signed amongst Ministry of skill Development Mission; Punjab Water Supply and Sewerage Board; Municipal Corporation Patiala and Municipal Corporation Kapurthala on 10.08.2021 with validity upto 09.02.2023 for the skill training of 200 Sewerage Workers under SANKALP scheme. The total cost of the project is Rs. 6.07 crore and same has been sanctioned by MSDE. This project is 100% funded by MSDE. Classroom training and OJT of all candidates in Patiala (110 candidates) and Kapurthala (90 candidates) district have been completed and project closure is to be submitted to GOI by Feb. 2024.

5. Project in association with Swaraj Engine Ltd. under CSR

Punjab Skill Development Mission has signed MoU with Swaraj Engine Ltd. on 23-03-2021 for free of cost training to 400 candidates in 2 years in Mohali district under CSR programme. Under this scheme during the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, 265 candidates enrolled, training of 80 candidates is ongoing, 159 candidates trained, 134 candidates are certified and 111 candidates are placed.

6. Skill Training of Jail inmates under SANKALP

Punjab Skill Development Mission in association with Dept. of Prisons is providing training to 505 Jail Inmates who are completing their term in jail in next one year across 7 jails of Punjab so that they can get skill training and provide their services in jails and utilize their energy in a positive manner during that tenure and become self-dependent once they come out of jails. Under this scheme 409 Jail inmates have been trained.

7. Training of Trainers in association with MRSPTU Bathinda

Training of Trainers was done in addition to SSC certification. Trainers were given opportunity to visit the industries related to their skills and their capacity was build in association with industry experts. This will help in providing quality instructions to candidates inducted in various skill

training programs of PSDM. 378 domain trainers have been up-skilled under Training of Trainers project in association with MRSPTU Bathinda under SANKALP project.

8. Skill Gap Analysis

Skill Gap Analysis is required in PSDM to start such courses in the respective districts for which the manpower demand of the industry exceeds the supply. The work is being conducted by Guru Nanak Dev University, Amritsar under SANKALP scheme in 4 districts namely Patiala, Sangrur, Fazilka and Gurdaspur. The final report submitted by G.N.D.U. Amritsar is under evaluation. For other 13 districts study is being conducted by Panjab University Chandigarh. Final report have been submitted by PU and are under evaluation.

9. Social Media:

PGRAKM has its own Social Media team to handle various platforms namely Face book, Instagram, YouTube and Twitter to make the unemployed youth of Punjab aware about the various Government initiatives related to employment. The activities of all the 22 DBEEs such as Placement Camps, Group Counseling sessions, DBEEs visit by different institutions are being posted on the Social media pages. During the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, a total of 724 posts uploaded on all the social media platforms, 342 replies were given in the form of comments and messages for the queries raised by candidates and 02 Live Expert talks via Facebook Page under the Programme 'Khwaishaan Di Udaan'.

10. Foreign Study and Placement Cell :

Foreign Study and Placement Cell aims to facilitate the youth of Punjab to go abroad on study and work visa. Foreign Study and Placement Cell has conducted 1592 individual counselling w.r.t. Study and Work Visa, 42 group counselling sessions and 2 webinars were organized.

11. Punjab Skill Development Mission:

Punjab Skill Development Mission has been set up by the government to enable the unemployed candidates of Punjab to develop their skills and enable them for private jobs in self-employment. From 1 April 2023 to 30 November 2023, various schemes are being run by this mission like National Urban Livelihood Mission (NULM), Deen Dayal Upadhyay Grameen Kaushalya Yojana (DDUGKY), Pradhan Mantri Kaushal Vikas Yojana (PMKVY), Punjab Heritage, SANKALP, Jal Jivan Mission and CSR through which 2736 youths have been imparted training and 24852 candidates have been completed training.

12. Sports Goods Manufacturers and Exporters Excellence (SGMEA) under CSR

MoU was signed between PSDM and Jalandhar sports Association on 09.02.23 to train 200 candidates in the Leather sector in Job roles like Stitching operator- Goods and Garments, cutting Operator- Sports Goods and Cutter- Goods and Garments. The total project cost for 200 candidates as worked out is shall be Rs. 90 lakh which is sanctioned by ICICI Bank under CSR. During the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, 41 candidates were enrolled, 33 candidates were trained and certified whereas 18 candidates were placed under Machine Stitching of Inflatable Balls and 42 candidates were enrolled, 38 candidates were trained and certified whereas 21 candidates were placed under Stitching of Bags & Accessories.

13. IBM-CSR BoX Skills Build Project under CSR

A non-financial MoU was signed with IBM on 13.01.2022 for five years. The online training modules of IBM-CSR BoX are free of cost. 2000-3000 candidates are likely to be covered under the program annually. The online platform has Total 7500+ courses available for online learning

like Basic digital courses data science, web development, Blockchain technology, etc. Courses are of 1-140 hrs duration. During the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, 1023 candidates were enrolled, training of 196 candidates is ongoing, 523 candidates were trained, and 801 candidates were certified.

14. Skill Training in association with Mahindra & Mahindra under CSR

Punjab Skill Development Mission and Mahindra & Mahindra (Swaraj Division) signed MoU on 4th August 2022 and launched Project Hunar. A state of the art training facility in SAS Nagar, Mohali has trained 444 candidates. The training is free of cost for all candidates of Punjab with the funds to be transferred from the CSR funds directly by Mahindra & Mahindra to the Training Partner. Training has been provided in the job roles of Tractor Operator, Tractor Mechanic, Domestic Data Entry Operator, CRM Domestic Non Voice, Agriculture Machinery Repair & Maintenance Service Provider. Under this scheme during the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, training of 210 candidates is ongoing, 300 candidates were certified, 129 candidates were placed and 310 candidates were trained.

15. “PARIVARTAN” Scheme by HDFC Bank Ltd. under CSR

MoU was signed between PSDM and HDFC Bank Ltd. on 27.12.2022. 300 candidates per course will be trained under the MoU, which is non-financial in nature. The courses covered under this MOU are General Duty Assistant, Medical Lab Technician, Business Correspondent, Junior software developer, Search Engine Marketing Executive, Retail Sales Specialist and Hospital Front Desk Executive. Under this scheme during the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, training of 1080 candidates is ongoing, 270 candidates were trained, 810 candidates were certified and were placed.

16. ICICI Foundation (PIT Campus, Khunimajra) under CSR

PSDM has entered into a tripartite MOU with IKG-PTU and ICICI Foundation for the setting up of the ICICI Academy for Skills in the PIT Campus in Khunimajra, Kharar, SAS Nagar in 2016. The academy was set up in the year 2016 and the initial MOU was signed for 5 years from 2016 to 2021. Now, the MOU has been renewed on 31-March 2022 for a period of 3 years till 2025. They have been providing training to around 2000 youth every year in Selling Skills, Office Administration, Electric Appliance, Tractor Repair, Central Air Conditioning, Electrical and Home Appliance Repair, Refrigeration and Air Conditioning and training around 2000 candidates every year. Under this scheme during the period from 1 April 2023 to 30 November 2023, training of 184 candidates is ongoing, 1002 candidates were trained and certified whereas 972 candidates were placed.

Chapter 2 Agriculture, Allied Activities and Rural Development

Punjab holds place of pride among the Indian States for its outstanding achievements in agricultural development. Punjab state with only 1.53% of geographical area of the country contributes about 31.22% of rice and 46.24% of wheat in central pool (upto January 2024). As per the advance estimates of 2023-24, the Share of agriculture and allied activities in GSV is 26.68% of the total GSV and it was source of employment to 24.64% of its workforce (2022-23). Agricultural yield in Punjab was the highest across India for rice in 2021-22.

The sector is showing moderate growth trend in past due to slowdown in crop husbandry sector. This sector has been subject to a lot of volatility in recent years and has presented the case for greater diversification. There could be two avenues for this:

- 1) Crop diversification:** *Punjab government is making major changes to Punjab's agriculture to promote diversification of crops as it aims to break the wheat-paddy cycle and make the agrarian sector environmentally sustainable. The government is incentivizing its farmers with monetary benefit of Rs.1500 per acre who will take up direct seeding of rice (DSR). Besides, Government of Punjab has announced MSP for moong in consultation with Government of India to save depleting water in the state and to promote diversification of crops. The Government is also promoting 3 late sown varieties of rice which consume less water.*
- 2) Move to 'allied sectors':** *Livestock sector has adequate potential for growth and supplement income and employment of farmers. Unlike crop husbandry this sector is less vulnerable to the vagaries of climate also.*

Stubble management : *The Punjab government has given individual farmers a 50% subsidy for stubble management machinery and farmer groups/Panchyats an 80% subsidy. About 24,000 machines were given to farmers on a subsidised basis during FY 2022–2023; an additional 23,000 units are anticipated during FY 2023–2024, with Rs. 350 crore set aside for this purpose.*

In 2022–2023, the State produced 2038.65 lac fish seed, 38798.08 acres of existing land was kept under fish culture and 3233.35 acres of new land was placed under fish culture. The goal of 1,86,646 tons of fish production was accomplished in 2022–2023. Shrimp farming has grown from 1 acre in 2016 to a 1212 acres in 2022–2023. From 1500 tonnes to 2418 tonnes last year, more shrimp were produced.

The state's residents are committed to maintaining animal breeds with great genetic potential and good yields. Because of this, the state's per capita milk availability (1271 grams) is three times higher than the national average (444 grams) and its per capita egg availability (200 eggs) is twice as high compared to national average.

2.1 Introduction

Agriculture sector has played the multidimensional role in ensuring food security and nutrition as well as eradicating poverty, uplifting the rural economy and providing employment to a large section of the society. The agriculture and allied sector, on an average contributed almost 28.91% of the GSVa between 2011-12 and 2023-24 and it employed approximately one-fourth of the state's workforce according to the Periodic Labour Force Survey (PLFS) 2022-23.

Punjab (bread basket of India) contributed 31% to central pool in rice and 46% in wheat during 2023-24

Punjab has played a historical role in ensuring self sufficiency in food grain production. The State is still the 'bread-basket' of the country, due to its significant contribution to the national production of wheat and rice. In 2021-22, Punjab produced nearly 14% of the country's total wheat with just less than 12% share of the total area under its cultivation at the national level. During the same period, State also contributed almost 10% of the total rice produce of the country with only 6.4% of the total area under rice cultivation in the country. The state contributes more than a one fifth of the total central pool procurement of rice and more than half of total procurement of wheat in the country.

Higher level of yield and productivity have led to high incomes for agricultural households in the State. As per NABARD All India Rural Financial Inclusion Survey 2016-17, agricultural households in Punjab have the highest average monthly income in the country, followed by Haryana.

2.2 Performance of Agriculture sector

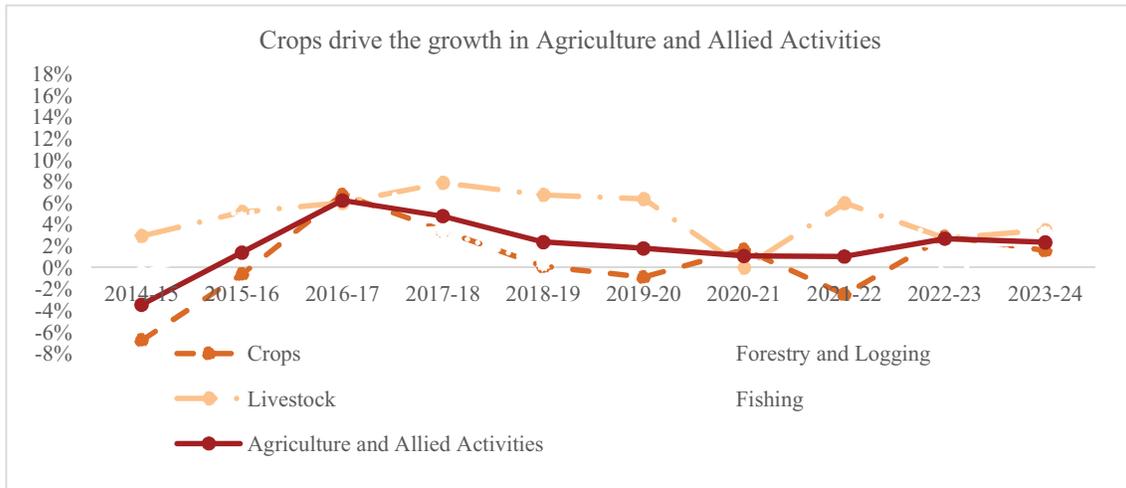
In 2023-24(A), agriculture and allied sectors are expected to contribute 26.68% of Punjab's GSVa as compared to 26.98 % in 2022-23. .

Agriculture and allied sector of Punjab grew at 2.70% in 2022-23 and is expected to register a growth rate of 2.35% in 2023-24(A). The slowdown in the growth rate of Agriculture and Allied sectors is due to decrease in growth rates of agriculture sector from 2.87% in 2022-23 to 1.60% in 2023-24(A).

Punjab has highest yield of rice across states.

The crop husbandry sub-sector has the largest share in the State's GSVa, contributing 14.28% in Punjab's GSVa in 2023-24(A) and over half of the agricultural GSVa. This large share implies that movements in growth rates of cropping sector are closely mirrored in the movements in growth rate of the agricultural and allied sector (**Figure 15**). Estimates for 2023-24(A) highlight that cropping GSVa of Punjab is expected to grow by 1.60%, against 2.87% in 2022-23. The high dependence of the sector on environmental inputs also makes it susceptible to fluctuations in its growth rates.

Figure 15: Real growth rate of agriculture and allied activities in Punjab

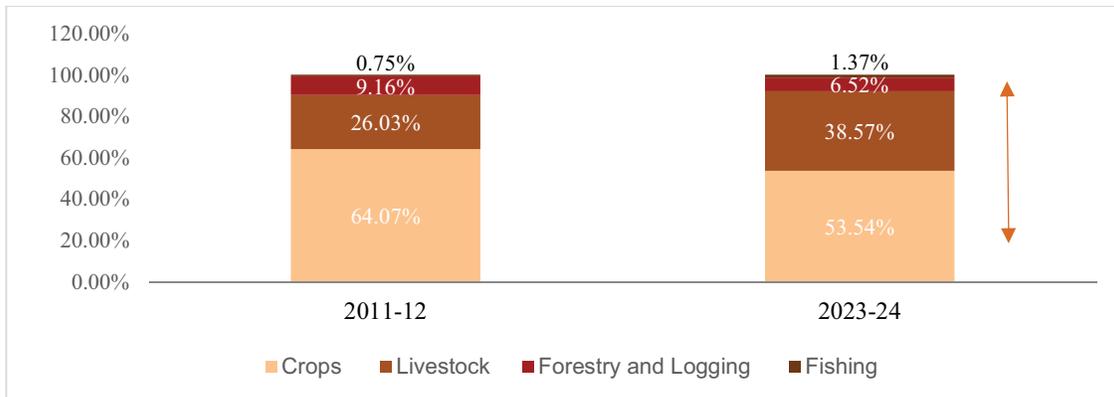

Source: Directorate of Statistics, Punjab.

Growth in the allied activities, on the other hand, has been relatively stable. These sectors are relatively less dependent on environmental factors and thus experience stable growth. Livestock rearing is the most important sector here and has shown strong growth of 4.8% between 2012-13 and 2022-23 on average. The sector is expected to grow at 3.47% in 2023-24(A).

Interestingly, the share of allied activities has also been increasing in the agriculture and allied activities' GSVA. This is largely on account of the livestock sector. Growing from a share of 26.03% in agriculture and allied activities in 2011-12, the livestock sector is expected to contribute a share of 38.57% of GSVA of Punjab's agriculture and allied sectors in 2023-24 (Figure 16). This highlights the increasing relevance of activities allied to the agriculture sector for farm income augmentation and employment generation.

Figure 16: Share of subsectors of agriculture

Source: Directorate of Statistics, Punjab.

2.3 Employment

Agriculture sector provide employment to around one fourth labour force in the State. As per the Periodic Labor Force Survey (PLFS) 2022-23, the agriculture sector of Punjab provides employment to 24.64% of workers, as per Usual Principal and Subsidiary Status (UPSS), against 45.76% at the national level.

In rural areas, this sector is the main source of livelihood, employing 35.76% of the total rural workers. Proportion of male and female rural workforce employed in this sector was 32.90% and 44.05% respectively.

2.4 Agriculture based industries

There is good potential for establishment of agro-processing units in Punjab due to the higher level of agricultural productivity and production of the State. About 7.87% of the total registered factories in Food Processing Industry (FPI) sector in the country are in Punjab. In this regard Punjab has 4th highest share, surpassed only by Andhra Pradesh, Tamil Nadu and Telangana (MoFPI, 2023)³. As per the Annual Survey of Industries, 2021-22, share of agro-processing units (food, beverages, wood and wood products, leather and related products etc.) was 34.5% of the total gross value added of the manufacturing sector and about 45.6% of the total workers were employed by registered factories (MoSPI)⁴.

2.5 Agricultural sub-sectors

Crop-husbandry

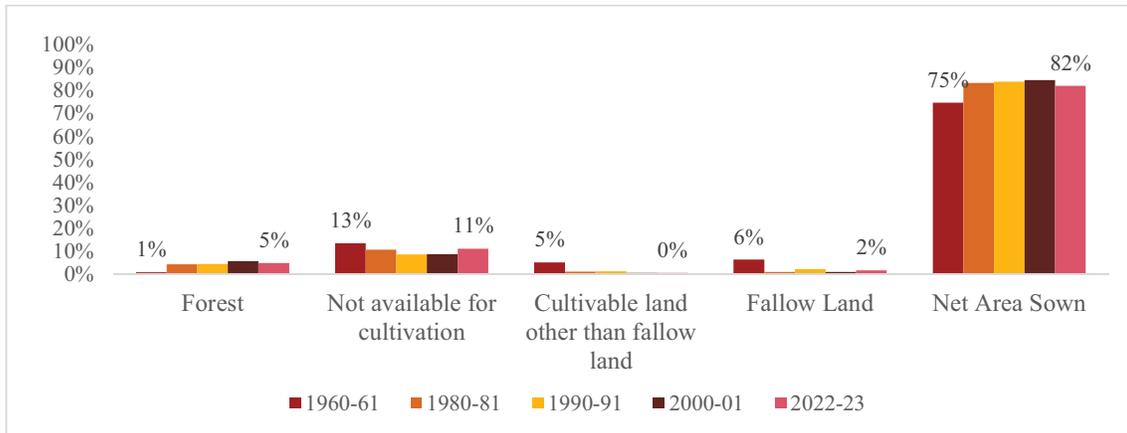
Land Use Pattern

After Green Revolution period major part of land, has been devoted to crop cultivation (Figure 17). 81.7 % (41.14 lac hectares,) of total reported area was under cultivation in 2022-23. Fallow land, Cultivable land other than fallow land has also come down from 6% and 5% of reporting area in 1960-61 to 2% and 0% in 2022-23 respectively. Land not available for cultivation has decreased from 13% to 11 % between 1960-61 and 2022-23. Hence, there is limited scope for any expansion in the area under cultivation.

³ Ministry of Food Processing Industries, (2023). Annual Report 2022-23. Government of India.

⁴MoSPI. (n.d.). Annual Survey of Industries 2021-22. Industrial Statistics Wing, Data Processing Division, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

Figure 17: Land use pattern-share of total reported area in Punjab

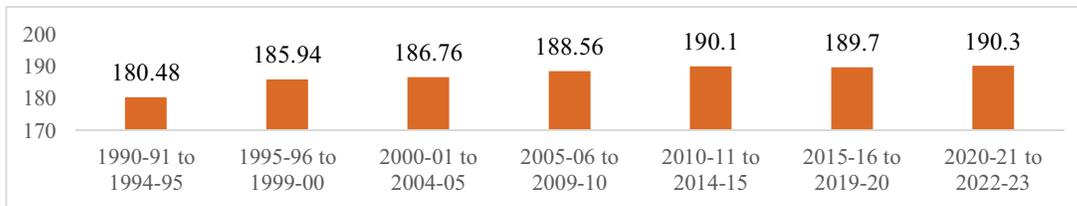

Source: Director, Land Records, Punjab

Cropping Intensity

Cropping intensity in Punjab has already reached near saturation level and it was 191.7% in 2022-23. The average cropping intensity improved from 180% during 1990-91 to 1994-95, to 190% during 2015-16 to 2019-20 (Figure 18). The State has successfully maintained this high level of cropping intensity since then. In contrast, cropping intensity at the national level has grown from 142.6% in 2015-16 to 152.7% in 2020-21. It is evident that multiple cycles of sowing on the same land is highly prevalent in Punjab vis-à-vis the national level trends.

Figure 18: Average cropping intensity in Punjab (Five year averages) (in %)

Source: State-wise Pattern of Land Use - Cropping Intensity, Handbook of Statistics on Indian States, RBI & Director Land Records, Punjab

Cropping Pattern

Food-grain cultivation especially wheat rice crops dominate cropping pattern of Punjab. In 2022-23, approximately 86.4% of the total cultivated land was used for cultivation of food grains which include cereals and pulses. Cotton is cultivated only on 3.15% of the total cultivated land and sugarcane and fruits each were grown on approximately 1% of the total cultivated area. Due to the assured income from the production of wheat and rice, their share in the total cropped area has increased over the years. On the other hand, the share of maize, and the oilseeds has declined in Punjab (Table 11).

Table 11: Crop wise percentage share of cropped area

Crops	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2019-20	2021-22	2022-23(P)
Paddy	4.8%	6.9%	17.5%	26.9%	40.1%	40.1%	40.4%
Wheat	27.3%	40.5%	41.6%	43.6%	45%	45.0%	44.9%
Maize	6.9%	9.8%	5.6%	2.5%	1.5%	1.3%	1.2%
Bajra	2.69%	3.7%	1%	0.2%	0.03%	0.0%	0.0%
Barley	1.4%	1%	0.9%	0.5%	0.12%	0.1%	0.1%
Pulses	19.1%	7.3%	5%	1.9%	0.5%	0.1%	0.2%
Oilseeds	3.9%	5.2%	3.7%	1.5%	0.6%	0.6%	0.6%
Sugarcane	2.8%	2.3%	1%	1.3%	1.2%	1.1%	1.2%
Cotton	9.4%	7%	9.6%	9.3%	3.2%	3.2%	3.2%
Vegetables	1.2%	0.9%	1.1%	0.7%	3.3%	1.5%	0.5%
Fruits	0.6%	0.6%	0.4%	0.8%	1.1%	0.9%	1.0%
Other crops	17.7%	14.8%	12.6%	10.8%	3.6%	6.1%	6.7%

Source: Directorate of Agriculture and Farmers' Welfare, Punjab

Foodgrains and oilseeds

As mentioned earlier a significant portion of the total cropped area is held by food grain production in Punjab and within the food grain production, the cropped area is majorly occupied by the wheat and paddy crops due to assured economic return in the form of Minimum Support Price provided to the farmers, on these two crops. Therefore, out of the total area of 78.8 lac hectares used for crop production, 40% was used for paddy cultivation and 45% was used for wheat cultivation in 2022-23. As a result of the high portion of total cropped area under wheat and rice have led to very high production. However, this cropping system of Punjab is becoming economically and ecologically unviable given the deterioration of soil health, depletion of water table and squeezing of farm incomes as cost of cultivation increases.

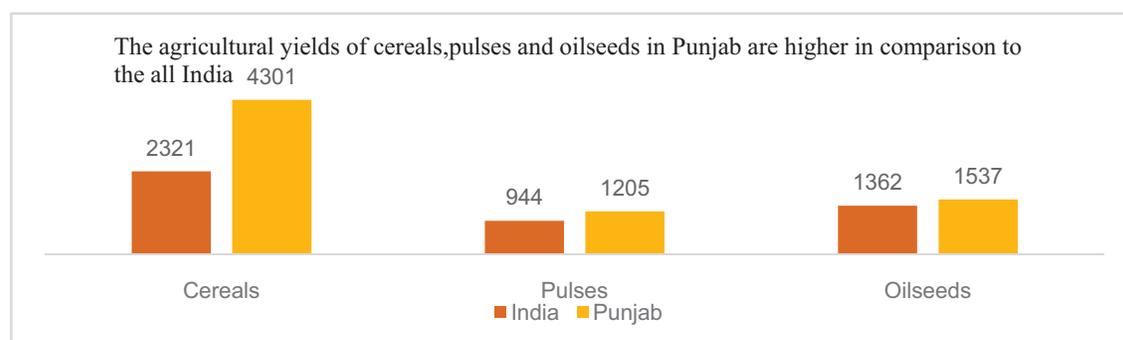
Table 12: Area and Production of Principal Crops in Punjab

Crops	Area (000 Ha)			Production (000 MT)		
	2021-22	2022-23(P)	Change (%)	2021-22	2022-23(P)	Change (%)
Food Grains	6845	6817.3	-0.4%	29020	30783.2	6.1%
Cereals	6782	6784.7	0%	28946	30749.4	6.2%
Rice	3143.4	3167.8	0.8%	13643	13751.0	0.8%

Crops	Area (000 Ha)			Production (000 MT)		
	2021-22	2022-23(P)	Change (%)	2021-22	2022-23(P)	Change (%)
Wheat	3526.5	3517.5	-0.3%	14871	16567.4	11.4%
Maize	105.3	93.3	-11.4%	414	409.9	-1.0%
Pulses	62.6	32.6	-47.9%	76	33.8	-54.5%
Gram	1.7	1.7	0.0%	2.2	1.8	-18.2%
Other Pulses	60.9	30.9	-49.26%	72.8	32.0	-56.04%
Oilseeds	49.5	59.2	19.6%	75.3	86.4	14.7%
Groundnut	1.4	1.7	21.4%	2.8	2.9	3.6%
Other Oilseeds	48.1	57.5	19.5%	72.5	83.5	15.2%
Sugarcane	87.3	90.3	3.4%	7167	7506	4.7%
Cotton	250.3	248.9	-0.6%	645	444	-31.2%
Total	7826	7888	0.7%	40195.7	41989	4.46%

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Figure 19: Crop-wise yields in Punjab and India, 2022-23 (in Kgs/ hectare)

Source: Directorate of Agriculture, Cooperation and Farmers Welfare, Ministry of Agriculture.

The yields of cereals, pulses and oilseeds in Punjab are higher in comparison to all India. Yield of food grain is the highest in the country. After the introduction of the green revolution crop yields significantly increased in Punjab (Table 13). It was due to introduction of high yield varieties of seeds, intensive use of fertilizers and pesticides along with the application of highly mechanized farm implements and expansion of irrigation. However, yields are stagnating in wheat and rice and it is another reason for crop diversification to be the way forward. Oilseeds and pulses which have adequate demand deficit in the country could offer one avenue for crop diversification.

Table 13: Crop-wise yields in Punjab (in Kgs/ hectare)

Crops	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2000-01	2010-11	2021-22	2022-23
Rice	1009	1765	2733	3229	3506	3828	4340	4341
Wheat	1244	2237	2730	3715	4563	4693	4216	4710
Maize	1135	1555	1602	1784	2793	3707	3930	4393
Sugarcane	33956	40442	49739	55369	60844	70059	82153	83123
Cotton	269	371	309	463	430	641	437	303

Source: Directorate of Agriculture and Farmers' Welfare, Punjab

Horticulture

It is observed that the share of area under fruits has increased over the years (Table 14). Punjab has diverse agro-climatic zones which are favourable to production of various fruits such as Kinnow, Sweet Orange, Guava, Pear, Litchi, Mango and Peach. Horticulture sector can provide good opportunities to diversify the cropping pattern in agriculture away from the current cereal-centric focus to high value and commercial horticultural crops.

New Initiatives:

Keeping in view the importance of this sector, Horticulture Department of Punjab has identified a 100- acres land at Attari for the establishment of Post Graduate Institute of Horticulture Research and Education in Amritsar. The institute will be established by Indian Council for Agriculture Research (ICAR) in collaboration with the Punjab government. In addition to it, Five Citrus Estates have been established in Bhunga (Hoshiarpur), Badal (Sri Muktsar Sahib), Abohar and Tahliwala Jattan (Fazilka). The estates will cover approximately 43,646 hectares of area and 8,174 farmers have been registered for the same.

Top three fruits with the highest production recorded in 2022-23 were Kinnow, Guava and Mangoes. The highest yield was seen in Bananas (61,018 Kgs/ha), Grapes (30,969 Kgs/ha) and Kinnow (26,832 Kgs/ha). However, the production of pear recorded the highest growth of 8.53% followed by 7.82% growth in the production of plum and 6.11% growth in the production of sweet orange.

Table 14: Area, Production and Yield of Horticulture crops

Crop	Area (Hectare)			Production (MT)			Yield (Kgs/Ha)		
	2021-22	2022-23	Change (%)	2021-22	2022-23	Change (%)	2021-22	2022-23	Change (%)
Fruits	96686	99758	3.18	2141770	2218748	3.59	22152	22241	0.40
Kinnow	46841	47862	2.18	1254598	1284211	2.36	26784	26832	0.18

Crop	Area (Hectare)			Production (MT)			Yield (Kgs/Ha)		
	2021-22	2022-23	Change (%)	2021-22	2022-23	Change (%)	2021-22	2022-23	Change (%)
Sweet Orange	3800	4013	5.61	33281	35316	6.11	8758	8800	0.48
Lemon	3031	3113	2.71	24528	25073	2.22	8094	8055	-0.48
Litchi	3653	3775	3.34	60390	62440	3.39	16530	16540	0.06
Guava	12173	12769	4.90	276685	292872	5.85	22729	22936	0.91
Pear	4335	4692	8.24	101573	110236	8.53	23431	23494	0.27
Peach	2623	2743	4.57	46979	49160	4.64	17910	17919	0.05
Plum	509	546	7.27	8982	9684	7.82	17662	17732	0.40
Grapes	224	224	0.00	6921	6942	0.30	30963	30969	0.02
Ber	1564	1597	2.11	27542	28100	2.03	17612	17594	-0.10
Amla	936	945	0.96	14571	14685	0.78	15571	15546	-0.16
Banana	185	193	4.32	11363	11759	3.48	61448	61018	-0.70
Mangoes	8897	9002	1.18	156202	164581	5.36	17557	18283	4.14

Source: Director, Horticulture, Punjab

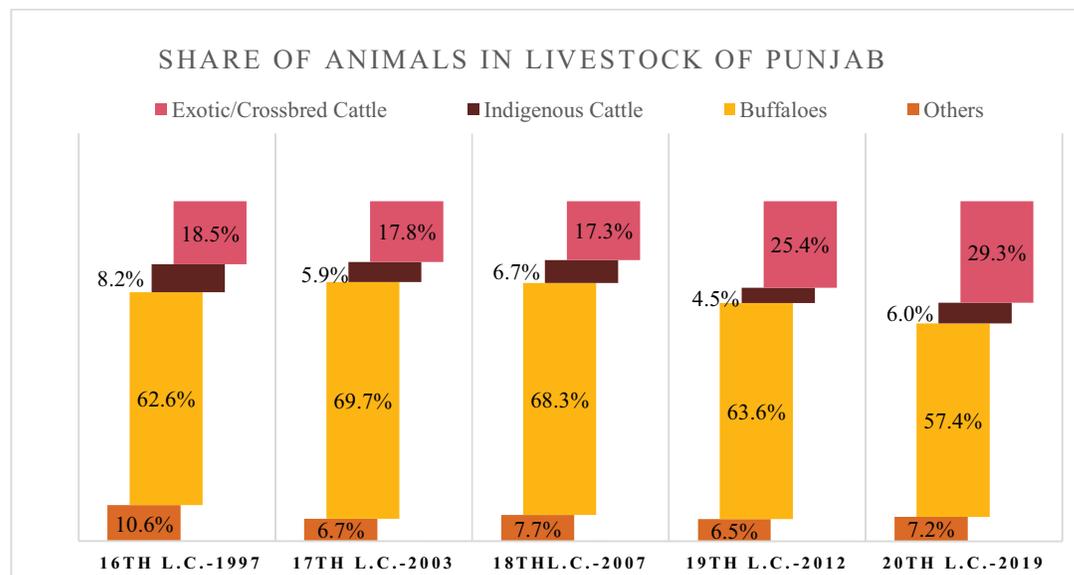
Livestock

Livestock rearing is an important sub-sector under agriculture and allied activities. It contributes over one third GSVA to agriculture and is the second largest contributor to agricultural GSVA. It is expected to contribute over 38.57% of Agriculture GSVA in 2023-24(A). It witnessed a growth of 3.47% in 2023-24. Over the period of 2012-13 to 2022-23, the livestock sector recorded an average growth of 4.8%, as compared to 0.67% in the crop husbandry sector. As compared to crop husbandry the low dependence of this sub-sector on natural factors like rainfall, soil type and climatic conditions make it a more sustainable source of income generation. This sub-sector plays a significant role to generate alternative source of income and full/part-time employment for rural households of Punjab. As per the NSSO report on Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India (2012-13), Punjab reported the second highest average monthly income of Rs. 5,303 from farming of animals, surpassed only by Haryana (Rs. 6,089). Milk production was highest source of income generation which contributed 91.6% to the total average monthly receipt from farming of animals.

As per the 20th Livestock Census-2019 Punjab has 1.3% share of India's total livestock. Share of buffaloes was largest (57.4%,) in total livestock population, followed by cross-breed cattle and

indigenous cattle **Figure 20**. The share of cross-breed cattle increased to 29.3% in 2019, in comparison to 25.4% in 2012. It reveals that share of higher productivity animals is rising in the State. Available facts show that Punjab has the highest per capita milk availability 1271 gram per day in the country in 2020-21. Share of poultry of Punjab in India was 2.1%.

Figure 20: Share of animals in livestock of Punjab

L.C. - Livestock Census

Source: Livestock Census, various years

Table 15: Milk, meat and Eggs production and growth in Punjab

Year	Production				Growth			
	Milk ('000' tonnes)	Egg (in lakh nos.)	Meat ('000' tonnes)	Wool ('000' Kg)	Milk (%)	Egg (%)	Meat (%)	Wool (%)
2007-08	9282.0	37914.0	109.0	435.0				
2008-09	9387.0	36790.0	108.0	451.0	1.1%	-3.0%	-0.9%	3.7%
2009-10	9389.0	32828.0	147.0	485.0	0.0%	-10.8%	36.1%	7.5%
2010-11	9423.0	35449.0	175.0	506.0	0.4%	8.0%	19.0%	4.3%
2011-12	9551.0	36030.0	181.0	532.0	1.4%	1.6%	3.4%	5.1%
2012-13	9724.3	37911.0	212.1	557.7	1.8%	5.2%	17.2%	4.8%
2013-14	10011.1	43375.6	235.0	557.7	2.9%	14.4%	10.8%	0.0%
2014-15	10351.4	42642.2	236.9	460.9	3.4%	-1.7%	0.8%	-17.4%
2015-16	10774.2	44218.2	249.9	472.7	4.1%	3.7%	5.5%	2.6%

Year	Production				Growth			
	Milk ('000' tonnes)	Egg (in lakh nos.)	Meat ('000' tonnes)	Wool ('000' Kg)	Milk (%)	Egg (%)	Meat (%)	Wool (%)
2016-17	11282.1	47825.6	248.6	489.6	4.7%	8.2%	-0.5%	3.6%
2017-18	11854.9	52250.3	276.4	514.7	5.1%	9.3%	11.2%	5.1%
2018-19	12598.8	55908.7	231.3	524.9	6.3%	7.0%	-16.3%	2.0%
2019-20	13347.6	56388.0	248.4	525.4	5.9%	0.9%	7.4%	0.1%
2020-21	13394.0	56511.6	223.7	455.8	0.3%	0.2%	-9.9%	-13.2%
2021-22	14076.8	60663.8	227.9	449.1	5.1%	7.3%	1.9%	-1.5%
2022-23 (P)	14301.45	62603.29	252.23	451.07	1.6%	3.2%	10.7%	0.4%

Source: Director, Animal Husbandry, Fisheries and Dairy Development, Punjab.

In 2022-23, milk production in Punjab increased by 1.6% in comparison to the growth of 5.1% in 2021-22, Egg production increased by 3.2% in comparison to the growth of 7.3% in previous year. Interestingly, the meat production registered growth of 10.7% in 2022-23 in comparison to the growth of 1.9% in previous year. Over the period of 15 years ranging from 2007-08 to 2022-23, the milk, egg, meat and wool production in Punjab registered an average growth of 54.1%, 65.1%, 131.4% and 3.7% respectively.

The Punjab government is making special efforts to develop Punjab as a “Model Dairy State of India”.

Punjab has the following important cardinals in order to be a model state:-

1. The state has an extensive network of veterinary institutions to provide the best possible animal health care and breed improvement facilities to the livestock owners. The state has 1367 Veterinary Hospitals, 1489 Veterinary Dispensaries, and 22 Veterinary Polyclinics. As far as manpower is concerned, the state has 1508 sanctioned posts of Veterinary Officer and 2010 sanctioned posts of Veterinary Inspectors. Each veterinary institute providing veterinary healthcare and breed improvement services to 2470 livestock units, 2.5 villages and 4.2 km radius on average.
2. The people of the state are dedicated to preserving high-yielding and high genetic potential animal breeds. As a result, the state's per-capita milk availability (1271 grams) is three times higher than the national average (444 grams), and its per-capita egg availability (200 eggs) is twice as high compared to national average. During 2022–2023, the State Animal Husbandry Department performed 18.70 lakh artificial inseminations to improve the genetic potential of cows and buffaloes.

3. To meet the current challenges, the state has already restructured Animal Husbandry Department's staff strength. Recently, the department has appointed 326 Veterinary Officers, 1007 Veterinary Inspectors and 2 Milk Recorders. In addition, a requisition of 300 posts of Veterinary Officer has been sent to Punjab Public Service Commission (PPSC) on February 24, 2023 and a requisition for filling 96 posts of group C has been sent to Punjab Subordinate Selection Board (PSSB).
4. The state has a Northern Region Disease Diagnostic Laboratory (NRDDL) in Jalandhar which provides Disease Diagnostic services to eight states and UTs (Punjab, Haryana, Jammu & Kashmir, Rajasthan, Chandigarh, Kashmir, Leh & Ladakh, and Delhi (NCT)). During outbreak of Lumpy Skin Disease and African Swine Fever the laboratory has analysed 451 samples of LSD and 204 samples of ASF under Standard Disease Investigation and Surveillance Protocol.
5. The state's Guru Angad Dev Veterinary and Animal Sciences University at Ludhiana is providing research and animal health care services to the livestock farmers. University's Laboratory has been also authorized as primary testing laboratory by Government of India for African Swine Fever (ASF).
6. The Punjab Veterinary Vaccine Institute in Ludhiana manufactures approximately 12 vaccines and antigens for the state. It develops various types of vaccines in accordance with the best possible standards in order to avoid prevalent animal diseases in the state.
7. A Multi-Speciality Veterinary Hospital and Regional Research Centre is being set up in the village Sappanwali of Fazilka district at the cost of Rs. 62.14 crore with a view to providing specialized veterinary care of animals in the region. During 2023-24 budgetary allocation of Rs. 6.00 crore has been made for this project. The project will be completed by 2026-27.
8. A Regional Research and Training centre for Buffaloes is being established in the village of Booh, Tarn Taran with a view to improving the buffaloes breeds through genetic improvement and establishing an elite herd of Buffalo. The expected cost of the project is Rs 20.00 crore. During 2023-24, budgetary provision of Rs. 5.71 crore has been made for this project.
9. During the year 2022-23, the livestock population of the state was struck by two major outbreaks, namely Lumpy Skin Disease and African Swine Fever :-
 - a) During year 2022-23, to control Lumpy Skin Disease, the state purchased around 11.64 lakh doses of Goat Pox Vaccine at the cost of 1.54 crore. Out of these, 9.54 lakh doses were injected to the eligible Cattle population of the state. The state also allocated emergency package of Rs. 1.61 crore for medicine to the treatment of animals affected by Lumpy Skin Disease. Further to prevent the spread of this disease in future, 25 lakh doses of Goat Pox Vaccine were procured at a cost of Rs.78.75 lakh to vaccinate the eligible cattle population of the State. A large scale vaccination campaign was conducted in the state from 15.02.2023 to 24.04.2023 for vaccination of eligible cattle population of the state. Apart from this, it is also pertinent to mention here that vide this office letter no. P.7/12th Plan/2023-24/22-AHDC/2544 dated 17.08.2023, the action Plan of 2023-24 has been sent to the Government of India for approval, in which Rs. 131.25 lakh

budget allocation for LSD Vaccination (78.75 lakh Centre Share & 52.50 lakh State Share) has been demanded.

- b) African swine fever, a dreaded disease affected pig population of the state. To provide relief to the piggery farmers, all the affected pig farmers whose pigs were culled to prevent the spread of disease, were provided compensation of Rs 70 lakh under ASCAD Scheme and 91 pig farmers were compensated in the said scheme.
10. Under Rashtriya Gokul Mission (RGM), two Progeny Testing & one Pedigree Selection projects are ongoing in the state funded by Government of India & implemented by Punjab Livestock Development Board (PLDB) under the supervision of National Dairy Development Board (NDDB). Purpose of the projects is to procure high genetic merit bulls of different breeds/species for regular supply to the semen banks. The details of this are as follows:

a) **Progeny Testing- Murrah**

1. District: implemented in Patiala, Sangrur & Barnala
2. Total Ongoing Budget of Rs. 2850.01 lakh (2019-20 to 2025-26)
3. Breed: Murrah.
4. Target achieved till date: 383 Bulls procured against a target of 506 bulls to be achieved till 2025-26.

b) **Progeny Testing- Sahiwal**

1. District: Implemented in Fazilka & Shri Muktsar Sahib
2. Total Ongoing Budget of Rs. 1797.43 lakh (2019-20 to 2025-26)
3. Breed : Sahiwal Bulls
4. Target Achieved till date: 167 Bulls procured against a target of 329 bulls to be achieved till 2025-26.

c) **Pedigree Selection- Nili Ravi**

1. District : Amritsar, Tarn- Taran & Ferozepur
2. Total Ongoing Budget of Rs.755.43 lakh (2019-20 to 2025-26)
3. Breed: Nili-Ravi Bulls
4. Target Achieved till date: 18 Bulls procured against a target of 39 bulls to be achieved till 2025-26.

d) **Accelerated Breed Improvement Programme - Sexed Sorted(ABIP-SS):-**

The project will help in production of high genetic potential female calves. This step will help in solving the problem of stray animals in the long run and also decrease the expenses incurred by farmers on upbringing of male calves.

Initially the Department has purchased 80,000 doses of Frozen Sexed Semen and a new order of 50,000 doses was recently placed with a Government of India approved firm.

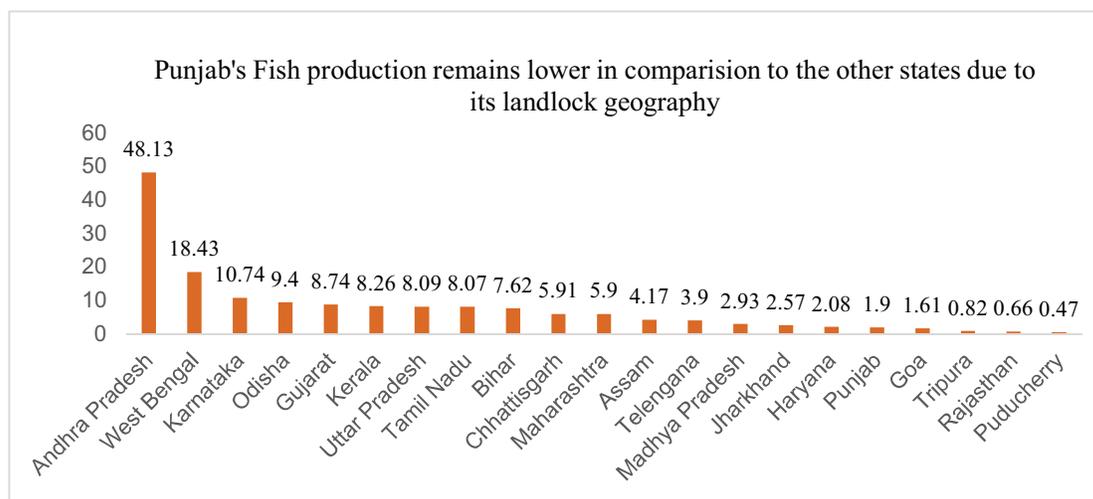
Fisheries

Punjab is a landlocked and agriculture dominant state. However, in the recent past, Fisheries sector has emerged as a sun rise sector in Punjab. In terms of fish production, although coastal states like Andhra Pradesh, West Bengal, Gujarat, etc. are ahead of Punjab; popularization of activities like shrimp farming, re-circulatory aquaculture system, bio-floc systems, fish feed mills, etc. in private sector are strengthening Fisheries Sector in the State. Contribution of the Fisheries sector to overall agriculture and allied activities GSA of Fisheries is 1.37% in the year 2023-24(A). This sector

grew at the rate of 3.25% in the year 2023-24(A), vis-à-vis an average annual growth rate of 6.55% between 2012-13 and 2022-23.

During the year 2022-23, 2038.65 lac fish seed has been produced in the State. 3233.35 acres new area has been brought under fish culture and 38798.08 acres old area has been maintained under fish culture. During the year 2022-23, total fish production of 1,84,646 tonnes has been achieved. 9168 aspirants have been given free 5-days trainings in Fish Farming, Further an amount of Rs.606.05 lac was provided to the fish farmers as bank loan, in an effort to promote self-employment in the sector.

Figure 21: Fish production in 2021-22 in Lakh Tonnes

Source: Handbook on Fisheries Statistics: 2022

Other initiatives

Promotion of Shrimp Farming

With the twin objective of utilization of salt affected land and enhancing income of farmers, special efforts are being made to bring saline affected water logged wasteland of south western district of Sri Muktsar Sahib, Ferozepur, Mansa, Fazilka, Bathinda and Faridkot under fish culture. Another very important activity of shrimp farming is popularizing at a very fast pace in these areas. Shrimp is a meat commodity which has a very high export value. Shrimp farming is helping farmers to earn handsome income of Rs.3.00 lac to Rs.4.00 lac per acre from land practically unfit for agriculture.

Starting from 1 acre area in 2016, shrimp farming has expanded to 1212 acres area in the year 2022-23. Shrimp production has increased to 2418 tonnes in comparison to 1500 tonnes last year. Increasing shrimp production will open gates for shrimp processing in the near future.

To encourage shrimp farming, during the year 2022-23, 45 beneficiaries have been provided a subsidy amounting to Rs. 251.82 lacs for bringing new area under shrimp culture.

Promotion of Fish Farming

Fish farming is very good auxiliary activity for farmers to switch on to diversification from agriculture. During the year 2022-23, to encourage fish farming, 22 beneficiaries have been provided subsidy amounting to Rs.65.37 lacs for bringing new area under fish culture.

Employment-generation avenues:

With a motive to generate employment and improve marketing facilities in fisheries sector, many projects have been covered under the provision of subsidy under Pradhan Mantri Matsya Sampada Yojna (PMMSY). During the year 2022-23, 45 beneficiaries have been granted total subsidy of Rs.26.31 lacs for the purchase of motorcycles, auto-rickshaws and insulated vehicle. Moreover, subsidy of Rs. 9.01 lacs is also granted for establishment of first Mini Fish Feed Mill in private sector of the State.

To increase the availability of quality fish seed in the state, a new Govt. Fish Seed Farm is being constructed at Village Killian Wali, block Khuiyan Sarvar, distt Fazilka.

Fisheries sector in Punjab is now inviting entrepreneurs, who can indulge in innovative high fish production technologies like Re-circulatory Aquaculture System (RAS) and Bio-floc culture system. RAS is an innovative high fish production technology in which high density fish production can be achieved by rearing fish in indoor tanks within controlled environment and reused water. Bio-floc culture system is another innovative technology in which microbes added within the tank/pond convert fish excreta into fish feed. It has dual benefits of a) maintenance of water quality and b) decrease of feed cost. These technologies not only help to achieve high fish production from limited area, but also help in increasing the farmer's profit. During the year 2022-23, these units are being promoted in the State.

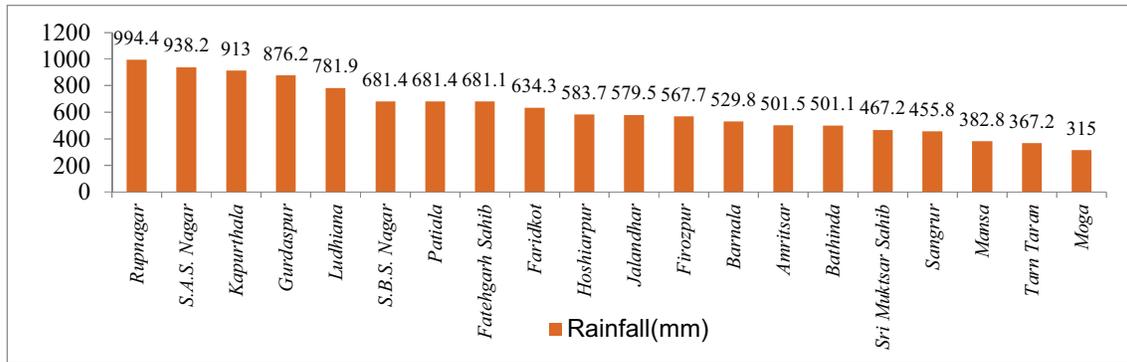
For sustainability of fisheries resources, river ranching program has been initiated in Punjab. Under this program, during the year 2022-23, 3.00 lac fish seed has been stocked in the river bodies. For the skill development of technical officers and farmers, Exposure visits have been organized. 3 Technical Officers and 2 Fish Farmers visited Directorate of Cold Water Fisheries Research, Bhimtal Uttarakhand from 5-9 December 2022 for training on Re-circulatory Aquaculture Sysyem. Also, 4 Technical Officers and 4 Fish Farmers visited ICAR- Central Institute of Brackish Water Aquaculture (CIBA), Chennai (12-16 December 2022) for training on Shrimp Culture and Disease Management. During the year 2022-23, 17 programs of Three- Day Training camps have been organized in all the districts of the state to mark the celebration of World Fisheries Day (on 21st November). In these camps, participants have been motivated to adopt fish farming by making them aware of latest technologies. To promote shrimp farming in the State. a one day State level seminar on shrimp has been organized on 17 Feburary 2023 at Demonstration Farm-cum-Traning Center, village Ena Khera, Block Malout, District Shri Mukatsar Sahib, in which more than 400 shrimp farmers as well as shrimp farming aspirats participated. Apart from this, 2 one-day training camps on operation of Re-circulatory Aquaculture System and 4 one-day training camps on shrimp have been organized in the State.

2.6 Factors influencing agricultural performance

Rainfall

Although Punjab has adequate irrigation facilities and limited dependence on rainfall for its irrigation needs yet rainfall can play a significant role in terms of variation in agricultural output due to the damage to crops caused by excessive rain or floods. During 2022, the state received 629.8 mm of average rainfall. The rainfall in various districts varied from 315 mm in Moga to 994.4 mm in Rupnagar. **Figure 22** highlights the average actual rainfall by districts of Punjab for the year 2022.

Figure 22: District-wise average annual rainfall 2022 (mm)

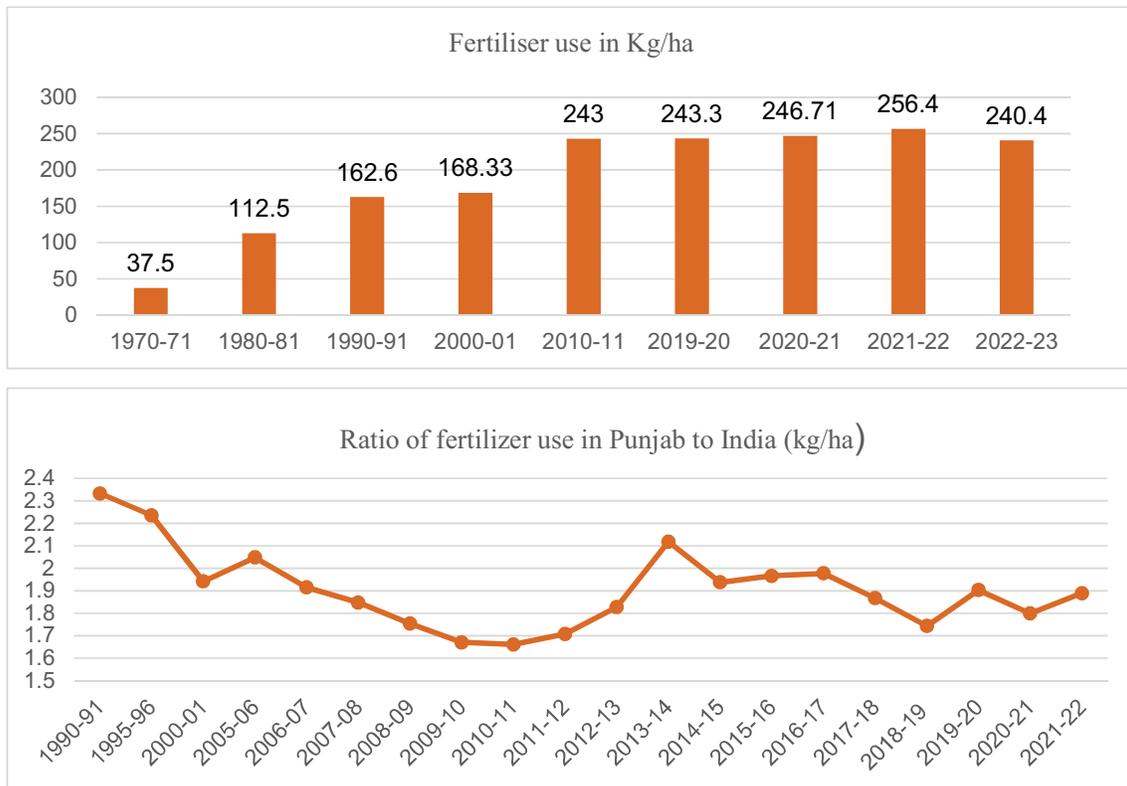
Source: India Meteorological Department, Government Of India.

Inputs

Fertilizers

It is observed by few experts that over use of fertilizer is a serious cause of concern in Punjab. In the post Green Revolution period fertilizer consumption increased significantly in the State from 37.5 kg per ha in 1970-71 to 162.6 kg per ha in 1990-91 and 243 kg per ha in 2010-11. In 2022-23 it was 240.4kg per ha. In 1990-91, per ha use of fertilizer in Punjab was more than twice the average used in India. In 2010-11, this ratio stood at 1.67, as the all India average use of fertilizer per ha also increased.

Figure 23: Fertilizers use pattern in Punjab.

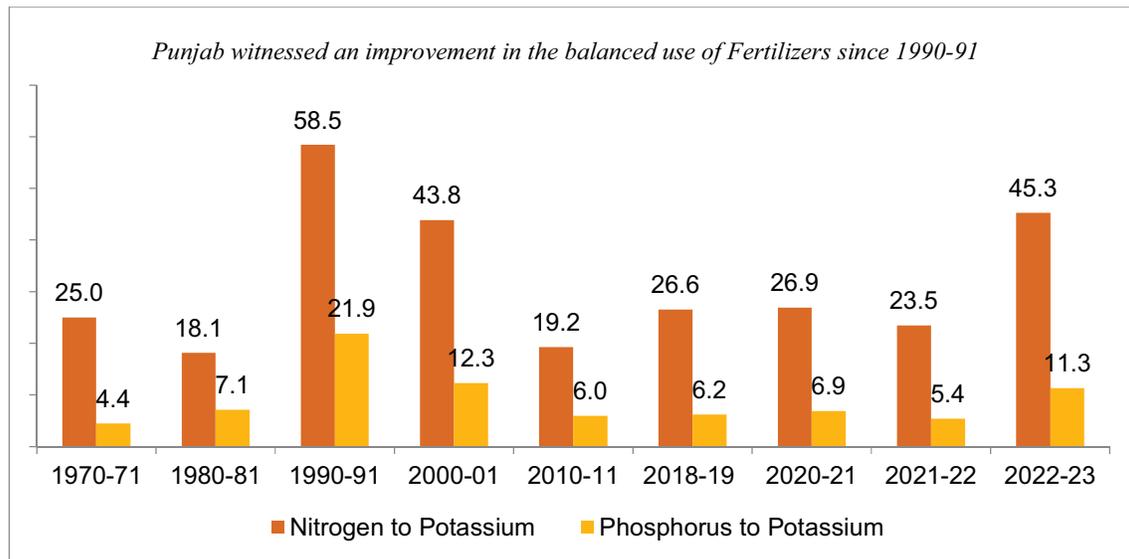

Source: Director of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Between 2011-12 and 2013-14, it again started rising as average use at all India level dropped, forming the U-shaped curve seen in (Figure 23). In 2021-22, the latest year for which data is available for both the state and the country, the ratio was 1.89 approximately.

A related concern is the imbalanced use of fertilizers. The ideal ratio for use of Nitrogen, Phosphorus and Potassium (NPK) is 4:2:1. However, a regime of urea subsidy to bolster the green revolution led to a situation of overuse of nitrogen fertilizer. At the all India level, the ratio of use was 7.7:3.1:1 in 2021-22. In Punjab, the usage was in the ratio of 23.5:5.4:1 during the same period. However, there is a significant improvement over 1990-91, when the ratio stood at 58.5:21.9:1. (Figure 24).

Figure 24: Nitrogen to Potassium use and Phosphorus to Potassium use in Punjab.

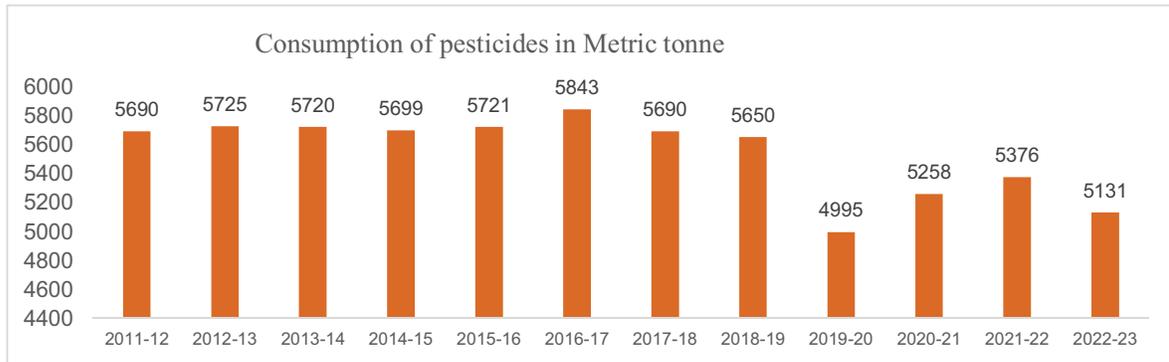

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab and Agricultural Statistics at a Glance, 2022

Pesticides

Pesticide use has similarly moderated (Figure 25). Usage of pesticides peaked in 2000-01 reaching 6970 metric tonnes. Since 2011-12, it has hovered around an average of 5542 metric tonnes. This was affected by high usage in 2016-17 (5843 MT), possibly in response to the pest attack in the previous year. In 2022-23, pesticide use decreased by 4.55% over the previous year.

Figure 25: Pesticide use in Punjab, in metric tonnes

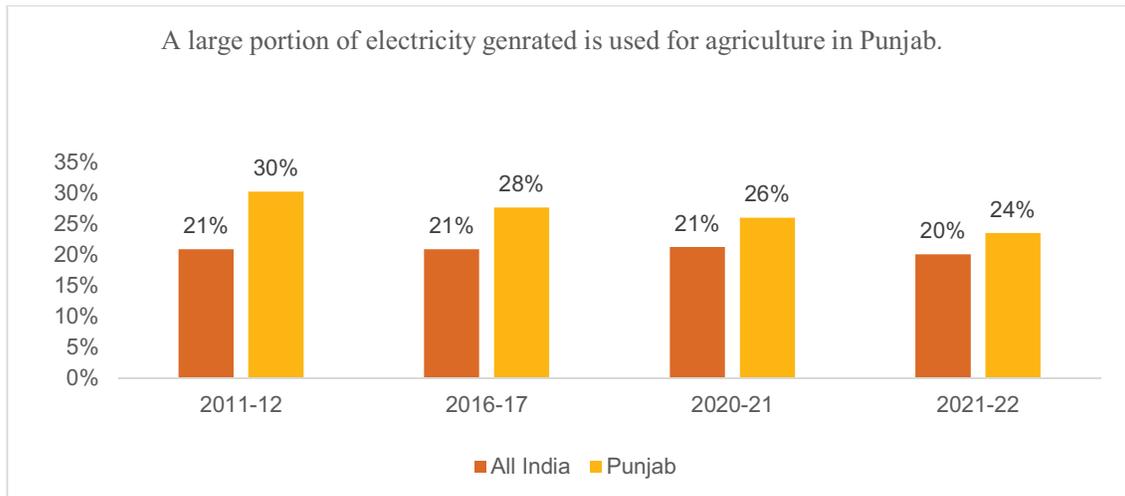

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Power

Punjab provides free electricity to its farmers. In 2021-22, electricity consumed by the agricultural sector in Punjab has decreased by 3.97% over the previous year to reach 12572.46 GWh. This was 24% of total electricity sold in the state, higher than the corresponding 20% registered at the all India level. Even this reflects a decrease in the same ratio over the years. In 2011-12, a little more than 30% of total electricity sold was used for agricultural purposes, though in absolute terms, the electricity consumed by the agriculture sector was lower.

Figure 26: Percentage share of total electricity sold going for agricultural purposes

Source: Agricultural Statistics at a Glance, various years

Easy access to power may have incentivized farmers to over-exploit ground water resources. To address this important issue, the Punjab government has launched the *Paani Bachao Paise Kamao* scheme. It is a pilot Direct Benefit Transfer scheme being implemented in six agriculture feeder areas. The participant farmer gets a fixed allocation of electricity consumption. If the farmer consumes less than the fixed allocation, he/she receives a benefit of Rs. 4 per KWh of electricity not consumed. Moreover, electricity under the programme is available during daytime hours, unlike regular electricity received by farmers which is rostered, and hence unpredictable in supply. It causes farmers to leave their pump sets on auto-starters, that switch the pump set on or off based on electricity supply. Hence, if electricity is available at night when the farmer is not overseeing the irrigation, it

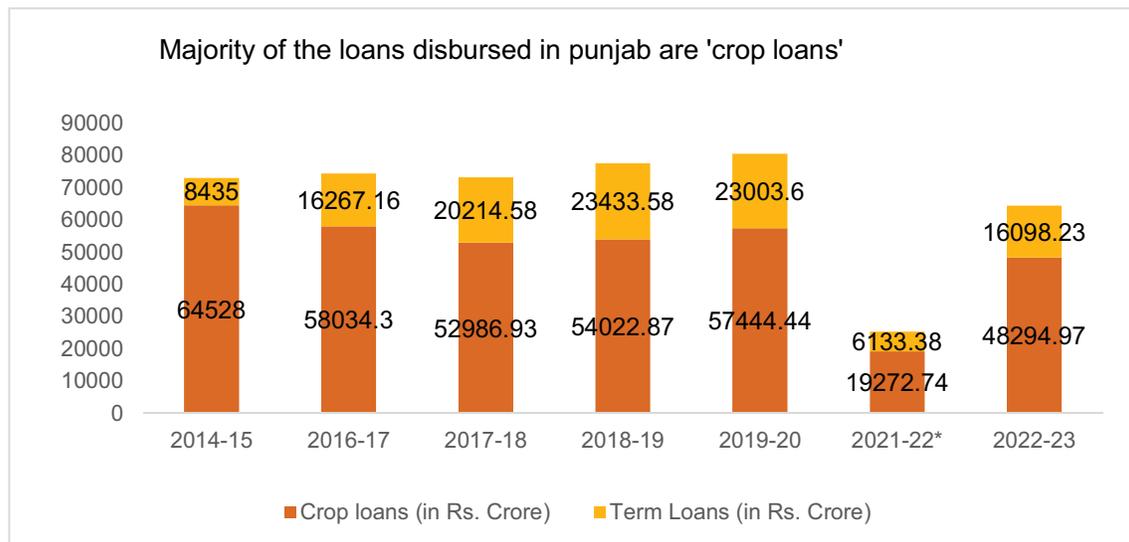
may cause wastage, if more water than required, is extracted. By ensuring daytime supply of electricity, the scheme aims to control wastage of water on this front (Gill, 2019)⁵.

Farmers depend on steady electricity supply to water the crops. They have pumps, which draw water and spread it on the fields. Due to shortage of power supply, many have to suffer from losses. The state government of Punjab has come up with a unique scheme that will enable farmers to save water and earn money for every unit for electricity which they save. It will in turn cut down power shortage in the state. The Pani Bachao Paise Kamao Scheme is targeted towards proper utilization and conservation of water and electricity.

Credit

According to the Situation of Agricultural Households in India (NSSO, 2012-13), 53.2% of agricultural households in Punjab have a loan, slightly higher than the all India estimate of 51.9%. However, loans disbursed show a dip in 2017-18 and 2018-19. Another feature is that the majority of the loans are 'crop loans', i.e., working capital loans to finance one season of cultivation. In contrast, term loans were 24.99% of the total loan disbursed in 2022-23, raising concerns about the capacity of farmers to undertake long term investment on their farms.

Figure 27: Agricultural loans disbursed during the year

Source: Agriculture Statistics at a Glance, various years/ * Data as on September 2021

Irrigation

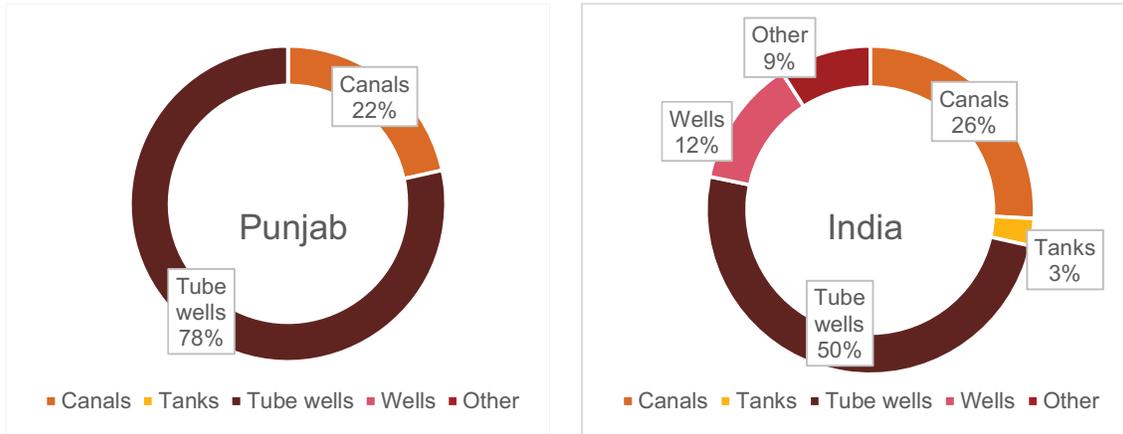
Punjab has a well developed irrigation network with almost whole of the cropped area under irrigation as compared to the all India level, where less than half the cropped area was under irrigation (Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare, 2021)⁶. In this context an interesting aspect is the source of irrigation. While at the all India level, sources of irrigation are diversified, in Punjab, most of the area under irrigation is under tubewells (**Figure 28**). This has implications for the availability of groundwater in the state.

⁵ Gill, B. (2019). Saving Punjab's groundwater, one agricultural pump at a time. Available at <https://www.teriin.org/article/saving-punjabs-groundwater-one-agricultural-pump-time>

⁶ Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare (2022).

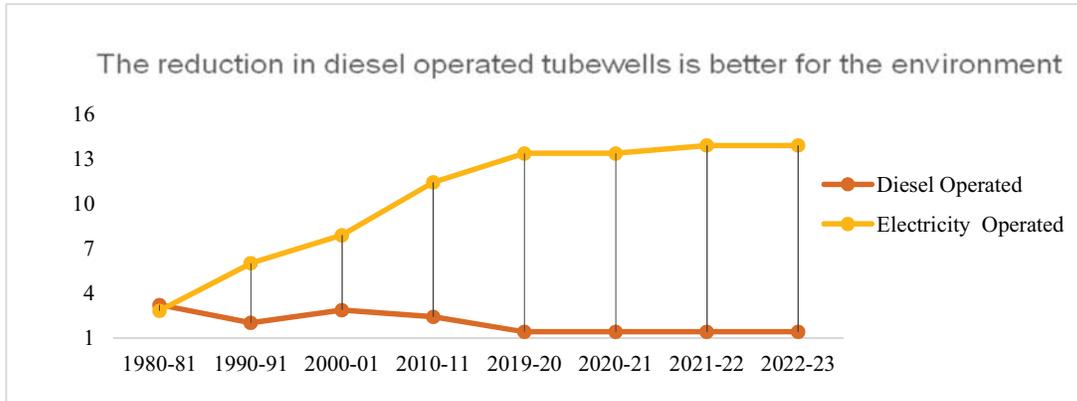
The area irrigated by tubewells has been increasing (Figure 29) over period . The number of tubewells in the State has increased from 10.73 lac in 2000-01 to 15.29 lac in 2022-23, on account of tubewells operated on electricity increasing from 7.88 lac to 13.89 lac during the same time period. While the reduction in diesel operated tubewells is better for the environment, excessive extraction groundwater may not be compatible with sustainable agriculture.

Figure 28: Sources of irrigation, India and Punjab, 2021-22

Source: Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare.

Figure 29: Number of tube wells (in lac)

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

According to Punjab Guidelines for Groundwater Extraction And Conservation, 2020 (Punjab Water Regulation and Development Authority), the stage of groundwater extraction in Punjab varies from 24% in Dhar Kalan block, Pathankot to 368% in Patran Block, Patiala. In the overexploited category, out of a total of 109 blocks, 65 fall in the range of 103% to 199% whereas 44 fall in the range of 200% to 368%. The 44 blocks in Punjab that have a stage of groundwater extraction exceeding 200% have been designated as "ORANGE" because of the higher extent of over-exploitation. These blocks would need most immediate and urgent attention for management and conservation of groundwater in a fast track mode.

65 blocks in Punjab which are having stage of groundwater extraction between 100 and 199% have been designated as "YELLOW" due to over-exploitation of groundwater and need appropriate management and water conservation measures on an urgent basis. Blocks that have groundwater extraction levels below 100% (three categories, Critical, Semi-critical and Safe, clubbed together) have been designated as "GREEN" (29 in Punjab) and need appropriate water management measures so that groundwater conditions remain sustainable in the long run.

One solution is to promote the micro-irrigation system, comprising sprinkler and drip irrigation that enable precision farming by making water available in a targeted manner. Besides being water-saving, it aids soil health management. According to the Report on Input Management for Resource Use Efficiency by the Ministry of Agriculture & Farmers' Welfare, Government of India, Punjab has a low penetration of Micro Irrigation systems. Approximately, 48,281 hectares of Punjab's area is covered under micro-irrigation, as of March, 2018. This is less than 0.5% of the total area under micro-irrigation in the country.

The Pradhan Mantri Krishi Sinchai Yojana was initiated to improve on-farm water use efficiency by enhancing adoption of precision irrigation and other water saving technologies. The scheme includes four components viz. i) "Har Khet ko Pani" which involves repair, restoration and renovation of water bodies, ii) "Per Drop More Crop" which includes introduction of water saving technologies, iii) "Watershed" that includes effective management of runoff water and improved soil and moisture conservation and iv) "MGNREGA" which includes repair and renovation of village ponds and construction of rainwater harvesting facilities. According to the State Irrigation Plan of Punjab, the expected decrease in water withdrawal/increase in groundwater recharge in all districts of Punjab under different components is 14974.37 MCM (Million Cubic Meter) per year. The maximum decrease in water withdrawal/increase in groundwater recharge of 11949.052 MCM is expected under component of 'Per Drop More Crop' followed by 'Har Khet Ko Pani' (2324.814 MCM), 'Watershed' (527.774 MCM) and 'MGNREGA' (172.728 MCM)⁷.

Farm Mechanization

Compared to other states, Punjab exhibits a higher degree of mechanization in key agricultural activities. Mechanization has significantly enhanced crop productivity and farmer efficiency by achieving greater output with reduced reliance on labor, thereby increasing cropping intensity and saving both time and costs for farmers. Mechanization helps in promotion of crop diversification and adoption of allied activities.

While all major farming operations for wheat and paddy are already mechanized in the state, ongoing efforts are directed towards mechanizing operations for other agricultural and horticultural crops.

Promotion of agricultural mechanization for management of crop residue

The adverse impacts of burning crop residue in the northern part of the country are widely recognized. The state has been actively addressing the issue of paddy stubble burning, particularly prevalent from September to November. Financial support exceeding Rs 1150 crores has been allocated to individual farmers, farmer groups, co-operative societies, and Panchayats from 2018-19 to 2022-23 for the procurement of machinery for crop residue management.

⁷State Irrigation Plan, PMKSY 2017

A total of over 1,17,000 crop residue management machines have been distributed in the state under crop residue management scheme. Additionally, approximately 20,000 Custom Hiring Centers have been established to mitigate the financial challenges faced by small and marginal farmers in procuring advanced agricultural machinery. The physical and financial achievement of machines made available for crop residue management during 2022-23 is shown in Table:16

Table 16: Physical and Financial Progress of Agricultural Machinery and Implements in Punjab (2022-23) .

	Physical (in Numbers)	Financial (in Rupees)
Happy Seeder	124	1,26,51,680
Super Seeder	17841	192,21,03,511
Paddy Straw Chopper	1759	24,39,04,925
Mulcher	521	4,65,02,665
RMB Plough	541	5,42,26,170
Zero till Drill	4802	14,23,46,780
Super SMS	170	92,64,720
Shrub Master/Rotary Slasher	588	1,49,13,570
Baler	482	29,08,80,900
StrawRake	386	5,79,00,600
Crop Reaper	15	11,30,800
Smart Seeder	10	8,24,100
Reaper cum Binder	11	29,75,000
Total	27250	279,96,25,421

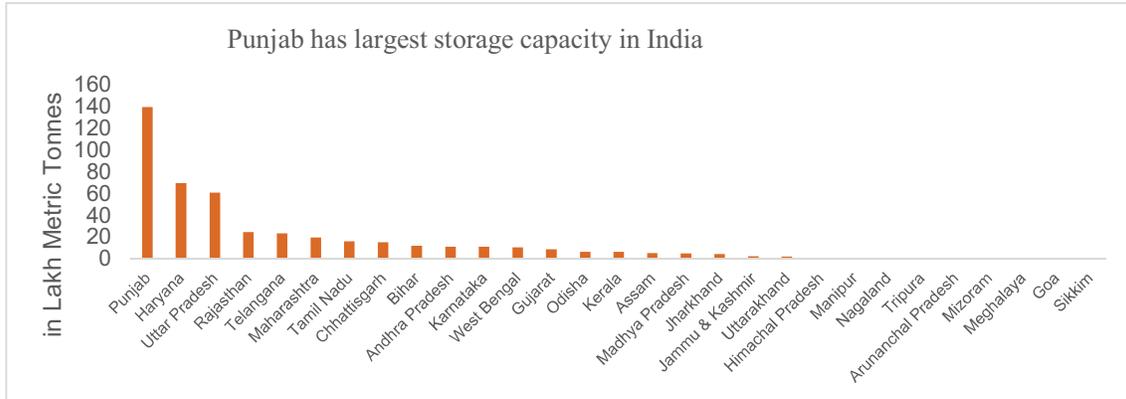
Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

The state has implemented a comprehensive strategy that encompasses various aspects of paddy stubble management. Efforts include establishing a robust paddy supply chain and promoting industries within the state that utilize paddy stubble. Notably, due to these concerted efforts, the number of reported fire incidents has consistently declined. The reported fire incidents during kharif seasons in 2021, 2022, and 2023 were 71,159, 49,922, and 36,663, respectively.

2.7 Institutions and infrastructure

Storage

Figure 30: State wise storage capacity in India

Source: Agricultural Statistics at a Glance, 2022

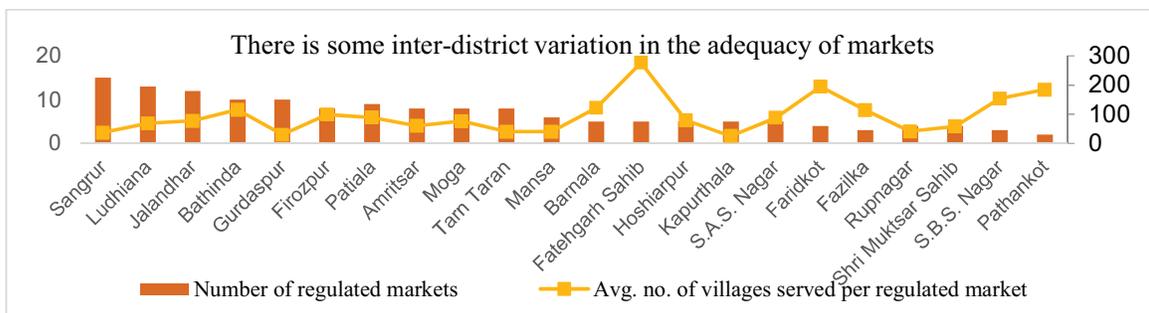
Punjab has the highest storage capacity in India. As of March 2023, the storage capacity with Food Corporation of India (FCI), Central Warehouse Corporation (CWC) and Department of Food and Civil Supplies in Punjab was 206.56 lac metric tonnes. The cold storage capacity in the state as of November 2022 was 24.51 lac metric tonnes with a total of 726 cold storage projects. This was 6.41% of the country’s cold storage capacity.

Market Access

Punjab has well connected and adequate marketing infrastructure. As of 2023, there were 156 Principal agricultural markets in Punjab, out of which, 152 were regulated markets. 283 were submarket yards. This amounts to a catchment area of 80 sq. km for every market.

There is some inter-district variation in the adequacy of markets. For instance, Sangrur has 11 markets, each serving 38 villages per regulated market. On the other hand, in Hoshiarpur, 277 villages are served per regulated market, with 5 regulated markets available. On average, 80 villages in Punjab are served by one regulated principal market.

Figure 31: District-wise number of regulated markets and average number of villages served per market in Punjab, 2022-23

Source: Punjab Mandi Board

Procurement

Punjab has a well-functioning procurement system also. The percentage of the produced wheat crop procured was 62.17% in the year 2022-23 while, that of the paddy crop was 89.1% in Punjab. In year 2021-22 Punjab produced 9.95% and 13.79% of the total rice and wheat production of India, the respective share of contributions of the rice and wheat crops from Punjab to the Central Pool was approximately 21.45% and 51.32% in 2022-23. As per Food Grain Bulletin released in January 2024 by Department of Food and Public Distribution, contribution to central pool was 31.22% of rice and 46.24% of wheat.

Box 5: Electronic National Agricultural Market in Punjab

The electronic National Agricultural Market (eNAM) is a national agricultural products market platform to create a network of physical mandis which can be accessed online by buyers, farmers and commission agents. It involves the registration of the produce with the platform by the seller/ farmer which calls forth a price quote from the buyer interested to purchase it. Once the trade match takes place, and the produce is quality checked, an online payment is made to the seller, and the produce delivered to the buyer. The market also provides access to a larger national market for commission agents to make secondary trades.

e NAM has several advantages including –

- **Transparency:** As the prices are visible online, it is impossible for commission agents and traders to distort the market or manipulate the prices.
- **Direct link between farmer and buyer:** Since farmers can be directly on the platform, it empowers them to bypass commission agents, otherwise an integral part of the physical markets.
- **Access to larger markets:** Prior to the portal, farmers were forced to sell their produce, especially non-MSP harvests, in their local markets. e-NAM would be able to bypass by allowing farmers of one mandi to trade with buyers of another, thus providing access to a larger market.

According to the e-NAM website, 79 mandis in Punjab are already linked to the portal. Punjab has permitted sale of seven commodities on the platform. These include basmati, maize, potato, kinnow, cotton, peas (green) and moong. As on 31st December 2023, 2953 traders, 8994 commission agents and 2,17,541 farmers of Punjab were registered under e-NAM.

Sources:

<https://enam.gov.in/web/state-unified-license/no-of-unified-licenses>

<https://enam.gov.in/web/dashboard/stakeholder-data>

Table 17: Production and Procurement of Principal crops of Punjab (in 000 tonnes)

Year	Paddy			Wheat		
	Production	Procurement	% of production procured	Production	Procurement	% of production procured
1980-81	4850	4432	91.4%	7677	4270	55.6%
1990-91	9710	7882	81.2%	12159	7109	58.5%
2000-01	13735	11057	80.5%	15551	9698	62.4%
2010-11	16148	13136	81.3%	16472	10278	62.4%
2019-20	18917	16381	86.6%	17619	12686	72.0%
2020-21	20884	20396	97.5%	17185	12769	74.3%
2021-22	20370	18833	92.5%	14871	13227	88.9%
2022-23	20524	18283	89.1%	16567	10275	62.17%

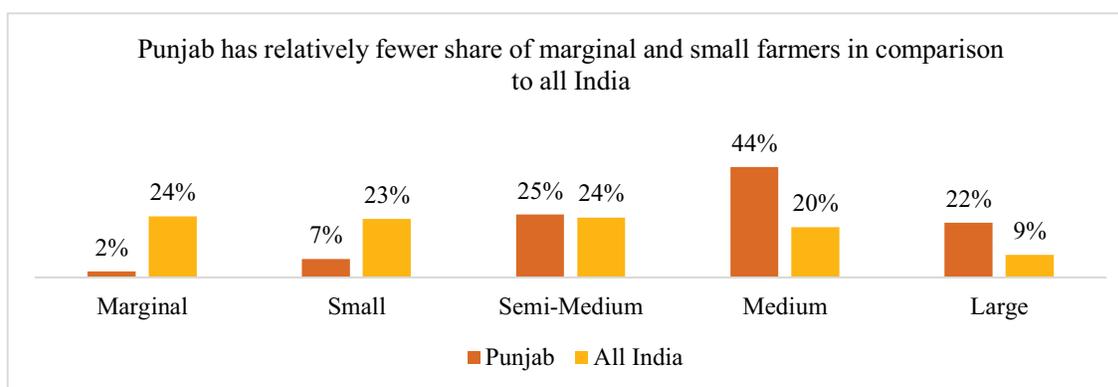
Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab and Department of Food and Civil Supplies, Punjab

2.8 Agricultural Land holdings profile

Land

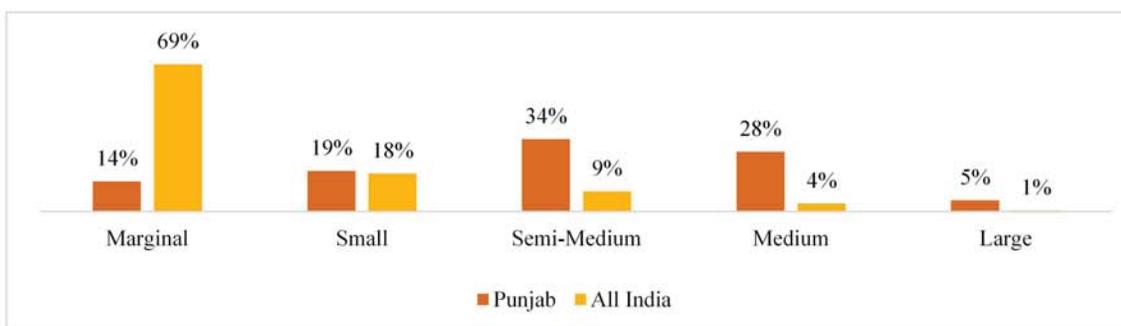
Punjab has a relatively smaller share of marginal and small farmers in comparison to all India averages (**Figure 32** and **Figure 33**). While 69% of land holdings are marginal (less than 1 ha) at the all India level, for Punjab it is merely 14%. Large farms (greater than 10 ha) comprise 5% of Punjab's land holdings, compared to 1% at the all India level.

Figure 32: Share of area of operational holdings, by size of land

Source: Agricultural Census, 2015-16

Figure 33: Share of number of operational holdings, by size of land

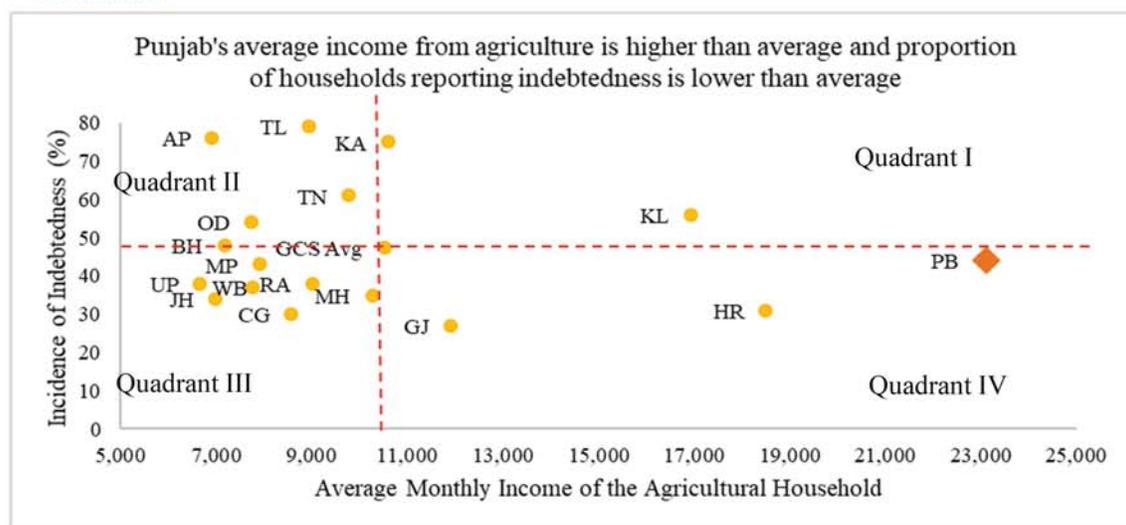
Source: Agricultural Census, 2015-16

Income and Indebtedness

Agricultural households in Punjab enjoy high incomes and relatively low indebtedness. The NABARD All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) noted a marked variation among states with respect to the average monthly household income of agricultural households (NABARD, 2018)⁸. The agricultural households in Punjab had the highest average monthly income (Rs.23,133), followed by Haryana (Rs. 18,496) and Kerala (Rs. 16,927) reported maximum income levels in 2016-17. This is indicative of the fact that this sector is making a sizeable contribution to the State’s economy.

Figure 34 plots the incidence of indebtedness in states against the average income of the agricultural households in the State. It shows that Punjab, Haryana and Gujarat are the only three states in Quadrant IV (i.e, those states whose average income from agriculture is greater than the average for

Figure 34: Average Agricultural Income and Incidence of Indebtedness among Agricultural Households

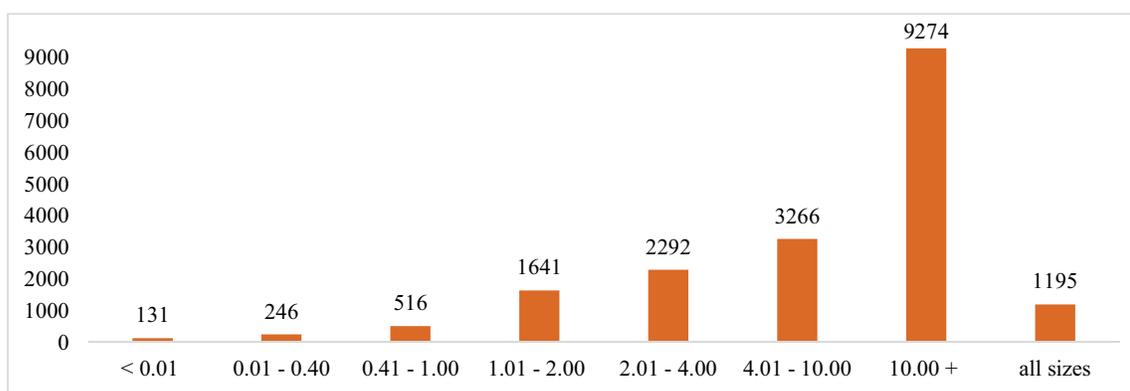
Source: NABARD All India Financial Inclusion Survey, 2016-17

⁸ NABARD (2018). All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

General Category States and the proportion of households reporting indebtedness in the past year is below the average for General Category States).

However, it seems that indebtedness is higher among the marginal farmers. According to the Situation Assessment Survey 2013, 46.2% of the households belonging to “up to 1 hectare of land” possession category were indebted, in comparison to the 2.4% indebted households of the households possessing greater than 10 hectares of land. The average outstanding loan amount not surprisingly increased with increasing holding size. The average amount of loan outstanding for a household possessing less than 0.01 hectares of land was the least at Rs. 13,100, followed by Rs. 24,600 for 0.01-0.40 hectares and Rs. 51,600 for 0.41-1 hectares. Whereas the largest average loan amount outstanding was 9,27,400 of households possessing greater than 10 hectares of land (Figure 35)⁹. It is expected that large farmers would have greater repayment capacity commensurated with size of loan outstanding.

Figure 35: Land size-wise Average Amount of Outstanding Loan (Rs 00) per agricultural household in Punjab

Source: Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India, MoSPI

2.9 Rural development

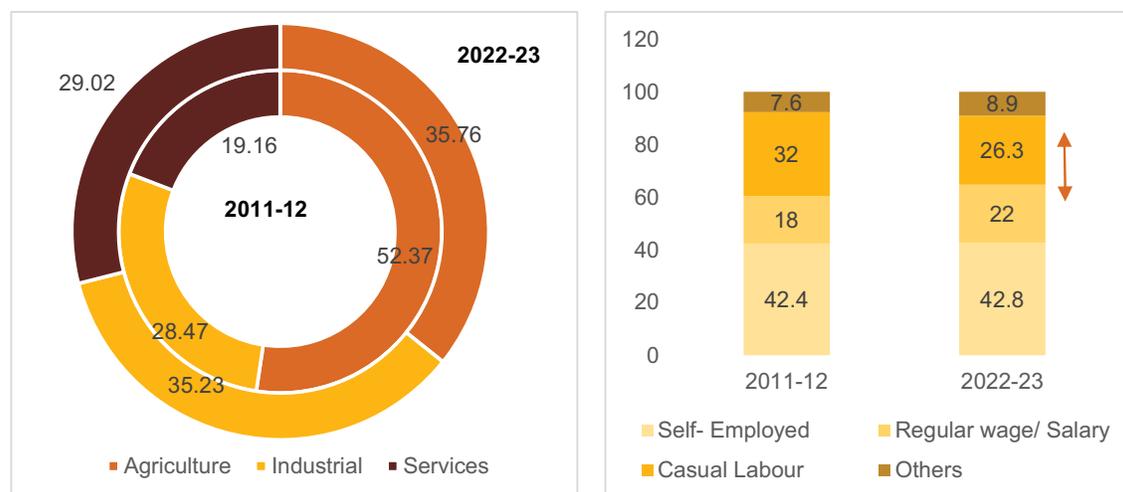
According to the 2011 census, 62.52% of the total population of Punjab resided in rural areas, vis a vis 69% at the all India level. According to the NSS report on Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India, 51.1% of the rural households of Punjab were agricultural households. Hence, rural development and agricultural prosperity are closely linked.

⁹ (n.d.). Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India. National Sample Survey Office, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

Employment

The share of agriculture in rural employment has declined from 52.37 % in 2011-12¹⁰ to 35.76% in 2022-23.¹¹ There has been a corresponding increase in the share of services sector in rural employment from 19.16 % in 2011-12 to 29.02% in 2022-23. Further, the proportion of casual labour in rural employment also witnessed a decline from 32% in 2011-12 to 26.3% in 2022-23.

Figure 36: Sector-wise share in employment in Punjab (in %) and share of employment type of rural households (%)

Source: Periodic Labour Force Survey, 2022-23, Employment and Unemployment Situation in India, 2011-12

Note: The data extracted from PLFS and Employment and Unemployment Situation report may not be strictly comparable

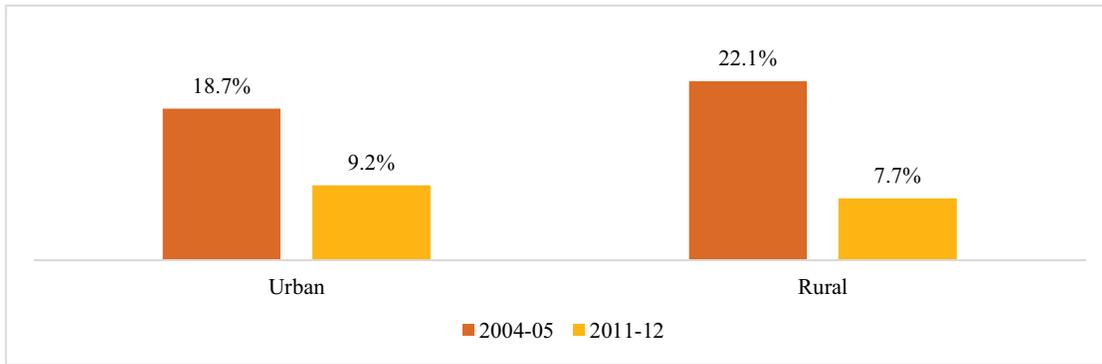
Rural Poverty

Punjab has managed to significantly reduce the proportion of its overall population below poverty line and rural population decreased from 22.1% in 2004-05 to 7.7% in 2011-12. The percentage of rural population living below poverty line in Punjab was 7.7% in comparison to the 25.70% of rural population living below poverty line at an all India level. Punjab's rural poverty has witnessed a 14.4 percentage points decline over the period between 2004-05 and 2011-12. The headcount ratio in urban areas was lower than that of rural areas in 2004-05. However, in 2011-12 the headcount ratio in urban areas was higher than that of rural areas.

¹⁰ NSSO (2014). Employment and Unemployment Situation in India. NSS 68th round. July 2011-June 2012. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/nss_report_554_31jan14.pdf

¹¹ NSSO (2022-23). Periodic Labour Force Survey.

Figure 37: Headcount ratio in rural areas vis-a-vis urban areas, Punjab

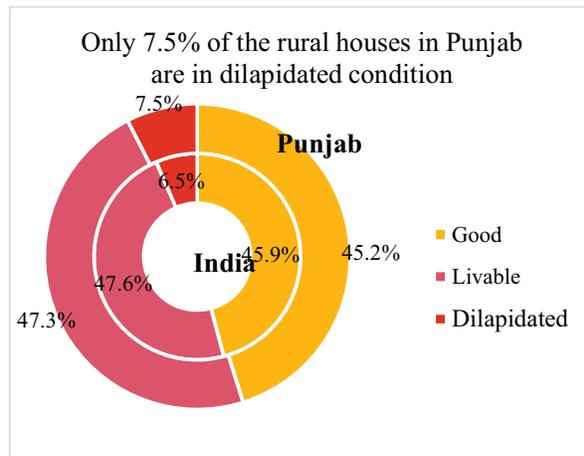
Source: Niti Aayog, erstwhile Planning Commission of India

Rural Housing

Decent housing conditions are a basic requirement for ensuring development and growth of the rural sector. Census 2011 highlights that 45.2% of rural houses in Punjab can be classified as ‘good’, against a national average of 45.9% (Figure 38). The proportion of rural households living in ‘dilapidated’ conditions on the other hand is 7.5% in comparison to the national average of 6.5%.

By the time of the NFHS-5 (2019-21), 71.4% of total rural households lived in pucca houses, while 24.4% lived in semi-pucca houses and only 1.4% of the total rural households lived in kachha houses.¹² While the data of 2.8% rural households was missing.

Figure 38: Condition of rural households in Punjab and India

Source: Census of India, 2011

Access to basic services

Although Punjab has better drinking water facilities from many other States yet there is scope of lot of improvement. 7 districts in Punjab report 100 % of the total inhabited villages to be deficient in drinking water.¹³ Out of the 7 districts reporting 100% of its villages as water scarce, 6 districts belong to only Malwa belt of Punjab. The factors responsible for this acute problem of water scarcity include exploitation of the available groundwater for irrigation purposes and the presence of toxic heavy metals, Selenium, Arsenic, Uranium and pesticides being reported in the groundwater. (Towards Managing Rural Water Quality in the State of Punjab)¹⁴

According to the NSSO’s 76th round on Drinking Water, Sanitation, Hygiene and Housing Condition in India, 93.4% of the rural households in Punjab have access to a latrine in comparison to the

¹² (2019-21). Nation Family Health Survey (NFHS-5). International Institute for Population Sciences (IIPS).

¹³ Statistical Abstract of Punjab

¹⁴(n.d.). Towards Managing Rural Drinking Water Quality in the State of Punjab. World Bank. Retrieved from http://www.pbdwss.gov.in/dwss/circulars/WQ_strategy_mitigation.pdf

national average of 71.3%.¹⁵ NFHS-5 (2019-21) also states that 98.5% of the rural households have access to improved drinking water facility and 99.5% of them have access to electricity in Punjab.

Connectivity

All the inhabited villages in Punjab have been linked with pucca roads. Punjab has an extensive road network. At the end of December, 2023, Punjab held a network of national highways of length 4239 kms, In 2019 state highways of length 1,133 kms and roads of length 1,47,862 kms. A well-developed network for Indian railways of length 2,265 kms also exists in Punjab. The state accounts for approximately 3.3% of the total railway network in India.¹⁶ An average, the population of 7954 people was served by one post office in Punjab in the year 2022-23.

¹⁵(2019). Drinking Water, Sanitation, Hygiene and Housing Condition in India. Ministry of Statistics and Programme Implementation. Retrieved from http://www.mospi.gov.in/sites/default/files/publication_reports/Report_584_final_0.pdf

¹⁶RBI Handbook of Statistics on Indian States

Chapter 3 Industrial Development

The industry sector has been at the fore-front of global economic growth and increased worker productivity ever since the beginning of the industrial revolution in the 16th century. Industry is the prominent sector which propels the performance of Primary and Tertiary sectors.

The State accords highest priority to enhance the ease of doing business in the State. Improving the business environment is key to spur growth and generate employment. The State has set up 'Invest Punjab', a unified regulator vested with the powers to grant regulatory clearances across 23 departments. Building on the success of Invest Punjab, to strengthen facilitation support to the industry at the district level, the State would set up a similar mechanism at the District level to provide one stop clearance for all regulatory services and one stop disbursement of all fiscal incentives apart from providing host of other services to MSME units and other industrial units as may be notified by the State.

The industrial sector plays a crucial role in driving the economy of Punjab. It contributes significantly to the state's GDP and provides employment opportunities to a large number of people. In the past few years, the government of Punjab has taken several initiatives to elevate industrial growth and attract investment in the State.

In the year 2023-24(A), industrial GSVA growth in Punjab is in line with industrial sector growth at all India level. Over the eleven year period between 2013-14 and 2023-24, industrial sector at all India level registered an average growth in GVA of 5.5% while Punjab registered a growth of 5.6% in GSVA. In 2023-24(A) however, the industrial GSVA in the State grew at 7.9% with national growth of 7.9%.

3.1 Introduction

Industrialization implies the creation and growth of factories, mills, power plants and so on. It refers to the development of manufacturing and other related activities. Without rapid industrialization economic development is almost impossible. The government has made persistent efforts for rapid industrialization of the state thereby generates more employment, opportunities, alleviates poverty and removes economic disparities.

Industrial Infrastructure is one of the key mainstays in the long term development of the Industry. The Government aims to develop robust infrastructure including core and supporting infrastructure which shall provide long term benefits to the industry and set the State on the path of planned industrial growth. It is also the endeavour of the Government to simplify laws and rules for infrastructure development, management and maintenance through a single Industrial Infrastructure Development Agency in the State.

The industrial sector constitutes about a fourth of the overall GSVA and one third of the employment in Punjab. Manufacturing contributes the largest share of industrial sector in Punjab – accounting for more than half the industrial sector GSVA. Construction follows next, contributing more than a quarter of the industrial GSVA.

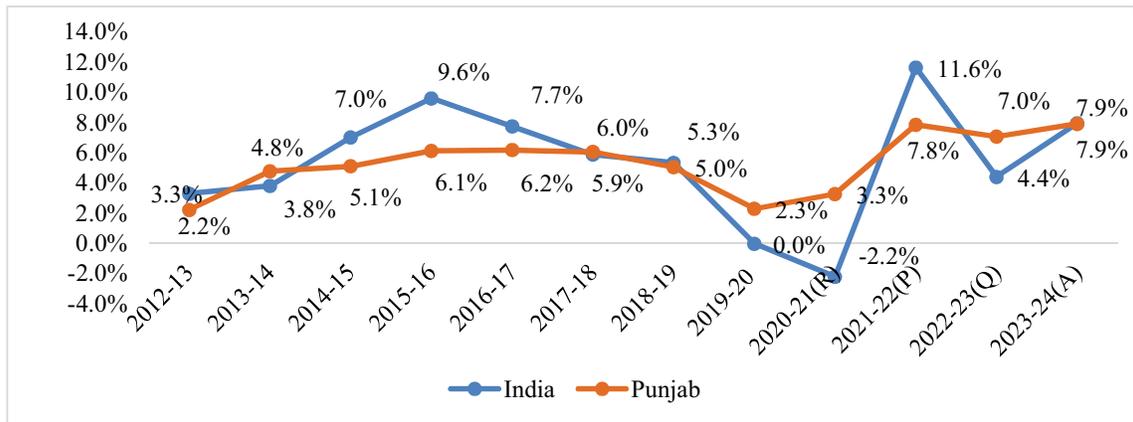
The Industry holds a prominent position in the Punjab economy contributes about 27% of total gross state value added in 2023-24(A). The sector's relevance can be identified through various direct and indirect linkages with other sectors, contributing to economic growth and employment. First, it ensure

that domestic production can accommodate domestic demand and reduces the reliance on imports, thereby assisting in the improvement of trade. Second, industrial growth has multiplier effects, which translates into employment growth.

3.2 Performance

In the year 2023-24(A), industrial GSVA growth in Punjab is in line with industrial sector growth at all India level (Figure 39). Over the eleven year period between 2013-14 and 2023-24, industrial sector at all India level registered an average growth in GVA of 5.5% while Punjab registered a growth of 5.6% in GSVA. In 2023-24(A) however, the industrial GSVA in the State grew at 7.9% with national growth of 7.9%.

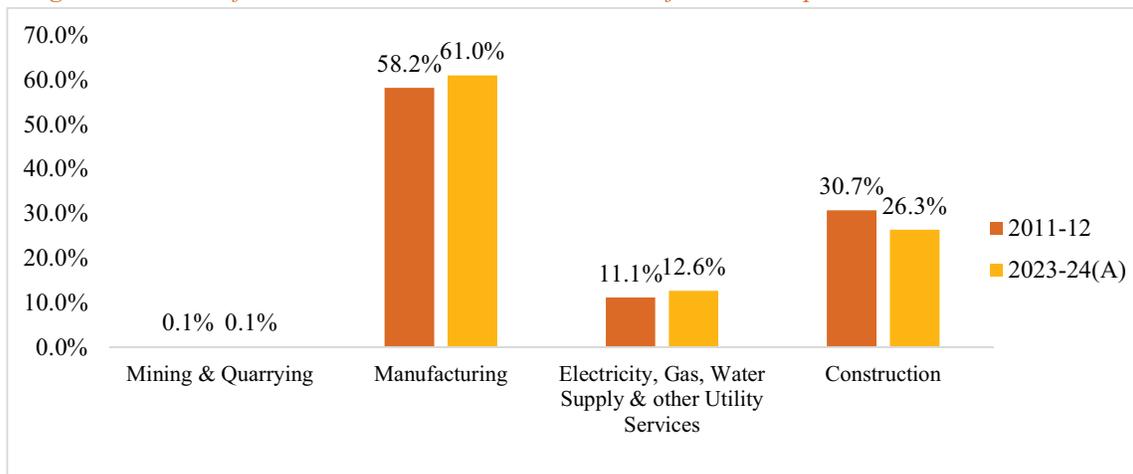
Figure 39: Growth of industrial GVA/GSVA at constant prices, India and Punjab

Source: MoSPI and Directorate of Statistics, Punjab

Due to its large share in the industrial sector GSVA, manufacturing closely determines the growth tendency of the entire sector. Manufacturing accounts for more than half of the industrial sector GSVA (Figure 40). Construction follows next, contributing more than a quarter of the industrial GSVA. Between 2011-12 and 2023-24(A), there has been a reduction in the share of the construction but there is an increase in the share of manufacturing, electricity, gas, water supply and other utilities.

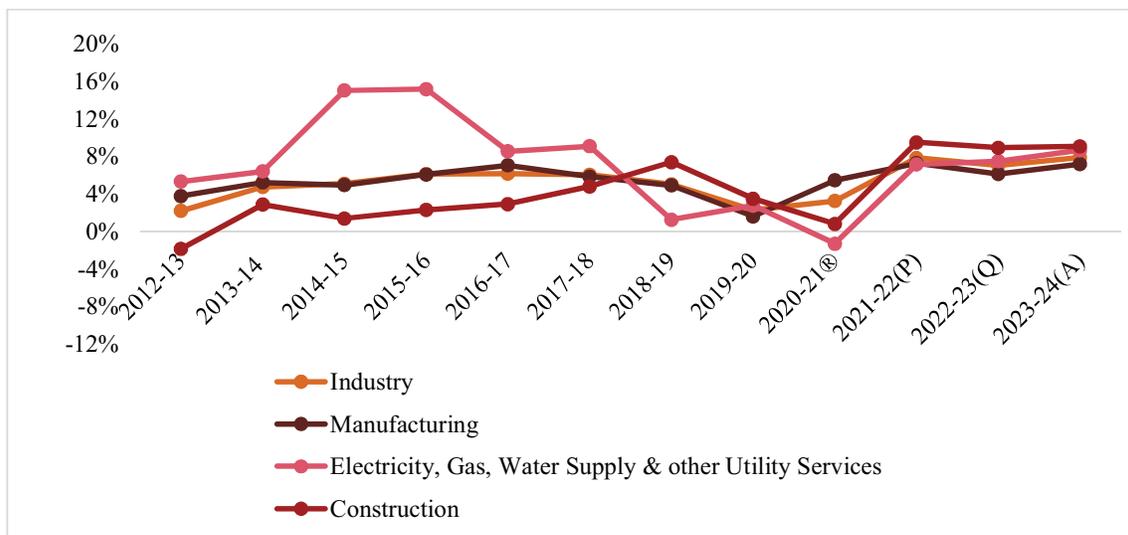
Figure 40: Share of sub sectors in industrial GSVA in Punjab, current prices

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Accordingly Figure 41 shows, the growth rates of the manufacturing sector and industrial sector overall move closely together. In 2023-24(A), the manufacturing sector is estimated to grow by 7.18%. However, overall industrial growth to grow by 7.89%. Industrial performance across districts is affected by whether they are located on the border or not.

Figure 41: Growth rate of industrial sector GSVA

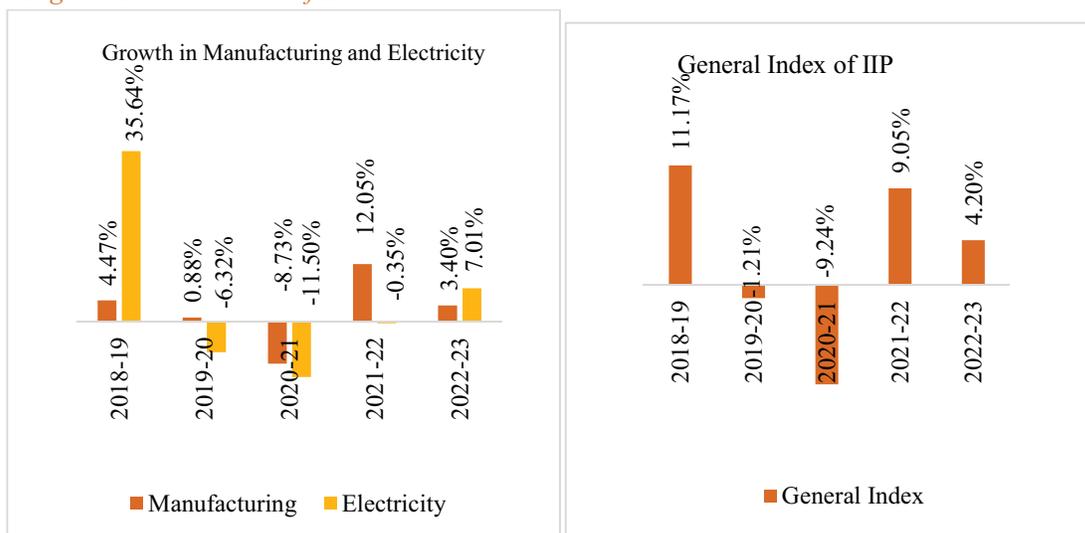

Source: Directorate of Statistics, Punjab

3.3 Index of industrial production

Contrary to GSVA trends, the general Index of Industrial Production (IIP) has shown frail growth in 2022-23. Overall IIP growth rate for the year 2022-23 is 4.20% whereas it was 9.05 in 2021-22. (Figure 42) Manufacturing, with a weight of 80.7%, grows by 3.40% in 2022-23. Since IIP is a volume-based measure; a difference in the trends with industrial GSVA is not compatible. That is, even as volume growth accelerated, growth in value add (which is net of inputs from production) may have slowed.

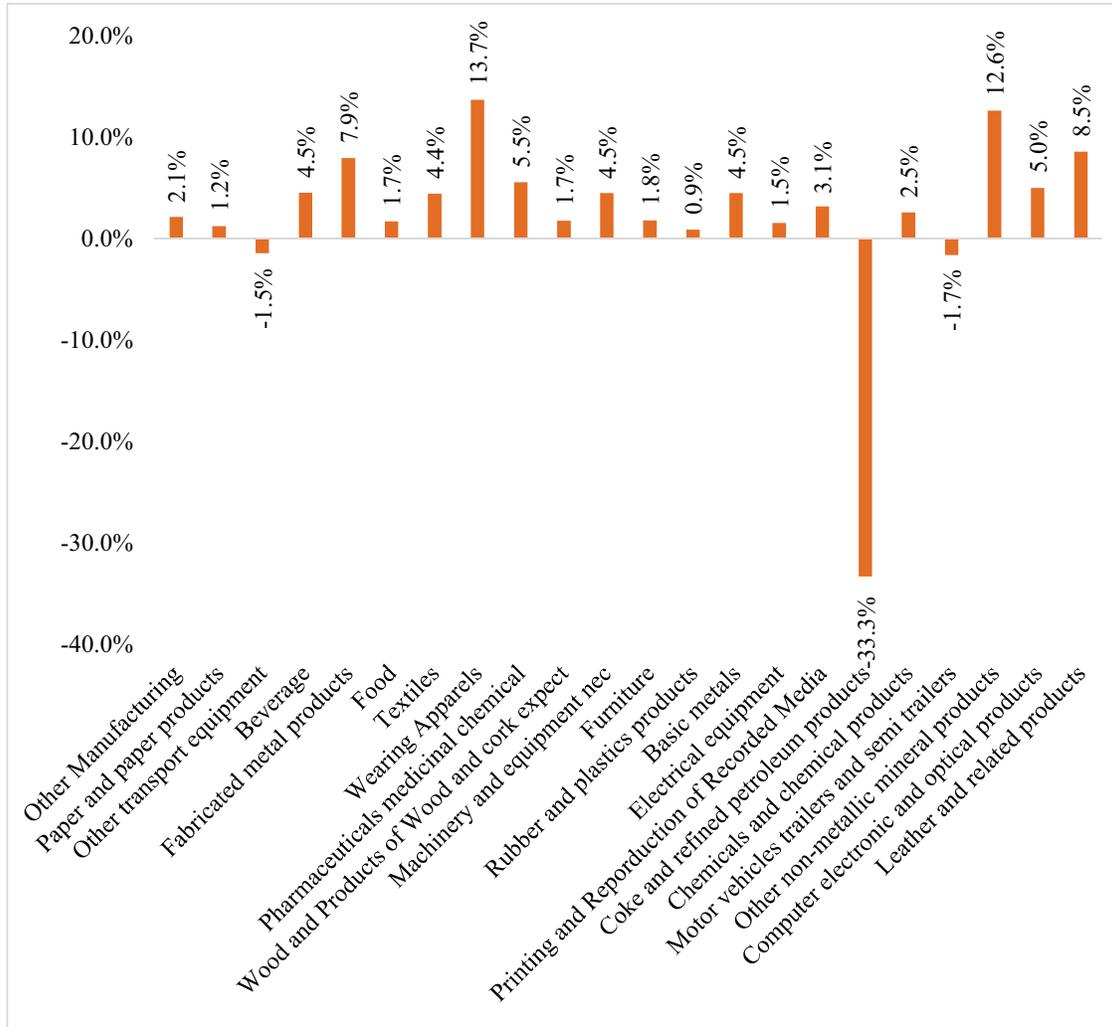
Figure 42: Growth rate of IIP

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Figure 43 highlights the performers and laggards based on the average annual growth rate of IIP over the three-year period ranging from 2020-21 to 2022-23. As can be seen, the usual aspects such as Fabricated Metal Products, Leather and related Products, Mfg of Pharmaceuticals and Medicinal Chemicals, Computer electronic and optical Products have done well. The highest production growth in Punjab occurred in Wearing Apparels, Other Non-Metallic Mineral Products. The lowest production growth happened in Coke and refined Petroleum products, Motor vehicles trailers and semi trailers and other transport equipment.

Figure 43: Average Annual Growth Rate of IIP over 2020-21 to 2022-23

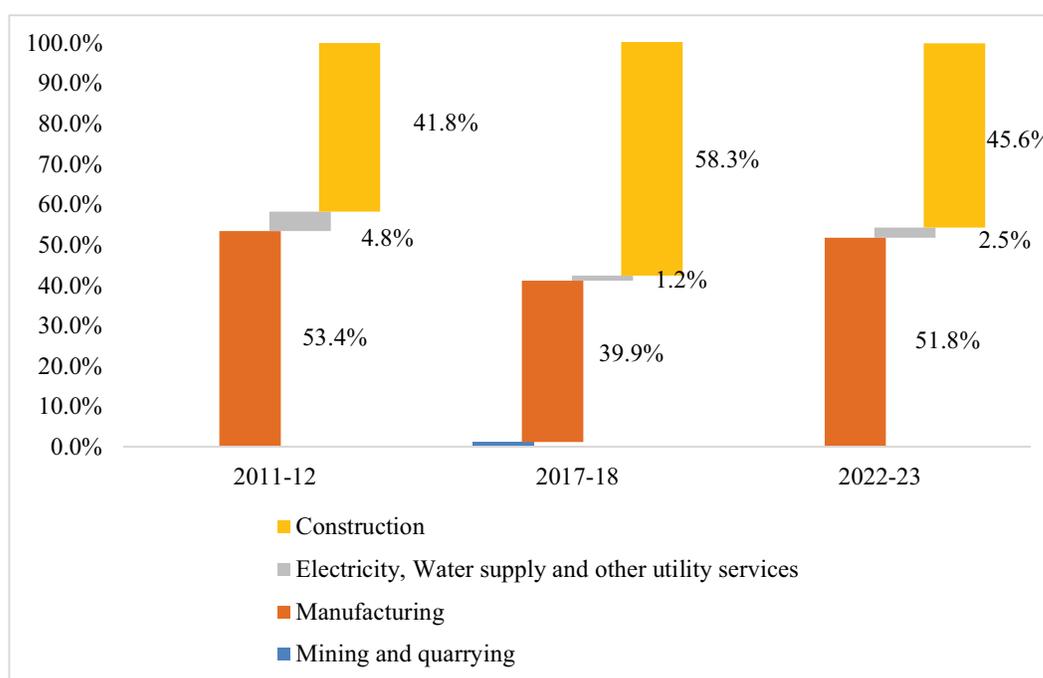

Source: Directorate of Statistics, Punjab

3.4 Employment

Industrial sector accounts for more than one third of the total employment in Punjab (PLFS 2022-23)¹⁷. Within the industrial sector, the largest share has been that of manufacturing (51.8%), followed by construction (45.6%), and then the electricity sector (2.5%). The relative shares have remained around the same since 2011-12, though there have been some changes through the years. The share of manufacturing in employment fell between 2011-12 and 2017-18, and then recovered by 2022-23. Correspondingly, the share of the construction sector increased between 2011-12 and 2017-18, and then slightly fell. On the other hand, the share of Electricity, Water Supply and other utility services fell across this period but rised in 2022-23.

Figure 44: Share of industrial sub-sectors in Employment

Source: Periodic Labour Force Survey, 2022-23, Employment-Unemployment Situation of India, 2011-12, Employment and Unemployment Survey 2015-16

Note: Data from the three surveys is not strictly comparable

The construction sector forms an important sector for Punjab and is the second largest employer after manufacturing in the industrial sector with 15.64% of workers aged 15 years and above in the year 2022-23. Given the poor working conditions, the State Government has undertaken various initiatives for the social and economic security of the construction workers in the State. Punjab Building and Other Construction Workers' Welfare Board, constituted in 2009, provides social and economic benefits to Building and other Construction (BOC) workers. The Board extends benefits to BOC workers in the form of loan assistance, assistance for purchase of working tools, bi-cycle equipment, marriage assistance, maternity benefit, death and funeral assistance, accident, medical expense for

¹⁷Periodic Labour Force Survey. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/Annual%20Report%2C%20PLFS%2022-23_31052019.pdf?download=1

treatment of major ailments, assistance for Recognition of Prior Learning (RPL) and skill development¹⁸. Some specific schemes include:

Denture, Spectacles & Hearing Aid Scheme: Scheme for providing financial aid to beneficiary construction worker & their families for Denture Rs 5000/-, Spectacles Rs.800/-, and hearing aid Rs. 6000/-.

Balri Birth Gift Scheme: A sum of Rs.51,000/- in the shape of FDR is given on the birth of a female child (maximum upto two girls), which will be encashed only at the time of marriage of the daughter.

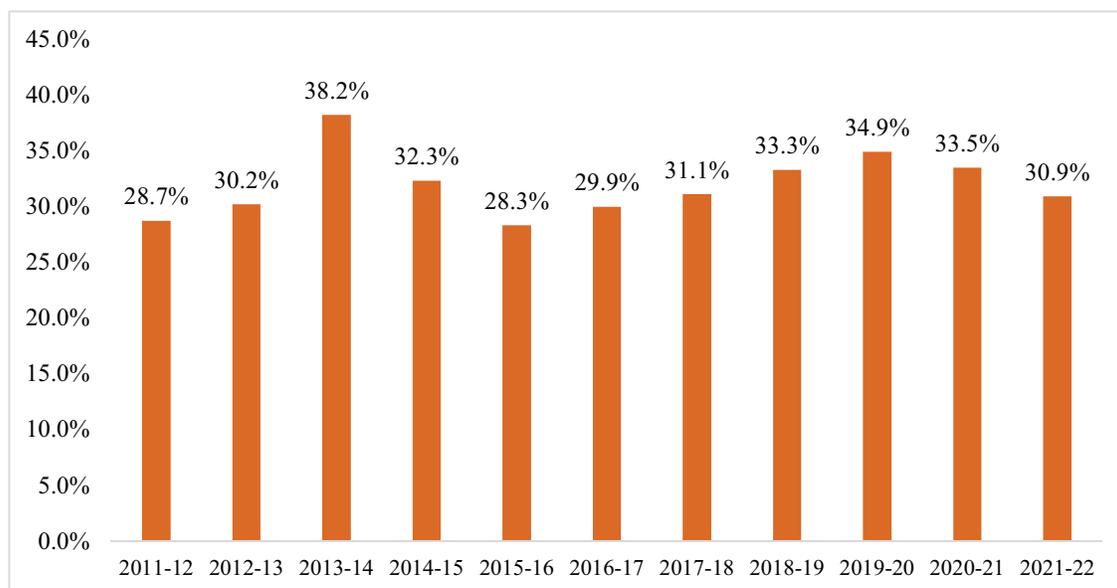
Shagun Scheme: For the marriage of two daughters of the registered construction workers Rs 31,000/- (amount of shagun) on the marriage of each daughter. If the girl is herself registered member, she can also avail Shagun for her own marriage under this scheme.

Stipend Scheme: For the children of registered construction workers (from Ist class to Degree Courses) Stipend is provided by the board from Rs. 3,000 to 70,000 per annum (including hostel fee).

3.5 Capital formation

Investment in the industrial sector has consistently formed about half of the total investment in Punjab. As of 2021-22, gross capital formation in the industrial sector was 31% of the GSV in the sector (Figure 45). Though investment levels are relatively low, there has been an uptick in investment since 2015-16 but slightly fell in 2021-22.

Figure 45: GSCF as proportion of industrial sector GSV at current prices

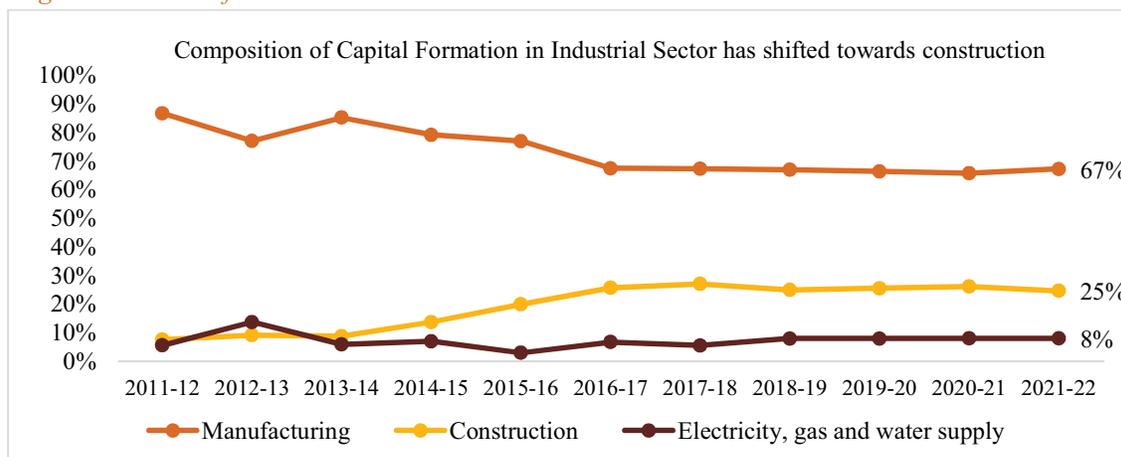
Source: Directorate of Statistics, Punjab

Within the industrial sector there has been a shift in the composition of investment (Figure 46). The share of the manufacturing sector's capital formation in the total industrial capital formation declined from 87% in 2011-12 to 67% in 2021-22. The share of construction sector and the electricity, gas and water supply sector was almost the same in 2011-12. However, due to consistent growth in

¹⁸ Source: <http://bocw.punjab.gov.in/index.aspx?id=Welfare%20Schemes&Data=38>

construction sector investment, its share in total industrial gross capital formation increased to 25% in 2021-22.

Figure 46: Share of Industrial sub-sectors in the industrial GSCF

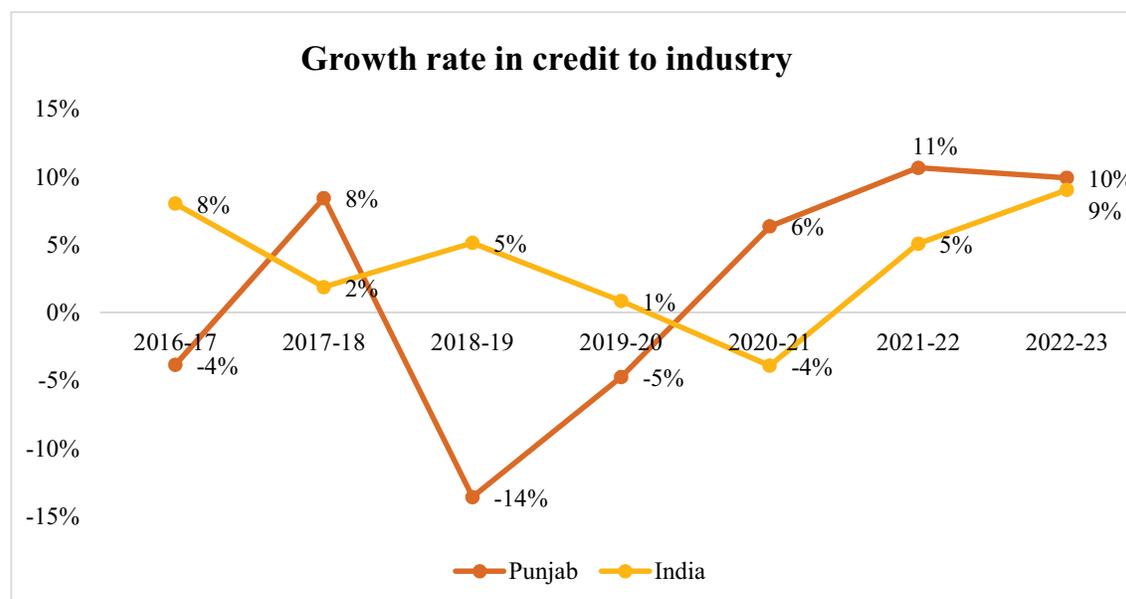

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Availability of investible funds

The increase in gross capital formation was in spite of a decline in the credit to GVA ratio in Punjab, similar to national trends. The national trend of declining credit is attributed to the Twin Balance Sheet (TBS) problem. The TBS refers to impaired balance sheets of public sector banks due to higher Non-Performing Assets (NPAs) and precarious financial position of corporates slowing down credit offtake. The share of Punjab in overall outstanding credit of the country has itself been increasing. The growth rate of credit outstanding has also been increasing since 2019-20 and slightly fall down in 2022-23. (Figure 47).

Figure 47: Growth in credit to industrial sector – India and Punjab

Source: Handbook of Statistics on Indian States, RBI

3.6 Selected industrial sub-sectors: a closer look

Manufacturing Sector

As seen above, the manufacturing sector accounts for more than half of the industrial GSVA of Punjab and 52% of the state's industrial employment. Manufacturing may be registered, or unregistered. The Annual Survey of Industries (ASI) provides estimates on the factories in the State that were registered under Section 2m(i) and 2m(ii) of the Factories Act 1948 – i.e., those units operating with a minimum of 10 workers, with power or operating with 20 workers, without power. The Unincorporated Enterprise Survey (UES) covers unincorporated enterprises not registered under Section 2m(i) and 2m(ii) of the Factories Act. ASI 2021-22 and UES 2015-16 are used to derive some insight about the nature of manufacturing in Punjab, in this section.

Registered manufacturing

Table 18 presents the top 10 industries in Punjab, by share in total value added by the registered manufacturing sector in the state. As can be seen, agro-based industries top the charts by this metric. Food products, textiles, and wearing apparel account for close to 31% of the gross value added. Machinery and equipment, transport and metal manufacturing are the other important sectors. Of these, the capital-intensive sectors - seeing the maximum share of gross capital formation - are manufacturing of food products, Textiles and Basic Metals. Factories in the latter sector are also the most profitable, followed by those producing Fabricated metal products except machinery & equipment and Motor vehicles, trailers.

Table 18: Performance on select indicators of registered manufacturing industries in Punjab 2021-22

	Share of number of operational factories in the state	Share of GVA in the registered manufacturing sector	Share of GCF in the registered manufacturing sector	Per factory profit (in lac)
Food products	25%	13%	13%	83.42
Textiles	5%	13%	9%	564.57
Machinery and equipment n.e.c.	8%	12%	6%	470.67
Non-metallic mineral products	15%	4%	2%	68.71
Wearing apparel	7%	5%	6%	105.57
Basic metals	7%	6%	9%	193.10
Other transport equipment	6%	4%	2%	99.76
Fabricated metal products, except machinery and equipment	6%	4%	4%	115.36

	Share of number of operational factories in the state	Share of GVA in the registered manufacturing sector	Share of GCF in the registered manufacturing sector	Per factory profit (in lac)
Motor vehicles, trailers and semi-trailers	2%	3%	3%	180.29
Chemicals and chemical products	2%	5%	4%	547.09

Source: ASI 2021-22

Khadi and Village Industry

The Khadi and Village Industries Commission (KVIC) was established by the government of India in the year 1957. The Khadi and Village Industries is not only providing employment to people in rural and semi-urban area at low investment per job but also utilizes local skill resources and provides part time as well as a full time work to rural artisans, women and minorities. Production and Employment by The Khadi and Villlage Industries in Punjab for the year 2022-23 as shown in Table 19.

Table 19: Production and Employment in Village Industries in Punjab 2022-23.

Districts	No of Units	Employment (In No.s)	Production (Rs. crore)	Wages (Rs. crore)
Amritsar	136	1875	1069	213.75
Barnala	149	1167	665	133.03
Bathinda	395	2239	1276	255.25
Faridkot	117	686	391	78.21
Fatehgarh Sahib	183	712	406	81.17
Ferozepur	75	292	166	33.29
Fazilka	58	182	104	20.75
Gurdaspur	85	726	414	82.76
Hoshiarpur	304	372	212	42.4
Jalandhar	104	644	367	73.42
Kapurthala	65	235	134	26.8
Ludhiana	422	512	292	58.37
Mansa	95	2455	1399	279.87
Moga	155	282	161	32.15
Shri Muktsar Sahib	118	539	307	61.45

Districts	No of Units	Employment (In No.s)	Production (Rs. crore)	Wages (Rs. crore)
Patiala	481	1313	748	149.69
Pathankot	58	237	135	27.02
Roopnagar	299	1474	840	168.01
SAS Nagar	174	1206	687	137.49
SBS Nagar	162	540	308	61.56
Sangrur	440	2521	1437	87.39
Tarntaran	59	314	111	35.80
Total	4134	20523	11629	2339.63

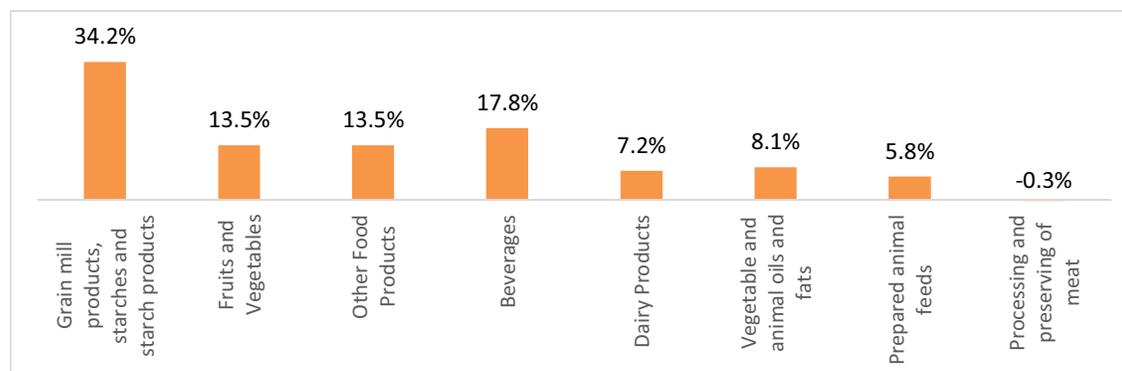
Source: Khadi and village Industries Board Punjab

Food-Processing Industry

Food Processing Industries took a vital role in the development of industries and generation of Large number of employment in the State. A well-developed food processing sector with higher level of processing helps in improving value addition, promotes crop diversification, ensures better return to the farmers, promotes employment as well as increase export earnings. This sector is also capable of addressing critical issues of food security, food inflation and providing wholesome, nutritious food to the masses. Hence, not surprisingly, it is referred to, as the ‘sunrise industry’. In general, food processing industries are constrained in India by small and dispersed marketable surplus due to fragmented holding. Due to the high crop yields associated with the state of Punjab, it is the ideal destination for setting up of food processing units.

According to the Annual Survey of Industries 2021-22, the food processing industry (food and beverages manufacturing put together) contributed 52% of the GVA in the registered manufacturing sector of Punjab in the year 2021-22. Within food processing, ‘grain mill products, starches and starch products’ were the highest contributor, linked to Punjab’s abundant production of paddy and wheat (Figure 48).

Figure 48: Share of GVA in registered food and beverages processing, 2021-22

Source: ASI, 2021-22

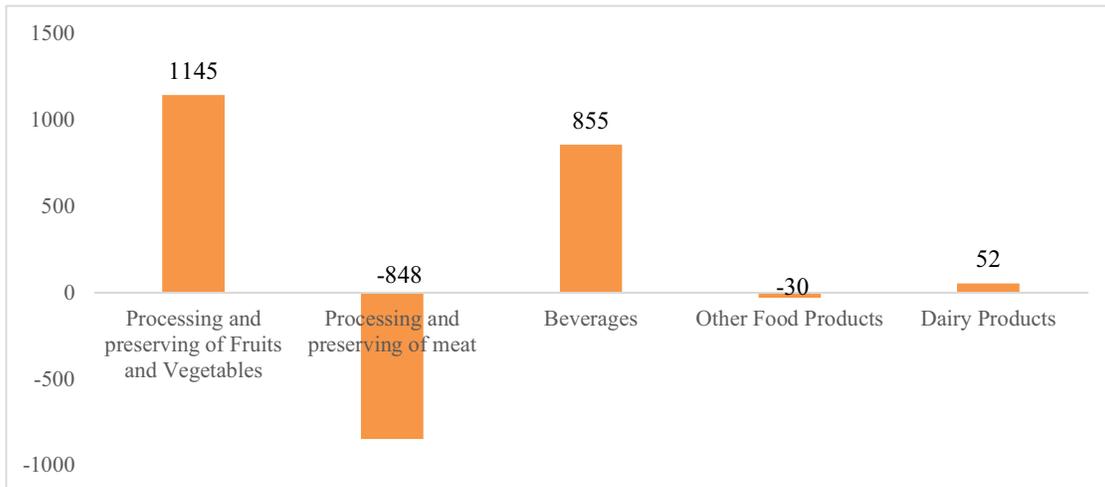
Government of Punjab has taken various steps to encourage the food processing sector. Indian Institute of Food Processing Technology (IIFPT) opened its liaison office at Bathinda on February 27, 2018 with the objective of developing small-scale entrepreneurs and skilled manpower for the food processing sector in Punjab. It is equipped with the food processing lines for Fruits and vegetable processing, preservation and value addition, Milk processing, Cereal processing, Spice processing, Bakery units and Packaging systems. The facilities including the equipment and machinery is available on rental basis to stake holders, who wish to produce and market test their produce before venturing in the food processing businesses. It regularly organized workshops and awareness programs in different villages of Punjab. **FPBITC (Food Processing Business Incubation Training Centre)** is established with the facility of classroom and discussion hall for providing skill development trainings, consultancy, business incubation services and student internship program in the area of food processing to different stakeholders such as farmers, farmers' group, government institutions/departments, private enterprises and students. IIFPT (MoFPI, 2023)¹⁹.

Skill Development Training details of NIFTEM-T Liaison office Bathinda Programme

Sr No.	Programme Details	No. of Programmes
1.	Skill Training	35
2.	Incubation & Consultancy services	12

¹⁹Ministry of Food Processing *Annual Report 2022-23*. Government of India

Figure 49: Profit per unit (Rs.lacs)of top registered food and beverage processing industry, 2021-22

Source: ASI, 2021-22

In terms of profit per unit however, the fruits and vegetable processing, beverages and dairy products were at the top while processing and preserving of meat and other food products were at the loss (Figure 49). This provides further reason for expanding crop diversification and promoting livestock rearing.

Punjab Agro, a state govt. undertaking has set up a Mega Food Park on 100 acres of land at Ladhawal, Mega Food Park with an investment of Rs. 117.6 Cr.

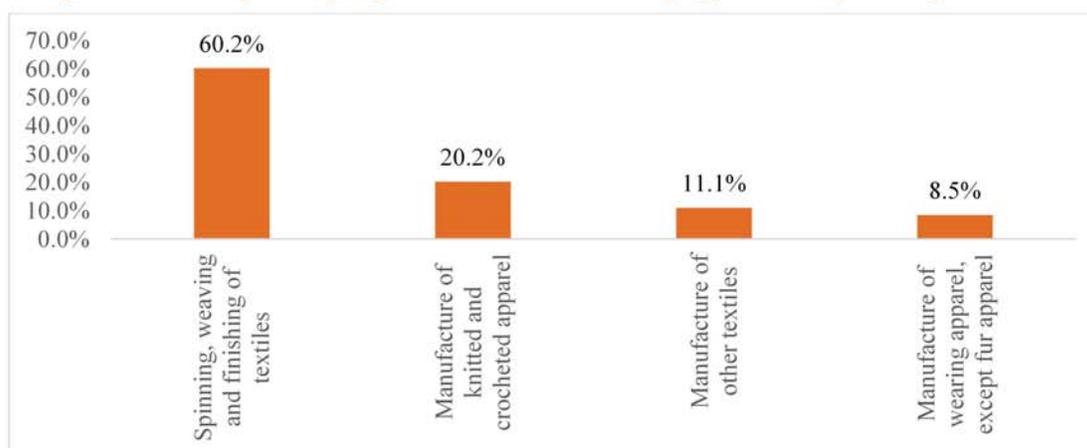
MoFPI has so far disbursed approx. Rs 38.5 crore. Term loan amounting to Rs. 26 crore (Sanctioned amount - Rs 27.5 cr.) has been released by NABARD. While PAIC has raised Rs 25 cr. (Total contribution Rs. 41 cr.) as its share. PAIC has not received any grant from state government in this regard.

Textile and Apparel Manufacturing Industry

Due to the availability of a rich resource base in Punjab and its robust spinning capacity, the textile industries are a major contributor to the total output of the State.

The textile and apparel manufacturing industry contributed 18% of the Gross Value Added in the registered manufacturing sector of Punjab in 2021-22. Out of the total GVA created by textile and apparel manufacturing in Punjab (2021-22), 60.2% was contributed by Spinning, weaving and finishing of cotton textiles, followed by Knitted and crocheted apparel of 20.2 % in 2021-22. The latter establishes the importance of wool based industries in the state. The manufacture of other textiles also contributed a significant 11.1% to the textile and apparel GVA of Punjab (Figure 50).

Figure 50: Share of GVA of registered textile and wearing apparel manufacturing, 2021-22

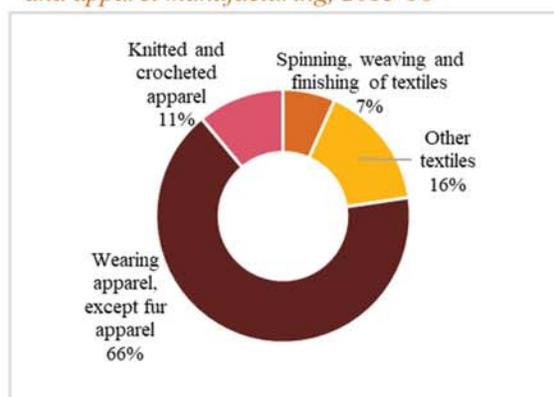
Source: ASI, 2021-22

In terms of profitability per unit, 'Manufacturing of other textiles' does best (Rs. 84 lac), followed by 'knitted and crocheted apparel' (Rs. 30 lac).

In the unregistered manufacturing sector, highest share of GVA is contributed by the manufacture of wearing apparel (Figure 51).

The key initiatives taken by the Punjab government to promote textiles in Punjab include upgradation of NIIFT as Centre of Excellence for High Fashion Garments and Textiles, facilitation in setting up of Common Effluent Treatment Plants and provision of highest FAR to Textile and Knitwear units. The fiscal incentives provided to the industry include exemption of 100% of the SGST, 100% of ED, SD, 100% of CLU/EDC and 100% of the Property tax for these units. The anchor units are also provided 100% reimbursement of net SGST for 15 years, up to 200% of fixed capital investment, 100% exemption from change of land use charges/external development charges, employment generation subsidy up to Rs.48,000 per employee per year for 5 years and change of land use charges in Agriculture Zone for minimum land area of 50 Acres (Department of Industries & Commerce, 2018)²⁰. Under the Scheme for Integrated Textile Parks, a total of four Textile Parks are operational in Punjab.

Figure 51: Share of GVA in unregistered textile and apparel manufacturing, 2015-16

Source: Unincorporated Enterprises Survey, 2015-16

Light engineering forms about 6.3% of unregistered manufacturing. Of these, metal fasteners and bicycle production forms the majority share of GVA (Figure 52).

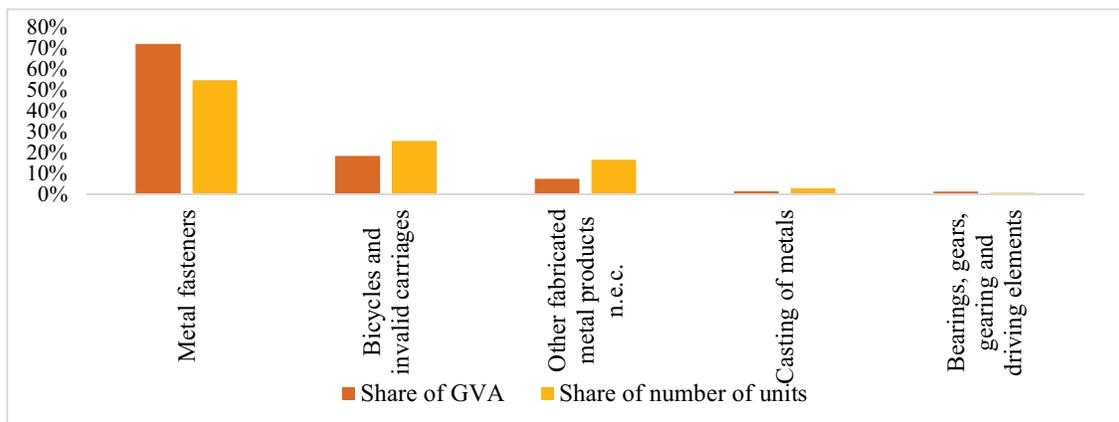
Light engineering forms about 6.3% of unregistered manufacturing. Of these, metal fasteners and bicycle production forms the majority share of GVA (Figure 52).

The Government of India has recognised ferrous casting as an important sector for future growth, especially considering stringent pollution control norms in US, Japan and Germany. Bicycle

²⁰Department of Industries & Commerce (2018). Industrial and Business Development Policy 2017 Amended as on 30.07.2018. Govt of Punjab. Available at http://investpunjab.gov.in/Content/documents/Notifications/Industrial_and_Business_Development_Policy_2017.pdf

manufacturing – important both in registered and unregistered manufacturing, can also help fulfill the country’s export ambitions, especially in the professional and adventure categories (Department for Promotion of Industry and Internal Trade, 2019)²¹. The state government promoted high-tech cycle valley in Ludhiana providing infrastructure, common facilities for effluent treatment, design facilities, warehousing and logistic services may be useful in this regard (Department of Industries & Commerce, Government of Punjab, 2018).

Figure 52: Share of GVA and number of units, unregistered light equipment industry, 2015-16

Source: Unincorporated Enterprises Survey, 2015-16

Sports Goods Industry

According to the Annual Survey of Industries 2021-22, the Sports goods industry contributed 0.7% of the Gross Value Added in the registered manufacturing sector of Punjab. The profit registered per factory was Rs. 87 lac. Jalandhar is the hub for sports good manufacturing in the state. The Punjab government intends to set up a Sports Goods Park in Jalandhar. Among other facilities, it will include a technology centre for providing technology support – including certification and testing centre.

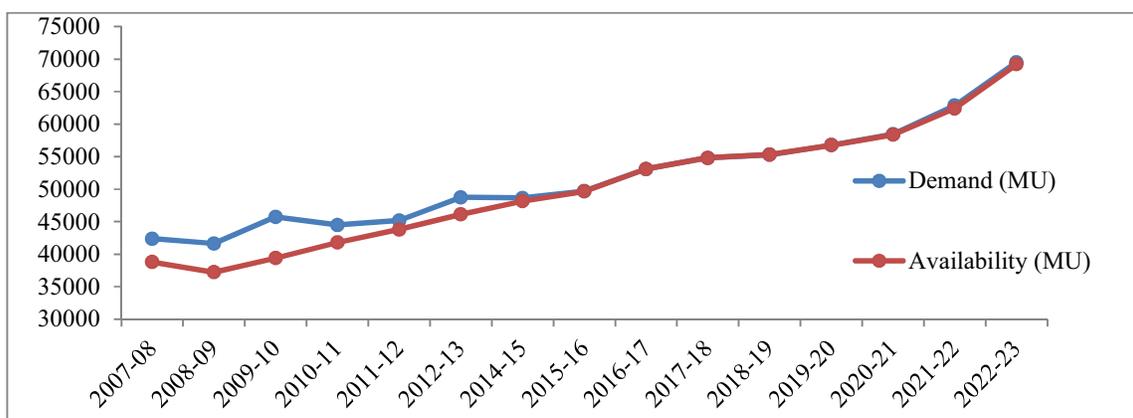
3.7 Electricity, gas, water supply and other utilities sector

Electricity

Punjab has been able to meet the increasing demand for power. The estimated demand for electricity has consistently grown in the State. As of 2022-23, demand of electricity was 69,520 Million Units (MU) as against 62,850 Million Units (MU) in 2021-22. In spite of fluctuations in electricity generation, the availability of electricity has been more or less at par with the demand for electricity, as highlighted in (Figure 53).

²¹Department for Promotion of Industry and Internal Trade (2019). Annual Report 2018-19. Ministry of Commerce and Industry. Available at https://dipp.gov.in/sites/default/files/annualReport_2018-19_E_0.pdf

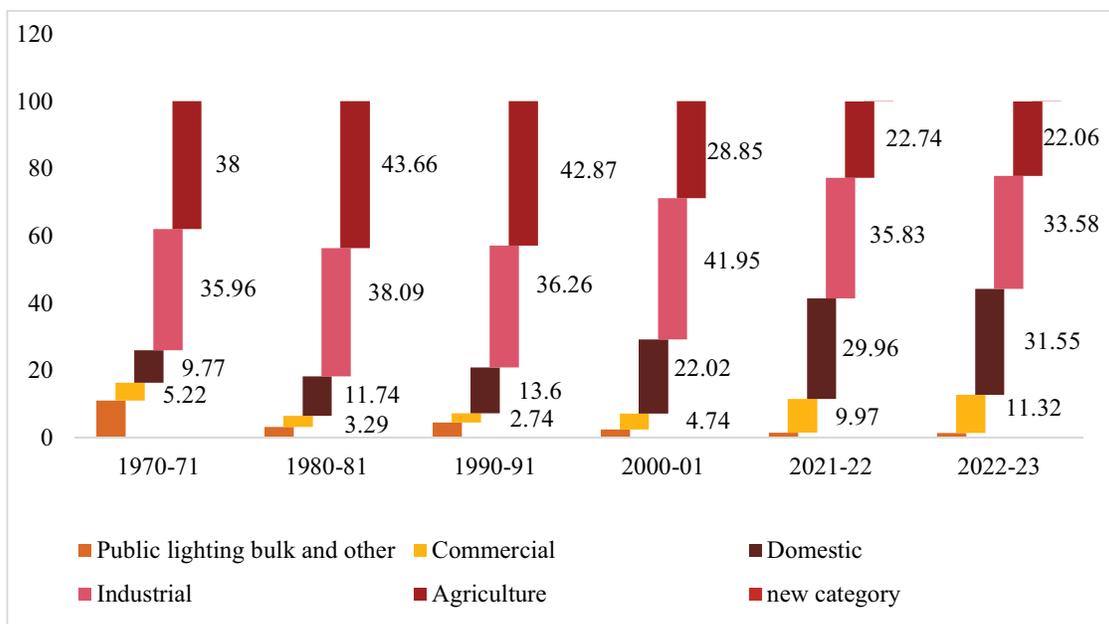
Figure 53: Power requirement and availability in Punjab

Source: State-wise Power Requirement and Availability, Handbook of Statistics on Indian States, RBI

Naturally, this has also resulted in an increase in power consumption. The State consumed 62390.55 million kWh of electricity during 2022-23, there is increase of 13.2% from 55109.11 kWh in 2021-22. This has economic implications. As Figure 54 shows, 56% of the power consumption is in the agricultural and industrial sector. Around 32% is domestic consumption – whose share has increased over the years.

Figure 54: Sectoral share of power consumption

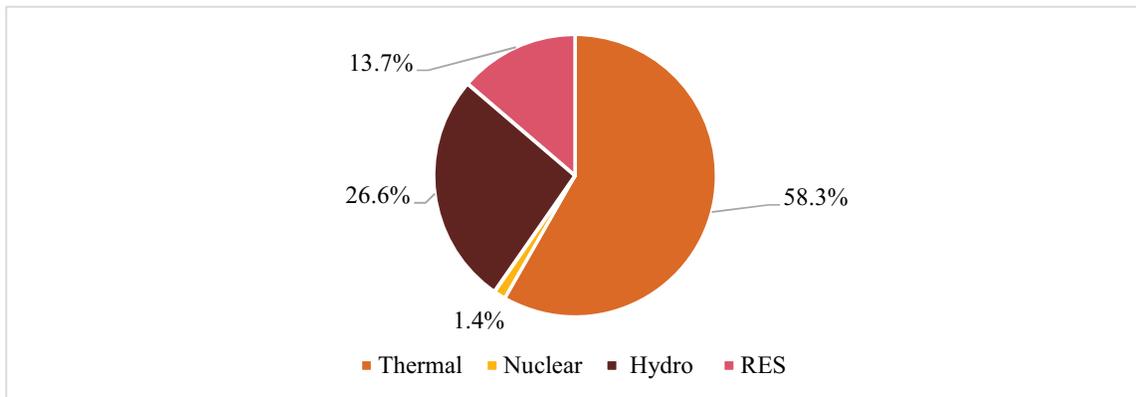

Source: Punjab State Power Corporation Limited

As of 2023, majority of the installed capacity in the state comes from thermal sources. However, renewables and clean power sources, such as nuclear, hydro and other renewables (solar, wind etc.) constitute the remaining (Figure 55). This could be increased further if Punjab were to leverage the power of biomass, abundant in the state due to its large agricultural sector .

Of the installed capacity, 23% is owned by the government of Punjab, 50% is privately owned and 27% is Centrally owned.

Figure 55: Sources of Power in Punjab, as percentage of installed capacity (MW, as of Oct 2023)

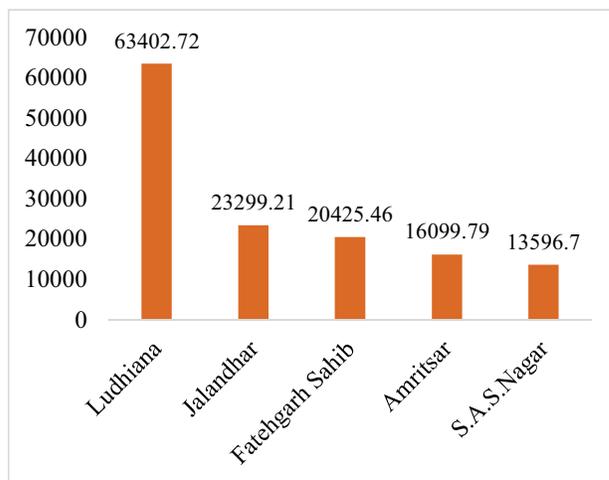

Source: Central Electricity Authority, India

3.8 Size-based classification of industries

Small scale industries

Figure 56: Top five districts, by output of MSME industries, 2021-22 (in Rs. Crore)

Source: Department of Industries & Commerce, Punjab

MSME sector plays a crucial role in providing large employment opportunities at comparatively lower capital cost. MSME's also help in industrialisation of rural and backward areas, thereby, reducing regional imbalances. MSME sector has emerged as an engine for socio-economic growth.

Punjab has a strong base of nearly 2 lac MSME units belonging to auto components, bicycle parts, hosiery, sports goods, agricultural implements etc.

During 2021-22, the number of MSME units are 1,82,775 leading to employment to 9.35

lac people.

Most of the small scale industries' production was concentrated in Ludhiana, with a value of output of Rs.63402.72 Crores (Figure56).Ludhiana was followed by Jalandhar (Rs. 23299.21 Crores),Fatehgarh Sahib (Rs. 20425.46 Crores) ,Amritsar (Rs. 16099.79 Crores) and SAS Nagar (Rs. 13596.7 Crores) in output production by MSME units.

The State's MSME policy intends to accelerate the growth of its MSME units by carrying out in depth studies of the 10 clusters every year for specific interventions to increase their competitiveness, upgrading and setting up common facility centres in 10 clusters every year and upgrading 10 technology centres in the State. Further, the policy recognised different stages of MSMEs with different needs. MSME growth was broadly classified into five stages – Ideating a Business, Starting a Business, Growing a Business, Reviving a Business and Exiting a Business and the policy

accordingly addressed various needs that emerge in each of these stages, with a growth and performance oriented approach.

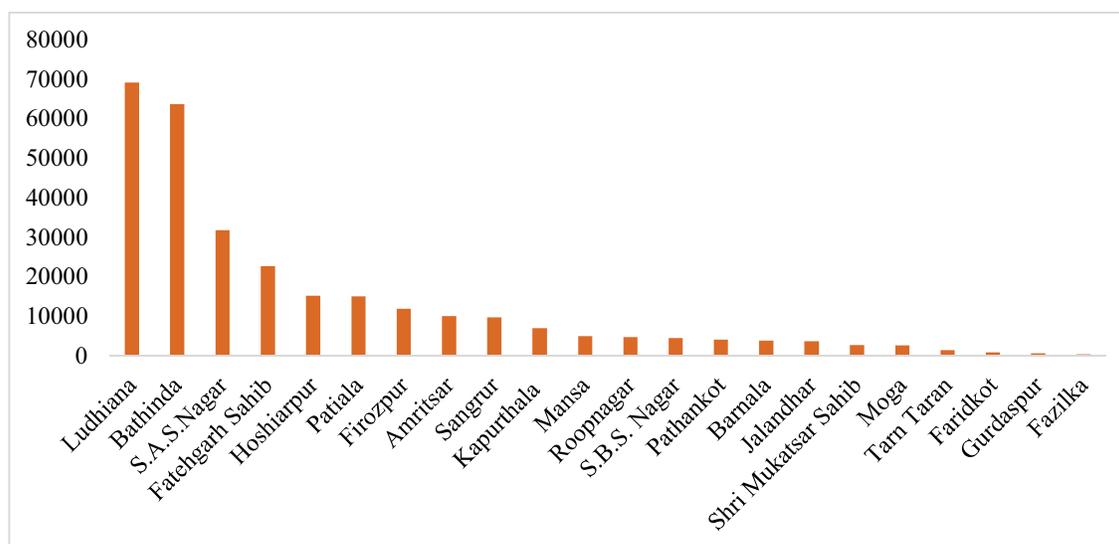
The government has also set up ‘MSME Punjab’, as part of the Punjab Industrial and Business Development Authority to focus on the development of MSMEs by addressing the following key functions: (i) Enhancing the competitiveness of MSMEs in the changed economic scenario (ii) Ensuring adequate flow of credit from financial institutions/banks (iii) Providing support for technology upgradation and modernization (iv) Providing modern testing facilities and quality certification (v) Providing access to modern management practices and (vi) Providing support for product development, design intervention and packaging.

Large and Medium Enterprises

In the year 2021-22, the total number of large and medium industrial units in Punjab were 1038 with a total fixed capital of Rs. 126093.06 crore. The industry employed a total of 3,64,502 persons.

Ludhiana’s large and medium scale industrial output production amounting to Rs. 69,230.22 crores was the highest in the State. Ludhiana was followed by Bathinda (Rs. 63,691.13 Crores), SAS Nagar (Rs. 31,791.86 Crores) and Fatehgarh Sahib (Rs. 22,745.38 Crores) in output production by large scale units (Figure 57).

Figure 57: Value of production (Rs. crore) of large and medium scale enterprises, by district, 2021-22

Source: Department of Industries & Commerce, Punjab

3.9 Various government initiatives taken to promote industries

Ease of Doing Business

To give boost to Ease of Doing Business, the State has implemented the notable reforms are:

- Government has notified New Industrial and Business Development Policy, 2022 (IBDP-2022) providing holistic approach, EoDB reforms and fiscal incentives both for the existing and new units.
- To promote the Logistic Sector, Integrated Logistics & Logistic Park Policy, 2023 has been notified

*Box 6: Recent Policy Measures for enhancing the MSME***1. Foundry & General Engineering Cluster, Kapurthala**

The Government of India in its Steering Committee meeting held on 27.02.2019 accorded final approval to the project Detailed Project Report(DPR) of Foundry & General Engineering Cluster, Kapurthala at a project cost of Rs. 14.86 cr. (Government of India share: Rs. 13.36 cr. & Special Purpose Vehicle (SPV) share: Rs. 1.50 cr.). The date of completion of project is 31.03.2024.

2. Garment Cluster, Ludhiana

The Government of India in its Steering Committee meeting held on 2.7.2019 has accorded final approval to the project of Common Facility Center(CFC) in Garment Cluster, Ludhiana at a project cost of Rs. 15.15 crores. (Government of India share: Rs. 12.00 Crores, State Govt share: Rs.1.50 crores and Special Purpose Vehicle (SPV) share: 1.65 crores). The Government of India has sanctioned and released 1st installment of Government of India assistance of Rs.4.80 Crores on 18.08.2020, 2nd installment of Rs.3.60 Crores on 15.02.2022 and the State Govt. has released its share of Rs.1.50 Crore. The Third installment of GoI grant has been received in January 2024.

3. Sewing Machine Cluster, Ludhiana

The Government of India in its Steering Committee meeting held on 02.03.2021 has accorded final approval on 28.06.2021 to Sewing Machine Cluster, Ludhiana at a project cost Rs.14.95 Cr. (Government of India share:11.95. State Govt. Rs.1.50 and Special Purpose Vehicle (SPV) share Rs.1,54 Crores).

4. Cutting Tool Cluster, Patiala

The Government of India in its steering Committee meeting held on 02.03.2021 has accorded final approval on 28.06.2021 to the Detailed Project Report(DPR) of Common Facility Center (CFC) in Cutting Tool Cluster, Patiala at a project cost Rs.14.28 cr. (Government of India share: 11.35 Crores, State share: Rs.1.50 Crores Special Purpose Vehicle (SPV) share: Rs.1.43 Crores).

5. Modern Printing & Packaging Cluster, Ludhiana

The Government of India, in its 59th Steering Committee meeting held on 30.05.2022 accorded final approval vide letter dated 29.06.2022 at a project cost Rs.20.01 cr. (Government of India share: 15.87 Crores, State share: Rs.2.00 Crores Special Purpose Vehicle (SPV) share: Rs.2.13 Crores). The Tripartite Agreement has been signed and the Purchase Committee has been constituted in September, 2022. The date of completion of project is 28.06.2024.

Besides the above, the following initiatives has been taken to development of Industrialization:-

- Centralised Inspection System (CIS) for compliance inspections by various regulatory bodies
 - Punjab's Central Inspection System has synchronized inspections of Department of Industries (Boilers), Labour Department, Punjab Pollution Control Board (PPCB) and Legal Metrology.
- The allocation of inspectors and scheduling of inspections is done using computerized risk assessment ensuring complete transparency in the inspection process.
- The inspection is carried out jointly by inspectors / officials of different departments.
- It is mandatory for the inspectors / officials to submit their inspection reports online within a period of 48 hours.

- Punjab Government has notified State Export Action Plan for all round development of economy through exports
- Punjab Right to Business (Amendment) Act, 2021: MSMEs are allowed to start / expand their business based solely on self-certification
- The Act is applicable for New as well as existing MSME and enterprise is required to file online Declaration of Intent.
- Certificate of In Principle Approval is granted within 03 days (within Focal Point) or within 15 days (areas other than Focal Points)
- No inspections during the validity of 3.5 years, except complaint-based inspections
- Obtain all applicable regular approvals from IPBF Portal, not later than three years

Deemed Approval:

- Online automatic Deemed Clearances issued on expiry of stipulated time period notified under the “Punjab Transparency and Accountability in Service Delivery Act, 2018”
- Automatic & online Deemed Clearances on behalf of Competent Authority for 30 Services of 9 departments
- Applicant at liberty to proceed further for execution of the project
- Automatic email to Designated Officer to explain reasons for not passing appropriate order within time.

Status of Clusters under Micro & Small Enterprises Cluster Development Programme (MSE-CDP) of the GOI

The objective of the scheme is to create, common facility infrastructure for enhancing the productivity and competitiveness as well as capacity building of small enterprises and their collectives. These CFCs are being created by Special Purpose Vehicles of the MSME entrepreneurs. In this scheme, the GOI provide assistance of 70% to 90% of the project cost of maximum project cost up to Rs.30 crores (depending upon the number of Micro units) for setting up of Common Facility Centres (CFCs) and the balance amount is to be contributed by the SPV/State government as per new guidelines issued vide office memorandum No.1(1247)/CDD/EFC/MSE-CDD/2021E dated 24.5.2022 of the office of development commissioner, Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. The guidelines of the scheme are available at www.dcmsme.gov.in.

As per guidelines of MSE-CDP, 7 proposals were forwarded to the Govt. of India out of which 2 CFC proposals has been completed and 5 CFCs proposals accorded final approval.

Completed Project:

- Mohali Hi-Tech Metal Cluster, Mohali
- The CFC has been established and is functional
- Oil Expeller & Parts Cluster, Ludhiana

Development of Invest Punjab Business First Portal

- The Invest Punjab Business First Portal has got ‘Digital India Silver award’ from Hon’ble President of India on 6-01-2023 in the EoDB category by Ministry of Electronics and Information Technology, GoI
- Punjab is ranked as Top Achiever in the Ease of Doing Business Ranking by DPIIT, GoI.
- Invest Punjab has been ranked as top performing Investment Promotion Agency.
- Punjab is ranked 3rd in Ease of Logistic in the Country.
- Punjab is also ranked as leader Category in the Startup ranking framework.

- Punjab is ranked 8th rank in the overall and 4th in the land locked states in the export preparedness Index.
- There are 140 Plus Regulatory services of 23 departments including 2 GoI departments and about 36 Fiscal incentive schemes being provided through the State Single Window Portal without any physical touchpoints with any department official.
- Dedicated Sector Officers, GMDICs-cum-relationship Managers and Business Facilitation Officers have been appointed in all the districts and Head Quarter and the state level to facilitate the investor in availing the online services.
- This Portal is further integrated with National Single Window Portal and other departments like Irrigation, NHAI, PWD are also being integrated.
- The Portal also provides the Information Wizard, which is an interactive tool that guides a user/investor by asking a series of questions to provide information about the sector applicable regarding licenses/ NoCs/ permits required at the pre-establishment and pre-operation stages of establishing a business.
- Online Single Window System for granting regulatory clearances has been extended to the District Level.
- A dedicated Startup cell has been set up headed by Director, Industries & Commerce, Punjab
- District level Gem facilitating Centres has been setup in state for onboarding the MSMEs on the Gem Portal.
- Industrial Advisory Commission headed by renowned person from the relevant industrial sector has been setup for 26 main sectors.
- Integration of GIS Based maps of Industrial Areas with Industrial Information System of DPIIT, GoI.

To promote self-employment, Financial Assistance upto 50 lakh is provided under the Prime Minister Employment Generation Program which includes Margin Money Subsidy upto 35% of the Project Cost provided by GoI.

Chapter 4 Services Sector

The Services Sector significance in the Punjab's economy has continued to increase with the sector accounting for 46 percent of total size of the economy and GSVa growth of 7.2 percent. However data on GSVa growth and sectoral trends suggest a moderation in services sector activity during 2023-24(A). As per the advance estimates for Gross State Value Added (GSVA) services sector growth continued to moderate during 2023-24 reaching 7.2 percent in 2023-24 from 7.1 percent in 2022-23. The services sector continued to outperform Agriculture and Industry Sector growth contributing around 46 percent to total GSVa as well as to total GSVa growth.

The growth rate has primarily been driven by the growth in 'Trade, repair, Hotels and restaurants' sector. The Sector contributed around 21.0 percent to overall Services sector and grew at a rate of 6.2 percent in 2023-24(A). Within this sector, it is the 'Trade and Repair Service' sector which accounted for 93.5 percent of the GSVa from Trade, repair, hotels and restaurant sector in 2023-24(A) and consistently contributed more than one-fifth to the total services GSVa. As far as performance of the other sectors is concerned, though the share of hotels and restaurants is low in the services GSVa, recent years have witnessed a surge in the tourist inflow recording an impressive growth rate of 20% between 2010 and 2022. This surge primarily been driven by the domestic tourists with Amritsar accounting for 51% of the total tourist inflow.

Along with tourism, transport, telecom and financial services form an integral part of the services economy within the State. Transport sector contributed 12.8% to services GSVa in 2023-24(A) mainly driven by road transport and followed by railways. On the telecommunication front, while telecom sector contributed 4.8% to services GSVa in 2023-24(A), the sector is well developed in the state with wireless tele-density and percentage of internet subscribers being more than the national average. Financial services are integral for the growth of any state and in Punjab, this sector contribute a share of 9.9% in services GSVa.

4.1 Introduction

Performance of services sector

Services sector is the largest contributor to State's GSVa. Punjab's economy over a period of time moved from being predominantly an agrarian economy to a service sector driven economy. Increasing income entails the demand for services like transport and communication, banking, tourism, trade, etc. Consequently, the share of services sector in the economy's output grows. As mentioned in Chapter 1, the services sector in Punjab had the largest contribution among all the sectors of the economy

²²

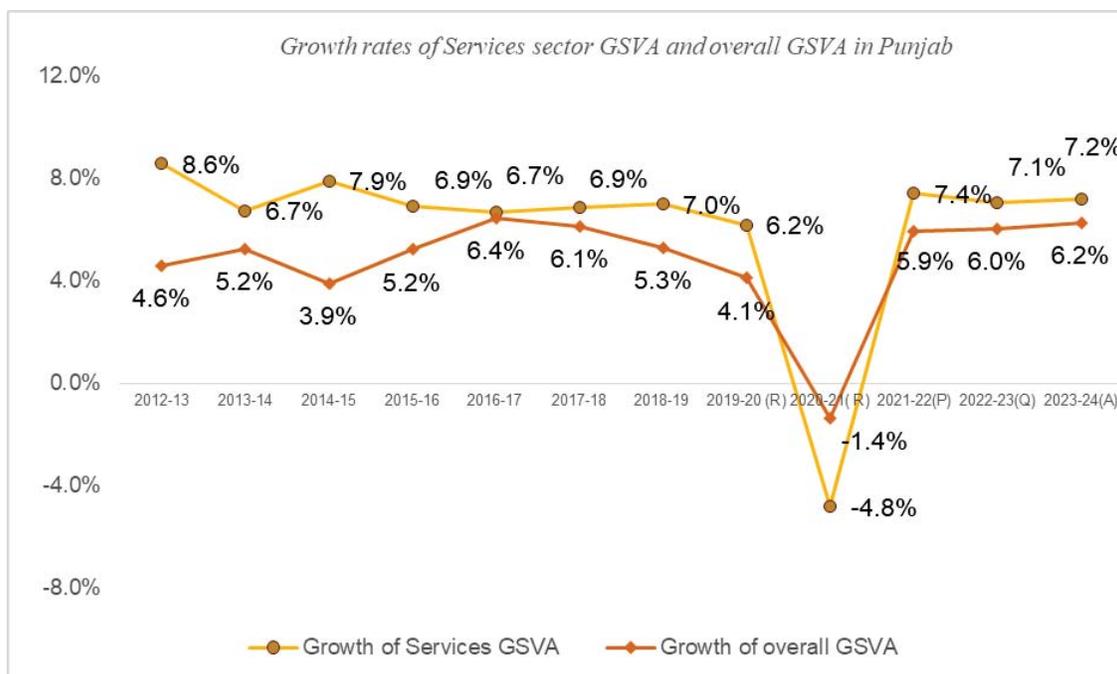
Share of services in State's GSVa has witnessed a rise, which is in line with the trend at national level. The services sector contributed 45.9 % to Punjab's GSVa in 2023-24(A), growing from 43.8 % in 2011-12. The figures at all India level have, however been higher than that of Punjab during 2011-

²² Throughout the chapter, share has been calculated at current prices and growth rate has been calculated at constant (2011-12) prices.

12 to 2023-24(A). At the national level, the value addition from services sector stood at 54.13% of overall GVA in 2023-24(A).

Growth rate in Punjab’s services sector has consistently been higher than that of overall GSVA between 2012-13 and 2023-24(A). During this period, services GSVA grew at an average of 6.1% while the overall GSVA grew at 4.8%. During the same period, trade, repair, hotels and restaurants witnessed the average annual growth rate of 5.6%, where as real estate, ownership of dwellings and professional services grew by 5.8%.

Figure 58: Growth rate of services GSVA and overall GSVA in Punjab

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Trade, repair, hotels and restaurants contributes about one-fifth towards the value add from services sector. The composition of the services sector has remained similar over the years with trade, repair, hotels and restaurants as the leading contributor since 2011-12. Table 20 presents the share of various sub-sectors in services GSVA for 2023-24(A). Trade, repair, hotels and restaurants contributed 21.0% towards value add from services, followed by real estate, ownership of dwellings and professional services with a contribution of 20.3%. Given the significance of light engineering industries in the State, the emergence of trade and repair services is important. The contribution from the other sub-sectors such as public administration, transport, storage, communication & services related to broadcasting, and financial services stood at 12.8%, 12.8% and 9.9% respectively.

Table 20 also presents the growth of the sub-sectors for 2021-22(P), 2022-23(Q) and 2023-24(A).

Table 20: Share and growth of Punjab's Services Sector

	Share (in %)		Growth (in %)	
	2023-24(A)	2021-22(P)	2022-23(Q)	2023-24(A)
Trade, repair, hotels & restaurants	21.0%	8.8%	6.8%	6.2%
Trade & Repair Service	19.7%	8.7%	6.7%	6.2%
Hotels & Restaurants	1.4%	10.2%	8.7%	6.0%
Transport, communication & related to broadcasting	12.8%	10.0%	8.3%	6.2%
Railways	1.1%	10.0%	6.7%	5.0%
Road transport	6.1%	9.8%	7.8%	6.3%
Water transport	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Air transport	0.1%	24.1%	21.0%	10.8%
Services incidental to transport	0.4%	9.4%	8.7%	6.7%
Storage	0.3%	20.7%	9.9%	7.2%
Communication & Services related to broadcasting	4.8%	9.5%	9.1%	6.2%
Financial services	9.9%	4.2%	5.6%	8.6%
Real estate, ownership of dwellings & professional services	20.3%	4.3%	5.1%	6.1%
Public administration	12.8%	9.0%	9.0%	7.2%
Other services	23.3%	8.5%	8.1%	8.7%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Employment scenario in services sector

Punjab has one of the highest proportions of workforce in the services sector among select states²³. The Periodic Labour Force Survey data for 2022-23 shows that the services sector provides employment to 41% of workforce in Punjab (Figure 59) as against 29% at the national level. Among the sub-sectors, trade, hotels and restaurants employ the highest proportion of workforce. In search of better opportunity, there is a shift of workforce from agriculture to service sector as well.

2nd
Punjab's rank among comparable states in terms of workforce in services sector

²³ Throughout the chapter, select states include Andhra Pradesh, Gujrat, Haryana, Karnataka, Kerala, Maharashtra, Punjab, Tamil Nadu and Telangana

Box 7: Software Technology Parks - driving IT growth in Punjab

Punjab provides a strong ecosystem of IT services with the presence of around 740 registered IT units in State covering a wide array of IT services. Under the India BPO promotion Scheme 2015, Punjab has been allotted 1200 BPO seats. IT sector has witnessed a cumulative growth of almost 14% in IT/ITES exports over a period of 5 years in Mohali Chandigarh region. Punjab has an excellent IT infrastructure in Tier II cities, Amritsar, Ludhiana, Jalandhar, STPI Incubation centre in SAS Nagar (Mohali).

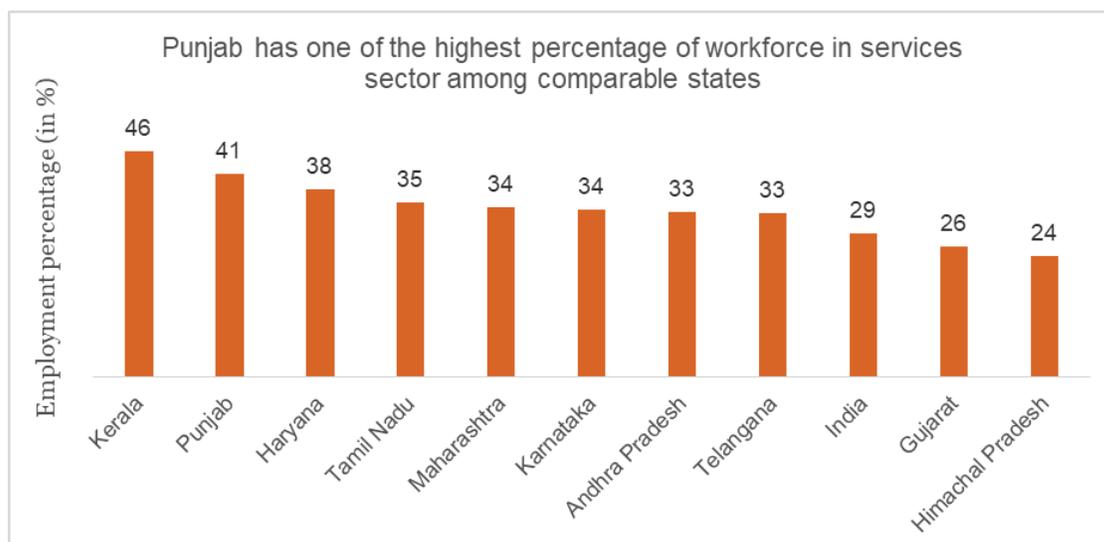
The IT sector in Punjab has great potential for income and employment generation, so to develop IT sector various initiatives have been taken:

- Dedicated Agency for promotion of IT
- Development of SAS Nagar as IT Investment Region
- Development of new IT & Knowledge Park
- Providing land on long lease

Many new projects related to IT sector are being setup in the State like, STPI centres at SAS Nagar and Amritsar, Startup accelerator chamber of Commerce (SACC) at SAS Nagar, The Indus Entrepreneurs (TiE) and Morpheus startup accelerator.

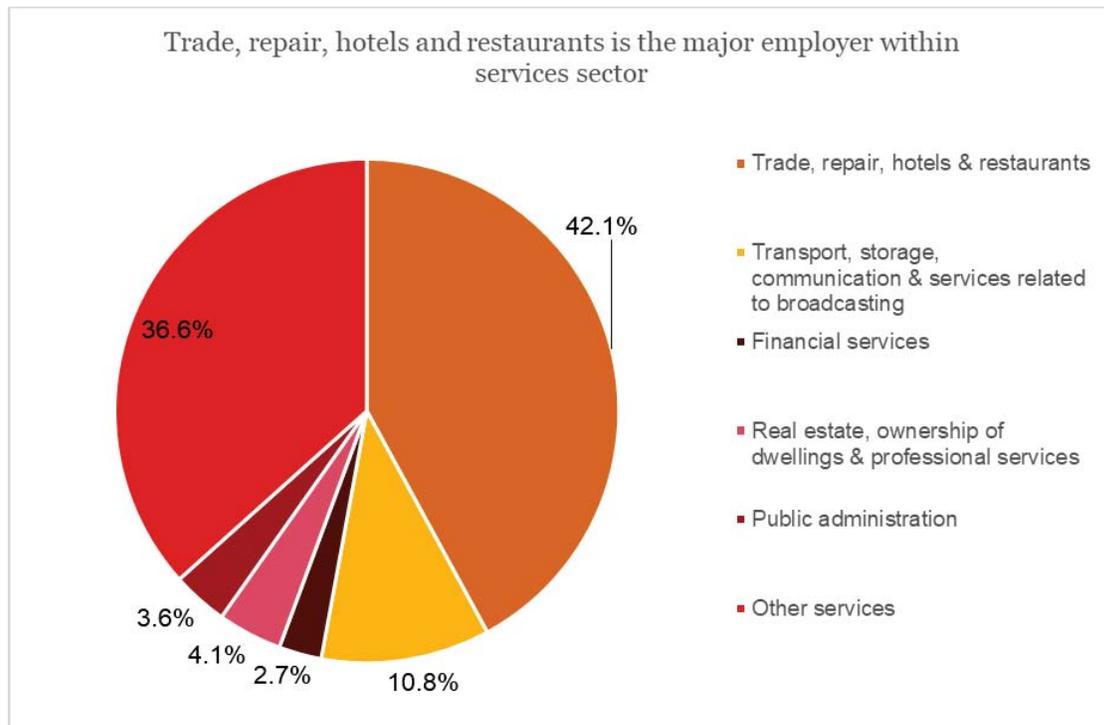
Source: https://pbindustries.gov.in/static/service_industry?key=IT_ITES

Figure 59: Percentage of workforce in services sector for select states

Source: Periodic Labour Force Survey, 2022-23

Figure 60: Distribution of workforce within the services sector in Punjab (2022-23)

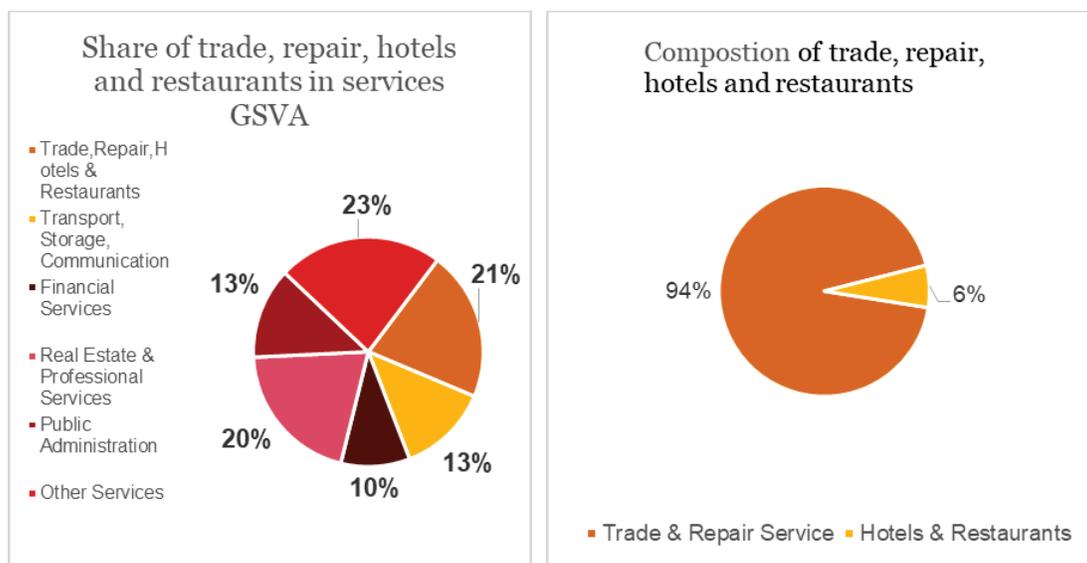
Source: Periodic Labour Force Survey, 2022-23

Trade, repair, hotels and restaurants employ the highest percentage of workforce within the services sector (Figure 60). Trade & repair services and hotels & restaurants together employ 42.1% of the total workforce within the services sector. Other services which include education services, health services, entertainment, etc. is the next major employer with 36.6% of the workforce engaged in these services. Transport, storage and communication services is another major sector employing around 10.8% of the total workforce within the services sector.

4.2 Trade and repair

Trade and repair service contribute the highest to the value add from services in Punjab. As presented in Figure 61, trade and repair accounts for 94% of the GSVA from the trade, repair, hotels and restaurants. This sub-sector has consistently contributed about one-fifth towards services GSVA.

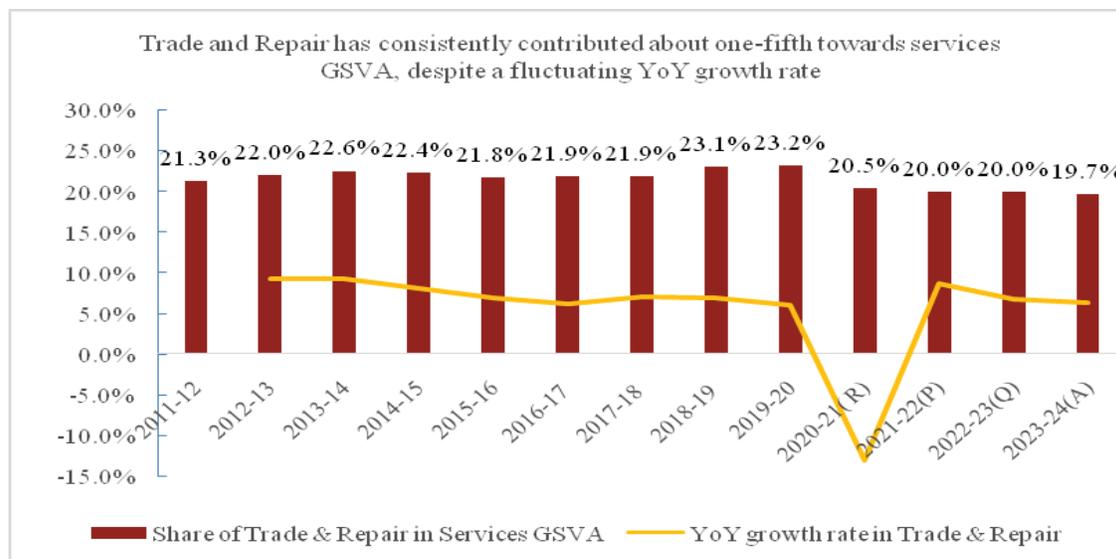
Figure 61: Composition of trade, repair, hotels and restaurants, 2023-24 (A)

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Since 2011-12 (Figure 62), despite a fluctuating year-over-year (YoY) growth, this sub-sector has remained the leading contributor towards services since 2011-12. The Periodic Labour Force Survey data for 2022-23 shows that 14.57% of total workforce in Punjab was employed in wholesale & retail trade and repair services, one of the highest among all states in India.

Figure 62: Share of trade and repair services in Punjab

Source: Directorate of Statistics, Punjab

The share of hotels and restaurants to GSVAs from services is relatively lower as compared to other sectors. The average share of ‘hotels and restaurants’ sub-sector stood at around 1.4% of GSVAs from services sector between 2011-12 and 2023-24(A). The growth rate in the sub-sector has also witnessed a fluctuating trend during this period. While the sub-sector grew at 9.4% in 2019-20, (-) 12.4% in 2020-21, 10.2% in 2021-22, 8.7% in 2022-23(Q) and 6% in 2023-24(A) (Figure 63).

Figure 63: Share of Hotels and restaurants in Services GSVA

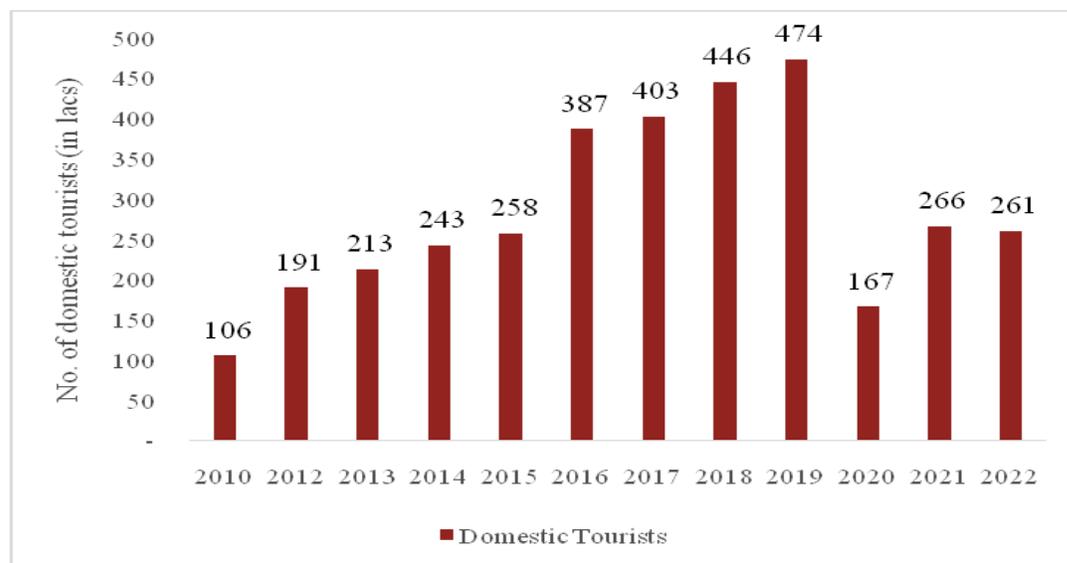
Source: Directorate of Statistics, Punjab

4.3 Tourism

Widely acknowledged as the cradle of civilization²⁴, Punjab is renowned for its Cuisine and culture, history and wealth. With its temples, forts, memorials, museums, fairs and festivals, Punjab has a lot to offer to tourists. Tourism augments regional development and stimulates trade, income and entrepreneurship, thereby boosting economic growth.

Growth of Tourists

Figure 64: Number of domestic tourists in Punjab (Jan-Dec)

Source: Punjab Tourism

²⁴ Punjab Tourism (<http://punjabtourism.gov.in/#/home>)

Investment in tourism has led to the development of the sector with an increase in both domestic and foreign tourists. Punjab tourism has witnessed good expansion in the recent years with the overall tourist inflow in the State growing at an impressive rate of 20% between 2010 and 2022. The tourism sector is however, largely driven by domestic tourists (from within and outside the State). Around 261 lac domestic tourists and 3.3 lac foreign tourists visited the State in 2022 (Figure 64 & 65) registering a contraction in growth rate of 2% in domestic tourist and increase in growth rate of 7% in foreign tourist over the previous year. Punjab attained 9th position at the national level in terms of foreign tourist visits during 2022 (Table 21). The growth in the sector is sustained by investments from the State Government as well as assistance provided by Asian Development Bank through Infrastructure Development Investment Program for Tourism (IDIPT) project (Punjab State Tourism Policy, 2018).

Figure 65: Number of foreign tourists in Punjab (Jan-Dec)

Source: Punjab Tourism

Table 21: Share of top 10 States/UTs of India in Number of foreign tourist visits in 2022

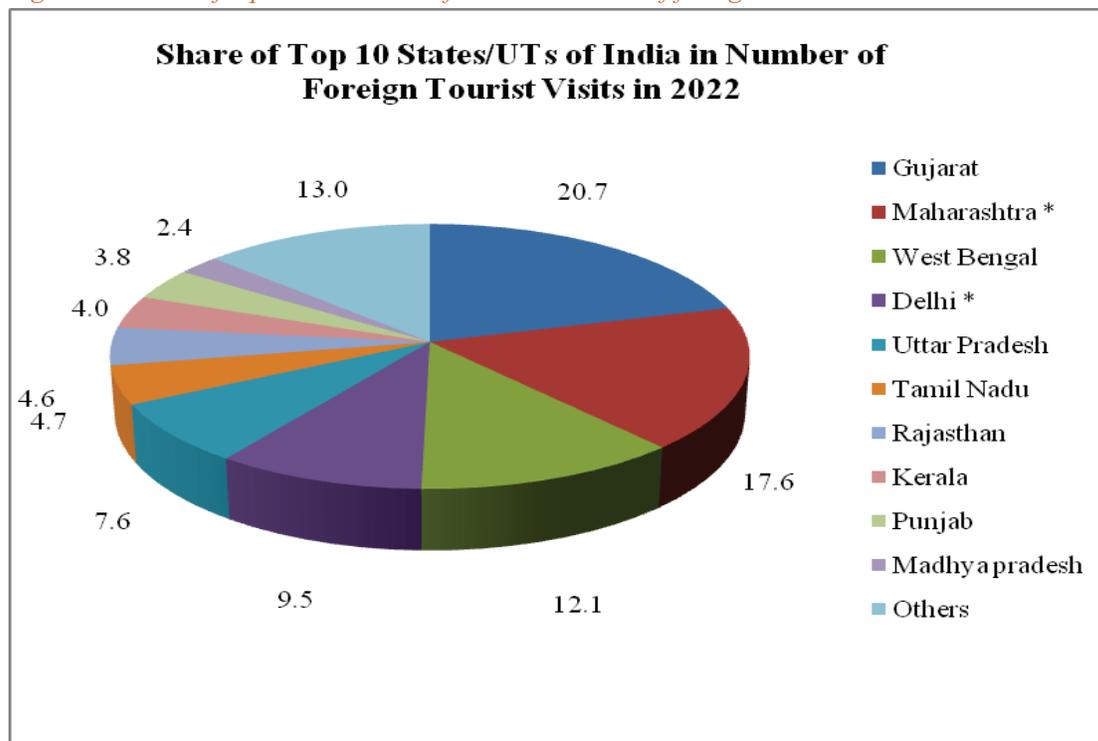
Rank	State/UT	Foreign Tourist Visits in 2022(P)	
		Number	Percentage Share (%)
1	Gujarat	1780000	20.7
2	Maharashtra *	1510000	17.6
3	West Bengal	1040000	12.1
4	Delhi *	820000	9.5
5	Uttar Pradesh	650000	7.6
6	Tamil Nadu	410000	4.7
7	Rajasthan	400000	4.6
8	Kerala	350000	4.0
9	Punjab	330000	3.8

Rank	State/UT	Foreign Tourist Visits in 2022(P)	
		Number	Percentage Share (%)
10	Madhya pradesh	200000	2.4
	Total of Top 10	7470000	87.0
	Others	1120000	13.0
	Total	8590000	100.0

Source: India Tourism Statistics at a Glance – 2023 (Ministry of Tourism)

Note: *Figures for the year 2022 has been estimated using All India growth rate

Figure 66: Share of top 10 States/UTs of India in Number of foreign tourist visits in 2022

Source: India Tourism Statistics at a Glance – 2023 (Ministry of Tourism)

Amritsar accounts for more than half of total tourist footfall in the State. Table 22 shows that number of tourists (both domestic and foreign) in Amritsar account for more than 51 % of the total tourist inflow in the State. Inextricably linked with the history of Sikhism, Amritsar is revered for the Golden Temple. Among other tourist attractions, Jallianwala Bagh and Wagah border ceremony are the prominent ones. S.A.S. Nagar, Ludhiana and Jalandhar are among other districts with significant tourist footfall. Amritsar is also one of the 12 cities in India which have been included under HRIDAY scheme (Heritage City Development and Augmentation Yojana) with an objective to conserve the historic and cultural resources in the city.

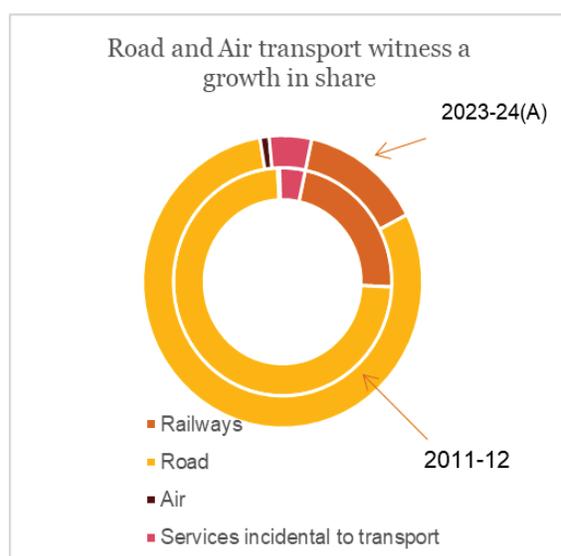
Table 22: Tourist footfall in Amritsar vis-a-vis Punjab

Year	No. of tourists in Amritsar	No. of tourists in Punjab	Amritsar's share in State's tourist footfall
2011	11096952	16567596	67%
2012	10072719	19119943	53%
2013	12058034	21544962	56%
2014	15368340	24526751	63%
2015	16924412	26038728	65%
2016	25462627	39363061	65%
2017	25978495	41401987	63%
2018	26935017	45796030	59%
2019	34369513	48486730	71%
2020	7897161	17051311	46%
2021	19772285	26948568	73%
2022	13363193	26418885	51%

Source: Punjab Tourism

4.4 Transport Overview

Figure 67: Composition of transport sector's GVA in Punjab

With an average contribution of 7.3% to GSVA from services between 2011-12 and 2023-24(A), the transport sector has emerged as an integral part of the State's economy.

Transport services in the State consist of three modes of transportation – (a) railways (b) road and (c) air. As Punjab is a landlocked state, bordered by Jammu & Kashmir to the North, Himachal Pradesh to the East, Haryana to the South and South

East, Rajasthan towards South-West and Pakistan to the West, the scope of water transport in the State is restricted. Characterized by a fluctuating trend, the average growth rate of the transport sector between 2012-13 and 2023-24(A) stood at 5.1%. The value add from the transport sector was INR 22784.24 crores (at current prices) in 2023-24(A).

Source: Directorate of Statistics, Punjab

The transport sector in Punjab is driven by road transport, followed by railways. Road transport, on an average, accounted for 75.9% of the value add from transport between 2011-12 and 2023-24(A). The average year-over-year growth rate for road transport has been 5.4% between 2012-13 and 2023-24(A), while that for railways and air transport stood at 3.5% and 27.6% respectively.

The contribution of air and road transport to the GVA from transport sector has witnessed a rise over the years, while that of railways has declined (Figure 67). The composition of GVA under transport has undergone a change over the past few years. The contribution of railways, road and air transport to the GVA from transport stood at 22.4%, 73.5% and 0.3% respectively in 2011-12. However, in 2023-24(A), the share of railways decreased to 14.1% while that of road and air transport increased to 80.0% and 1.10% respectively. A fluctuating trend could be observed in the growth rate of all the modes of transportation during 2012-13 and 2023-24(A). The growth rate for railways varied between 20.2% and (-)18.3% while that of air transport varied between 177.1% and -19.0%. The year-on-year growth for road transport also varied between 9.8% and (-)12.7% during this period.

Transport Infrastructure

Roads

Road network is the backbone of the transport sector in the State. Its dominance is further established by the fact that other modes of transportation like railways depend on it for their first/last mile linkages. Upgradation of the existing infrastructure is thereby significant to the State for continued economic growth.

Figure 68: Surfaced roads as percentage of total roads

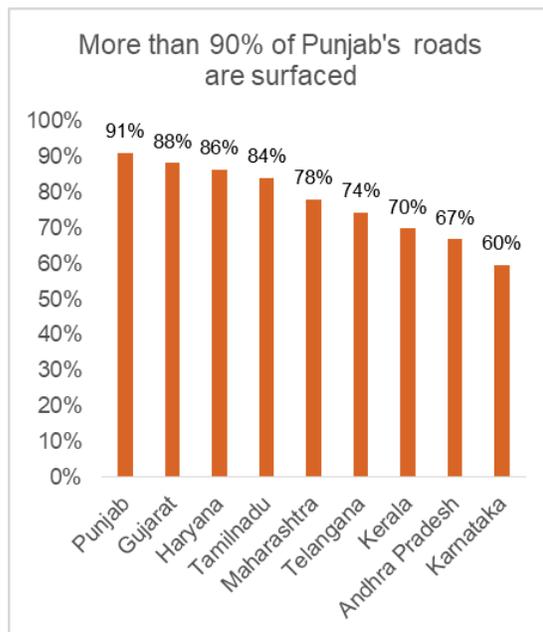
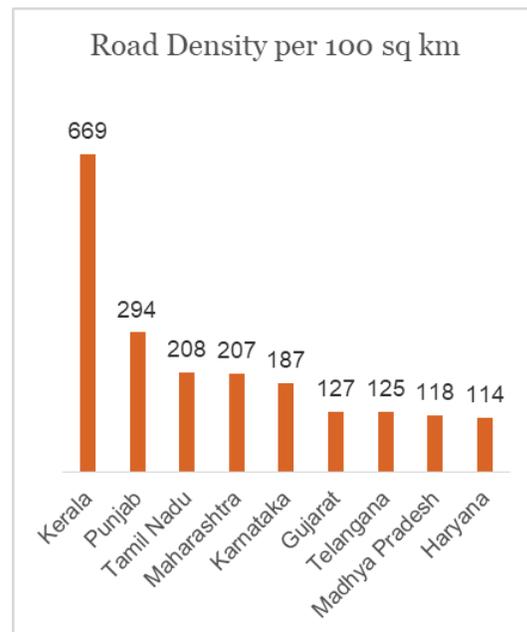

Figure 69: Road density per 100 sq. km. (in km.)

Source: Basic Road Statistic of India (as on 31-03-2019), Ministry of Road Transport and Highway, GoI

Development of roads in Punjab is handled by four institutions: (i) The national highways are looked after by the Government of India, (ii) the state highways by the State Public Works Department (PWD), (iii) town roads by the Municipal bodies and (iv) the rural roads partly by PWD and partly by the Rural Development Department and Punjab Mandi Board²⁵. It has however been observed that involvement of multiple institutions at all levels of governance catering to different aspects of the transport sector adversely affects planning and policy decisions.

Table 23: Length of Different types of Roads in Punjab

Type of Road	Length(in Kms)	
	as on 31.03.2018	as on 31.03.2019
National Highways	3,269	3,274
State Highway	1,103	1,133
Districts Roads	6,980	6,808
Urban Roads	18,822	18,887
Rural Roads	1,02,267	1,04,565
Project Road	10,195	13,195
Total	1,42,636	1,47,862

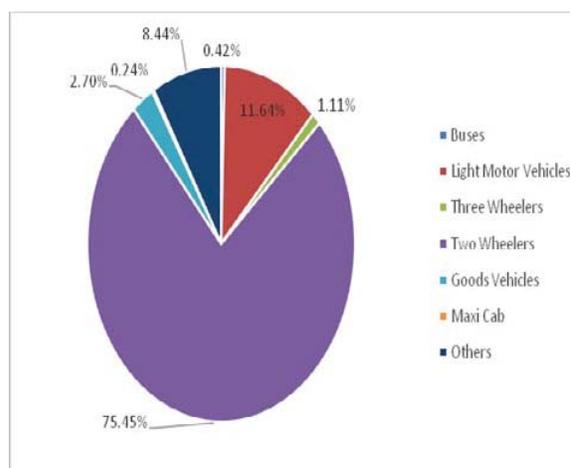
Source: Basic Road Statistic of India (as on 31-03-2019), Ministry of Road Transport and Highway, GoI

More than 90% of Punjab's roads were surfaced as on 31st March 2019 (Figure 68). Also, Punjab has one of the highest road densities among select states (Figure 69).

The State had a total road length of 1,47,862 kms by the end of 2018-19. Road length witnessed an increase by 3.66% over the previous year, primarily driven by expansion in Project roads. Rural roads had a share of 71% in total road length by March 2019, followed by urban roads and project roads

which accounted for 13% and 9% of total road length respectively. Punjab had 3274 kms of National Highways and 1,133 kms of State Highways.

Figure 70: Distribution of Motor Vehicles in Punjab as on 31.03.2023

Source: State Transport commissioner, Punjab

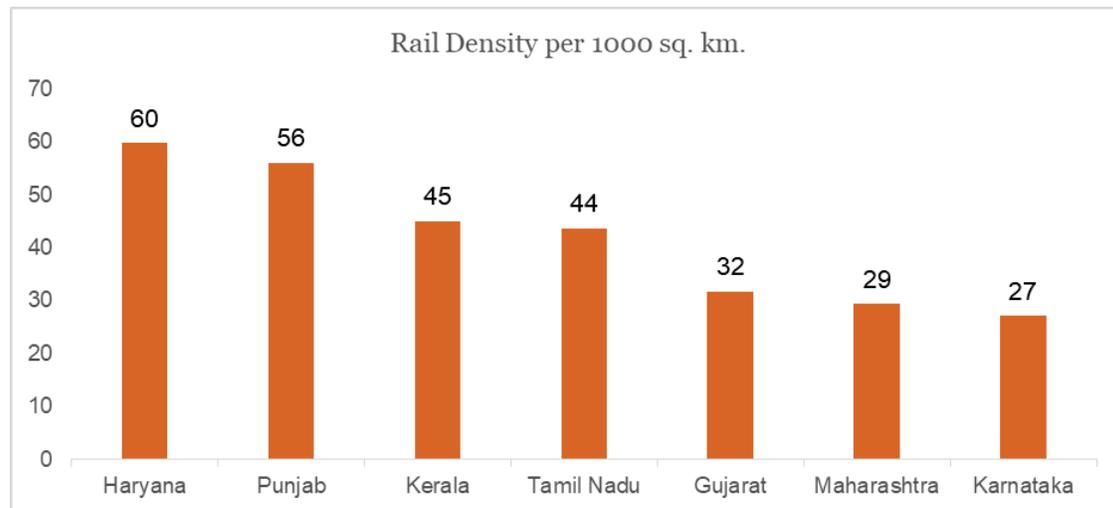
Motor vehicle registrations recorded 4.4% growth in 2022-23 over previous year. As on 31st March 2023, Punjab had 137.87 lac registered motor vehicles as compared to that of 132.11 lac on 31st March, 2022. The increase was enormous especially in the case of Maxi cab, light motor vehicles and three wheelers. This may be attributed to the increasing income level of the people and easy availability of these vehicles. Among the districts of the State Ludhiana, Jalandhar and Amritsar (in descending order) have the highest number of registered motor vehicles.

²⁵TERI (2015) Green Growth in Transport Sector in Punjab

The composition of motor vehicle registration indicates the dominance of two-wheelers (**Figure 70**). With an annual growth rate of 4.4% in 2022-23 over the previous year, two-wheelers accounted for 75.45 of the total volume of motor vehicles followed by light motor vehicles (11.64%) and goods vehicles (2.70%). The vehicle density in the State has increased manifold over the years with an increasing share of personalized vehicles. This raises serious concern about problems of congestion, parking, air pollution, road accidents, etc. Hence, it is important to control this vehicle growth and shift from personalised to public transport modes to ensure a greener and more livable environment in the State.

Railways

Figure 71: Rail Density across states by end of 2021-22 (in Kms)

Source: Indian Railways Year book 2021-22

Note: Density has been calculated in terms of running track kms per 1000 sq km

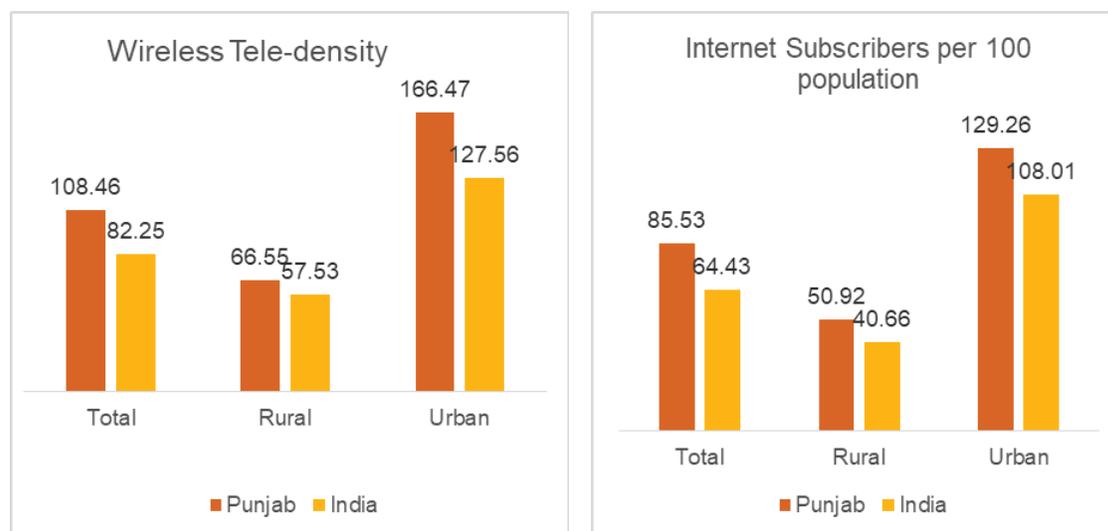
Railway network in Punjab is well-developed with 2,823 running track kms. accounting for 2.75% of total railway network in India. In terms of rail density, Punjab fares better than its comparable states with 56 running tracks kms per 1000 sq. km. (**Figure 71**). Punjab is also a part of the Eastern Dedicated Freight Corridor (EDFC), which is an 1,856 km. long freight line extending from Ludhiana in Punjab to Dankuni in West Bengal. The construction of the EDFC has opened up several trade opportunities in the State and has benefitted industries, which rely on railways for transportation.

Civil Aviation

Development, promotion and regulation of Civil Aviation in the State comes under the preview of Department of Civil Aviation. Services provided by the Department include setting up of new air-strips, aerodromes and airports, grant of financial aid to flying and gliding clubs, purchase, maintenance and disposal of State Government aircrafts, helicopters, etc. At present there are Six airports in the State located in S.A.S Nagar (joint venture), Amritsar, Bhatinda, Ludhiana, Pathankot and Patiala. Sri Guru Ram Das Jee Airport in Amritsar is an international airport which provides connectivity to major Indian cities like Ahmedabad, Bangalore, Coimbatore, Delhi, Hyderabad, Mumbai, Pune, Srinagar, etc. and foreign destinations like Kuala Lumpur, Birmingham, London, Dubai, Doha, Singapore, Tashkent, etc.

4.5 Telecom

Figure 72: Key telecom indicators-Punjab vis-e-vis India

Source: Telecom Regulatory Authority of India (The Indian Telecom Services Performance Indicators, Apr-Jun 2023)

With a GVA of Rs. 14,505.44 crores²⁶, the contribution of ‘communication and services related to broadcasting’ to GVA from services stood at 4.8% in 2023-24(A). The average share of this sub-sector to GVA from services was 4.4% between 2012-13 and 2023-24(A) having grown at an average rate of 7.1% during the same period.

The telecom sector in Punjab is relatively at a developed stage with a higher wireless tele-density and internet subscribers per 100 population as compared to national average as on June, 2023 (Figure 72). Tele-density, which denotes the number of telephone connections per 100 population is an indicator of telecom penetration in the State. Statistics by Telecom Regulatory Authority of India (TRAI) show that wireless tele-density in Punjab is 108.46 as compared to 82.25 at the national level. Similarly, internet subscribers per 100 population of the State are 85.53 in comparison to the national average of 64.43. The State fares better than the national average in terms of the above mentioned indicators in both rural and urban areas, however significant urban-rural differences exist in the State both for tele-density and internet subscription.

Table 24: Telecommunication status of Punjab and India as on 30 June, 2023

Indicator	Punjab			India		
	Total	Rural	Urban	Total	Rural	Urban
Wireless tele-density (%)	108.46	66.55	166.47	82.25	57.53	127.56
Wireline tele-density (%)	3.48	0.97	6.96	2.18	0.30	5.63
Overall tele-density (%)	111.94	67.52	173.43	84.43	57.83	133.19

²⁶ in current prices

Indicator	Punjab			India		
	Total	Rural	Urban	Total	Rural	Urban
Wireless subscribers (millions)	33.40	11.90	21.50	1143.58	517.51	626.07
Wireline subscribers (millions)	1.07	0.17	0.90	30.31	2.68	27.63
Total subscribers (millions)	34.47	12.07	22.40	1173.89	520.19	653.70
Broadband subscribers (millions)	26.67	8.85	17.82	861.47	351.26	510.21
Narrowband subscribers (millions)	0.72	0.25	0.47	34.36	14.44	19.92
Total internet subscribers (millions)	27.39	9.10	18.29	895.83	365.71	530.12
Internet subscribers per 100 population	85.53	50.92	129.26	64.43	40.66	108.01

Source: Telecom Regulatory Authority of India (The Indian Telecom Services Performance Indicators, Apr-Jun 2023)

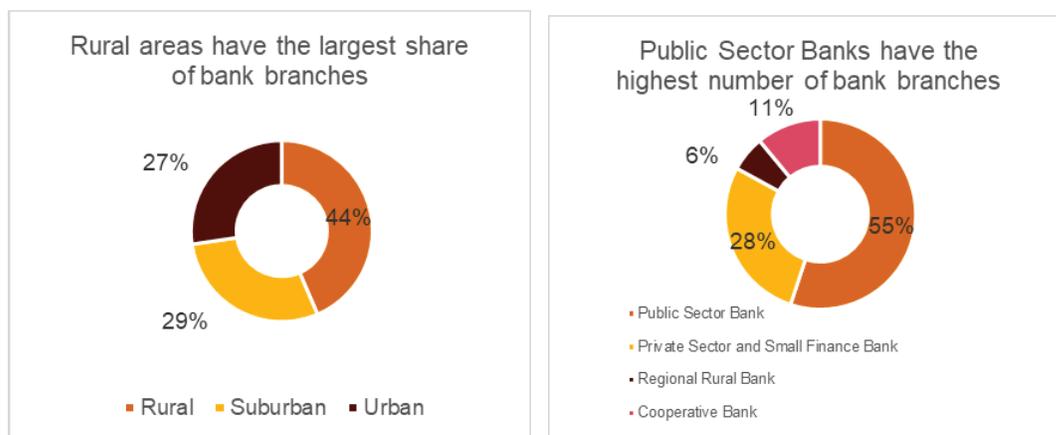
4.6 Financial services

Rising income necessitates the demand for financial services which include professional services like savings, payments, insurance, credit and management of money and assets. In Punjab, financial services accounted for a share of 9.9% in GSVa from services in 2023-24(A). With an average growth rate of 4.8% between 2012-13 and 2023-24(A), the GSVa from the sub-sector stood at Rs.29575.58 crores (at current prices) in 2023-24(A).

Financial sector plays a vital role in the overall growth of an economy and financial institutions are an important constituent of this sector. The extent of availability and quality of financial services in a state depends on the infrastructure of financial institutions present in the state. A financial institution provides a wide variety of deposit, credit and investment products to both, individuals and businesses. Banks, insurance firms, brokerage firms are some of the major types of financial institutions with banks playing a pivotal role in mobilising public savings and ensuring easy availability of credit for investors and borrowers.

Punjab's Banking Profile

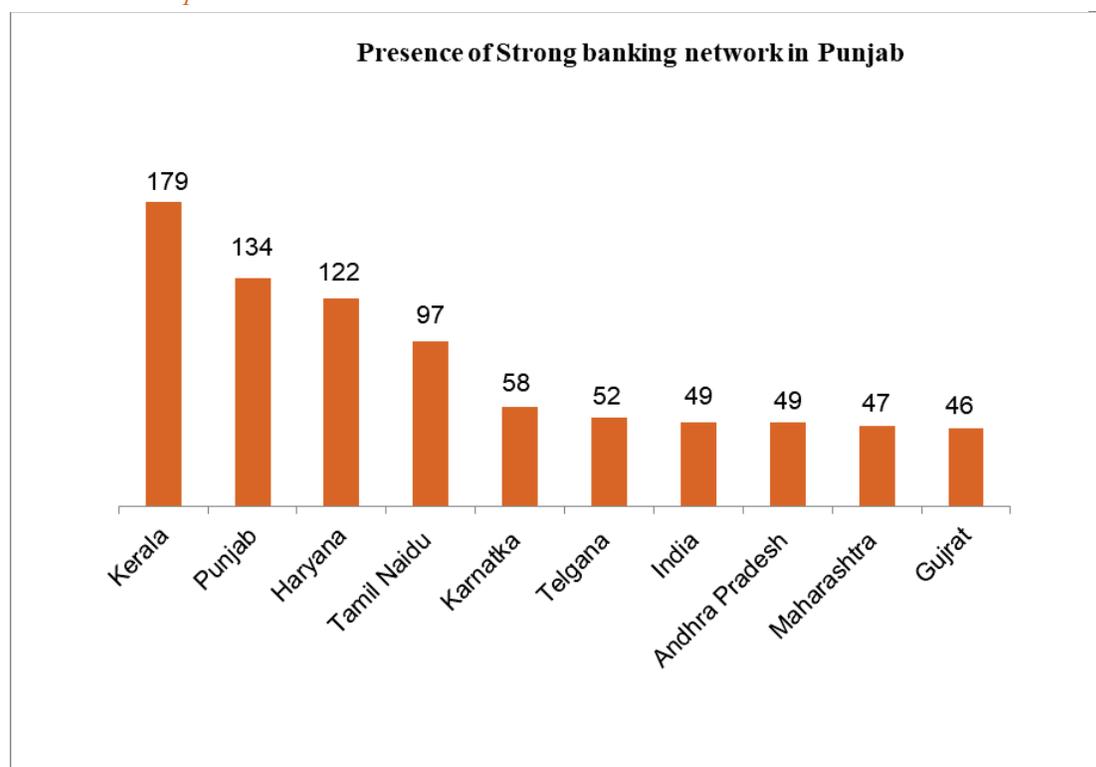
Figure 73: Distribution of bank branches by region and category in Punjab

Source: Reserve Bank of India

As on 30th September, 2023, Punjab has 12 public sector banks, 15 private sector, 1 regional rural bank and 1 cooperative bank with a total of 7295 branches.

Figure 74: Number of commercial bank branches per thousand sq. km. of area as on 30 September 2023

Source: Reserve Bank of India

The average population served by a bank branch is 4546,²⁷. The distribution of these branches by region as well as by category has been provided in **Figure 73**. Further, public sector bank branches constitute 55.08% (4018 branches) of total branches with 1519 branches in rural areas and 1225 and 1274 branches in semi urban and urban areas respectively.

Punjab has one of the highest number of commercial bank branches among the select states (Figure 74). A strong banking network not only promotes financial inclusion, but also enables diversification of economic activities and productive investment as it facilitates mobilisation of public savings.

Deposits and Credit by Banks

Total deposits and Credits of Scheduled Commercial Banks in Punjab increased in 2023.

Deposits and credit by banks is an indicator of flow of money in the economy. Moreover, total credit by banks indicate the credit needs for agriculture, industry, individual consumer, etc. Total deposits of scheduled commercial banks in Punjab increased by 9.83% in 2023 over 2022, however the total credit sanctioned increased by 9.19% in 2023 over the previous year with credit to agriculture, industry and individual consumers witnessing a rise.

Credit-Deposit (CD) ratio, which is the proportion of loan sanctioned by banks from the deposits it receives has been near to the national benchmark. The national benchmark for CD ratio

²⁷ Population figures provided by MOSPI for 2022-23

in India is maintained at 60. In Punjab, the CD ratio for 2022 and 2023 was maintained at 56.5 and 56.2 respectively for Scheduled Commercial Banks. However, comparison of credit-deposit ratio during the period 2015-2023 with other high-income states reveals that credit-deposit ratio is substantially higher in other states such as Tamil Nadu, Andhra Pradesh, Telengana, Maharashtra, Gujarat, Haryana, Rajasthan and Karnataka.

Table 25: Banking indicators for Scheduled Commercial Banks in Punjab (as on end-March and in Rs. billion)

Indicators	2022	2023	Change (in %)
Total Deposit	5101	5603	9.84%
Total Credit	2883	3148	9.19%
Credit-Deposit Ratio by Place of Utilisation (in %)	56.5	56.2	-0.53%
Total Credit to Agriculture	707	742	4.95%
Total Credit to Industry	684	752	9.94%
Total Personal Loans	770	896	16.36%

Source: Handbook of statistics on Indian States, RBI

4.7 Various government initiatives

Civil Aviation

Development of International civil air terminal at Indian Air Force station, Halwara Ludhiana

The Ministry of Civil Aviation, Government of India and Indian Air Force have given in-principle approval for the construction of International Civil and Cargo Terminal at Indian Air Force Station, Halwara. A Memorandum of Understanding (MoU) has been signed between Government of Punjab and AAI on December 20, 2018 for developing it as a joint venture with AAI holding 51% equity and State Government 49%. A Joint Venture Company, named as Ludhiana International Airport Limited (LIAL), has been established and an agreement for the same has been signed with the Airports Authority of India (AAI).

Regional Connectivity Scheme-UDAN

The Department on behalf of Government of Punjab coordinates with the Ministry of Civil Aviation, Government of India to successfully implement the RCS-UDAN.

The primary objectives of the Scheme are:

- To facilitate/ enhance regional air connectivity by making it affordable through fiscal support.
- Infrastructure development
- To establish an interacted eco-system which will lead to significant growth of Civil Aviation Sector, promote tourism, increase employment, provide socio economic boost.
- Therefore, lead to regional growth of the State.

Government of Punjab provides 20% of Viability Gap Funding (VGF) for the RCS Flights and the 80% is provided by GoI. The Department has utilized the Scheme well to ensure connectivity to underserved areas and today has one of the highest density of airports in the country.

Under this scheme Government of Punjab has developed various Civil Enclave :

- Civil Enclave at Bhatinda- The Government of Punjab pursued the case of Airport at Bhatinda for increased connectivity to the underserved Malwa region.
- Civil Enclave at Adampur, Jalandhar- Government of Punjab pursued the case of Airport at Adampur for increased connectivity to the Doaba region which has a lot of diaspora around the world. This would make it easier for Punjabis' visiting from abroad to connect from Delhi.
- Civil Enclave at Pathankot- The Government of Punjab pursued the case of Airport at Pathankot for increased connectivity to this region which is at a tri-junction of three States – J&K, HP and Punjab.
- Punjab Chief Minister has approved the setting up of an aviation museum at the civil aerodrome in Patiala. The proposed Punjab Aviation Museum will be established at the civil aerodrome, in Patiala and it must exhibit the history and artifacts of the aviation sector in the state.

Chapter 5 Urban Development

Urbanization goes hand-in-hand with economic progress. Urban areas are more suitable for high value sectors like services and industry, given the higher income and purchasing power of residents, availability of skill set and other infrastructural requirements.

Punjab, traditionally known for its strong agricultural performance and dynamic rural economy, has undergone a transition towards becoming a service economy. This shift is indicative of broader trends in many developing nations where urbanization is often accompanied by a shift from agrarian economies to service-oriented ones.

The growth of urban areas in Punjab is attributed to the movement of people from lower-order towns to higher-order towns and cities which has contributed to high urban density in the state. The growth of urban population according to classification of towns is another important aspect of study of urbanisation. There were 3 class I cities in 1951, which was increased to 17 in 2011, which contributed 58% in the urban population of the state. The share of class II towns increases from 2% in 1951 to 16% in 2011. Also due to migration, employment, education and medical facility, the share of class III, IV, V and VI towns has also seen upward trend in urbanisation. All the class I cities are located along the national highways and railways. Due to good connectivity, urban growth and development in cities like Amritsar, Jalandhar, Ludhiana, Patiala and S.A.S Nagar have attracted more investors across different sectors. This influx of investment has contributed to the rapid growth of urban development in these areas. Planning and regional development initiatives, as exemplified by Greater Mohali Area Development Authority (GMADA), play a crucial role in steering the trajectory of urbanization in a more organized and sustainable manner.

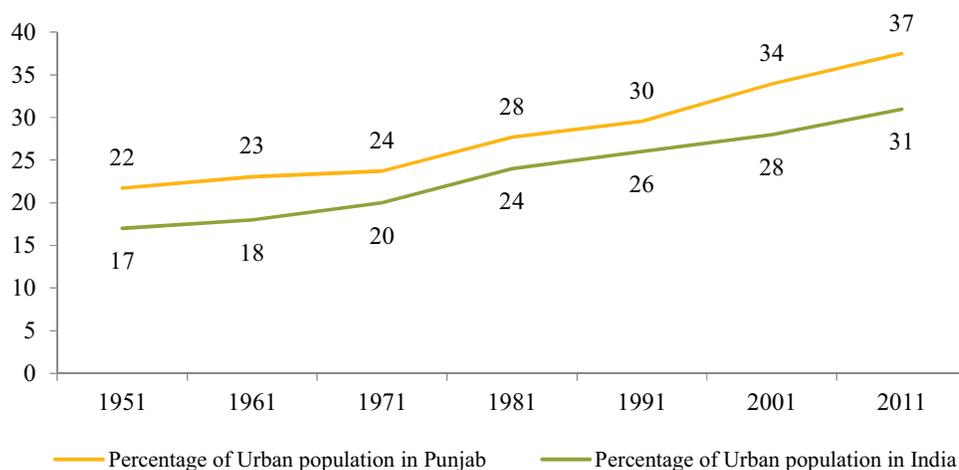
5.1 Urbanisation in Punjab

Overview

Punjab is more urbanized than many parts of India therefore it shares the prosperity with a larger Populace than with a narrow set of population.

Punjab is 5th urbanized State in India, next to Tamil Nadu, Maharashtra, Gujarat and Karnataka. Figure 75 demonstrates that as per census 2011, urban population is 37.48% of state population, which is much higher than the national average of 31.16 %. The urban population share has increased from 21.72 % in 1951 to 37.48 % in 2011. The decadal growth of urban population during the period 2001-2011 is 25.91% against national average of 31.8 %, where as total population growth of the State during the decade was 13.9 % against national average of 17.7 %. Like the growth of urban population, the number of urban area/towns has also registered an upward trend. Number of towns has risen from 110 towns in 1951 to 217 towns in 2011 which is almost double. It is evident that the growth rate of urban population has been fairly high in Punjab.

Figure 75: Urbanisation trends in Punjab v/s India

Source: Census of India (various years)

It is to be noted that the rise in urban population, is driven by rural-urban migration. Firstly, due to the increased income of farming households they moved towards the urban localities for better facilities and opportunities. Secondly a large number of people moved due to the push factor as the mechanisation of agriculture reduced the requirement of labour for agriculture. Thirdly the development of the industrial corridor along the Ludhiana, Jalandhar, Amritsar and SAS Nagar highways led to the movement of population from the surrounding areas to the towns.

Distribution of Urban Population

For the healthy growth it is necessary that the process of growth should be balanced. The same is true for modernisation and urbanisation. Table 26 presents the top five districts of Punjab in 2011 with the highest share in state's urban population. It is evident that more than half of Punjab's urban population resides in the districts of Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Patiala. Apart from better amenities and employment opportunities provided by these urban centres, the development of the Amritsar-Kolkata industrial corridor along Amritsar, Ludhiana and Jalandhar is one of the compelling reasons for people to migrate to these cities. In order to cater to the needs of the growing urban population, Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi have been awarded the status of Smart Cities which would enhance infrastructure facilities in these cities.

Table 26: Top five districts with highest share in State's urban population, 2011

Rank	District	Share in State's Urban Population
1	Ludhiana	19.9%
2	Amritsar	12.8%
3	Jalandhar	11.2%
4	Patiala	7.3%
5	Gurdaspur	6.3%

Source: Census of India, 2011

Non-uniform distribution of urban population is likely to strain existing infrastructure facilities in urban centres.

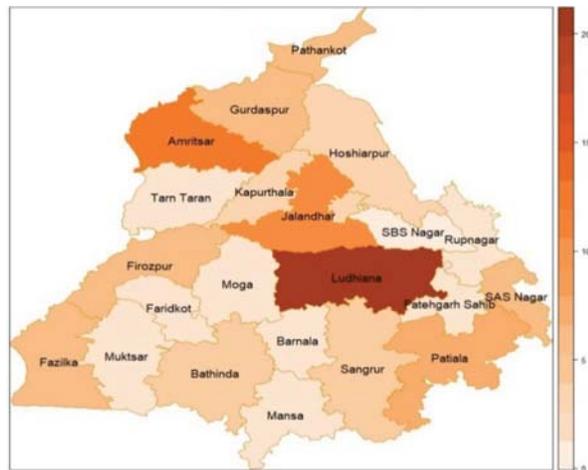
The urban population in various categories of towns of Punjab has been presented in Table 27. It highlights that Class I towns hold the majority (58%) of urban population. Thus, the rising urbanisation in the State follows a non-uniform trend which is likely to continue and thereby demand for continuous upgradation and augmentation of existing facilities like housing, water supply, power, sewerage, solid waste management, etc. At the same time, it is to be acknowledged that Government of Punjab is upgrading the facilities in rural clusters in terms of providing all urban amenities as well as enhancing the facilities that are available in smaller towns.

Table 27: Cities/Towns in Punjab as per Census categories, 2011

Cities/Towns category	Urban Population		
	2001	2011	% share as per 2011
Class I (Population 100,000 and above)	48,19,089	60,63,248	58.31
Class II (Population 50,000 to 99,999)	13,14,224	16,77,646	16.13
Class III (Population 20,000 to 49,999)	10,82,085	13,52,294	13.00
Class IV (Population 10,000 to 19,999)	8,10,753	8,82,071	8.48
Class V (Population 5,000 to 9,999)	2,13,410	3,48,406	3.50
Class VI (Population below 5,000)	22,950	75,481	0.73
Total	82,62,511	1,03,99,146	100

Source: Memorandum to 15th Finance Commission, Government of Punjab

Figure 76: Spatial distribution of urban population in Punjab, 2011 (in %)

Note: Map not to scale

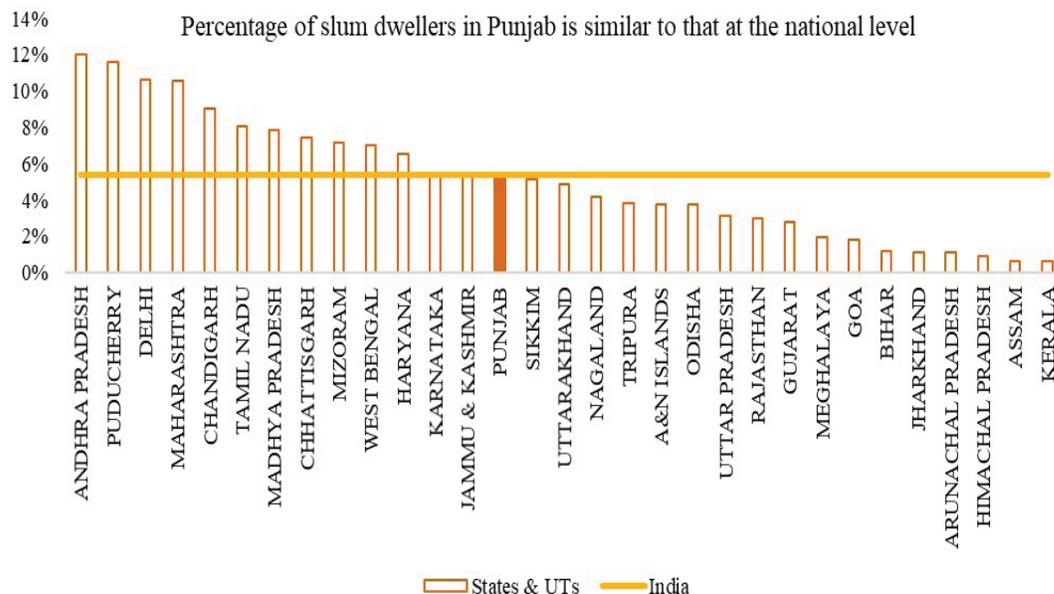
Slum Habitations

The unplanned migration from rural areas leads to the growth of slums and unemployment in urban localities. These slum areas are existing on the peripheries of big cities which lead to the problem of over crowding and urban poverty.

As highlighted in the previous section, rural people migrate to urban areas in search of both formal and informal employment opportunities. Informal job opportunities include domestic help, construction site work, etc. However, due to a combination of factors like sub-standard wages and lack of affordable housing facilities, migrants resort to informal settlements and live in unhygienic and often polluted areas, which lack basic amenities like clean drinking water and sanitation. As more people join, a whole community of informal settlers emerges, thereby giving rise to slum habitations.

In tandem with national scenario, Punjab too faces the problem of slum habitation. With 1.4 million people living in slum areas, the percentage of slum dwellers is 5.3% of Punjab's total population, very similar to 5.4% at the national level (Figure 77).

Figure 77: Slum population in Punjab (as percentage of total population) vis-a-vis other states and UTs in 2011

Source: Census of India, 2011

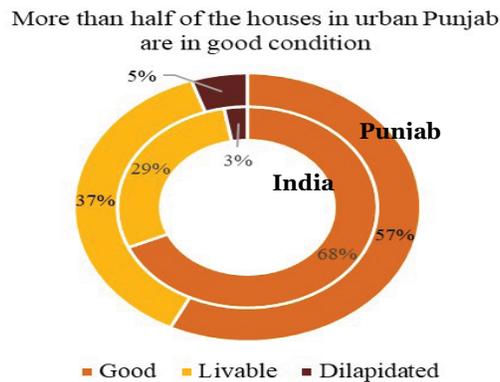
Quality of life in urban areas

Quality of urban life is influenced by the standards of infrastructure and services provided by the government. Urban infrastructure has two dimensions: physical and social. The major components of physical infrastructure include housing conditions, water supply system, sewerage network, storm water drainage network, solid waste recovery and treatment, roads and streetlights. The components of social infrastructure are healthcare, education, parks & open spaces, public conveniences, community centres, etc.

Housing conditions

Around 57% of houses in urban Punjab are in ‘Good’ condition as compared with 68% at all-India level. Census of India classifies houses into three categories based on their conditions: Good, Livable and Dilapidated. Figure 78 shows that more than half of urban households have been classified under ‘Good’ condition with another 37% classified under ‘Livable’ condition. Further, 5% of the urban households are in ‘Dilapidated’ conditions without proper physical infrastructure and hence require immediate attention.

Figure 78: Condition of urban households in Punjab and India

Source: Census of India, 2011

With an objective of ensuring housing for all in urban areas, Government of Punjab signed the MoU for Pradhan Mantri Awas Yojana -Urban (PMAY-U)²⁸. As on 18 December, 2023, 132235 houses have been sanctioned under PMAY-U in the State, 78273 have been completed. Further, investments worth Rs. 9132.38 crores have been made in PMAY-U projects within the State.

Water supply and sewerage

In Punjab there are 166 towns and cities. Punjab is 5th major urbanised state, 37% of the State Population live in urban areas. PWSSB has completed 22 no. of tubewells, 6 no. of OHSR, 208 km of Water Supply Distribution line, 458 km of Sewage line, 8 no. of Sewerage Treatment Plants, 323.5 no. of MLD from 1.4.2022 to 31.7.2023. Approximately 40 percent of the State population live in urban areas and at present nearly 90% population have access to potable drinking water supply, 81% population have access to sewerage system and 69% have coverage for treatment of domestic waste generation.

- Urban Mission Project amounting to Rs. 1540.90 crores loan from HUDCO has been availed in January, 2018 to provide water supply, Sewerage and STP services in 133 towns of Punjab. Expenditure to the tune of Rs. 1186.81 crores has been incurred till 31.10.2023. Work is likely to be completed by 31.3.2024. Funds amounting to Rs. 25.26 crores has been incurred during year 1.4.2023 to 31.10.2023.
- The Govt. of India launched Atal Mission for Rejuvenation & Urban Transformation (AMRUT 1.0) and has approved schemes for 16 cities of Punjab. Out of 16 towns, 10 towns completely looked after by PWSSB and 3 towns partially looked after by PWSSB and remaining 3 towns namely SAS Nagar, Muktsar and Amritsar are under the preview of MC (A)/DWSS. Expenditure to the tune of Rs. 1641.00 crores has been incurred on water supply sewerage & STP by PWSSB till 31.10.2023 and work is likely to be completed by 31.3.2024. Funds amounting to Rs. 111.89 crores has been incurred during year 1.4.2023 to 31.10.2023.

²⁸ Ministry of Housing and Urban Affairs (Pradhan Mantri Awas Yojana (Urban) - Housing for All (HFA) State wise Progress)

- Surface Water Supply Schemes in Jalandhar and Patiala at an estimated cost of Rs. 808.89 crore and Rs. 565.52 crore respectively are under progress and are likely to be completed by June 2024.
- Rejuvenation of Buddha Nallah, Ludhiana with an estimated cost of Rs. 650 crores is under progress. It is likely to be completed by December 2023.

Major component of 225 MLD STP at Jamalpur commissioned and inaugurated by Hon'ble CM in February, 2023.

- Under Municipal Development Head, funds amounting to Rs. 132.63 crore (From April 1 to till date) were released by Government of Punjab against which expenditure Rs. 24.64 crore has been incurred during the year 1.4.2023. to 31.10.2023.

Apart from above, achievements made by PWSSB for improving services are as below.

- Low cost sewer maintenance machines i.e. Moto Mouse Jetter and Moto Mouse Graber, have been developed. Patents have been filed for these two machines.
- Successful implementation of water quality surveillance in all the towns of PWSSB by deputing independent teams for water testing.
- Implementation of 7 no. of centralized Sodium hypochlorite facilities at various locations.
- Successful installation of level sensors on various MPSs.
- Mechanized Preventive maintenance of sewer cleaning by 42 Grab bucket machines deputed in different towns.
- Setup of control room for continuous monitoring of STPs with the help of Cameras installed on each STP.

Sanitation

- Healthy, safe & supportive environment and surroundings are imperative for ensuring physical & mental health of individuals & communities. Govt. of Punjab Notified the Mission Tandrust, Punjab vide Notification Dated 30.05.2018 to make Punjab the healthiest State with healthy people by taking care of its air & water quality, scientific waste management, safe food as well by ensuring a good living environment. To further strengthen and sustain the activities mission, the State Cabinet in its meeting held on 30.12.2020 approved the revamping of Mission through creation of an institutional mechanism. The overarching objective of revamped Mission is to provide good living environment as well as inculcate healthy & nature friendly way of living among citizens of state. Punjab is 1st State of India to undertake this one of its kind unique Public Health and Environment initiative to create conditions for healthy living and achieving human excellence in a holistic & sustainable manner.
- The activities of revamped Mission are being carried out through 10 Sub-Missions, which are being spearheaded by the Lead Departments by adopted whole of Government approach i.e. Health & Family Welfare (Safe Food & Preventive Health), Forests (Green Punjab), Sports (Khedo Punjab), Transport (Road Safety), Agriculture (Healthy Soil), Women & Child Development (Nutrition) and Environment (Clean Air, Clean Water, Waste Management). The progress revamped Mission is being reviewed through Three (3) Tier Monitoring Mechanism. The activities of Mission are being coordinated by Directorate of Environment & Climate Change under the Grant-in Aid provided by State Government.

- Key Initiatives undertaken during F.Y 2023-24:
- Formulation of Annual Action Plan of Mission Tandrust Punjab for the F.Y. 2023-24
- Financial support provided to various Departments/Agencies for undertaking special R&D and Pilot Projects on high priority areas in subject domain of Environment & Human Health as per state needs under Mission Tandrust Punjab. As approved by Steering Committee, Rs. 138 Lacs sanctioned to Implementing Agencies for 6 special activity projects. Further, 16 new projects with total budget outlay of Rs. 1132 Lacs has been prioritized for consideration of funding under the Mission.
- Shaheed Bhagat Singh Punjab State Annual Environment Awards were instituted in June, 2022 for recognizing and rewarding outstanding contributions towards environment protection and conservation in 4 categories (Village Panchayat, Industry, Institution/ Organization & NGOs). The 2023 Edition of the Awards conferred by Hon'ble CM on the occasion of the World Environment Day, 2023 (5th June).
- Financial assistance of Rs. 50,000/- per school provided to 23 Govt. Schools selected by Education Department (1 school per District) for undertaking IEC activities for creating awareness on various issues related to environment and human health. Total 594 IEC activities conducted by selected schools till December, 2023. Based on the success of initiative, the number of schools would be increased from existing 23 to 46 schools (2 schools per Block) in F.Y 2024-25.
- A Documentary Film titled “**ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਆਸ – ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵਲ ਮੁੜਦਾ ਪੰਜਾਬ**” has been developed to highlight the major environment & public health challenges and vision of the Government to address the same.

Electricity

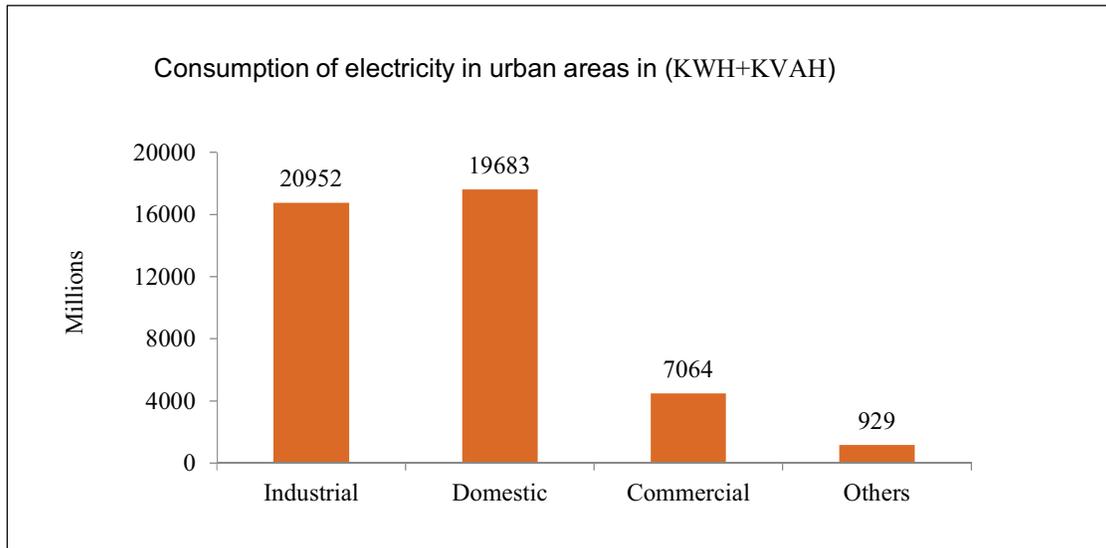
Electricity plays a vital role in the development of overall economy of a state. Power is the most vital necessity for an agrarian state like Punjab referred to as "Food Bowl of India". Punjab has to ensure 24*7 Power to more than one crore consumers. State has a peculiar load profile such that maximum demand is for only 3 to 4 months during Paddy season and for the remaining period it is less than half. Achievements of Power department are summarized as below:

- 600 units (300 units per month) electricity has been provided free of charge to all domestic consumers for electricity consumption. About 90% of domestic consumers have received zero bills. Along with this, a subsidy of Rs. 3 per unit has been continued for domestic consumers upto 7 kW.
- Punjab Government has waived outstanding dues of Rs. 1,298 crores of all domestic consumers till 31.12.2021.
- The State shall provide power to Industrial units at variable tariff of Rs. 5.50 per kVAH for five years with an annual increase of 3% and there shall be no increase in the existing fixed electricity tariff.
- No fixed charges are leviable from Small Power Industrial consumers till the Industrial and Business Development Policy 2022 is applicable.

- A total subsidy of Rs. 20,200 crore has been given in the State for the financial year 2022-23 and during the financial year 2023-24, a subsidy of Rs. 14069.37 crores has been released to PSPCL.
- One time Earlier Settlement(OTS) scheme has been introduced for defaulting consumers to settle their dues. This scheme was earlier applicable for 6 months till 24.11.2023, which has now been extended upto 26.12.2023.
- PSPCL has successfully overcome the challenges of Pachwara Central Coal Mine, which was closed for the last 7 years and started supplying coal to PSPCL Thermal Power Stations in December 2022. So far more than 26 lakh metric tons of coal has been supplied to PSPCL thermal power stations.
- With reduction in T&D losses from 15.67%(in 2019-20) to 14.61%(in 2023) and projected to be 14.11% for FY 2023-24, Punjab is having one of the lowest T&D losses in the country. Massive investment has been made in the transmission and distribution system.
Upto 10/2023, 5 no. of new 66 KV Sub-Stations of 88.50 MVA capacity commissioned, 17 no. of transformers of 66 KV sub-Station of capacity 149.50 MVA have been augmented/added, 7 no. of T/Fs of 220KV have been augmented/installed recently and 2222 MVA capacity at 400/220/132 kV Substations added, 190 Ckt. Kms of 400/220/132 kV Transmission lines added, 85.7 Ckt. KM of 66/33 KV transmission lines added/replaced.
- To mitigate the impact of climate change, we need to reduce our reliance on fossil fuels and invest in alternative sources of energy that are clean, accessible, affordable, sustainable and reliable. In view of the same Punjab Government has executed following PPAs for Solar energy recently with different developers.
- 800 MW solar/hybrid power project at 2.63/KWH to Rs. 2.76/KWH was fully commissioned by December, 2022 and power has started flowing in the PSPCL system. Further additional solar power of 400 MW is scheduled to be commissioned by March, 2024.
- 904 MW Solar Power at a tariff of Rs. 2.45/KWH to Rs. 2.748/Kwh.
- 1000 MW Solar Power from Projects located anywhere in India at a tariff of Rs. 2.53/kWh.
- 200 MW Solar Power from Projects located anywhere in Punjab at a tariff of Rs. 2.75/kWh.

Transmission capacity has been increased at 400 KV Substations Rajpura, Nakodar, Moga (PGCIL) & Ludhiana (PGCIL) and reconducting of 220 KV DC line from 400 kV Jalandhar to Kartarpur and 400 kV Rajpura to Mandi Gobindgarh with double capacity conductor has also been completed. The ATC/TTC limits of State for drawl of ISTS Power have consequently been enhanced from 7400/8000 to 9000/9500 MW enabling the State to meet the Power demand of 15,293 MW in the Paddy season (2023) against the previous year Paddy season (2022) maximum demand of 14,311 MW.

Figure 79: Category-wise consumption of electricity in urban Punjab in 2022-23

Source: Punjab State Power Corporation Limited

A scenario of category-wise consumption of electricity in urban areas of Punjab has been presented in Figure 79. It brings out that consumption in urban centres is primarily driven by industrial and commercial use.

Environment

Punjab Infrastructure Development Board (PIDB) was established as per "The Punjab Infrastructure (Development & Regulation) Act 2022" to act as a Nodal Agency to coordinate all efforts of the State Government regarding the development of the Infrastructure Sectors involving Public Private Participation. Hon'ble Chief Minister Punjab cum-Chairman PIDB has approved the funding of New projects of Rs. 1092.00 crore to be funded by PIDB during the year 2023-24. The Projects of Rs. 1092.00 crore relates to the Department of Water Resources, Department of Health & Family Welfare, Department of Water Supply and Sanitation, Department of Local Government and Department of Public Works (B&R). Further Hon'ble Chief Minister Punjab cum-Chairman PIDB has also approved funding of various Urban Development Works of Local Government in the city of Amritsar amounting to Rs. 100 crore to be funded out of the savings under UEIP-Phase 1,2,3 Urban Development works and additional allocation works.

Tourism

The vision of the Government is to make tourism sustainable, responsive and thus establishing Punjab as a world level destination by presenting the tourist distinct, unique and memorable experience. The mission of the Government is to increase the tourist number by developing new infrastructure along with improving the existing one. During 2023-24 (January to September 2023), the number of domestic tourists who visited Punjab was 153,87,109 whereas it was 4,77,691 for foreign tourists. From the year 2023-24 till now the following Projects/activities were undertaken by the department:-

- Punjab Tourism Summit and Travel Mart 2023 which was a 3-day event organized by Department of Tourism and Cultural Affairs Punjab from 11th to 13th September at Amity University Mohali, Punjab to boosting tourism, highlighting the untapped tourism potential of Punjab and bringing together policy makers, investors, industry experts and medium enterprises under one roof with a focus on Promoting inflows and businesses.
- Taking an important step to boost the tourism sector in the state, the Punjab Government unveiled the Punjab Adventure Tourism Policy 2023 and the Punjab Water Tourism Policy 2023 during the Second day of the first Punjab Tourism Summit and Travel Mart 2023.
- To promote the tourism circuit in the state of Punjab, a project was sanctioned by the Government of India for the development of infrastructure under the Swadesh Darshan Scheme. To promote tourism in the state of Punjab projects worth Rs. 91.55 crore have been sanctioned under Heritage Circuit theme of Swadesh Darshan 1.0 scheme. So far Rs. 81.05 crore rupees have been released by the Government of India .
- Ministry of Tourism, Government of India has selected Shri Chamkaur Sahib in Punjab under Parshad Scheme. The total cost of the Project is Rs. 3156.87 lakhs. About Rs. 17.58 crore rupees have been released by the Government of India so far.

5.2 Urban infrastructure and its financing

Trend in expenditure on urban development

Public expenditure plays a crucial role in the creation of urban infrastructure and the provision of various municipal services to the rapidly increasing urban population. The analysis brings out that total expenditure on urban development for Punjab increased from Rs. 1996.9 crores in 2021-22 to Rs. 2923.5 crores in 2022-23 (RE) which is estimated to be at Rs. 5012.8 crores in 2023-24 (BE). Thus, given the developmental mandate for urban areas, the State may look towards further increasing the expenditure allocation on urban development. Other avenues of raising funds to finance infrastructure, projects like municipal bonds, pool financing, public private partnership may also be ventured into along with the collaboration of Urban Local Bodies.

SMART Cities

The Smart City Mission (SCM) was launched by Government of India in 2015 in order to promote sustainable and inclusive growth of cities that provide core infrastructure and a decent quality of life to its citizens. The objective of the mission is to develop 100 state of the art city models that could be replicated by other cities, thereby catalysing the development of similar smart cities in various parts of the country. From the state of Punjab, four cities – Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi have been given the status of smart cities under Smart City Mission. While Ludhiana was awarded the status in the first round itself, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi made it to the list in the second round.

The Status of Smart Cities Mission detail of projects undertaken has been presented in Table 28. Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi are being developed as Smart Cities under the Smart Cities mission. Out of total corpus of Rs. 3039.89 crores works amounting to 522.36 crores have been completed and 2019.18 crores awarded and works amounting to 498.35 crores are under various stages of tendering and approval in all the Smart Cities. All the three cities –

Table 28: Progress details of smart cities in Punjab (Rs. in crores) as on 31.12.2023

	Works Completed		Projects Under Execution		Works Tendered Out	
	No. of projects	Value	No. of projects	Value	No. of projects	Value
Ludhiana	52	219.00	16	549.10	4	161.90
Amritsar	28	131.60	6	675.28	5	122.52
Jalandhar	44	171.76	7	646.19	8	108.27
Sultanpur Lodhi	0	0	13	148.61	10	105.66
Total	124	522.36	42	2019.18	27	498.35

Source: PMIDC, Department of Local Govt., Punjab

Ludhiana, Amritsar and Jalandhar have unique selling propositions which makes them the primary urban centres in the State. They are equipped with resilient infrastructure leading to all round enhancement of quality of life. Amritsar acts as the centre of Sikh history and is laden with a rich cultural heritage with high level of religious tourism activity. While Jalandhar is known for its sports and surgical goods industry, Ludhiana is the largest manufacturer of bicycles and aims to capitalise on its manufacturing base for a sustainable growth.

The Smart Cities Mission is coming to an end on 30th June, 2024.

5.3 Urban local government

Urban finances

Urbanisation and its development and the quality of life prevalent there is thus dependent on the financial health of local governments. As on December 2023, there are 166 ULBs in Punjab consisting of 13 Municipal Corporations, 153 Municipal Councils and Nagar Panchayats governed by The Punjab Municipal Act, 1911 and Punjab Municipal Corporation Act, 1976.

Table 29: Main components of total revenue of ULBs (Rs. in Crores)

Particulars	2016-17	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23
Total Income	3535	3636	3940	3389	3420
Total Expenditure	2939	3383	3605	3336	3363

Source: Directorate of Local Government, Punjab

Table 29 highlights that Tax revenue; Non tax revenue and grants are the main source of income of ULBs. The total income of ULBs has decreased from Rs.3535 crores in 2016-17 to Rs. 3420 crores in 2022-23. Further total expenditure has increased from Rs. 2939 crore in 2016-17 to Rs. 3363 crores in 2022-23.

Chapter 6 Human Development

Human development is about making improvements in different areas of our lives to enhance our overall capabilities and well-being. It measures real progress by considering things like how well our economy is doing, the quality of education available, access to healthcare, the development of society and the environment, and the ability to lead a long and healthy life with a decent standard of living.

Education is an important yard stick for human development. On the educational front, Hon'ble Chief Minister, Punjab announced that to take the education system to the next level teachers will be sent abroad for education training so far Punjab has sent 6 batches of 198 principals/education officers for a five day Leadership Development Programme to Singapore from February 5, 2023 to 30 September, 2023. Punjab has launched the project "Chanan Rishma Project (Gender Sensitisation Program) "under which an effort has been made to improve the behaviour of men towards women in the society and to change their mentality."School of Eminence" programme aims to revolutionise education in Government schools throughout the State, for the holistic development of children and for preparing them to be responsible 21st-century citizens.

Over 98% of the schools in Punjab are equipped with basic necessities like building, boundary wall, drinking water, electricity and playground.. State has seen a good performance of students in Grade 8, Grade 10 and Grade 12 board examinations in the year 2022-23 as the pass percentages of all the subjects fall in the 99th percentile.

Government of Punjab has rolled out 664 Aam Aadmi Clinics (AACs) in the State in a phased manner. Total 80 types of drugs are being provided at AACs. The Medicines have been provided free of cost to the patients through these clinics.

6.1 Introduction

In recent years understanding the progress of an economy has shifted from merely growth indicators based approach to the ultimate outcome of development. It is an approach to understand the quality of life individuals lead and gauge the true extent of progress. Thus, human development is the better indicator to know the economy's real progress and well-being. As per United Nations Development Programme, dimensions of human development primarily focus on enhancing human abilities and creating opportunities for human development such as long and healthy life, knowledge, decent standard of living, participation in political and community life, environmental stability, human security and rights and gender equality. The progress of various dimensions of human development is reviewed in this chapter.

6.2 Healthcare and nutrition

Healthcare is one of the most important factors that directly impact the quality of life and human development status of any economy. SDG 3.0 aims at ensuring healthy lives and promotes well-being for all at all ages. Punjab government has been a front runner with regards to the State's performance on health indicators.

This aspect of the index measures various child and mother healthcare indicators, and availability of health infrastructure.

Punjab's performance on key health outcomes

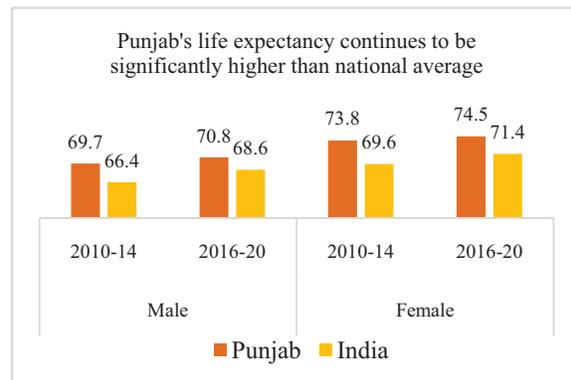
Aam Aadmi clinics (AACs)

- Government of Punjab has rolled out 664 Aam Aadmi Clinics (AACs) in the State in a phased manner. Out of these 664 AACs, 236 AACs are located in the urban areas while 428 are located in the rural areas of the State.
- **Footfall at AACs:**-Aam Aadmi Clinics have garnered enormous response across the state with cumulative patient's footfall of 93,75,596 till 08.01.24.
- **Free Drugs:**-Total 80 types of drugs are being provided at AACs. The Medicines of worth Rs 40.50 crore have been provided free of cost to the patients through these clinics.
- **Free Diagnostics:**-Total 38 diagnostic tests are available for the patients free of cost. Total 19,12,878 people have availed the diagnostic facilities till date.
- **AACs in Phase V & VI:**-The work of 125 more AACs is in progress and will be inaugurated soon.

Life Expectancy

Life expectancy is most important yardstick to judge the quality and well-being of the people. Life expectancy at birth in Punjab has been the highest amongst all states in India. Life expectancy, at birth, in Punjab improved over 2 years between 2010-14 and 2016-20 from 69.7 to 70.8 years (for Males), as presented in Figure 80. It is also evident that Punjab has much higher life expectancy than at the national level. In line with the national trends, female life expectancy (74.5 years) is higher than male life expectancy (70.8 years) for the period 2016-20. The State has consistently performed better than the national level on life expectancy indicators, given the relatively higher per-capita income in the state allowing people to be able to provide for their healthcare needs.

Figure 80: Life expectancy in Punjab (at Birth), vis-à-vis national average

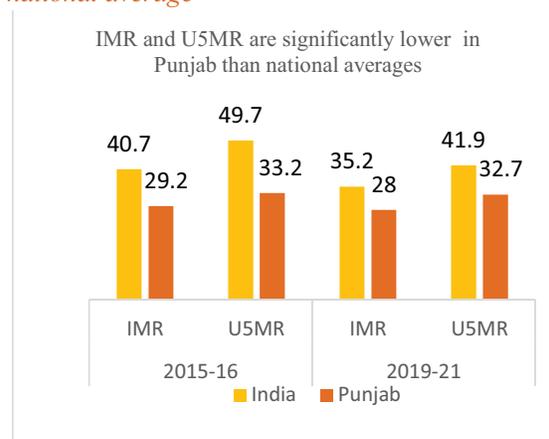
Source: Office of the Registrar General of India and Census Commission India

Child Health

Punjab continues to have a significantly lower Infant Mortality Rate (IMR) and Under 5 Mortality Rate (U5MR), in comparison to the national averages. **Punjab's strong performance in life expectancy is in tandem with the State's performance on child well-being indicators.** As per NFHS 2019-21, the IMR and U5MR in Punjab stood at 28.0 and 32.7 per thousand live births respectively in comparison to 35.2 and 41.9 respectively at the national level, as presented in Figure 81.

Better performing states like Kerala, Tamil Nadu and Maharashtra (presented in Table 30) indicate scope for the State to improve on these indicators.

Figure 81: Punjab's IMR and U5MR vis-a-vis national average

Source: NFHS 2015-16 and NFHS 2019-21

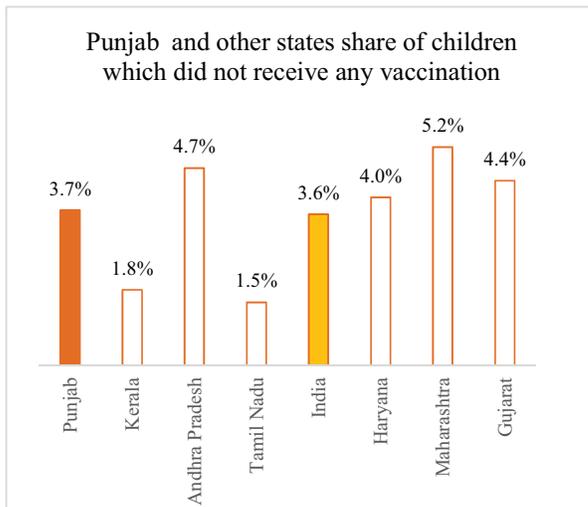
Table 30: Punjab's performance on IMR and U5MR vis-a-vis other selective states

	IMR	U5MR
	2019-21	2019-21
Punjab	28.0	32.7
Haryana	33.3	38.7
Gujarat	31.2	37.6
Maharashtra	23.2	28.0
Andhra Pradesh	30.2	35.2
Kerala	4.4	5.2
Tamil Nadu	18.6	22.3

Source: NFHS 2019-21

Punjab has made significant progress in ensuring immunization of children in the State which is essential for ensuring a healthy life for children and bringing down child mortality rates. The proportion of children aged 12 to 23 months which did not receive any vaccination is 3.7% in 2019-21. As presented in Figure 82, this is significantly lower than most of the selected states.

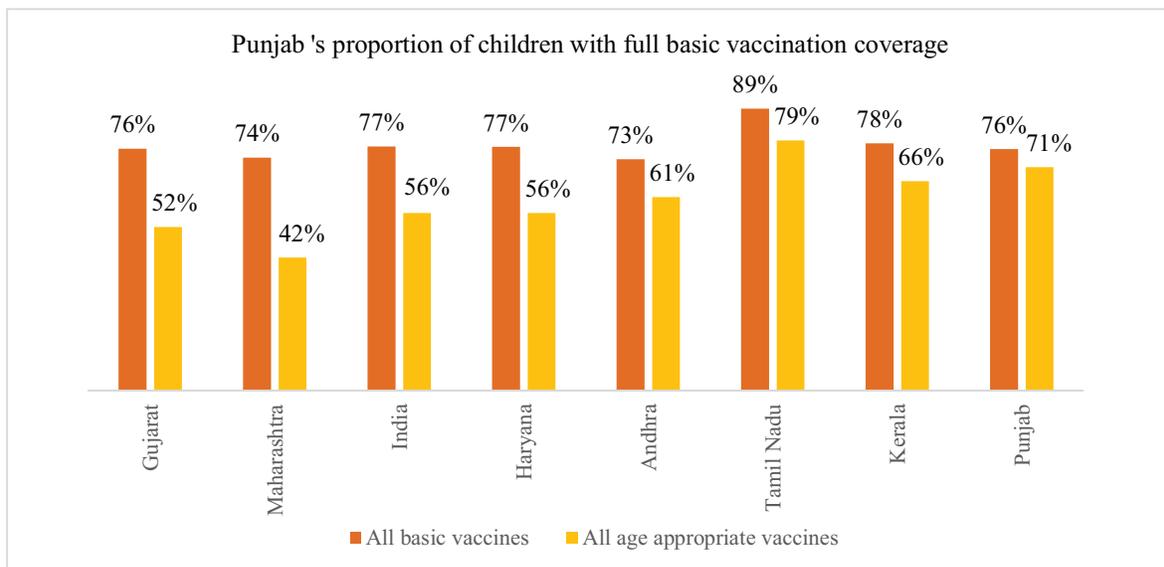
Figure 82: Percentage of children age 12-23 months who received no vaccination (2019-21)

Source: NFHS 2019-21

The full immunization coverage in the State has also witnessed a significant improvement. The proportion of children (aged 12 to 23 months) which received all basic vaccinations (BCG, DPT, Hepatitis B and Polio) stood at 76% in 2019-21. Again, the state performance continues to be at par with national average. **In fact, Punjab has 4th highest proportion of children with full basic vaccination coverage, amongst states. In Punjab not only more children are vaccinated, but they are vaccinated at the right time.** 71% of the children received vaccination at appropriate ages in Punjab, against 56.0% at the national level (Figure 83).

Figure 83: Percentage of children aged 12-23 months who received all basic vaccines (2019-21)

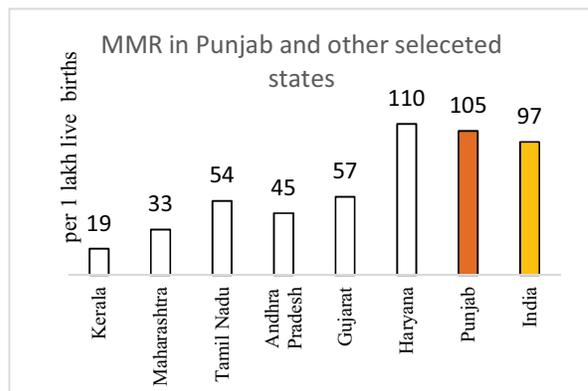
Source: NFHS 2019-21

Maternal Healthcare

It is observed that Punjab needs to improve on maternal healthcare indicators. The performance of Punjab on a variety of maternal healthcare indicators is weak as compared with the national average. Maternal Mortality Rate (MMR) is the primary indicator of health care facilities in any economy.

The latest estimates for MMR, available for the period 2018-20, indicates that MMR in Punjab stands at 105 per lac live births, more than with the national average (Figure 84). MMR in Kerala (between 2018-20) stood at 19 per lac live births, the lowest across the country. This highlights that Punjab has scope to improve on the maternal health front.

Figure 84: MMR in Punjab and other selected states (2018-20)

Source: SRS Bulletin on MMR

various beneficiaries access such services which were earlier inaccessible. The state has also shown great improvement in the proportion of expecting mothers which are receiving two or more tetanus injections i.e 83.5% in 2019-21.

Punjab's performance on providing ante-natal care to expecting mothers fares much better than the national average. Estimates for 2019-21 NFHS highlight that 34.4% of all expecting mothers received all forms of recommended ante-natal care, against 31.2% of expecting mothers at the national level (Table 31). The Pradhan Mantri Surikshit Matritva Abhiyan (PMSMA) is being implemented in the state to provide at least one antenatal checkup to all expectant mothers in the 2nd or 3rd trimester. PMSMA has helped

Table 31: Maternal care indicators (2019-21)

<i>Out of percentage of expecting mothers</i>				
	Received all recommended types of antenatal care (%)	Births delivered in a health facility (%)	Deliveries assisted by health personnel (%)	Deliveries with a postnatal check-up(%)
Punjab	34.4	94.3	95.6	89.6
India	31.2	88.6	89.4	83.2
Haryana	35.3	94.9	94.4	94.1
Gujarat	49.0	94.3	93.2	92.6
Maharashtra	37.9	94.7	93.8	87.8
Andhra Pradesh	46.8	96.5	96.1	91.8
Kerala	69.3	99.8	100.0	85.6
Tamil Nadu	71.3	99.6	99.8	92.7

Source: NFHS 2019-21

Professional assistance during deliveries is an important factor which plays a significant role in ensuring quality maternal health. During the five years preceding the NFHS-5 (2019-21) survey, 94.3% deliveries in Punjab were in a health facility and 95.6% were assisted by a skilled health personnel (Table 31). This is significantly higher than the national average. However, again states like Kerala and Tamil Nadu with almost 100% of expecting mothers undergoing institutional deliveries shows that Punjab has some gap to cover before achieving better maternal healthcare indicators. The focus should be on creating awareness in the State about the benefits of ante-natal care and professional assistance during delivery, to ensure that more expecting mothers

access these facilities. Estimates from NFHS 2019-21 highlight that 89.6% of deliveries in Punjab were followed up by post-natal checkups for the new mother (Table 31).

Health Infrastructure

Punjab has made significant progress in providing its residents with better health facilities. In terms of physical infrastructure, population served per medical institution decreased to 6811 in 2023 against 8120 in 2022. Similarly, population served per bed decline to 1561 in 2023, against 1591 in 2022. On an average, a medical institute serves a radius of 2.68 kms. However, there exists disparity between districts. While SBS Nagar serves 3977 individuals per institute, the same is 10101 (more than two times) in SAS Nagar. Similarly, 829 individuals are served per bed in Faridkot and on the other extreme 2930 (almost four times) in Ludhiana.

In sync with physical infrastructure, the population served per doctor has also improved over the years. In 2023, each doctor served 529 individuals, improving from 943 individuals per doctor in 2022. Contrary to it in 2023, a nurse was serving 323 individuals against 364 in 2022. The district wise disparity is observed in terms of human health infrastructure as well. While one doctor in Tarn Taran caters to over 7700 individuals, the same is less than 500 in Faridkot. On the same lines, one nurse serves over 4200 individuals in Pathankot, against 557 in Patiala.

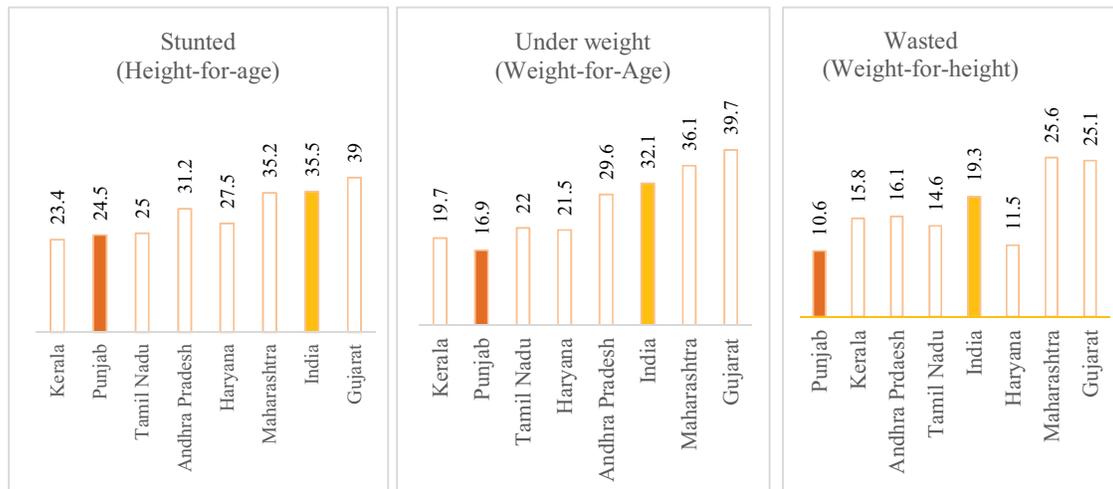
Nutritional Status

Child Nutrition

Poor nutritional status not only affects the physical development, but also the mental development of children. SDG 1.0 and 2.0 aim at making the world poverty and hunger free to ensure that children across the globe are free from the curse of malnutrition.

Punjab's performance on the three anthropometric indices (stunted, wasted and underweight, for children below the age of 5 years) is amongst the best across all states and significantly higher than national average.

Figure 85: Proportion of children under the age of 5, who are stunted, wasted and underweight in Punjab vis-a-vis other select states

Source: NFHS 2019-21

Figure 85 highlights the proportion of children under 5 years of age who are stunted, wasted and underweight in Punjab vis-à-vis select states and national average. It is evident that children in

Punjab are better nourished than children from other states. Within the years between 2015-16 and 2019-21, the State has made great improvement in bringing children out of concerns of malnutrition, especially wasted. However, in sync with the national trends, proportion of underweight children has witnessed a rise. This requires focused action on health initiatives that look at all round physical development of children in Punjab.

Punjab has also been successful in bringing down the incidence of anemia amongst children. In 2019-21, the percentage of children age 6-59 months classified as having anemia is 71.1% which is above the national average of 67.1% (Table 32).

Table 32: Indicators related to anemia and breastfeeding amongst children (2019-21)

	Punjab	India
Proportion of children with		
Any form of anemia (6 to 59 months)	71.1	67.1
Ever breastfed (among children born in the past 2 years)	92.0	95.9
Median duration (months) of breastfeeding among last-born children born in the last three years		
Any breastfeeding	26.3	32.1
Exclusive breastfeeding	3.0	3.9
Predominantly breastfeeding	5.7	5.8

Source: NFHS 2019-21

Performance of Punjab in breast feeding, is below the national trends. Among children born in the past two years, 92% were ever breast-fed, against 95.9% at national level. The median duration of breastfeeding among last-born children born in the last three years is lower than national averages (Table 32).

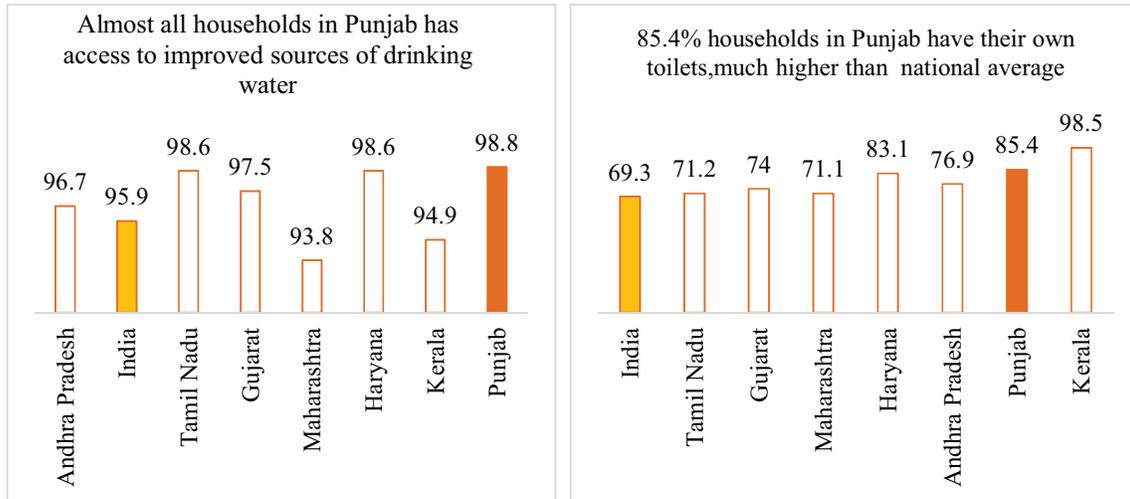
Water Supply and Sanitation

SDG 6.0: Clean Water and Sanitation, which aims to ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all. Clean water supply and appropriate sanitation facilities are imperative to ensure good health. The close relation of this goal with a variety of goals like Good Health and Well-Being (Goal 3) and Quality Education (Goal 4) makes the fulfillment of this goal imperative for fulfillment of other goals.

The State has been successful in providing quality access to improved drinking water source. Almost all households (98.8%) in Punjab have access to improved sources of drinking, as estimated by NFHS 2019-21, (Figure 86). In comparison, at all-India level only 95.9% households have access to improved sources of drinking water. Disaggregation by main source of drinking water highlights that 66.8% households have piped water into the dwelling as main source of drinking water. It is evident that Punjab has made significant progress in access to clean water supply to all its households.

Punjab is again amongst the front runner on the aspect of sanitation. 85.4% households in Punjab have a toilet, while only 69.3% of households at all India level do, as presented in Figure 86. Punjab is the fourth state to be declared open defecation free (in both rural and urban areas)

Figure 86: Proportions of households that have improved drinking water and toilets

Source: NFHS 2019-21

However, as mentioned above not all households have a toilet. In near future Punjab is expected to cover all households with toilet facilities and compete with states like Kerala where 98.5 % households have toilets.

Various Government initiatives in health sector.

Integrated Disease Surveillance Programme

Launched in Punjab on 12th June 2007, Integrated Disease Surveillance Programme (IDSP) with objective for early reporting of communicable diseases, their outbreak identification and effective timely response. The State has network of State Surveillance Unit and District Surveillance Units in all 23 districts with identified 3046 sub centers (S-Form), 941 units in medical institutions (P-Form) and 767 laboratories (L-Form) as reporting units for disease surveillance. State Referral lab network has been established in GMC Amritsar, Faridkot and Patiala to provide access to diagnostic facilities for epidemic prone diseases during outbreaks. All the 22 District Microbiology Labs have been established to provide facility for disease identification at district level. All these labs are performing culture sensitivity and serology tests free of cost. Culture sensitivity and serology tests free of cost.

Maternal and Child Health

Pradhan Mantri Surakshit Matritva Abhiyaan(PMSMA):

The program aims to provide assured, comprehensive and quality antenatal care, free of cost, universally to all pregnant women on the 9th of every month. PMSMA guarantees a minimum package of antenatal care services to women in their 2nd/3rd trimester of pregnancy at designated government health facilities.

In year 2021 Extended Pradhan Mantri Surakshit Matritva Abhiyaan (E-PMSMA) is implemented in the State to increase ANC coverage and track all the high-risk pregnancies till their delivery to reduce maternal morbidity & mortality.

Under E-PMSMA if a pregnant women identified as High Risk Pregnancy followings services are provide to her :

- Ensuring 3 additional Anti Natal Care(ANC) visits for all High Risk Pregnancy(HRP) by Doctor/Obstetrician.

Case-based incentives to ASHA Worker

- Rs.100/- per HRP for mobilization of HRPS: for a maximum of three follow up ANC visits to PMSMA clinics/ nearest facility for check up by a doctor/Obstetrician
- Rs.500/- per HRP on achieving a healthy outcome for both mother and baby 45th day post delivery after due verification by Doctors .

Case-based incentive to HRP

- Rs. 100/- per visit to meet transportation on costs of three PMSMA for attending maximum sessions/nearest facility for follow up ANC checkups by a Doctor/Obstetrician.

Year	Total number of pregnant women Received Antenatal care under PMSMA	Total Number of high risk pregnancies identified	Percentage
April to March 2022	110137	24164	21.9%
April to October 2023	89650	23249	26%

Rashtriya Bal Swasthya Karyakaram (RBSK)

This programme is an initiative aiming at early identification & early intervention for children from birth to 18 years to cover 4 D i.e Defect at birth, Deficiencies, Diseases and Development Delays including disability for selected 31 diseases. Children of Anganwadi Centres (6 weeks to 6 years) are examined twice a year by Dedicated Mobile Health Teams. Students of Govt. & Govt. aided schools (6 years to 18 years) are also examined once a year by these teams.

- During the year 2022-23, a total number of 1,23,020 suspected cases were referred for early identification by the Mobile Health Teams and 40,716 children have availed treatment under this programme.
- 449 children suffering from Congenital Heart Disease and Rheumatic Heart Disease have undergone surgery at PGI, Chandigarh and other empanelled hospitals during the year 2022-23.
- During the year 2023-24 (Up to September, 2023) a total number of 41,528 suspected cases were referred for early identification by the Mobile Health Teams and 17,289 children are availing treatment under this programme.

- 199 children suffering from Congenital Heart Disease and Rheumatic Heart Disease have undergone surgery at PGI, Chandigarh and other empanelled hospitals during the year 2023-24 upto September,2023.

Nutrition (Supplementary Nutrition Programme) (50:50)

Integrated Child Development Services (ICDS) Scheme is a Centrally Sponsored Scheme which is being implemented to provide healthy diet to the needy children. I.C.D.S. Scheme has been universalized in the State and is being implemented in 155 ICDS blocks. 146 rural blocks and 9 ICDS blocks in urban slum areas of Amritsar (3), Jalandhar-(1) Ludhiana -(4) and Patiala-(1). Under this scheme well knitted network of 27314 Anganwadi Centres is operational in the State.

The following six services are given to the children in the age group 6 months to 6 years and women in the age group 15 to 45 years at Anganwadi level:-

1. Supplementary Nutrition;
2. Immunization;
3. Health Check-up;
4. Nutrition and Health Education;
5. Referral Services and
6. Pre-School Education.

As per the instructions issued by the Government of India, Ministry of Women and Child Development, New Delhi, the rates for beneficiary and supplementary nutrition were revised in the month of November 2018 as under:-

Table 33: Beneficiaries will be covered under Supplementary Nutrition for 300 days in a year :-

Sr.	Types of beneficiaries	Approximate no. of beneficiaries	Revised rates by GoI(Rate per day)	Amount required (Rs. In Lacs)
1.	6 months to 6 years Children	700000	Rs. 8.00	16800.00
2.	Severely malnourished Children	2100	Rs.12.00	75.60
3.	Pregnant Women and Nursing Mothers	250000	Rs. 9.50	7125.00
	Total	952100	-	24000.60

For the year 2023-24, the outlay is 18000.00 Lacs out of which a sum of Rs 14379.00 Lacs has been spent upto 10.12.2023 to cover 1235000 beneficiaries.

Scheme for Adolescent Girls (SAG) (Earlier name: Rajiv Gandhi Scheme for Empowerment of Adolescent Girls)

This is the centrally sponsored scheme. It is being implemented by Ministry of Women & Child Development in 6 districts namely Faridkot, Gurdaspur, Hoshiarpur, Jalandhar, Mansa and Patiala of Punjab State. This scheme has been reformulated by merging Kishori Shakti Yojana and Nutrition Programme for Adolescent Girls (NPAG). This scheme is being implemented in 200 districts of the country as a pilot project. For the year 2022-23 an outlay of Rs. 168.71 lacs was earmarked under this scheme out of which Rs. 117.55 lacs were spent.

Pradhan Mantri Matru Vandana Yojana (PMMVY) (60:40)

This scheme is also a centrally sponsored and is being implemented in two districts, Amritsar and Kapurthala as a pilot project as Indira Gandhi Matrtava Sehyog Yojana. Now, known as Pradhan Mantri Matru Vandana Yojana (PMMVY) which has been implemented by the Govt. of India in all districts of Punjab State from 2018. The main objective of the scheme is to uplift the nutritional and health status of pregnant ladies and nursing mothers and infants. Under this scheme, the women of 20 years of age and above at the birth of first live child, will receive Rs. 5000/- in three installments, (Rs. 1000+2000+2000) subject to the fulfillment of specific conditions under the scheme. For the year 2023-24, the outlay is Rs. 4351.58 lacs against which a sum of Rs. 607.19 lacs has been spent upto 10.12.2023.

POSHAN Abhiyaan (National Nutrition Mission) (NNM)

In order to address the malnutrition, Govt. of India has approved setting-up of National Nutrition Mission (NNM) and to roll it out in a phased manner with an aim to achieve improvement in nutritional status of children from 0-6 years, Pregnant Women and Lactating Mothers. The targets for next three years is given as under:

Table 34: National Nutrition Mission-Targets for next 3 years:-

Sr. No.	Objective	Target
1.	Prevent and reduce stunting in children (0-6 years)	By 6% @ 2% p.a.
2.	Prevent and reduce under-nutrition (underweight prevalence) in children (0-6 years)	By 6% @ 2% p.a.
3.	Reduce the prevalence of anemia among young children (6-59 months)	By 9% @ 3% p.a
4.	Reduce the prevalence of anemia among women and adolescent Girls in the age group of 15-49 years	By 9% @ 3% p.a
5.	Reduce Low Birth Weight (LBW)	By 6% @ 2% p.a.

For the year 2023-24 the outlay is 6141.94 lacs against which a sum of Rs 23.25 lacs has been spent upto 10.12.2023.

National Programme for Prevention and Control of Cancer, Diabetes, Cardiovascular Diseases & Stroke (NPCSCS)

Govt. of India launched NPCDCS Programme and recently renamed as NP-NCD -National Programme for Prevention and Control of Non-Communicable Diseases.

Components of the Programme

Screening

Opportunistic screening at NCD Clinics - DH, SDH and CHC and Population-Based Screening of 30+ Population conducted by CHOs at HWC/SC- for NCDs - Diabetes, Hypertension and 3 Common Cancers (Oral, Breast, Cervical)

Special Initiatives of State in Cardiovascular Health

1. IHCI- India Hypertension Control Initiative

1st State in the Country to implement IHCI Project since 2018
1st Phase- 5 Districts- Gurdaspur, Pathankot, Hoshiarpur, Bathinda, and Mansa
2nd Phase- 5 Districts- Fatehgarh Sahib, Barnala, Ropar, Amritsar, and Jalandhar
3rd phase – 5 Districts- Kapurthala, Sangrur, Tarn-Taran, Ludhiana, Malerkotla
62% of patients have been reported with control of BP during FY 2021-22
UN award for improving Hypertension control at Primary level during September 2022

2. Stroke-Ready Units

Established at 3 Govt Medical Colleges and now being operationalised at all 23 District Hospitals.

3. STEMI- ST Elevation Myocardial Infarction

Pilot-project based on HUB AND SPOKE MODEL implemented in 8 Districts and now being extended to all 23 Districts of the State. More than 1150 patients enrolled and 150 patients have been thrombolysed at facilities.

4. Arm-in BP Apparatus

Installed at all 23 District Hospitals, 41 SDH and 3 Dispensaries at State HQ.

Special Projects for Cancer Care

- Cervical Cancer Screening Project
- Oral Cancer Screening Project
- Breast Cancer AI-Digital Project
- 1st state in the country to provide free Breast Cancer screening using a new Thermal Imaging technique - safe, non-invasive, non-touch, and non-radiation

Tertiary Cancer Care Institutes

- State-of-the-Art equipment in three Govt. Medical Colleges of the State
- Advanced Cancer Diagnostic Treatment and Research Centre in Bathinda
- Homi-Bhabha Cancer Hospital Sangrur and Medicity Mullanpur
- State Cancer Institute Amritsar- near completion
- Tertiary Cancer Care Center Fazilka near completion

Mukh Mantri Punjab Cancer Raahat Kosh

It is a cashless scheme under which financial assistance up to Rs. 1.50 Lacs shall be provided for the treatment to each cancer patient. All those cancer patients who are resident of the Punjab State shall be eligible under this scheme. Till date, financial assistance of Rs. 926 crore has been sanctioned to 71741 cancer patients.

Punjab State AIDS Control Society

Blood Transfusion Services

Access to safe blood is mandated by law and is the primary responsibility of National AIDS Control Organization (NACO). The specific objective of the blood transfusion services (BTS) is to have

access to safe and quality blood and blood components through network of 173 Blood Banks (47 Government, 7 Military, 119 Private) which includes 134 Blood Component Separation Units. Out of 134 BCSU, 25 are in Government Sector and 30 Blood Storage centres.

Blood and Blood Components are being provided free to the patients in all Public Health Institutions Punjab

Basic Services Division

A total number of 632248 patients were tested in Integrated Counselling & Testing Centres (ICTCs) from April, 2023 to October, 2023. Out of these 9422 were detected positive; commutative HIV positivity being 1.49%. There were 580 ANC mothers positive during the current year. Total live births were 432 and MB pair given to 432.

Care Support & Treatment (CST)

The main objective of this scheme is to provide comprehensive package of Care Support & Treatment to person living with HIV/AIDS (PLHIV). In Punjab, currently there are 23 (22 ART and 1 ART Plus) fully functional ART Centers. 9812 new PLHIV were registered at ART Centres/FI-ART Centres of Punjab from April 2023 to November 2023. Out of these 9702 PLHIV are initiated on ART and total 9102 PLHIV are currently alive and on ART.

Initiatives to control Sexually Transmitted Diseases (STDs)

Individuals with Sexually Transmitted Infections (STI) & Reproductive Tract Infections (RTI) have significantly higher chance of acquiring and transmitting HIV infection. Sexually Transmitted Diseases (STDs) and Reproductive Tract Infections (RTIs) are important public health problems.

STI & RTIs are more prevalent in females as compared to males because of anatomical difference. Complete treatment is must to save them from infertility, menstrual disorders and other complications. STI/ RTI clinics are functional in all district hospitals and few of sub-district health facilities where free lab tests and drug kits for different diseases are made available for complete treatment of patients and their partners also. Free counselling services are also provided at above facilities. Special care is provided to ANC cases. Presently 100% coverage of ANC cases for testing and timely treatment is also being done to make state free of congenital & neonatal syphilis. The number of STI/RTI Clinics which were 23 in 2009-10, has now been increased to 31 in 2023-24 (till November) at district/sub-districts hospitals and Government Medical Colleges.

Targeted Interventions for High Risk Group Population:

Program is implemented through NGOs and provides services pertaining to Behavior Change Communication, Condom promotion, STI care, referrals to HIV testing and Anti Retro viral Treatment, Harm Reduction including Opioid Substitution Treatment for HRGs and Bridge populations. At present, 72 targeted interventions and 7 Link Worker Schemes (LWS) are operational in the state covering 19827 Female Sex Workers (FSWs), 4,691 Men having Sex with Men (MSMs), 25,182 Injecting Drug Users (IDUs), 31,493 Migrants, 15,867 Truckers. Similarly, OST program is being implemented at 43 facilities comprising of 26 health centres in the public health facility, 12 in NGO setup and 5 satellite centers. Sublingual Buprenorphine and Methadone is being provided to the IDUs as part of harm reduction intervention. At present, 34,398 IDUs initiated on treatment at OST Centres.

Drug Control: Punjab State Board for De-addiction and Rehabilitation

Table 35: Number of OPD and IPD patients at de-addiction centres

Year	OPD	IPD
2018	255015	14853
2019	318066	19328
2020	338333	5689
2021	287304	8200
2022	363102	13766
2023(till November 2023)	323856	11904

The Punjab State Board for De-addiction and Rehabilitation has been constituted under the chairmanship of the Hon'ble Chief Minister, Punjab. The Board includes eminent medical professionals and prominent civil society representatives. Similarly, in each district, a drug de-addiction and rehabilitation

society has been constituted under the Chairmanship of Deputy Commissioner of the respective Districts. Civil Surgeon, Psychiatrist, District Social Security Officer and SSP as other members to supervise these efforts. The status of OPD and IPD patients of de-addiction is presented in Table 35.

Covid-19 Pandemic

The state has taken all necessary steps to face the challenge and threat posed by Covid-19. Various committees and expert groups were constituted to monitor different aspects of Covid-19 management.

- Over 2,17,17,1212 samples have been taken so far in the State to contain it, out of which 7,93,670 persons had tested positive as on Nov, 2023.
- Total 2,41,63,523 beneficiaries have been vaccinated with 1st dose and 2,09,96,675 beneficiaries with 2nd dose of covid 19 vaccine; 1,89,15,54 with precaution dose till November 27, 2023.
- For managing the rising number of Covid cases in the state additional beds were proposed under Emergency Response Covid Package. Total beds available in state of Punjab at all public and private health facilities for Covid-19 treatment is 14,701 (8060 Govt. + 6641 Private) level-II Beds and 3132 (977 Govt + 2155 Private) level-III Beds.
- Ramping up health infrastructure with focus on Paediatric Care Units
 1. Establishing dedicated paediatric care units at all Districts. 790 L-II Paediatric oxygen supported beds and 324 ICU beds.
 2. Establishing additional Adult beds - 3518 L-II Adult beds and 142 ICU beds
 3. Support for Liquid Medical Oxygen (LMO) plant (with MGPS) 23 LMO Storage tanks have been installed .
 4. Oxygen production in State- Current Capacity (MT) is 352.9
 5. Oxygen storage in State - Current Capacity (MT) is 951.9

When the Pandemic started, state did not have any testing capacity for COVID- 19 and samples were sent to NIV Pune for testing. Cost of testing in private labs has been capped by the

Government. Under ECRP-II, establishment of RTPCR labs in 20 Districts (where this facility was not available in Government sector) is being done. As on date, 15 labs have been established and made functional, labs in 5 districts are under constructions. Three labs are already working in Medical Colleges Amritsar, Faridkot & Patiala. The COVID-19 testing capacity of state has been increased to 40,000 RT-PCR tests per day. The COVID-19 tests are being conducted free of cost at Government Health Facilities. No Medical prescriptions or any OPD slip is required for COVID-19 test in the state. At present, the state is able to do close to 40,000-50,000 tests daily, including all methods RT-PCR, RAT, CBNAAT, TRUNAT.

6.3 Education

Education is one of the most important goals of SDGs. Aim of SDG 4 – ‘Quality Education’ is to ensure inclusive and equitable quality education and promoting life-long learning opportunities for all. The Punjab Government has been dedicated to promote education in the State by bringing a qualitative improvement in school education and promote the Right to Education (2011) in letter and spirit. Punjab has relatively a strong educational infrastructure and outcome indicators.

Punjab ranks 1st, on the Human Resource Development aspect of the Good Governance Index of MoP (PP)

Punjab with a score of 0.69, ranks 1st out of 29 big states, on the Human Resource Development aspect of the Good Governance Index 2020-21, launched by the Ministry of Personnel, Public Grievances & Pensions. This aspect of the index measures various dimensions of education (outcome and gender parity indicators) and skill development.

Literacy rate

Literacy rate is the primary indicator of the education level of an economy. Punjab has made significant progress in improving its literacy rates over the years. As per Census 2011, Punjab has a literacy rate of 75.84% growing from 34.12% in 1971, indicating an improvement of more than 10 percentage every decade (on average). In contrast, the national literacy rate in 2011 stood at 72.99%, rising from 34.45% in 1971. However, the state needs to catch up with top ranking states like Kerala (94%) and Maharashtra (82.34%). As per National Sample Survey (2014) the literacy rate in Punjab has risen to 80% where as PLFS Report 2022-23 indicates literacy rates in Punjab is 83.3%²⁹.

Literacy rates for males are at par with the national trends as per Census 2011, with a rate of 80.5% in Punjab and 80.9% at national level. In contrast, females in Punjab perform much better than females at the national level. **The literacy rate for females in Punjab is 70.7%, significantly higher than the literacy rate of 64.7% for females at national level.** It is evident that there exists a gender gap between literacy rates of men and women. However, the strong performance of females in Punjab has helped in reducing the gender gap in the state vis-a-vis national average. Recent data, as reported in PLFS 2022-23, indicates that gender gap has reduced further to 8.1 percentage (Males: 87.3% and Females: 79.2%).

²⁹ PLFS and Census are not strictly comparable

*Table 36: Literacy rate of Punjab vis-s-vis India**Literacy Rate-Census 2011*

	Male	Female	Urban	Rural	All
Punjab	80.4	70.7	71.4	83.1	75.8
India	80.8	64.6	67.7	84.1	72.9

Literacy Rate-PLFS 2022-23

	Male	Female	Urban	Rural	All
Punjab	87.3	79.2	87.5	81.0	83.3
India	86.2	74.2	88.9	77.0	80.3

The differential in rural-urban literacy rates in the State follows the national trend with the urban sector performing better. As presented in Table 36, Literacy rate for rural Punjab is 81.0% against 77.0% for India. Literacy rates in urban sectors for India is 88.9%, against 87.5% in Punjab, as reported in PLFS 2022-23.

Other Outcome Indicators

Enrollment Ratios

Punjab Government also aims to achieve 100% Gross Enrollment Ratio (GER) and 100% Net Enrollment Ratio (NER) in the education sector. With enactment of Right to Free and Compulsory Education Act (2009) and the subsequent adoption of the Act by Punjab Government in 2011 also aims to provide universal access to education to all children between the age group of 6 to 14 years. GER for 2022-23 for Punjab indicate that the State has achieved the GER target of 100% in primary and in upper primary level. Estimates of NER for 2022-23, indicate that the state still has some way to go before achieving the 100% target (Table 37).

Table 37: Enrollment ratios for different levels of education (2022-23)

Level of Education	GER	NER
Primary	107.89	91.30
Upper Primary	104.21	74.18
Secondary	91.12	51.49
High Secondary	80.30	44.81

Source: Department of School Education, Punjab

As per the estimates for 2021-22 for GER in Punjab across all stages of education that Punjab is doing relatively better than the national average. Table 38 provides a comparison of GER in Punjab vis-a-vis the national average and other select states. Punjab's GER at all levels of education is better than bigger states like Gujarat, Andhra Pradesh and Tamil Nadu.

Table 38: GER across different levels of education in Punjab and other select states (in %)

States	Primary Education		Upper Primary Education		Secondary Education		Higher Secondary Education	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
Punjab	111.6	111.4	110.7	106.8	109.2	95.1	77.8	82.1
India	103.3	103.4	92.2	94.7	79.8	79.6	53.8	57.6
Andhra Pradesh	102.9	101.6	94.7	97.6	84.2	85.4	53.4	56.7
Gujarat	93.4	93.1	90.1	91.1	78.6	75.2	41.8	48.2
Haryana	101.2	104.0	98.5	102.0	95.2	94.7	66.8	75.5
Kerala	100.2	102.1	98.0	99.3	97.6	97.9	84.2	85.0
Maharashtra	104.8	106.9	99.6	100.4	92.6	93.7	68.2	71.5
Tamil Nadu	98.5	99.0	96.9	98.3	92.6	95.6	76.5	81.5

Source: UDISE+(2021-22)

Punjab has been successful in showing a great improvement in its GER at the primary and upper primary level. The State has achieved the GER target of 100% in Primary Education and in Upper Primary and in Secondary it is close to the target. Punjab's GER (for 2021-22) at Higher secondary has improved by 4.3.

NER, an age adjusted measure of enrollment, is believed to be a better estimate of enrolment ratios as it takes into account whether the student is enrolled in an age appropriate class or not. Punjab has been able to significantly improve its NER at all levels of education, comparing with national averages indicates that Punjab performance is relatively better (Table 39). Consistent with trends in GER, the NER at primary and upper primary levels has reach near to 100% target. The estimates for 2021-22 (Table 37) highlight further improvement in the State's NER towards achieving the target.

Table 39: NER across different levels of education in Punjab and other select states (in %)

States	Primary		Upper Primary		Secondary		Higher Secondary	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
Punjab	100.0	89.7	100.0	72.9	94.6	52.5	59.4	44.9
India	92.7	88.6	74.1	71.3	52.5	47.9	34.7	34.2
Andhra Pradesh	83.6	83.8	94.7	70.6	84.2	50.4	53.4	35.9
Gujarat	82.9	77.1	72.2	65.9	56.1	45.4	30.0	28.6
Haryana	82.0	82.0	70.5	70.9	54.8	52.4	38.7	41.3
Kerala	90.7	86.7	83.2	75.3	76.7	59.5	64.0	54.8
Maharashtra	96.1	96.6	79.1	80.1	61.0	63.1	43.5	48.1
Tamil Nadu	85.1	85.0	73.4	73.4	57.8	58.1	46.6	48.9

Source: U DISE+(2021-22)

Drop-out Rate

Table 40: Drop-out rates at different levels of education in Punjab (2022-23)

Level of Education	Drop-out rates
Primary	2.89
Upper Primary	4.12
Secondary	7.10
Higher Secondary	9.91

Source: Department of School Education, Punjab

Drop-out rates measures the proportion of students failing to complete a particular level of education or not enrolling for the next level. The low drop-out rates are an indication of the success of Punjab government at not only bringing to children to school but also ensuring that they remain there. The state aims to reduce drop-out rates to zero at all education levels. **As presented in table 41, Punjab has a significantly lower drop-out rate as compared to national level under Primary Level.**

Punjab has made great improvement in reducing the drop-out rates across different levels of education, especially at the primary level. Drop-out rates in Punjab at primary level reduced from 8.9% in 2005-06 to 2.89% in 2022-23 (Table 40). Drop-out

Table 41: Drop-out Rates across different levels of education in Punjab and other select states (2021-22) (in %)

States	Primary	Upper Primary
Punjab	1.3	8.0
India	1.5	3.0
Andhra Pradesh	0.0	1.6
Gujarat	0.0	5.0
Haryana	0.0	0.2
Kerala	0.0	0.0
Maharashtra	0.0	1.5
Tamil Nadu	0.0	0.0

Source: U DISE+ (2021-22) and Department of School Education, Punjab

Transition Rates

According to transition rates in Punjab majority of the students progress to the next level of education in the State. As of 2022-23, transition rate stood at 95.60% for primary to upper primary level, and 87.06% for secondary to higher secondary level. Comparing with the national average indicates that Punjab's performance is relatively better at Primary to upper primary level (Table 42). The focus of the government to provide quality universal education may be attributed to more and more students continuing education.

Table 42: Transition Rates across different levels of education in Punjab and other select states (2021-22), in %

States	Primary to Upper Primary	Upper Primary to Secondary
Punjab	96.0	86.0
India	93.2	88.8
Andhra Pradesh	98.4	96.9
Gujarat	98.8	86.5
Haryana	100.5	96.9
Kerala	100.7	100.0
Maharashtra	98.9	97.6
Tamil Nadu	99.6	99.6

Source: U DISE+ (2021-22)

Transition rates in Punjab have been higher than the national average, especially in terms of transition rate Primary to Upper Primary. This is evident from the high enrolment ratios and significantly lower drop-out rates in the State.

Performance Grading Index (PGI) (2021-2022)

Performance Grading Index (PGI) is a relatively new index that measures the performance of States/UTs on a uniform scale to catalyse transformational change in the field of school education. The PGI is constructed based on identified 73 indicators and 2 categories containing 6 Domains.

1. Learning Outcomes and Quality
2. Access
3. Infrastructure and Facilities
4. Equity
5. Governance processes
6. Teacher Education Training

Punjab attained an overall score of 647.44 in PGI in the year 2021-2022, positioning it in the second highest level i.e., Level PARCHESTA-2 of the index above all other states in the country.

Learning Outcomes

Punjab has shown great improvement in ensuring access to education at all levels of education. In regard to reporting, the learning outcomes of students of Punjab in Grades 3, 5, and 8, the primary sources referred to in the document are the National Achievement Survey (NAS) 2021, the Foundational Learning Survey (FLS) 2022 (both conducted by NCERT, GOI).

During the year 2022, the state has also conducted a baseline assessment for grades 2,3,4, and 5 to check the learning levels of students in Literacy and Numeracy and subsequently has planned interventions for the current academic year. This study assesses students on key competencies for literacy and numeracy referring to the national and international learning standards for particular grades as EGRA³⁰ and EGMA³¹.

The results of various surveys relating to Punjab's status are discussed as follows-

1. ASER 2022

While the children of Punjab have outperformed the national average and relatively better than all states across various surveys, these surveys also outlined the significant challenges in foundational skills and competencies, as highlighted multiple surveys. The ASER 2022 report indicates that only 33% of Grade 3 and 66% of Grade 5 students can read texts at the Grade 2 level, underlining a concerning literacy gap. Moreover, the decline in reading and math abilities among Grade 5 and Grade 8 students over the past decade is alarming.

³⁰ EGRA: Early Grade Reading Assessment, and

³¹ EGMA: Early Grade Mathematics Assessment developed by RTI International (US based research Institute)

2. National Achievement Survey 2021

NAS is a large, school-based assessment of students learning conducted by the Central Government. NAS is administered in government and private-aided schools to children in grades 3, 5, 8, and 10 using a paper-and-pencil test. It is aimed at measuring whether students have achieved grade-level learning competency. The recent NAS was conducted in November 2021.

NAS assesses the learning outcomes of students in Language, Mathematics, and EVS.

The table below shows the performance of Grade 3, 5 and 8 students of Punjab in different subjects in comparison to the national average score.

Table 43: Punjab State Students Performance in different grades against neighbouring States

Punjab State Students Performance in different grades against neighbouring States										
State	Grade- 3			Grade - 5			Grade - 8			
	Language	Math	EVS	Language	Math	EVS	Language	Math	Science	Social Science
Punjab	75	70	70	69	57	59	67	50	50	49
Haryana	58	54	54	56	44	48	62	42	45	43
Delhi	53	47	48	52	38	44	58	36	42	39
Himachal Pradesh	60	53	55	53	37	45	58	33	41	38
Rajasthan	69	65	65	63	53	57	61	46	47	49
India	62	57	57	55	44	48	56	36	39	39

Source: NAS 2021 National Report

As shown above in Table 43, in Grade 3, Punjab has the highest state average performance score than the neighbouring states. In Grade 5, Punjab takes the lead with the highest average performance scores in all the 3 subjects followed by Rajasthan. In Grade 8 Language subject, Haryana follows Punjab with the average performance score of 62%. In Mathematics, Punjab retains its top position with a score of 50% by superseding Rajasthan which has a score of 46%. Punjab's students learning levels as against the country's average are much more advance.

3. Foundational Learning Study (FLS) 2022

The Foundational Learning Survey has been conducted by NCERT to provide data on the learning outcomes of Grade 3 students in government, government-aided, and private schools. The test administrator conducts it in a one-on-one setting where each child responds to the questions orally³². The Foundational Learning Study was conducted for the first time, in March 2022.

Language:

The **Oral Reading Fluency component and Numeracy Performance** were assessed using the Global Proficiency Framework³³ which is used as a standard scale to report the progress in key domains of reading and numeracy. The framework defines 4 global minimum proficiency levels that the learners are expected to demonstrate at the end of each grade level. The global proficiency levels are:

³²<https://dse.education.gov.in/sites/default/files/FLS/State/punjab.pdf>

³³<https://gaml.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/Global-Proficiency-Framework-Reading.pdf>

- Below partially meets Global Minimum Proficiency - Learners lack the most basic knowledge and skills. As a result, they generally cannot complete the most basic grade-level tasks
- Partially meets Global Minimum Proficiency - Learners have limited knowledge and skills. As a result, they can partially complete basic grade-level tasks.
- Meets Global Minimum Proficiency - Learners have developed sufficient knowledge and skill. As a result, they can successfully complete the most basic grade-level tasks.
- Exceed Global Minimum Proficiency - Learners have developed superior knowledge and skill. As a result, they can complete complex grade-level tasks.

Table 44: Literacy Benchmarks from FLS Study 2022 Punjab

Global Proficiency Levels	Below Partially Meets Global Minimum Proficiency	Partially Meets Global Minimum Proficiency	Meets Global Minimum Proficiency	Exceeds Global Minimum Proficiency
Benchmark	0-12 correctly read words with comprehension in one minute	13-31 correctly read words with comprehension in one minute	32-55 correctly read words with comprehension in one minute	56 and above correctly read words with comprehension in one-minute
Percentage of Students meeting the standard in Punjabi	6	23	20	51
Percentage of Students meeting the standard in Hindi	16	23	14	47
Percentage of Students meeting the standard in English	4	30	19	47

Source: Department of School Education

As presented in table 44, a higher proportion i.e. 51% of students in Punjab exceed the global minimum proficiency levels in Punjabi subject. Similarly 47% of students in Punjab, exceed the global minimum proficiency levels in the Hindi subject and significantly low number of students in Punjab i.e. only 4% are below the global minimum proficiency levels in English.

State Baseline Survey 2022: Key Results

The following are the results from the State Baseline Survey conducted in Punjab from May to July 2022. These are the performance of students across various documents from the key indicators.

Literacy

- Oral Reading Fluency (ORF) was conducted where the student had to read a passage in one minute. The benchmark for the same is 60 correct words per minute (CWPM). In Punjab, 7.8% of Class 3, 22.6% of Class 4 students, and 39.9% of Class 5 students were able to achieve this benchmark.

- Reading Comprehension was conducted on the same passage the student had read for ORF. In Punjab, 21.2% of Class 3, 42.2% of Class 4, and 51.2% of Class 5 students answered at least 3 out of 4 reading comprehension questions correctly.

Numeracy

- Number Identification was conducted with a grid of 16 numbers up to 9999. In Punjab, 22% of Class 3, 44.7% of Class 4, and 58.1% of Class 5 students could correctly identify 13 or more numbers out of 16 correctly.
- Addition was conducted with a grid of 6 questions with numbers up to 999. In Punjab, 20.3% of Class 3, 50.4% of Class 4, and 68.4% of Class 5 students could correctly solve 5 or more questions out of 6 correctly.
- Subtraction was conducted with a grid of 6 questions with numbers upto 999. In Punjab, 10.7% of Class 3, 34.2% of Class 4, and 52.9% of Class 5 students could correctly solve 5 or more questions out of 6 correctly.

Post NAS and Post FLS interventions

Two days workshop of all the DEO(SE) and DEO(EE) was conducted on 23-02-2023 and 24-02-2023 to discuss their NAS District Report Cards 2021 and FLS reports and asked them to prepare plan for their district for improving the weak LOs identified in NAS 2021. Benchmarks of languages and Mathematics for classes 3rd & 5th were finalised.

In session 2023-24, to enhance the learning level of students, LO based worksheets for each child of classes III, V, IX and X based on Learning Outcomes alongwith the curriculum based topics for deeper understanding of the concepts will be provided. These worksheets will encompass all learning outcomes and with a special focus on weak LOs identified in NAS-2021 & FLS 2022

Board Results:

State has seen a good performance of students in Grade 8 and Grade 10 board examinations in the year 2022-2023 as the pass percentages of all the subjects fall in the 99th percentile. (Tables 45 and 45(a)).

Table 45: Subject-wise result of Grade 8(2022-2023):

Subject	Pass Percentage (%Age)
PUNJABI	99.79
HINDI	99.66
ENGLISH	99.08
MATHEMATICS	99.56
SCIENCE	99.58
SOCIAL SCIENCE	99.47

Source: Department of School Education

Table 45(a): Subject-wise result of Grade 10(2022-23):

Subject	Pass Percentage (%Age)
PUNJABI	99.19
HINDI	99.62
ENGLISH	99.22
MATHEMATICS	99.74
SCIENCE	99.24
SOCIAL SCIENCE	99.37

Source: Department of School Education

Table 46: Class-12th Subject wise Result Comparison(%)

Subject	March 2022	March 2023	Increase/Decrease
General English	98.38	94.24	4.14
General Punjabi	98.50	99.40	0.90
Punjabi Elective	97.75	98.62	0.87
Hindi Elective	97.92	98.11	0.19
English Elective	99.21	98.52	0.69
History	98.25	99.05	0.80
Economics	99.07	98.96	0.11
Mathematics	98.90	99.08	0.18
Political Science	98.53	98.74	0.21
Sociology	97.24	98.97	1.73
Geography	98.74	98.52	0.22
Physical Education & Sports	97.88	98.88	1.00
Physics	99.24	99.56	0.32
Chemistry	99.09	99.59	0.50
Biology	99.00	99.37	0.37

Source: Department of School Education

The data in Table 46 indicates that the board exam results of 2023 of class 12 students in Punjab have been consistently higher than the previous year 2022.

Education Infrastructure

As a result of various initiatives of the State government Punjab has become the top performer on majority of school infrastructure indicators (Table 47). Over 98% of the schools in Punjab are equipped with basic necessities like building, boundary wall, drinking water, electricity and playground. Punjab has also made remarkable progress in ensuring that schools in the state are equipped with modern technologies like computers.

Table 47: Punjab's performance on infrastructure related indicators

	%age of schools with						
	Building	Boundary wall	Approachable by all-weather road	Water Facility	Electric Facility	Playground	Computer
Punjab	99.97	98.89	99.77	99.94	99.95	96.86	96.65

Source: Department of School Education, Punjab

Physical infrastructure helps in building an environment conducive to learning and development. **Punjab has made significant progress in ensuring availability of adequate infrastructure, as presented in table 47.** Further, as of 2021-22, Punjab had 4186 Senior Secondary schools whereas in 2022-23 it rose to 5351 as shown in table 48

Table 48: Number of educational institutes in Punjab

Type of Educational Institute	2010	2022	2023
Primary/ Junior Basic School	13950	13536	13515
Middle/ Senior Basic School	3792	4642	4631
Senior Secondary Schools	NA	4186	5351
High/Post Basic Schools	NA	5337	4095

Source: Department of School Education, Punjab

In the year 2023, Pupil Teacher Ratio in Punjab stood at 21:1 at the primary level and 23:1 at the upper primary (Middle Stage) level, which is significantly better than the recommended level (30:1). Most important human infrastructure in the education sector is the teaching staff. Pupil Teacher Ratio (PTR) measures the average number of pupils per teacher in a school during an academic year. The RTE Act prescribes that the PTR should be 30:1 and 35:1, at the primary and upper primary level, respectively.

Various government initiatives in education sector

School Education

Schools of Eminence

The State Government, has established the Schools of Eminence (SoE) programme with the aim of revolutionising education in government schools throughout the state. These schools serve as centres of excellence, boasting state-of-the-art facilities. The Schools of Eminence programme fosters peer learning across different institutions and enriches the educational experiences of our children by incorporating modern schooling practices prevalent in the global educational landscape.

In the first phase 118 existing Government Senior Secondary Schools have been converted into Schools of Eminence.

The Schools of Eminence have five pillars of support and strength:

- Infrastructure
- Academics
- Human Resource Management
- Sports and co-curricular activities, and
- Community engagement

A budgetary allocation of Rs. 200 crore has been earmarked for this purpose during the FY 2023-24.

Foreign Trainings

In a meeting held in May, 2022 with the government school principals, Hon'ble Chief Minister, Punjab announced that to take the education system to the next level, teachers will be sent abroad for education training in countries like Switzerland, Singapore, Finland and institutes like Harvard and Oxford on government expenses. The Government of Punjab has sent 6 batches of 198 principals/education officers for a five day Leadership Development Programme to Singapore from February 5,2023 to 30 September,2023.

Domestic Training 2023-24

In addition to this, 100 Head Masters were sent for training to IIM Ahmadabad, from 31.07.2023 to 01.09.2023

In all, in the calendar year 2023, 300 Head Masters/Principals and education administrators were trained in Singapore and within the country.

International Education Affairs Cell (IEAC)

"International Education Affairs Cell (IEAC)" has been established to provide international-level training to teachers, school heads, and school education administrators working at different levels in the Education Department of the State. The competence and ability of teachers and school heads directly reflect on the quality of learning of their students and performance of their schools. In this backdrop, the state of Punjab, it was envisioned that the concept of exposure visits of school teachers and school heads to a foreign nation would create a systemic impact of cross learning, high motivation and better teaching learning processes in the educational institutes.

For this purpose an International Education Affairs Cell (IEAC) has also been established in SCERT.

Up-keeping of Government Schools

Managing schools is a complex task, and the School Heads struggle with various responsibilities ranging from academic excellence to day-to-day operations. With an enhanced focus on learning, the state prioritized to ease the lives of school heads and teachers by freeing them from non-academic responsibilities. This intervention is intended to give impetus on academic excellence and improve the quality of education in government schools of the state.

The state has provided additional human resources to handle the non-academic duties for achieving these objectives. In this regard, the state has appointed 606 'Campus Managers' in 2042 senior secondary schools in the first phase. Apart from this 1086 Security Guards have been appointed in 689 Schools to provide safe and secure environment to the students.

Installation of Rooftop Solar Panel System in Government Schools

Stable and regular supply of electricity plays critical role in effective schooling as computer labs and other ICT equipments are becoming inseparable part of teaching-learning process. Further, in Punjab where summer spreads for more than half of the year, hefty electricity bill of schools is also a big challenge for schools because of availability of limited funds in schools. Installation of rooftop solar panel is viable in Punjab as there is ample sunlight in its all regions throughout the year.

Solar energy is stable and comparatively economical as compared to other sources of energy. Installing solar panel enables school to run on eco friendly energy while at the same time reduces electricity bills of schools. Further, the excess solar energy generated by the schools can be transferred back to grid via net metering, thereby enabling the solar panels in 3569 schools have already been installed and 931 schools are under progress. A budgetary allocation of Rs 100 crore has been earmarked for this purpose during the FY 2023-24.

Community Engagement

Following activities were conducted for parents of Pre-Primary children:

- **Mother's workshop:** Mothers play a fundamental role in their child's development journey. Their support at home, especially in the early years, can help improve learning outcomes in children. As suggested by the NEP 2020, the department of school education held a mother's workshop multiple times in 2023 to increase mother's involvement.
- **Graduation Ceremony:** Annual Graduation Ceremony was organised across all 23 districts of Punjab in March 2023, to mark the successful completion of Pre-Primary classes. The objective was to celebrate the completion of pre-school education of children and motivate parents to let their children continue their studies by enrolling in Grade 1 in government schools.
- **Mega PTM-** Mega PTM (Inspire meet 2.0) was held on 24 December, 2022 with an aim to increase parents' confidence in government schools as well as build ownership in them to work with teachers and schools freely to ensure their children get quality education. State created awareness through mass media for wider dissemination of information to parent and community to ensure 100% participation in this effort. The state targeted to reach over 10L parents and make this the largest connect program between parents and teachers in India. Through its efforts, it reached 19 Lakhs parents on a day making it largest in the country. It covered all Government schools of the Punjab. About 3000 officials are deployed on ground to support schools implement the PTM and make it a big success. State received timely data from 95.46% of schools highlighting the reach of the initiative. Latest Mega PTM was held on 23 December, 2023 as Inspire 3.0.

Comprehensive Professional Development of Teachers

A strategic initiative has been devised to enhance teachers' professional skills, aligning with the proficiencies necessary for elevating foundational skills in children. This state-level core group, formed through teacher needs assessments and insights from field teams, has meticulously crafted specialized modules to streamline training sessions. These modules aim to cater to the specific requirements identified through ongoing assessments, ensuring that teachers are equipped with the targeted skills essential for fostering improved foundational learning outcomes in students.

Chanan Rishma Project (Gender Sensitisation Program)

A tripartite MOU was signed between J-Pal, Breakthrough and Department of School Education on 26 February, 2021. A regarding State wide Roll-Out of a gender Equity Curriculum in 6,250 State-run schools reaching more than 6 Lakh students. Under this project, an effort has been made to improve the behaviour of men towards women in the society and to change their mentality. Activities related to this project have been included in English, Social Science and Welcome Life subjects for students from class 6th to 8th. These activities are being taught by the teachers to the students in their respective classes. Through this project, the attitude of students and teachers towards girls will improve.

Breakthrough is currently conducting monitoring activities in different schools to ensure that the lessons are being delivered as per the spirit of the program by teachers to students.

Enrollment drive

Enrollment drive has been initiated in the year 2023-24 and this drive resulted into 17% enrollment increase in Pre- Primary classes.

Transport facility

Transport facility has been started for 117 schools of eminence and 18 girls senior secondary schools by Department of School Education Punjab.

Smart Schools Project:

In order to strengthen school education and improve learning levels of students through ICT based education in Government schools, the Department of School Education Punjab has been converting government schools into Smart Schools. These schools have been developed as model schools in which state of the art facilities are provided to impact on the quality education. Smart School Policy has been notified by the Department on 25.10.2019. Main features of the policy are:

(i) Sharing Pattern (60:40): The requirements of funds for developing smart schools is met by the concerned school and the State in the ratio of 60:40. The school commits to contribute 60% of the total required funds for developing the school into smart school from its different sources and the balance 40% is provided by the Department.

(ii) Parameters for Smart Schools: The smart schools have the following parameters: Smart Classrooms, Coloured Coordinated Buildings, Building As Learning Aid (BALA) Work, CCTV cameras, Green board/white board, Furniture for all students, Lecture stands for students and teachers, availability of potable drinking water facility, separate adequate number of functional toilets for girls, well equipped science laboratories, vocational laboratories, ICT laboratories, etc.

So for 14976 schools out of 19173 have been converted into smart schools on the basis of Stage-I parameters.

Pre-Primary Schooling

Since 14th November 2017 the State of Punjab has launched pre-primary classes for students of age group 3-6 in all Government Primary Schools. There has been an upward trend in enrollment in pre primary sections since then. Approximately, 3.84 lac students are enrolled in schools in the pre-primary sections in the session 2023-24. The state has also focused on ensuring quality with quantity. Several initiatives have been taken to enhance the teaching and learning in pre primary sections:

- Child friendly material in the form of story books, story cards, flash cards etc
- E-Content has been prepared according to the prescribed syllabus to create interest and to enhance the learning.
- Trainings for pre-primary teachers and school head teachers have been organized at block level throughout the state to acquaint them with the concept and contents related to pre-primary curriculum.
- Different types of supplementary material in the form of kits, puppets, toys for increasing gross and fine motor skills have been sent to schools. In addition to this, teachers have been trained on how to create such materials themselves using locally available materials.

Parho Punjab, Parhao Punjab

To improve the learning levels of students particularly at primary stage of schooling, the State of Punjab launched, the state flagship Learning Enhancement Program ‘Padho Punjab Padhao Punjab’ (PPPP) in all government schools from classes 1st to 8th to ensure age and class appropriate levels of learning of students in a time bound manner in 2017. The program has been aligned with NIPUN Bharat (national FLN Mission) which was launched in 2021 to create an enabling environment to ensure the universal acquisition of foundational literacy and numeracy. The teaching-learning approaches under NIPUN Bharat include the integration of experiential learning, toy-based pedagogy, adoption of competency-based learning, regular student progress tracking, and 21st-century skills and to support teacher professional development the emphasis is on teacher training through DIKSHA and NISHTHA. The NIPUN Bharat mission also focuses on school-based assessments and large-scale assessments under its academic aspects.

Following mentioned key tenets of the Parho Punjab Parhao Punjab program align well with the aspect of the NIPUN Bharat mission:

- Focus on the enhancement of creativity and strengthening students’ capabilities
- Stress on conceptual understanding
- Use of assessment and grouping techniques to provide focused and differentiated teaching
- Teacher training for activity-based teaching-learning techniques

These approaches and initiatives have helped the students to move to the next level of learning in a time-bound manner. It is heartening to note that the Parho Punjab Parhao Punjab (PPPP) program is effectively improving the learning outcomes of children, as shown in the 'Learning Outcomes' section.

Mission 100%: Give your Best

The Department of School Education, Punjab has launched “Mission 100%: Give Your Best” with the prime aim to improve the performance of students of classes 8th, 10th, and 12th in the forthcoming examinations of Punjab School Education Board to be held in February/March 2023 in a mission mode to achieve 100% pass percentage with the collective efforts of teachers, school heads, students and their parents apart from educational officers working at different levels in a well-planned way. This programme has been launched on 2nd December, 2022. The programme has been run in mission mode and in a systematic, planned, and time-bound manner by putting in place support like data analysis, sorting learning gaps, and providing remedial material. As a result all time high board results were achieved in this year i.e. March 2023.

Welcome Life

Apart from the focus on the academic learning of children in schools, the state of Punjab has initiated various programs like making school children aware of ill effects of drugs, and how to be protective from the incidences of sexual abuse. The school curriculum contains contents relating to sensitizing students about human rights, gender equality promotion of a culture of peace and non violence, global citizenship and appreciation of cultural diversities within India and at the global level. New subject 'Welcome Life' is introduced in all classes from 1st to 12th to inculcate values like ethics, positive attitude, gender equality etc. through stories, activities, mind maps, situation-based questions and role plays. The curriculum of 'Welcome Life' is being revised to make it more practical in its approach.

Samagra Shiksha Abhiyan

The scheme of Samagra Shiksha Abhiyan is being implemented from Pre-Primary to senior secondary level. The objective of the scheme is 100% school access, 100% enrollment of children of age group 4-18, 100% retention, zero dropout, quality education and enhanced learning outcomes. The fund sharing pattern of the scheme is 60:40 for Central and State respectively. Under this scheme, an amount of Rs.1298.29 lacs has been approved by Govt. of India for the year 2023-24. The approved budget is being utilized for various activities given as below:

- Smart classrooms are being established in Government primary, middle, high and senior secondary schools
- Special training is being provided to Out-of-School children (OOSC) identified in the age group 7-14 years for mainstreaming them into regular schools.
- Free Textbooks for non-SC students of classes 1st to 8th in government and government aided schools.
- Children with special needs are being provided home based education and aids & appliances as per their requirement.
- Computer Education is being provided from classes 6th to 12th in government schools of Punjab.

Children with Special Needs

In the year 2023-24, as many as 59063 children with special needs were provided various facilities like home based education, resource room support, treatment and surgical correction.

Mid-Day-Meal

During the financial year 2023-24 (till 31.10.2023) Mid-Day Meal has been provided to 15.10 lacs students.

Vocational Education

In the year 2023-24 vocational education was provided to students of 1337 Govt. Senior Secondary Schools. Trades such as Agriculture, Automobile, Beauty & Wellness, Healthcare, IT/ITES, Physical Education, Retail, Security and Travel & Tourism are being taught under this program.

Higher Education

Rashtriya Uchcharat Shiksha Abhiyan (RUSA)

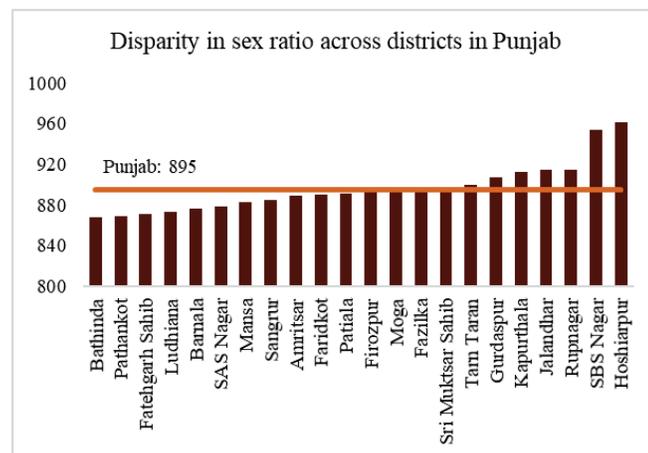
- Under the phase -2 of Rashtriya Uchcharat Shiksha Abhiyan (RUSA), a 60:40 Centre: State shareable scheme, Guru Nanak Dev University, Amritsar is setting up the following centres at a cost of Rs. 70 Cr:-
 - Centre for Sustainable Habitat
 - Centre for Basic and Translational Research in Health Sciences
 - Centre for Agriculture Research & Innovation
 - Development of IT Enabled Pedagogical Model for teaching and Learning
 - Development of Entrepreneurial Courses.
 - Centre for Entrepreneurship & Innovation
- An amount of Rs. 7.5 Cr has been released to Punjabi University Patiala for setting up Entrepreneurship Innovation and Career Hub under Research, Innovation and Quality Improvement component of RUSA-2. The University has also been released Rs.5 Cr for Infrastructure Enhancement in the University Campus.
- Entrepreneurial Hubs are being established in GNDU, Amritsar and Punjabi University, Patiala, which will act as a fusion zone for innovative ideas, transfer of technology to the field and hand holding by various stock holders for entrepreneurial ventures.
- Guru Nanak Dev University, Amritsar has been released Rs. 3.5 Cr for undertaking Faculty Development Programs and Development of Content for e- Tutorials.
- A new Model Degree College being constructed in the aspirational district of Moga at village Fatehgarh Karotona is 93% complete and Classes had been started from academic session 2021-22 .

6.4 Women Empowerment

Low sex ratio and low level of participation of women in labour force indicate that there is need to pay special attention to improve situation of women in the State. Historically, women have been subjected to discrimination across all domains of life, from education to healthcare to household decision making to employment. SDG 5 which aims at achieving gender equality and empowering all women and girls to reinstate the need for women to be given their due place in the world. Punjab has previously been known as state with high incidence of female

feticide and infanticide, and other forms of discrimination against women. **However, the State has made significant progress in empowering the women in Punjab.** To further curb the practice of female feticide, the Bebe Nanki Laadli Beti Kalyan Scheme is being implemented in the State since 2011-12. The scheme has been providing financial assistance to families so that the ‘financial

Figure 87 : District wise sex ratio in Punjab (2011)

Source: Census of India 2011

burden' of raising daughters is not a concern. As highlighted in Chapter 1, Punjab has shown the highest improvement in sex ratio between 2005-07 and 2017-18, raising the sex ratio in the state from 837 to 890. As per census, district level differences continue to exist, ranging from 868 in Bathinda to 961 in Hoshiarpur, as highlighted in Figure 87.

Educational Indicators for Females

GER and NER for females in Punjab has been higher than males at all levels of education, as presented in Table 49.

Table 49: GER and NER for Punjab, gender wise (2022-23), in %

	Level of education	Male	Female
GER	Primary	104.92	104.56
	Upper Primary	100.29	102.49
	Secondary	87.85	90.85
	High Secondary	78.87	80.51
NER	Primary	88.96	88.08
	Upper Primary	71.92	70.90
	Secondary	50.36	47.96
	High Secondary	44.77	41.62

Source: Department of School Education, Punjab

Similar trend is observed at the national level also, with females having a higher GER and NER (Table 50). However, GER and NER for females in Punjab has been higher than the females at all India level. This indicates significant progress made in Punjab in ensuring that women are being enrolled in education at all levels. In comparison to national trends, Punjab records a higher or at par Gender Parity Index than all India (Table 51).

Table 50: GER and NER at all levels of education for Punjab and India, gender wise (2021-22)(%)

GER										
	Primary		Upper Primary		Secondary		Higher Secondary		Higher	
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female
Punjab	111.8	110.8	105.6	108.1	94.8	95.4	81.2	83.1	25.2	30.1
India	102.1	104.8	94.5	94.9	79.7	79.4	57.0	58.2	28.3	28.5

NER								
	Primary		Upper Primary		Secondary		Higher Secondary	
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female
Punjab	89.5	90.0	70.8	75.4	50.8	54.6	42.7	47.5
India	87.3	90.0	71.0	71.7	47.9	48.0	33.5	35.0

Source: UDISE+ Report Card (2021-22) and All India Survey on Higher Education (2021-22).

Table 51: Gender Parity Index at all levels of education (2021-22)

	Primary	Upper Primary	Secondary	High Secondary	Higher Education
Punjab	0.99	1.02	1.01	1.02	1.19
India	1.03	1.00	1.00	1.02	1.01

Source: UDISE+ Report Card (2021-22) and All India Survey on Higher Education (2021-22).

Punjab has not only been successful in ensuring that girls come to schools but also to continue to remain there. Drop-out rates for females in Punjab is lower than males for all levels of education from primary to secondary. The difference becomes significant as the level of education advances. In 2022-23, the drop-out rate amongst males at secondary level is 7.81, while that for females is 6.40, a gap of 1.41.

Health indicators for females

Overall healthcare Indicators has been better and the State Punjab has been a front runner as is reflected in the high life expectancy in the State. Consistent with national trends, females in Punjab have a higher life expectancy than males. Further, the life expectancy of females in Punjab is significantly higher than that for females at all-India level. As per General Registrar of India, for the period 2016-20, life expectancy (at birth) for Punjabi females was 74.5 years, against 70.8 years for men. In comparison, the all India life expectancy for females is 71.4 years and for males is 68.6 years.

But, the indicators for maternal care indicate that Punjab is behind other large states, as discussed above MMR, the primary indicator of maternity healthcare, for Punjab is 105 per lac live births. In comparison states like Kerala record an MMR of 19 per lac live births. As presented in Figure 84, Punjab has progressed in providing expectant mothers with ante-natal care and ensuring that deliveries are assisted with medical professionals. However, the significantly better performance of other states highlights that Punjab has scope to improve even further.

Employment Scenario of female population

Although women perform better than men in educational and learning outcomes, yet this does not translate to employment opportunities for them. Consistent with national trends, women in Punjab report a lower worker-population ratio (WPR) and higher unemployment rate (UR) than men, as discussed in Chapter 1. The situation is relatively graver in Punjab. Not only Punjabi females have a lower WPR and higher UR than women at national level, the gap is significantly large between the two genders within the State. Table 52 presents a look into the employment situation for both genders and highlights how women have a poor representation in the labour force. This indicates a wastage of their abilities and learning, which is relatively better than the males, as highlighted by the learning outcomes. The situation is more serious in urban Punjab, where UR for females is nearly double, and the WPR is less than 1/3rd, than that for males.

Table 52: Worker Participation Rate & Unemployment Rate for males & females in Punjab & India, 2022-23

		Total		Rural		Urban	
		Male	Female	Male	Female	Male	Female
Worker Participation Rate	Punjab	74.2	25.2	74.7	26.3	73.3	23.2
	India	76.0	35.9	78.0	40.7	71.0	23.5
Unemployment Rate	Punjab	5.2	8.7	5.3	8.7	5.1	8.8
	India	3.3	2.9	2.7	1.8	4.7	7.5

Source: Periodic Labour Force Survey, 2022-23

The discrimination against women in the employment sector is also evident in the wage gap between the two genders, especially in the regular salaried workers in rural areas. During April to June 2023, regular salaried women in Punjab earned, on average, Rs. 10845 lesser than men. Similarly, regular salaried men in urban Punjab, during the same period, on average earned Rs. 5443.54 more than women. Whereas regular salaried females at all India level earned almost 4099 lesser. For casual labour (not engaged in public works) also, the wage gap exists, especially in the rural areas. Females engaged as casual labour in rural Punjab earned Rs78.56lesser, while those in urban areas earned Rs. 128.46 lesser. The gender wage gap for both forms of employment in Punjab is more than the difference at all India levels.

Various government initiatives to empower women

Government of Punjab is committed for the empowerment of women. To uplift the social and educational status of women, to improve the skewed sex ratio of girls, awareness regarding social stigma in respect of the birth of girl child, providing financial benefits for bringing up the girl child, reduce the school dropout rate etc. The main aim of all these schemes is to create awareness among people and empower women.

Nirbhaya Fund (Dedicated fund for safety and security of women)

For ensuring safety and security of women in the country Government of India has set up a dedicated fund called Nirbhaya. Under this scheme proposals are being received from various departments and districts to run the project for the safety and security of women in the State. A budget provision of Rs. 50.00 lacs has been made for the year 2023-24.

Ujjawala scheme

A multi-dimensional approach is needed which will undertake preventive measures to arrest trafficking especially in vulnerable areas and sections of population; and to enable rescue, rehabilitation and reintegration of the trafficked victims. Under the scheme, around 70% SC beneficiaries would be covered and approximately 30% would be covered of general category. A budget provision of Rs. 15.00 lacs was made for the year 2023-24.

Mata Tripta Mahila Yojana

Mata Tripta Mahila Scheme would be implemented as a major programme for the empowerment of women oriented families in the state of Punjab. The scheme will focus on providing benefits to all eligible women under the existing schemes run by the government. This is to reach out to all the needy women and girls in the state so that they can be provided services/benefits/rights such as health

care, education, employment, security and dignity. Under this scheme, the Government of Punjab will launch new initiatives and programmes to cover aspects and needs which are not yet covered under the schemes run by various departments of the State and Central Government for women and girls. For the year 2023-24 the outlay is Rs. 4555.00 lacs against which a sum of Rs. 17.18 lacs has been spent upto 10.12.2023.

Mai Bhago Vidya (Edu.) Scheme (Free Bicycle to all Girl Students Studying in class 9th to 12th) (Renamed Scheme SWCW(S)-12).

The State Government has started Mai Bhago Vidhya Scheme during the year 2011-12 for all the girl students studying in class 9th to 12th in Government Schools for the purpose to continue further study and to reduce the school dropping rate. A budget provision of Rs 1.00 Lacs has been made for the year 2022-23.

CS (WCD)-18- Swadhar Greh Scheme

During the year 2019 the Govt. of India through its Ministry of Women & Child Development started Short Stay Scheme with objective to provide temporary accommodation, maintenance and rehabilitative services to women and girls rendered homeless. As per recent directions, the Swadhar Greh Scheme is to be run with cost sharing ratio of 60:40 i.e. Centre Govt : State Govt. Presently there are only two Swadhar Greh Homes in Jalandhar and Amritsar. The budget provision of Rs. 50.00 lacs was proposed for the year 2022-23 out of which Rs 7.91 lacs expenditure was incurred upto 31.12.2022.

National Creche Scheme for children of working mothers

Creche Scheme was implemented by NGO Child Welfare Council and Social Welfare Advisory Board which were running 102 and 112 creches respectively. The Department has taken over these creches from 1.1.2018 as per the instructions of Government of India and 216 creches are functional now. For the year 2022-23 the outlay was Rs. 227.08 crores earmarked under the scheme against which a sum of Rs 85.58 Lacs has been spent upto 31.12.2022.

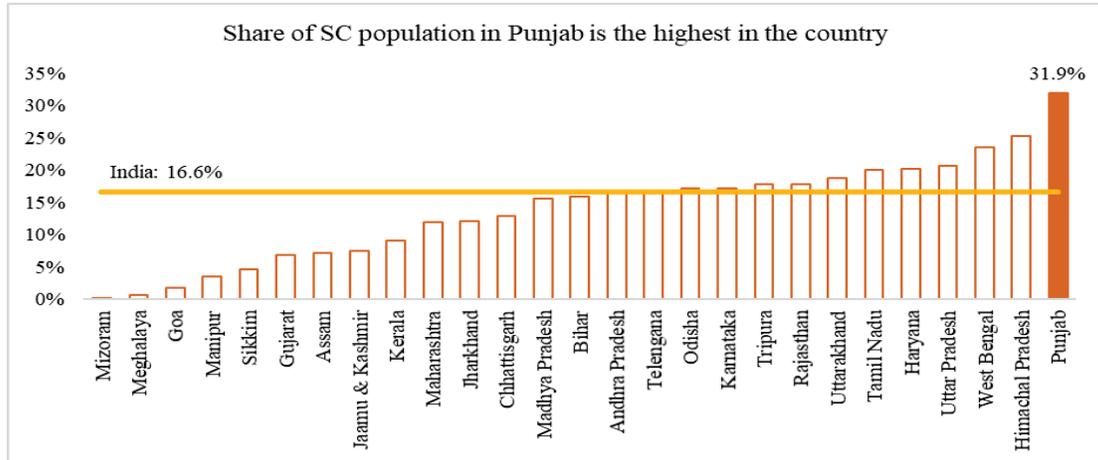
6.5 Uplifting of marginalised classes

Punjab has the largest proportion of Schedule Caste population in the country. As per the Census of 2011, almost one third (31.94%) of the population in Punjab belong to the

Share of SC population as a proportion of total population (31.9%) is the highest in Punjab, across all states.

Scheduled Caste classes Figure 88 which roughly translates to 4% of the total SC population in the country. Marginalized sections, across the country, have been subjected to discrimination and ill-treatment. The Indian Constitution deems all citizens equal. However, the social construct has historically been discriminatory towards Scheduled Castes and Tribes. For a sustainable development of the economy, it is essential that all social classes have opportunities to grow and develop. The SDGs adopted by the United Nation member countries also aim to 'leave no one behind'. Punjab, with a large proportion of this marginalised community has a major role to play in bringing a sustainable development for all.

Figure 88: Share of SC population in State's population

Source: Census of India, 2011

Education status of SCs in Punjab

Literacy rates amongst the scheduled castes in Punjab as well as at the national level continue to be below the total literacy rate. As per Census 2011, the literacy rate for SCs was 64.8% (Males: 70.7% and Females: 58.4%). In comparison, the total literacy rate in the State was 75.9% (Males: 80.5% and Females: 70.7%), indicating a gap in attainment of basic literacy levels between the marginalised groups and other social classes. It is evident that the gender gap exists amongst the literacy levels of males and females of scheduled castes. However, the gap is much narrower than national level.

It is interesting to note that while general literacy rates in Punjab are higher than the national average, SCs in the state slightly lag behind SCs at the national level. Census 2011 highlights that literacy rates for SCs in India is 66.1%, against the 64.8% for the SCs in Punjab. A similar trend is witnessed amongst the males, with SC males in India having a literacy rate of 75.2%, against 70.7% amongst SC males in Punjab. However, contrary to the trends, SC females in Punjab have recorded a higher literacy rate, as can be observed from Table 53. The trends in adult literacy of SC in Punjab mirror the trends of overall literacy rates of SC.

Table 53: Literacy rates amongst Schedule Castes in India and Punjab

Age group	Punjab			India		
	Persons	Males	Females	Persons	Males	Females
7 & above	64.8%	70.7%	58.4%	66.1%	75.2%	56.5%
15 & above (Adult)	59.4%	66.4%	51.8%	60.4%	71.6%	48.6%

Source: Census of India, 2011

Government initiatives to uplift marginalised classes

The Punjab Scheduled Castes Land Development and Finance Corporation (PSCFC)

State Govt is providing financial support to marginalized sections to strengthen the economic situation through various corporations created specifically for this purpose. The Punjab Scheduled Castes Land Development and Finance Corporation (PSCFC) provide loan and subsidy to poor Scheduled Caste population.. During financial year 2021-22, Corporation has provided loans amounting to Rs. 1365.07 lacs to 1492 beneficiaries and during the financial year 2022-23, Corporation has provided loans amounting to Rs. 1.90 lacs to 8 beneficiaries.

The Punjab Backward Classes Land Development and Finance Corporation (BACKFINCO)

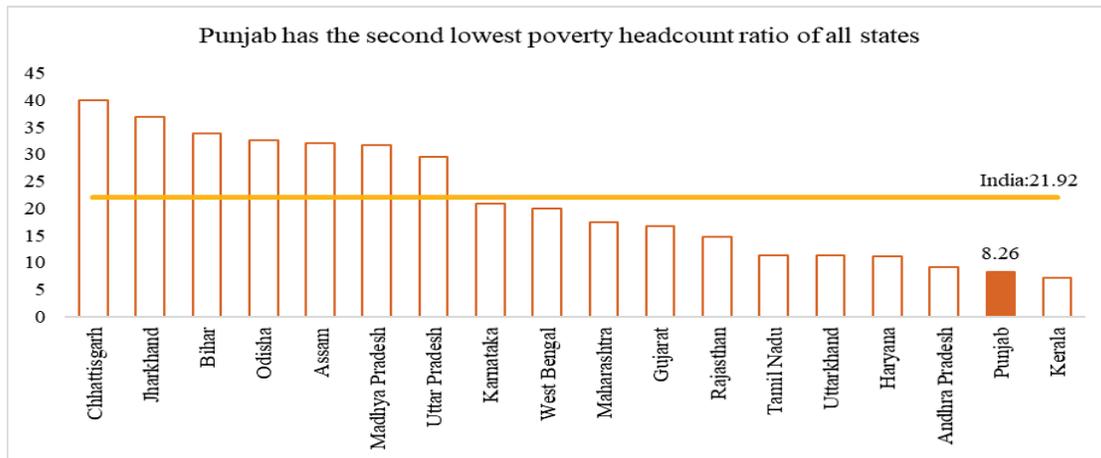
To support self employment activities Punjab Backward Classes Land Development and Finance Corporation provide loans to Backward Classes, Minorities and Economic Weaker Section. Backfinco serves as a State Channelising Agency (SCA) for the two National level Corporations namely National Backward Classes Finance and Development Corporation (NBCFDC) and National Minorities Development and Finance Corporation (NMDFC). For Backward Classes under NBCFDC Scheme annual family income criteria is Rs. 3 lacs (irrespective of Rural and Urban sector with at least 50% of total funding to persons with annual family income upto Rs. 1.50 lacs). For Minority Communities under NMDFC Scheme for Credit Line-1 Income criteria is upto Rs.98 thousand per annum in Rural Areas and upto Rs. 1.20 lacs per annum in Urban areas (70% disbursement should be for this target group) and under Credit Line-2 Income criteria is upto Rs. 6 lacs per annum in both Rural Areas and Urban areas (30% disbursement is for this Target group). For economically weaker section under Direct Loaning Scheme annual family income is upto Rs. 1,00,000/-. Corporation has provided loans amounting to Rs. 680.45 lacs to 327 beneficiaries in the year 2022-23. During the year 2023-24 (30.09.2023) disbursement of Rs. 167.95 lacs has been made to 72 beneficiaries.

6.6 Poverty

Poverty is the root cause of many economic as well as social problems. It not only is characterised by low income or lack of resources, poverty leads to restricting opportunities of growth and development. It is well known that the poor have lower literacy and education attainment, poorer access to healthcare facilities and face discrimination in the society. The vicious cycle of poverty ensures that the poor are unable to break away from the shackles of poverty and grow in life. The first goal under the 17 SDGs adopted by United Nation member countries is to end poverty in all forms. Termed as the greatest challenge to humanity, poverty has forced millions of people across the globe to live even without basic human needs.

Punjab has the 2nd lowest poverty estimates of all states.

Figure 89: Poverty Headcount Ratio (2011-12)

Source: RBI Handbook of State Statistics 2011-12

Punjab has credit of performing better in poverty estimates. With a headcount ratio (as per Tendulkar estimates-2011-12) of 8.26%, Punjab has the second lowest poverty estimates of all states, as presented in Figure 89. These estimates are based on a poverty line (monthly per-capita expenditure) of Rs. 1054 for rural Punjab and Rs. 1155 for urban Punjab. The headcount ratio in rural areas of Punjab is 7.66% ranking Punjab second out of all states, while that for urban areas is 9.24%, ranking 10th. The relatively better performance in the rural areas is an indication that agricultural income has helped kept the poverty levels in the state low.

Over the years, Punjab's poverty headcount ratio has progressively declined from 22.4% in 1993-94 to 20.9% in 2004-05 to the current levels. Over these years, Punjab has consistently been amongst the top rankers in poverty estimates. The historically earned high agricultural wealth has helped the consumption in the state stay buoyant even as the growth in per-capita income slows down.

Chapter 7 Public finance

Budget Programmes are formulated for the overall development of the state by achieving higher economic development and maintaining the fiscal discipline. Punjab state has better fiscal condition through prioritizing expenditures as well as improving revenue collections. Punjab Government is working on the state specific road maps to restore the economic glory of Punjab. However, with the increasing Government expenditure, Keeping the Fiscal deficit at a low level is challenging. However, Punjab managed to contain the fiscal deficit to 4.91 % of GSDP in 2022-2023 (RE). Further, for 2023-24 (BE), the fiscal deficit has been targeted at 4.72%, which is marginally lower than in the previous year.

7.1 Introduction

Fiscal Performance

Punjab is on a sustainable fiscal path as shown in Table 54, total revenue receipts in 2023-2024 (BE) is estimated to be Rs.98852.11 crores posting a growth of 5.65% relative to 2022-2023(RE). On the other hand, State revenue expenditure is estimated to increase Rs. 117453.98 crores during the year 2022-23 (RE), while it is 96636.51 crores in the year of 2021-22 and is targeted to increase 123440.91 crores in the year 2023-24 (BE).

Table 54: Summary of key budget heads (Rs. in crores)

Items	2021-22	2022-23(RE)	2023-24(BE)
1. Revenue Receipts (2+5)	78168.31	93563.21	98852.11
2. Tax Revenue (3+4)	52615.65	61303.51	70293.05
3. State's Own Tax Revenue	37326.86	44139.86	51835.48
4. Share in Central Taxes	15288.79	17163.65	18457.57
5. Non-Tax Revenue (6+7)	25552.65	32259.70	28559.06
6. State's Own Non-Tax Revenue	4783.76	6052.92	7823.98
7. Grants from Centre	20768.89	26206.78	20735.08

Items	2021-22	2022-23(RE)	2023-24(BE)
8. Revenue Expenditure	96636.51	117453.98	123440.91
9. of which, Interest Payments	19063.50	20100.00	22000.00
10. Capital Outlay	8009.97	8513.21	10354.52
11. Net Lending (12-13)	1369.08	1312.14	840.84
12. Loans & Advances by State Government	1575.81	1412.14	1040.84
13. Recovery of Loans & Advances	206.73	100.00	200.00
14. Miscellaneous Capital Receipts	0.00	500.00	1000.00
15. Revenue Deficit (8-1)*	18468.20 [2.99%]	23890.77 [3.53%]	24588.78 [3.38%]
16. Fiscal Deficit (10+11+15-14)*	27847.25 [4.51%]	33216.11 [4.91%]	34784.15 [4.72%]
17. Primary Deficit (16-9)*	8783.75 [1.42%]	13116.11 [1.93%]	12784.15 [1.74%]

* (+ve) values indicate deficit and (-ve) values indicate surplus; figures in bracket are as % to GSDP

Source: Punjab Budget Documents.

Revenue Deficit has been targeted at 24588.78 crores (3.38% of GSDP) during the year 2023-24 (BE) while it was 23890.77 crores (3.53% of GSDP) during the year 2022-23 (RE). State could spend only 8513.21 crores on capital projects for the previous year 2022-23 (RE). The fiscal deficit is estimated Rs. 34784.15 crores (4.72% of GSDP) during the year 2023-24 (BE) while it was 33216.11 crores (4.91% of GSDP) during the year 2022-23 (RE).

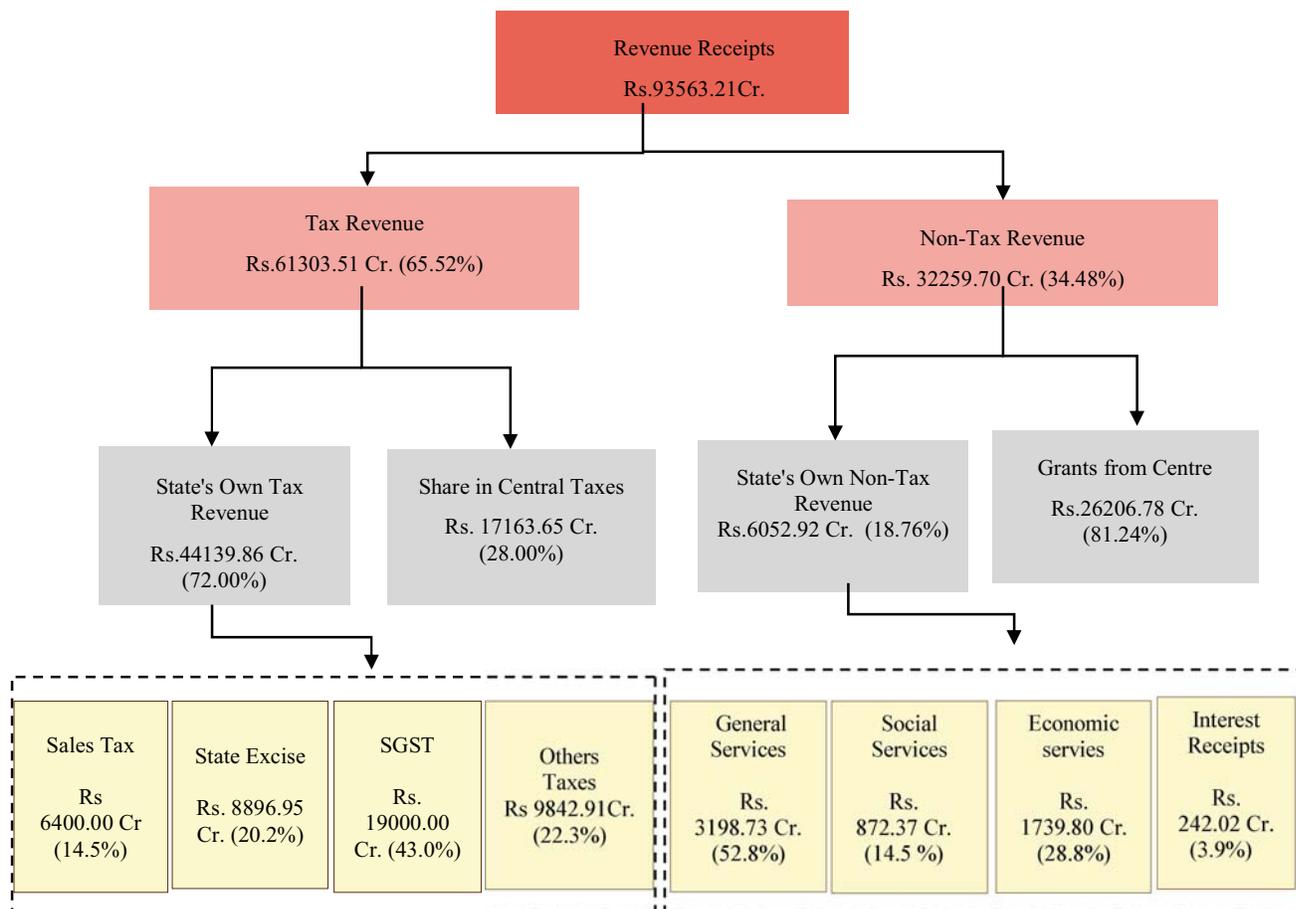
7.2 Revenue receipts

Composition of Revenue Receipts

Tax revenue (65.52%) has higher share in revenue receipts as compared to that of Non-Tax Revenue (34.48%) (Figure 90). Tax revenue collection in 2022-23 (RE) was Rs 61303.51 crores while non-tax revenue collection stood at Rs. 32259.70 crores.

Own tax revenue, which includes taxes on income, property & capital transactions and commodities & services, accounts for majority of State's tax revenue. SGST & State Excise have the largest contribution of 43.0% and 20.2% respectively towards Punjab's own tax revenue in 2022-23 (RE).

Figure 90: Composition of Revenue Receipts, 2022-23 (RE), (Rs. in crores)

Source :Punjab Budget Documents

Grants from Centre contribute the bulk of non-tax revenue. Apart from this, general services provided by the State and economic services are the primary sources of State's own non-tax revenue with 52.8% and 28.8% contribution respectively in 2022-23 (RE).

Central Transfers

Central Transfers are composed of share in central taxes and grants from centre.

Table No.55: Share of central taxes and duties (Rs.in crores)

	2021-22 (A)	2022-23 (RE)	2023-24 (BE)
Corporation tax	4161.71	5543.78	5907.64
Taxes on income and expenditure	4714.62	5386.10	5747.33
Central GST	4580.49	5516.49	5968.31
Others	1831.97	717.28	834.29
Total	15288.79	17163.65	18457.57

CGST, corporation tax and income tax are the leading contributors towards Punjab's share in central taxes. These three taxes together contributed 95.82% of Punjab's share in central taxes in 2022-23 (RE). Corporation tax is RS 5543.78 crores in 2022-2023 (RE)

Source :Punjab Budget Documents

Table No.56: Grants (Rs. in crores)

	2021-22(A)	2022-23(RE)	2023-24(BE)
Non plan grants	0.00	0.00	0.00
Grants for state plan schemes	0.00	305.96	571.12
Grants for central plan schemes	0.00	7.11	14.56
Grants for centrally sponsored	20768.89	25893.71	20149.40
Total	20768.89	26206.78	20735.08

Total grants stood at Rs. 26206.78 crores in 2022-23 (RE). Major contribution is to centrally sponsored schemes Rs 25893.71 crores in 2022-23 (RE)

Source :Punjab Budget Documents

Table No.57: Net Transfer on Loan Account from center to punjab (Rs. in crores)

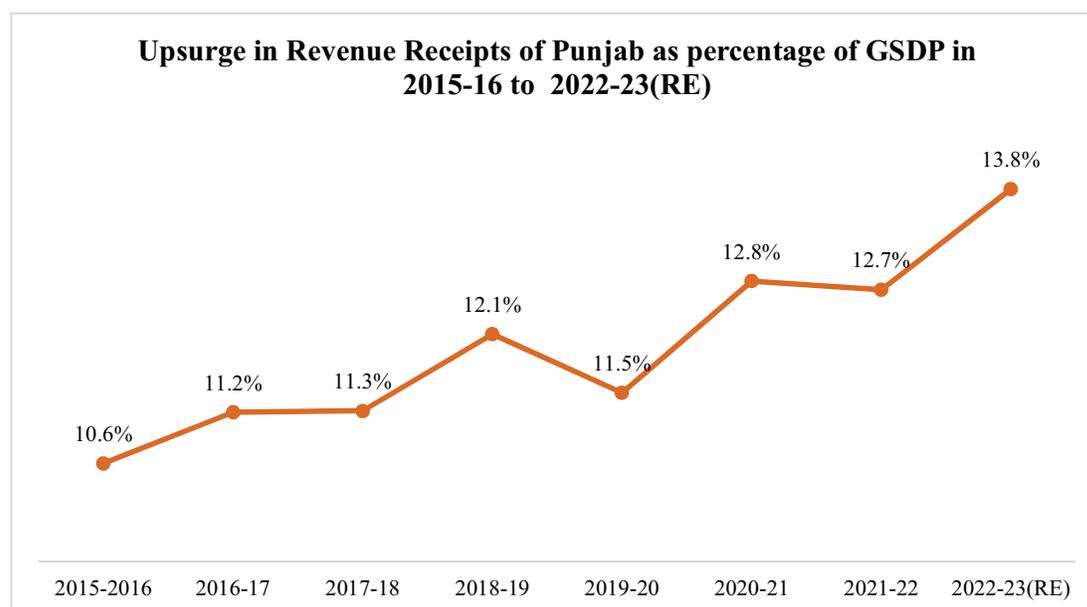
	2021-22(A)	2022-23 (RE)	2023-24 (BE)
Gross loans from the centre	12585.52	1909.00	2879.80
repayment of loans to center	491.18	665.09	216.38
Interest payment	94.28	39.20	25.18
Total	12000.06	1204.72	2638.24

Loans for state plan schemes from centre to Punjab are Rs 1909.00 crores in the year 2022-23 (RE) which is likely to be Rs 2879.80 crores in 2023-24 (BE)

Source :Punjab Budget Documents

Trends in Revenue Receipts

Figure 91: Revenue Receipts as percentage of GSDP for Punjab 2015-16 to 2022-23 (RE)

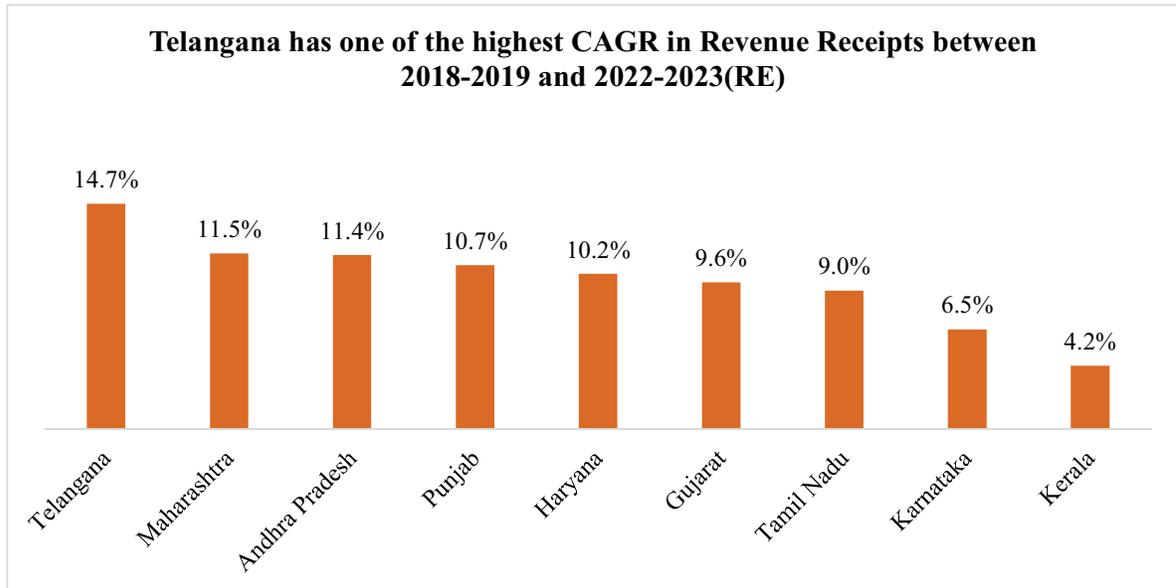

Source: (i) Punjab Budget Documents ,
(ii) Directorate of statistics.Govt.Of.Punjab

Punjab's revenue receipts as percentage of GSDP witnessed a surge in 2022-23 (RE) over 2021-22 (Figure 91). Revenue receipts as percentage of GSDP has moved between 10.6% to 12.7% during 2015-16 to 2021-22, while that in 2022-23(RE) increased to 13.8 %.

Revenue receipts have more than doubled between 2015-16 and 2022-23 (RE). Revenue receipts for 2022-23(RE) stood at Rs.93563.21 crores with an average annual growth rate of 12.5% between 2015-16 and 2022-23 (RE). Of the total revenue receipts in 2022-23 (RE), 53.6 % will be raised through own sources while the remaining will be through central transfers.

Figure 92: CAGR in Revenue Receipts between 2018-19 and 2022-23(RE)

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

Figure 92 indicates that Punjab has one of the fourth highest CAGR of revenue receipts among selected states between 2018-19 and 2022-23 (RE). During this period, the CAGR of Punjab revenue receipts stood at 10.7%, next to Telangana, Maharashtra and Andhra Pradesh. The primary contributor towards the high CAGR of Punjab's revenue receipts is non-tax revenue, which comprises of State's own non-tax revenue and grants from Centre. Non-tax revenue grew at a CAGR of 14.6% while tax revenue grew at a CAGR of 8.9% during 2018-19 to 2022-23(RE).

Formula of CAGR = $[(\text{End Value}/\text{Start Value})^{(1/\text{Periods})} - 1]$.

SDG Indicator 17.1.1 Total government revenue as percentage of GSDP, by source

Table 58: Components of revenue receipts as percentage of GSDP, average for 2018-19 to 2022-23 (RE)

States	SOTR/ GSDP	Share in Central Taxes/ GSDP	SONTR/ GSDP	Grants/ GSDP	Total Revenue Receipts/ GSDP
Andhra Pradesh	9.2%	4.4%	0.6%	4.5%	18.7%
Gujarat	7.8%	2.2%	1.2%	1.9%	13.1%
Haryana	8.7%	1.5%	1.4%	1.7%	13.3%
Karnataka	9.3%	2.0%	0.7%	2.4%	14.4%
Kerala	8.7%	2.6%	4.9%	3.4%	19.6%
Maharashtra	9.3%	2.0%	0.8%	1.9%	14.0%
Punjab	8.0%	3.0%	1.4%	4.5%	16.9%
Tamil Nadu	8.9%	2.4%	1.0%	2.4%	14.7%
Telangana	11.9%	2.5%	1.4%	2.2%	18.0%

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

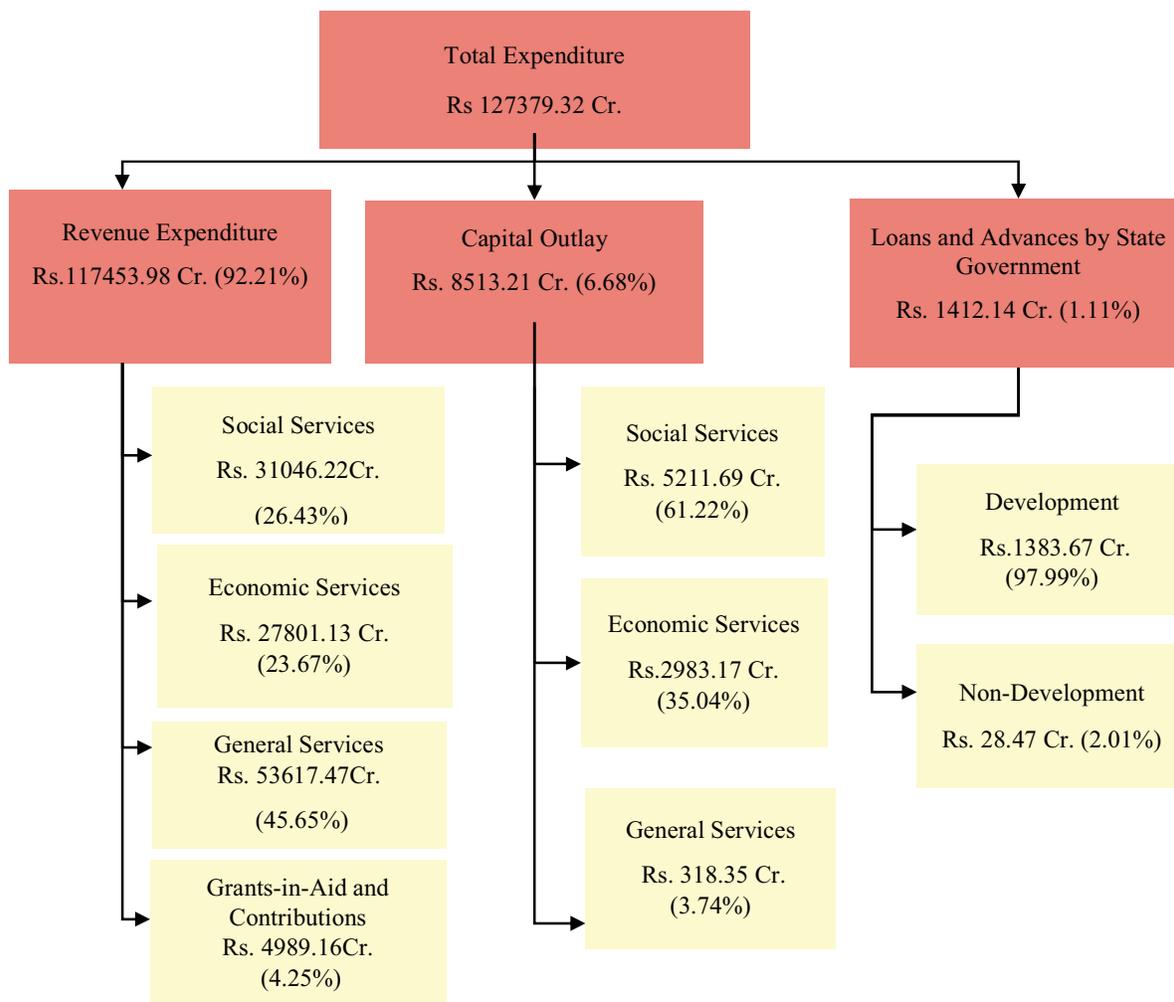
Note: SOTR: State's Own Tax Revenue, SONTR: State's Own Non-Tax Revenue

From Table 58, it can be observed that revenue receipts as percentage of GSDP, average for 2018-19 to 2022-23(RE), stood at 16.9% for Punjab which is fourth higher while Kerala, Andhra Pradesh and Telangana are on number 1,2 and 3 respectively.

7.3 State expenditure

Composition of State's Expenditure

Figure 93: Composition of Total Expenditure, 2022-23 (RE), (Rs. in crores)

Source : Punjab Budget Documents

Revenue Expenditure

With a share of 92.21% in 2022-23(RE), revenue expenditure dominates State's total expenditure (Figure 93). Revenue expenditure, which is composed of expenditure on social, economic and general services. Revenue expenditure stood at Rs. 117453.98 crores (92.21%) in the year 2022-23 (RE) while it was Rs 96636.51 crores (90.98%) in the 2021-2022.

Table 59: Composition of revenue expenditure by functions (figures are as % of total revenue expenditure)

Expenditure head	2021-22	2022-23(RE)	2023-24(BE)
Social Services	26.2%	26.4%	27.6%
Education, Sports, Art and Culture	13.2%	13.0%	13.5%
Medical and Public Health	3.7%	3.6%	4.0%
Social Security and Welfare	5.7%	6.3%	6.2%
Economic Services	20.9%	23.7%	23.6%
Agriculture and Allied Activities	10.6%	10.9%	11.0%
Irrigation and Flood Control	1.1%	0.9%	1.0%
Energy	4.5%	7.0%	6.3%
Industry and Minerals	2.6%	3.0%	3.0%
General Services	48.9%	45.6%	44.5%
Interest Payments	21.6%	19.7%	18.6%
Administrative Services	9.5%	8.7%	8.6%
Pensions	15.2%	14.6%	14.6%
Grants	4.0%	4.2%	4.3%

Source :Punjab Budget Documents

Education, sports, art & culture, medical & public health and social security & welfare are the lead contributors towards social services revenue expenditure in 2022-23 (RE). With the primary objective of channelising the skill and energy of the youth in a positive direction and to keep them away from drug addiction, Punjab has specially focussed on the development of education, sports, art & culture within the state. Also, given the high population of deprived classes within the State, allocation towards welfare of SC,ST and other backward classes has focussed upon.

Expenditure on general services accounted for 45.6% of revenue expenditure in 2022-23 (RE). Interest payments, pensions and administrative services forms the bulk of general services expenditure

Capital outlay

Table 60: Composition of capital outlay by functions (figures are as percentage of total capital outlay)

Expenditure head	2021-22	2022-23(RE)	2023-24(BE)
Social Services	36.3	61.2%	50.8%
Education Sports, Art and Culture	2.4%	3.3%	8.3%
Water Supply and Sanitation	8.3%	8.3%	9.7%
Urban Development	24.0%	32.9%	23.4%
Economic Services	60.4%	35.0%	42.1%
Rural Development	4.4%	4.7%	3.3%
Major and Medium Irrigation and Flood Control	11.7%	13.7%	13.5%
Transport	12.7%	10.8%	21.3%
General Services	3.3%	3.7%	7.1%

Source :Punjab Budget Documents

Capital outlay witnessed good growth in 2022-23 (RE) .Capital outlay of Punjab stood at Rs. 8513.21 crore in 2022-23 (RE). Given the developmental mandate the combined allocation towards social and economic services is 96.2 % of total capital outlay. Social services accounted for 61.2% of total capital outlay in 2022-23 (RE) (Table 60). Urban development, education, sports, art & culture, water supply and sanitation are the areas with leading allocation within social services.

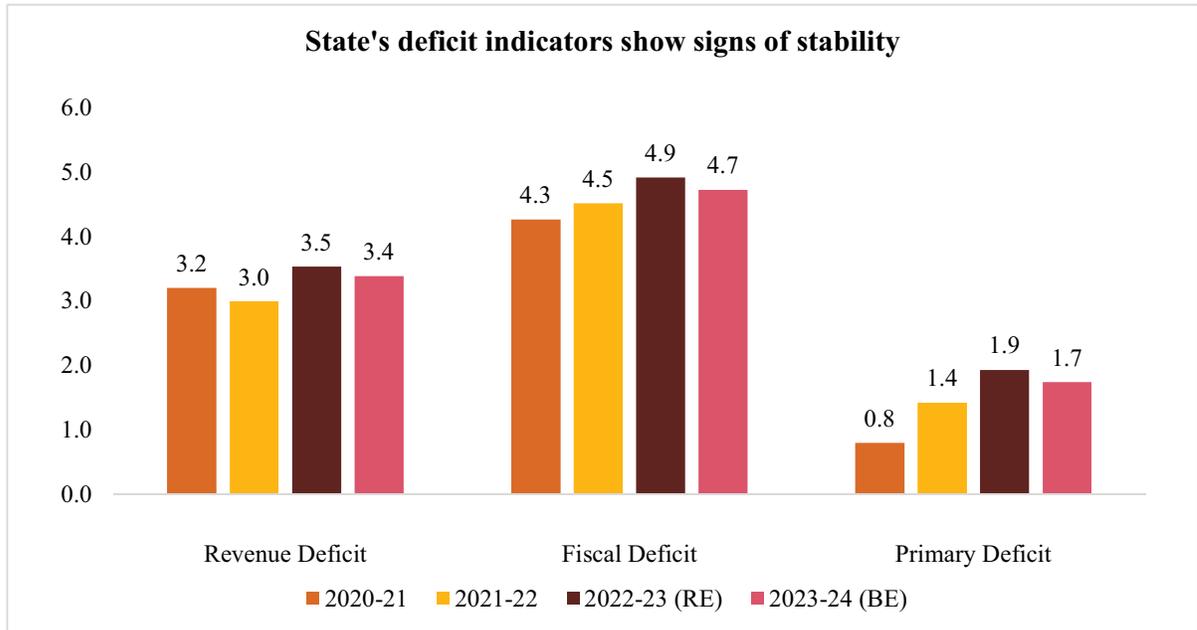
Economic services accounted for 35.0% of total capital outlay in 2022-23(RE). Major and Medium Irrigation and Flood Control is the area with leading allocation within economic services that is 13.7% followed by transport 10.8% of total capital outlay in 2022-23 (RE).

General services accounted for 3.7% of total capital outlay in 2022-23 (RE)

Thus, despite the fiscal stress, Punjab has been able to lay focus on better delivery of social and economic services with a prime focus on the development of education, sports, art & culture and agriculture & allied activities, Irrigation and transport .

Key fiscal indicators

Figure 94: Key fiscal indicators of Punjab as percentage of GSDP

Source :Punjab Budget Documents

Punjab's performance on deficit indicators over the past years has shown signs of stability (Figure 94). It is estimated that the revenue deficit of Punjab will be restricted to 3.4% of GSDP in 2023-24 (BE) as compared to 3.5 % in the previous year. Prudent debt management policies are being implemented to achieve revenue surplus.

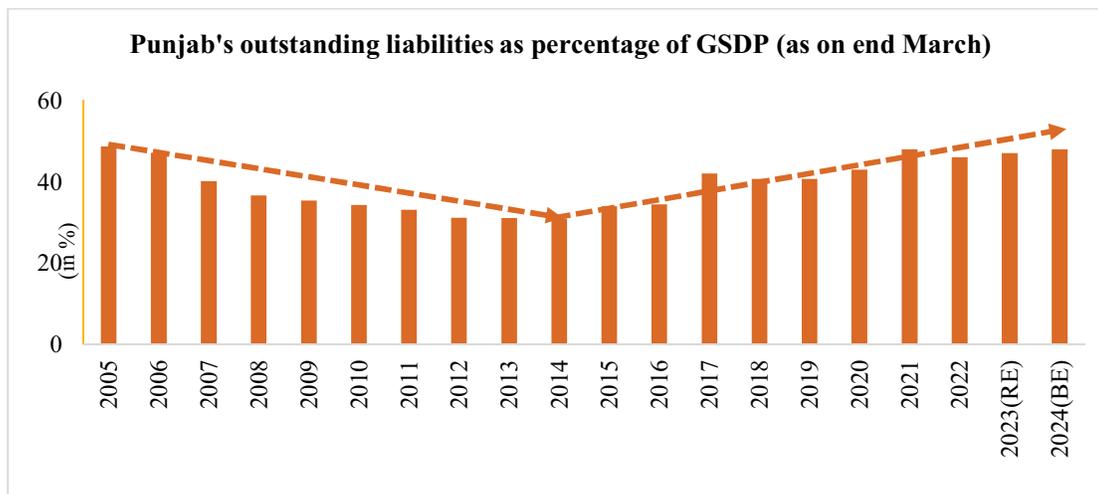
Punjab's fiscal deficit is 4.9% in 2022-23(RE). The government has estimated to restrict the fiscal deficit at 4.7 % during the financial year 2023-24 (BE). Although the State is yet to achieve the targets of deficit indicators as prescribed in the Punjab Fiscal Responsibility and Budget Management (FRBM) Act, 2003 (Amended 2006), it has made consistent efforts to improve the fiscal situation, without abdicating its responsibilities towards welfare schemes and development works.

7.4 Public debt and other liabilities

State Liabilities

Total Outstanding Liabilities

Figure 95: Punjab's outstanding liabilities as percentage of GSDP

Source: Punjab Budget Documents

Total outstanding liabilities for Punjab stood at Rs. 312758 crores as in the year 2022-23(RE) 46.25% of the GSDP which is estimated to increase 347542 crores as the 47.19% of GSDP in the year 2023-24 (BE).

7.5 Public financial management reform initiatives

Integrated Financial Management System (IFMS): IFMS is a State-run financial management system to facilitate sound public financial management for Government of Punjab by establishing an efficient fund flow system as well as a payment-cum-accounting network.

Integration with E-Kuber: E-Kuber is a Core Banking Solution (CBS) for processing of payments and receipts. In e-payment model of E-Kuber, payments are directly processed by RBI, thereby, eliminating the role of Agency Banks and their resulting delays. In e-receipt model of E-Kuber, reporting of Government receipts for various services is made by banks to RBI and a consolidated receipt reporting is made by RBI to the State.

Cyber Treasury Portal: The State has developed a Cyber Treasury Portal (CTP) to facilitate online transactions between citizens & the government for various government services. It is a secured portal available 24x7, via which citizens can pay government tax/fee challan etc. online anytime, anywhere. The portal has been integrated with Payment Gateway of NSDL (PayGov), thereby, providing citizens a facility of payment through approximately 65 banks via internet banking. It has also been integrated with SBI's payment gateway named Multiple Option Payment System (MOPS) providing the facility of payment to citizens through debit card, credit card and internet banking.

The State has also decided to integrate the CTP with E-Kuber system of RBI, as integration with E-Kuber will streamline the reporting of Government receipts by agency banks. The portal has been operational w.e.f. October 31, 2018.

Public Financial Management System (PFMS): PFMS is the portal developed by Government of India to monitor the disbursement of funds up to the last beneficiary for Centrally Sponsored Schemes (CSS). The State of Punjab has integrated its IFMS with PFMS, for seamless data flow from the State treasury to Government of India in respect of spending of funds under CSS.

Human Resource Management System (HRMS): The Government of Punjab has adopted the “Manav Sampada”, a software developed by NIC for computerization of service records of government employees. The software has been implemented in all the administrative departments of the State, whereby the salary bills of all employees and also their e-service books have been generated on the system.

Pensioners’ Database & Mobile App: The State has also created a single electronic database of its pensioners in IFMS. The Government with the availability of pensioners database can correctly estimate its pension burden, expected outcome of policy interventions apart from auto-check of individual pensions.

Vehicle Management System (VMS): VMS is a web-based application for creating a single database of all vehicles owned by the Government in its various departments. It ensures optimal utilization of vehicles especially during the times of disaster, correctly estimating the POL (Petroleum, Oil and Lubricants) and maintenance expenditures and, thereby, helping in proper budgeting. The system has been successfully implemented w.e.f. March 01, 2018.

The state has summed the practice of State exchequer paying for the Income tax of Chief Minister and Cabinet Ministers. Chief Minister and Cabinet Ministers have resolved to pay the income tax on their own from March , 2018.

Debt Management Unit has been set up in the Department of Finance to manage debt in order to strategically manage the debt profile of the state with an ultimate objective of affecting savings in interest cost.

Chapter 8 Governance

Governance has been defined to refer to structures and processes that are designed to ensure accountability, transparency, responsiveness, rule of law, stability, equity and inclusiveness, empowerment and broad-based participation. The primary purpose of the governance is the welfare of citizens and equally important aspects in concerned with ensuring equitable access to public services in a time bound manner on anytime and anywhere basis. Good governance relates to the political and institutional processes and outcomes that one necessary to achieve the goals of development. The true test of good governance is the degree to which it delivers on the promise of human rights, civil, cultural, economic, political and social rights. Punjab has adopted various measures in the interest of good governance and has been successful in achieving desired goals. Crime and Criminal Tracking Network of Systems (CCTNS) project to track police complaints, anti-corruption action line to eliminate corruption e-office, door-step delivery services, online delivery services are some steps towards good governance. The state has also leveraged Information and Communication Technology (ICT) and included various e-governance initiatives with an objective of bringing a paradigm shift in public service delivery of Government functioning.

8.1 Introduction

Governance plays the key role in achieving the desired outcomes from the given resource. Punjab Government is committed to strengthen good governance. This chapter discusses the various elements of governance in the context of Punjab. These elements include:

- Law and order
- Combating corruption
- E-governance
- Transparency
- Empowering local bodies.

The chapter also throws light on various initiatives undertaken by the State government to ensure robust governance structures and processes.

8.2 Law and order

Punjab has one of the highest police strengths in country maintaining law and order which is an important element of good governance. Public order ensures a peaceful and harmonious state of society with the rule of law ensuring equality, fairness and non-arbitrariness within the State. Moreover, violence and disorder undermine economic growth and development leading into a vicious cycle of under-development.

Maintaining public order and preserving the rule of law are indispensable functions of the State with the Police force and the judicial system acting as principal enforcement agencies. As on 31st March 2023, there were 591 police stations spread across the state.

Punjab Police rolled out the Crime and Criminal Tracking Network & Systems (CCTNS) project to strengthen its capabilities and meet the contemporary law and order challenges. The objective of this project is to build a nationwide database of crime and criminal records and connect all police stations and their supervisory offices across the country for information sharing while automating day-to-day

functions at police stations. Any police officer at any police station can access this database for detailed investigation of a case and arrive at the desired outcome.

The State Government is trying to modernize Police Station in the state especially in IT sector by strengthening hardware & software in the department. All 591 police stations and 188 higher offices have been equipped with computer hardware and are connected with the State Data Centre through internet. Every month approx. one lakh FIRs are being downloaded by the citizens.

Punjab has also been a leader in the implementation of Interoperable Criminal Justice System (ICJS). ICJS aims to integrate the CCTNS project with the e-courts and e-prisons databases in the first instance and with the other pillars of the criminal justice system - forensics, prosecution, juvenile homes and a nationwide fingerprint data base of criminals in a phased manner. The integration will be achieved by providing access to the judiciary, police and prisons through a desktop dashboard and will facilitate investigations, robust search facility for retrieving criminal data. National Crime & Criminal Data search across all pillars has also been made available to all police stations under ICJS project.

Community policing focuses on the police being proactive in delivering the services and having increased interface of the Police with community. Community policing is one of the most important achievements of Punjab. It is the first state in India to launch a project on community policing – “SAANJH”. Punjab Police believes in the philosophy of community policing and has integrated community with the working of police by launching Saanjh. Saanjh project is an institutionalized set up of 28 Community Police Resource Centers (District Saanjh

Kendra's), 120 Community Policing Suvidha Centers (Subdivision Saanjh Kendra's) and 382 Police Stations Outreach Centers (Police Station Saanjh Kendra's) in the State. Every Saanjh Kendra is run by a police-public committee comprising of Police officers, Ex-officio members representing government departments such as health, education, women and child welfare etc. and representatives from amongst principals of colleges, professionals and NGOs. These Saanjh Kendra's are responsible for providing 20 civil services of Punjab Police to the citizens, which are time bound under Right to Service Act, 2011. Citizens from any part of the state may approach the nearest Saanjh Kendra for availing services from any police station in the State including remote locations. The Saanjh portal also enables citizens to download FIRs, track status of their complaints and search for information on missing/kidnapped persons, stolen or lost items, arrested/wanted persons, etc. Office of Chief Minister of Punjab regularly monitors the citizen services pendency of public services from Saanjh Kendra's and the pendency has been reduced thus ensuring time bound delivery of citizen services to the residents of Punjab.

Prisons project is also another important achievement where Punjab has been a leading State in the country in terms of implementation of this project in all the jails of the State. The scope of this project is to computerize and integrate all the activities related to prison and prisoner management in the prison. This application suite provides vital information about the inmates in the prisons in real time environment to the prison officials and other entities, involved in criminal justice system. It facilitates online visit request and grievance redressal as well.

Prisons application suite, developed by NIC, is a cloud-based product designed with easy-to-use Graphical User Interface (GUI) and embedded with a comprehensive security feature. Currently,

Custody Certificate Module is being implemented in the jails of the State as per the orders of Hon'ble High Court.

8.3 Combating Corruption

Corruption is as dangerous as a heinous crime committed against the integrity and dignity of a State and its citizens whether committed by service providers or seekers. Combating corruption is at the heart of United Nation's Sustainable Development Goals. Corruption adversely impacts the economy as it interferes with the rule of law, impeding private enterprise, and wastes taxpayer's money. In addition, corruption undermines policies and programs that aim to reduce poverty. One of the main objectives of Punjab Government is to see a corruption free Punjab so introduced zero tolerance policy towards corruption. The Vigilance Bureau is the main investigating wing of the Vigilance Department, Government of Punjab which controls anti-corruption measures and probity in public life. The Vigilance Bureau has taken various preventive as well as punitive measures to curb corruption which includes registration of criminal misconduct cases, enquiries, investigation, raids, confiscation of property, prosecution of criminals, arrests, etc. The details of cases registered with the Vigilance Bureau in 2023 (01.01.2023 to 01.11.2023) are as follows:

1. **Vigilance enquiries:** 69 vigilance enquiries were registered in which 29 Gazetted officers 44 non-gazetted officers and 114 private persons were involved in various acts of corruption.
2. **Trap cases:** 119 trap cases have been registered, in which 13 Gazetted Officers, 117 Non-Gazetted Officers and 44 private persons were involved.
3. **Registration of criminal misconduct cases:** 91 criminal misconduct cases have been registered in which 38 Gazetted Officers, 95 Non-Gazetted Officers and 101 private persons were involved.
4. **Disproportionate asset cases:** 13 cases have been registered, 5 against gazetted officers, 3 non gazetted officials and 10 Private persons were involved where an individual's net economic assets significantly exceeded the assets, he or she should possess after accounting for all sources of legal income.
5. **Conviction Rate:** The conviction rate during 2023 is 35% as per Vigilance Bureau, Punjab. During 2023, 1 gazetted officer, 22 non-gazetted officers and 4 private persons were convicted by Hon'ble Courts in 22 registered cases.

Figure 96: Online Complaint portal of Vigilance Bureau

VIGILANCE BUREAU, PUNJAB
 VIGILANCE BHAWAN, SECTOR 68, S.A.S. NAGAR, PIN: 160062. PH-0172-2217100
 HELP US TO GIVE A CORRUPTION FREE ADMINISTRATION

Home About Us Crime Statistics Investigations Vigilance Clearance Related Links e-Pledge Contact Us

FOR ANY COMPLAINTS, MAIL TO: complain TOLL FREE NO. 1800 1800 1000 CONTROL ROOM: ctr/vb.pb-mha@gov.in

REGISTER ONLINE COMPLAINT

The fields marked with (*) are mandatory.

Complaint Form	
Name *	Name/Designation (against whom complaint is being made)
Department *	Department (against whom complaint is being made)
Suspect's Category *	--
Location *	Location
Complaint *	Brief Details

In order to ease the procedure of lodging complaints against instances of corruption by public servants, the Vigilance Bureau has introduced an online complaint portal. Citizens can fill the complaint form online and seek services from the Vigilance Department without revealing their identity publicly. The portal also enables them to track the status of their complaints.

Vigilance Bureau Punjab has introduced Anti-Corruption Action Line no. 9501200200 to eliminate Corruption.

8.4 E-governance

Punjab is committed towards upgrading the government machinery with the adoption of ICT, with the aim to enhance collaboration between the Government and the governed. State Government is taking various initiatives to strengthen E-governance which implies integration of Information and Communication Technology (ICT) in the day-to-day functioning of the Government. It allows easier interaction between the government and various stakeholders (citizens, business entities, government departments and agencies, employees) and facilitates the government in improving its service delivery level. It also increases public participation, tackling corruption and improves transparency.

The Department of Governance Reforms is the nodal agency of Government of Punjab for executing various e-governance initiatives within the State. The Department of Governance Reforms with the help of its implementing agencies - Punjab State e-Governance Society (PSeGS), District e-governance Society (DeGS) and State e-governance Mission Team (SeMT), is responsible for carrying out various e-governance projects in different departments of the Government.

Punjab has emerged as one of the leading states in the country to implement e-Governance initiatives in every sphere of governance. With the objective of bringing a paradigm shift in public service delivery and Government functioning, various e-governance projects have been implemented. A list of various e-governance projects implemented by the Government of Punjab are presented in Table 61.

Table 61: List of e-governance initiatives by Government of Punjab

Area of Initiative	Initiative	Objective and Impact
Public Service Delivery	Sewa Kendra's	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="824 289 1354 701">● Door-Step Delivery (DSD) of Services:The Department is set to launch DSD for providing 46 High Transaction Government to Citizen (G2C) services comprising 99% of the volume of transactions from December 10th, 2023. Citizens shall be able to avail services at their doorstep without the need to visit any government office. <li data-bbox="824 716 1354 982">● Near Zero Pendency of Citizen Services Recorded:Regular monitoring of pendency of Citizen Services has led to reduction of pendency to 0.08% in Oct 2023, which is lowest ever recorded pendency. <li data-bbox="824 997 1354 1264">● Digitally signed and QR coded certificates are being delivered to citizens through SMS and email for eco-friendly and hassle-free services. These certificates are verifiable online and obviate the requirements of hard copies. <li data-bbox="824 1278 1354 1696">● New and transparent tender process for New Sewa Kendra's Operator has been completed which will lead to significant savings for the Government of Punjab. The new Sewa Kendra operator will replace old infrastructure of Sewa Kendra's like PCs, printers, scanners, Acs and install water coolers at each of 537 Sewa Kendra'at its own cost.
Online Services Delivery	E-Sewa	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="824 1766 1354 1890">● Online Intimations of Birth & Death Events:Instantly online reporting of births and deaths events from all hospitals for a

Area of Initiative	Initiative	Objective and Impact
		<p>smoother registration process.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Connect Punjab Portal: Citizens can apply 150+ Government services in online mode from Connect Portal right from their homes without the need to visit any government office.
Reforms within government departments	E-Office	<ul style="list-style-type: none"> ● National eVidhan Application (NeVA): NeVA is an online application that uses ICT to work digitally and has been successfully implemented in the Punjab Vidhan Sabha this year. Now all the work of Vidhan Sabha will be online and paperless. ● E-Office: E-Office has been upgraded to version 7 and is being used in 190+ government offices with 45,000+ users and more than 15 lakh e-files have been generated. ● Centralized Admission Portal: Centralized Admission Portal in 300+ colleges have been implemented for the Department of Higher Education. Approx 1.5 lakh students were admitted through the portal in various undergraduate and Postgraduate Courses during 2023-24 session- without having to make individual applications to every College.
Anti-corruption	Anti-corruption Action Line	<ul style="list-style-type: none"> ● Implementation of Artificial Intelligence (AI) and latest technologies: Punjab will be a leading State in the Country to give a fillip to AI in Governance, and has set up a

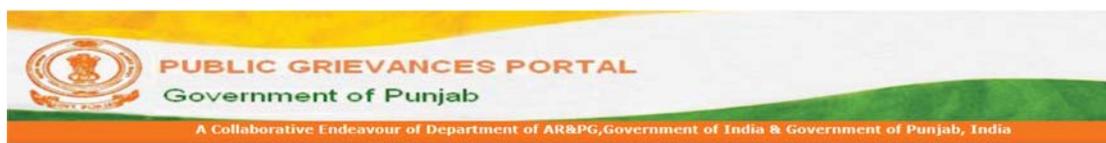
Area of Initiative	Initiative	Objective and Impact
		dedicated PMU consisting of 11 consultants for AI to access and help other departments in implementation of AI. AI related interventions in Governance are being identified for implementation.

Source: Department of Governance Reforms & Public Grievances

Disposal of grievances in the State

Public Grievance Redressal System (PGRS): Citizens can file and track grievances of all Departments on a single unified platform and even can submit grievances online, mobile app call center “1100” or through Sewa Kendra's. Of the 1.79 lakh grievances received, 1.70 lakh (95%) have been resolved.

Figure 97: Public Grievances Portal of Government of Punjab

Login for Public Grievance Officers

(For official use)

Username:

Password:

For Citizens

[Lodge Grievance](#)

[Lodge Reminder/Clarification](#)

[View Action Status](#)

Click here if you wish to change your grievance password

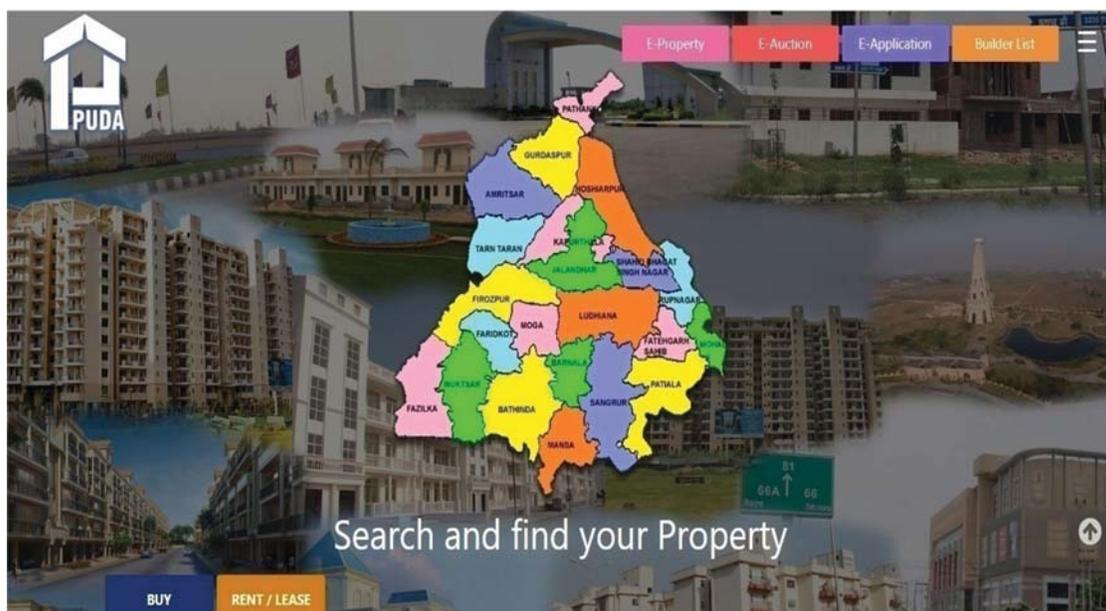
[Contact Details of Public Grievance Officers](#)

E-governance activities in Department of Housing and Urban Development

With a focus on e-governance the following activities were undertaken by the department of Housing and Urban Development.

1. Digitization of master plan maps to enable people to get e-approval of CLUs
2. Launch of a unique mobile App to check unauthorized constructions.
3. Launch of PUDA 360, an e-properties module to facilitate online property transactions, thus bringing greater efficiency and transparency in the functioning of Punjab Urban Planning & Development Authority (PUDA).
4. Launch of a new web portal of the Housing Department for issuance of electronic Change of Land Use

Figure 98: Website of PUDA 360 - an e-online portal for property transactions

8.5 Transparency

Government of Punjab is focused on bringing about greater transparency and efficiency in its day-to-day functioning. With an aim to prevent corruption and increase transparency in the delivery of public services, Government of Punjab enacted 'The Punjab Transparency & Accountability in Delivery of Public Service Act' in 2018. This Act enabled backend computerization of public services, mandatory online receipt of service requests and delivery of services in a stipulated time frame. The prime objective under this

Act is to provide public services in an electronic manner, as far as possible with a facility of tracking an application request by the citizens. The government also drafted 'The Punjab Transparency in Public Procurement Act, 2019' to ensure transparency during the bidding process for government tenders. This would foster an environment of healthy competition and put in place a mechanism to prevent corrupt practices.

E-procurement initiative has been introduced to simplify government procurement and make the process more transparent. It is an integrated system which cover all aspects of procurement - indent of tender, tender preparation, bidding, bid evaluation and award of contract. The portal of e-procurement displays detailed information on all tenders floated by various departments of the Government. Government e-Procurement System of NIC (GePNIC) has been fully implemented in all the departments of the State for procurement purposes. Punjab has also been using the Government e-Marketplace (GeM), which is a government-run e-commerce portal. It is a one-stop portal to facilitate and enable easy online procurement of the consumer goods and services that are needed by various government departments and PSUs.

Transparency in litigation management. Website of High Court of Punjab is an open platform which makes information on litigation easily available to citizens. Litigation data is updated on a regular basis. Litigants can view daily cause list (schedule of cases) and know about the status and

Enacted two new acts:

- Punjab Transparency and Accountability in Delivery of Public Services (including electronic service delivery) Act.
- Punjab Transparency in Public Procurement Act 2019.

judgement of a case by providing some basic details related to the case. A display board further presents real-time case proceeding information. Citizens can also enter their grievance/feedback and track its status on the 'Citizen Corner' portal of the website.

Government process reforms – Before induction of ICT tools, it is ensured that existing procedures/processes proformas etc. are simplified and timelines are cut down for required approvals and service delivery.

8.6 Empowering local bodies

Strengthening of local government and their collaboration with the State as well as the National Government is imperative for efficient delivery of public services. Local bodies can be empowered by greater decentralization and devolution of the 3Fs – funds, functions and functionaries which makes them self-reliable financially, politically and administratively.

The State Government has devolved all 18 functions to Urban Local Bodies (ULBs) and 13 functions to Panchayati Raj Institutions (PRIs) as per the Constitution of India. The 11th and 12th schedule of the Constitution of India lists out 29 and 18 functions respectively to be devolved to PRIs and ULBs. The list of various functions as devolved to the local bodies have been summarized below:

Table 62: Status of devolution of functions to local bodies

Local Body	List of Functions
Panchayati Raj Institutions	1) Animal Husbandry, Dairying & Poultry 2) Rural Housing 3) Drinking Water 4) Education including Primary & Secondary Schools 5) Libraries 6) Cultural Activities 7) Markets and Fairs 8) Health & Sanitation 9) Family Health 10) Women and Child Development 11) Social Welfare 12) Welfare of the Weaker sections 13) Maintenance for the Community System
Urban Local Bodies	1) Urban planning including town planning 2) Regulation of land use and construction of buildings 3) Planning for economic and social development 4) Roads and bridges 5) Water supply 6) Public health, sanitation, conservancy and solid waste management 7) Fire service 8) Urban forestry 9) Safeguarding the interests of weaker sections of society 10) Slum improvement 11) Urban poverty alleviation 12) Provision of urban amenities and facilities 13) Promotion of cultural, educational and aesthetic aspects 14) Burials and burial grounds; cremations, cremation grounds and electric crematoriums 15) Cattle ponds 16) Registration of births and deaths 17) Public amenities 18) Slaughterhouses and tanneries

Source: Memorandum to 15th Finance Commission, Government of Punjab

The following steps have been undertaken to further strengthen the e-governance initiatives at municipality level:

- Official Websites for all 167 ULBs have been created for providing information about government services.
- Facility of online application for new water and sewer connection along with online Billing and collection.
- Online collection of Property Tax to facilitate citizens to pay from anywhere and anytime and improving transparency and accountability in the functioning of the ULBs.
- Online Application for Fire NOC & Trade License under ease of doing business.
- Mobile Application for citizens and employees for handling Public Grievances.
- Double Entry Accounting system has been rolled out in pilot towns to increase transparency and accountability.

Annexures

Exhibit 1:GSDP at current and constant prices, 2011-12 to 2023-24(A) (in Rs. Lacs)	i
Exhibit 2:GSDP, GSVA growth rates	ii
Exhibit 3: Per-capita income (2011-12 to 2023-24(A)): at current and constant terms (in Rs.)	iii
Exhibit 4:District wise per-capita income (in Rs.)	iv
Exhibit 5:Sector wise GSVA (2011-12 to 2023-24) at current prices (in Rs. Crores)	vi
Exhibit 6:Sector wise GSVA (2011-12 to 2023-24) at constant prices (in Rs. Crores)	ix
Exhibit 7:Sectoral growth rate	xii
Exhibit 8:Sectoral share of GSVA at current prices	xv
Exhibit 9:Monthly inflation rates: rural-urban-combined (Apr 2017 to Dec 2022) Punjab vis-à-vis India	xvii
Exhibit 10: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years (State-wise)	xxi
Exhibit 11: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years	xxiv
Exhibit 12: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years	xxvii
Exhibit 13:Sectoral distribution of workers: (State-wise)	xxx
Exhibit 14: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 year	xxxiv
Exhibit 15: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years	xxxvii
Exhibit 16: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years	xl
Exhibit 17: Birth rate and death rate (1971 to 2020) vis-à-vis India (Rural, Urban, Total)	xliii
Exhibit 18: Rainfall trends	xliv
Exhibit 19:Cropping intensity over the years	xlvi
Exhibit 20:Livestock population	xlviii
Exhibit 21 :District wise agriculture markets	xlix
Exhibit 22:Annual tourist footfall: Domestic and Foreigners	li
Exhibit 23:District-wise urbanisation rate	lii
Exhibit 24:Breakdown of Punjab's budget (2015 to 2023-24) (in Rs. Crores)	liv

Exhibit 1: GSDP in current and constant prices, 2011-12 to 2023-24(in Rs. Lacs)

Year	GSDP at current prices	GSDP at constant prices	GSVA at current prices	GSVA at constant prices
2011-12	26,662,829	26,662,829	25,377,429	25,377,429
2012-13	29,773,382	28,082,285	28,083,782	26,540,116
2013-14	33,214,694	29,944,973	30,832,906	27,925,101
2014-15	35,510,182	31,212,533	32,877,935	29,009,391
2015-16	39,008,744	33,005,193	35,315,538	30,520,874
2016-17	42,698,810	35,272,056	38,618,871	32,484,547
2017-18	47,101,361	37,540,561	42,701,037	34,468,624
2018-19	51,250,969	39,701,889	46,398,812	36,294,472
2019-20	53,703,104	41,329,463	49,009,496	37,780,478
2020-21(R)	54,085,261	40,726,411	48,683,875	37,258,619
2021-22(P)	61,719,169	43,426,095	55,171,906	39,460,492
2022-23(Q)	67,616,428	46,205,286	60,265,239	41,831,833
2023-24(A)	73,642,285	49,328,337	65,331,196	44,440,900

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 2: GSDP, GSVA growth rates

Year	Nominal GSDP Growth	Real GSDP Growth	Nominal GSVA Growth	Real GSVA Growth
2012-13	11.7%	5.3%	10.7%	4.6%
2013-14	11.6%	6.6%	9.8%	5.2%
2014-15	6.9%	4.2%	6.6%	3.9%
2015-16	9.9%	5.7%	7.4%	5.2%
2016-17	9.5%	6.9%	9.4%	6.4%
2017-18	10.3%	6.4%	10.6%	6.1%
2018-19	8.8%	5.8%	8.7%	5.3%
2019-20	4.8%	4.1%	5.6%	4.1%
2020-21(R)	0.7%	-1.5%	-0.7%	-1.4%
2021-22(P)	14.1%	6.6%	13.3%	5.9%
2022-23(Q)	9.6%	6.4%	9.2%	6.0%
2023-24(A)	8.9%	6.8%	8.4%	6.2%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 3: Per-capita income (2011-12 to 2023-24): in current and constant terms(in Rs.)

Year	Per- capita income at current prices	Per- capita income at constant prices
2011-12	85,577	85,577
2012-13	94,318	88,915
2013-14	103,831	93,238
2014-15	108,970	95,807
2015-16	118,858	100,141
2016-17	128,780	105,848
2017-18	139,835	110,857
2018-19	149,974	115,592
2019-20	154,385	118,487
2020-21(R)	150,620	113,025
2021-22(P)	169,636	118,381
2022-23(Q)	182,515	123,823
2023-24(A)	195,621	130,012

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 4: District wise per-capita income(in Rs.)

District	Year wise Per Capita Net District Domestic Product										Year wise Per Capita Net District Domestic Product									
	At Constant Prices										At Current Prices									
	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21				
Gurdaspur	66,461	63,255	64,536	72,425	75,816	79,802	84,064	83572	66,461	73,038	76,983	88,723	96,998	103,556	109,231	112049				
Pathankot	75,473	71,225	81,279	85,581	89,320	92,489	96,279	91692	75,473	82,111	97,294	103,948	112,896	117,800	123,592	119158				
Amritsar	68,848	86,763	89,155	93,817	98,084	101,079	104,368	98955	68,848	98,903	104,170	112,955	122,356	128,733	133,517	127590				
Taran Tarn	66,084	69,254	74,363	74,821	79,811	82,524	84,566	79739	66,084	79,905	89,894	93,279	104,762	111,258	114,893	110862				
Kapurthala	91,630	107,110	114,563	113,411	119,038	127,190	128,211	128573	91,630	122,620	138,262	138,875	152,034	167,647	167,009	172590				
Jalandhar	91,957	107,737	117,224	119,189	127,128	132,489	137,235	131094	91,957	121,106	136,583	142,134	157,239	167,118	173,293	167202				
SBS Nagar	102,262	109,469	114,978	120,608	127,961	132,476	136,766	128853	102,262	124,339	137,029	147,458	160,919	172,570	179,440	172678				
Hoshiarpur	99,543	103,320	108,766	115,063	119,574	125,191	128,476	122232	99,543	118,058	129,478	139,754	148,517	158,908	163,972	159358				
Roopnagar	101,739	128,001	132,614	139,004	145,211	149,967	155,147	148049	101,739	146,917	156,900	169,725	182,584	193,212	200,753	194090				
SAS Nagar	100,838	118,934	120,738	129,612	138,213	142,706	145,116	135060	100,838	132,816	141,439	154,310	169,064	180,869	186,006	176153				
Ludhiana	101,951	114,153	122,015	127,929	132,781	139,345	141,358	133072	101,951	127,014	142,543	152,332	162,217	176,490	180,109	173402				
Firozpur	80,190	80,616	84,653	91,389	98,333	101,195	106,249	97324	80,190	94,155	103,552	115,050	130,364	137,140	145,454	134371				
Fazilka	65,959	78,297	78,512	91,299	92,218	96,444	97,891	96799	65,959	90,146	94,291	112,531	118,070	126,980	129,519	132963				

Year wise Per Capita Net District
Domestic Product
At Current Prices

Year wise Per Capita Net District Domestic Product
At Constant Prices

District	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
Faridkot	79,814	92,542	98,150	101,477	108,046	112,630	113,172	104981	79,814	107,514	118,686	126,739	141,996	150,718	152,112	143158
Muktsar	76,200	81,299	91,049	91,288	94,735	99,153	98,029	92390	76,200	92,824	110,254	113,853	122,993	133,841	133,403	129608
Moga	91,342	103,718	109,741	115,490	120,451	125,110	127,273	120849	91,342	117,513	131,391	141,197	152,915	165,780	170,000	166987
Bathinda	78,936	88,164	83,203	92,258	95,657	100,255	103,414	100796	78,936	100,503	98,955	112,387	121,165	132,054	136,177	137849
Mansa	72,896	77,087	78,214	86,372	89,760	94,985	98,938	95686	72,896	89,562	95,316	108,781	119,086	130,253	136,082	136683
Sangrur	90,654	104,828	106,589	115,263	120,324	125,308	128,601	126174	90,654	119,939	127,528	141,852	154,588	165,886	170,680	173030
Barnala	88,658	91,643	99,359	106,915	114,052	118,715	120,203	113599	88,658	105,066	120,254	133,832	148,920	160,824	163,802	159475
Patiala	85,301	95,432	97,305	103,414	106,793	111,666	114,265	108318	85,658	108,906	115,290	126,035	135,028	144,396	147,890	142950
Fatehgarh Sahib	98,232	112,920	115,086	119,040	126,926	130,885	134,118	127609	98,232	128,499	137,764	146,519	161,798	171,960	177,292	173607
Punjab	85,577	95,807	100,141	105,848	110,857	115,592	118,487	113025	85,577	108,970	118,858	128,780	139,835	149,974	154,385	150620

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 5: Sector wise GSV (2011-12 to 2023-24) in current prices (in Rs. Crores)

S.No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
1.	Agriculture, forestry and fishing	78,168	83,735	91,015	94,882	101,398	112,872	124,705	135,212	141,363	147,881	152,647	162,604	174,297
1.1	Crops	50,079	53,143	57,602	57,156	59,364	66,331	71,891	76,801	78,204	82,370	81,551	87,332	93,315
1.2	Livestock	20,346	22,220	24,903	28,047	32,112	36,134	42,087	47,197	51,517	53,586	58,376	62,137	67,233
1.3	Forestry and logging	7,157	7,696	7,588	8,602	8,735	9,028	9,285	9,778	10,030	10,166	10,587	10,971	11,362
1.4	Fishing and aquaculture	586	676	922	1,077	1,186	1,379	1,442	1,436	1,613	1,759	2,133	2,165	2,387
2.	Mining and quarrying	37	21	88	93	25	37	112	134	128	132	142	154	165
	Primary	78,205	83,755	91,103	94,975	101,423	112,909	124,817	135,347	141,491	148,013	152,790	162,758	174,462
3.	Manufacturing	37,507	40,671	44,375	44,585	51,126	54,772	59,140	67,563	69,319	76,498	92,998	101,342	109,236
	Electricity, gas, water supply & other utility services	7,149	8,160	9,594	12,373	13,485	14,586	18,977	16,884	17,069	17,544	19,570	21,020	22,538
5.	Construction	19,784	20,547	22,564	23,089	22,954	25,262	27,936	31,311	31,685	30,130	38,220	42,936	47,129
	Secondary	64,441	69,378	76,533	80,047	87,565	94,621	106,052	115,758	118,073	124,172	150,788	165,298	178,903
6.	Trade, repair, hotels and restaurants	25,325	29,931	33,681	36,486	38,014	41,892	46,002	52,672	57,178	45,750	53,009	58,663	63,023

S.No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
6.1	Trade & repair services	23,717	28,157	31,738	34,427	35,771	39,196	43,044	49,168	53,578	43,922	49,657	54,855	58,948
6.2	Hotels & restaurants	1,608	1,774	1,942	2,058	2,243	2,696	2,959	3,504	3,600	1,829	3,353	3,808	4,075
7.	Transport, storage, communication & services related to broadcasting	13,213	15,402	16,631	18,181	19,748	20,789	22,323	24,965	27,678	23,894	31,515	35,758	38,277
7.1	Railways	1,904	2,289	2,150	2,406	2,450	2,250	2,388	2,603	3,744	2,304	2,766	3,026	3,207
7.2	Road transport	6,251	7,089	7,869	8,452	8,701	9,481	10,461	12,133	12,204	9,610	14,757	16,858	18,224
7.3	Water transport	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7.4	Air transport	25	47	41	65	114	132	172	97	169	83	91	198	242
7.5	Services incidental to transport	321	369	409	441	463	687	734	788	888	645	891	1,011	1,112
7.6	Storage	480	911	225	230	425	440	645	712	1,042	970	718	899	987
7.7	Communication & services related to broadcasting	4,232	4,698	5,937	6,586	7,595	7,800	7,924	8,632	9,632	10,280	12,292	13,765	14,505
8.	Financial services	14,643	16,560	17,069	16,961	18,928	19,208	20,929	22,100	24,004	24,266	25,459	27,091	29,576
9.	Real estate, ownership of	22,747	25,741	28,816	31,474	32,760	35,870	39,024	42,176	43,997	44,862	50,341	55,194	61,002

S.No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
	dwelling & professional services													
10.	Public administration	12,695	14,869	15,399	17,533	18,410	20,238	22,126	22,662	24,110	27,408	30,339	34,618	38,292
11.	Other services	22,506	25,201	29,096	33,123	36,307	40,662	45,736	48,307	53,565	48,474	57,479	63,273	69,777
	Tertiary	111,129	127,704	140,693	153,757	164,167	178,659	196,141	212,883	230,531	214,654	248,142	274,597	299,947
	TOTAL GSV A at basic prices	253,774	280,838	308,329	328,779	353,155	386,189	427,010	463,988	490,095	486,839	551,719	602,652	653,312

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 6: Sector wise GSV (2011-12 to 2023-24) in constant prices (in Rs. Crores)

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
	Agriculture, forestry and fishing	78,168	78,868	81,472	78,661	79,763	84,749	88,808	90,919	92,550	93,560	94,529	97,079	99,357
1.1	Crops	50,079	50,142	51,738	48,244	47,946	51,195	52,952	53,014	52,542	53,421	52,092	53,589	54,446
1.2	Livestock	20,346	21,098	22,209	22,862	24,045	25,492	27,502	29,363	31,239	31,236	33,109	34,021	35,201
1.3	Forestry and logging	7,157	7,033	6,901	6,866	7,052	7,265	7,531	7,717	7,845	7,898	8,157	8,308	8,511
	Fishing and aquaculture	586	595	624	689	721	796	823	826	924	1,005	1,171	1,162	1,200
2.	Mining and quarrying	37	20	78	82	33	43	49	52	62	56	57	58	59
	Primary	78,205	78,888	81,550	78,743	79,796	84,792	88,857	90,971	92,611	93,616	94,586	97,138	99,417
3.	Manufacturing	37,507	38,925	40,960	42,987	45,599	48,817	51,675	54,216	55,087	58,087	62,312	66,126	70,875
	Electricity, gas, water supply & other utility services	7,149	7,530	8,013	9,217	10,615	11,522	12,570	12,728	13,079	12,910	13,832	14,869	16,156
5.	Construction	19,784	19,421	19,978	20,254	20,719	21,322	22,345	23,995	24,833	25,032	27,407	29,853	32,564
	Secondary	64,441	65,876	68,951	72,457	76,933	81,661	86,591	90,940	92,998	96,029	103,550	110,847	119,595
6.	Trade, repair, hotels and restaurants	25,325	27,582	30,049	32,374	34,589	36,749	39,348	42,047	44,663	38,820	42,230	45,108	47,911

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
6.1	Trade & repair services	23,717	25,902	28,288	30,561	32,663	34,643	37,078	39,640	42,030	36,513	39,687	42,344	44,982
6.2	Hotels & restaurants	1,608	1,681	1,761	1,813	1,926	2,105	2,270	2,407	2,633	2,307	2,542	2,763	2,928
7.	Transport, storage, communication & services related to broadcasting	13,213	14,637	15,180	16,388	17,695	18,579	19,585	20,854	21,901	20,137	22,157	24,006	25,497
7.1	Railways	1,904	2,288	1,996	2,111	2,186	2,201	2,308	2,414	2,704	2,208	2,428	2,590	2,719
7.2	Road transport	6,251	6,687	7,288	7,765	8,219	8,838	9,519	10,189	10,519	9,188	10,090	10,879	11,569
7.3	Water transport	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0
7.4	Air transport	25	43	35	98	114	121	135	148	158	142	176	214	236
7.5	Services incidental to transport	321	348	379	411	442	472	505	537	555	505	552	601	641
7.6	Storage	480	860	224	227	366	383	423	458	556	525	633	696	746
7.7	Communication & services related to broadcasting	4,232	4,411	5,258	5,776	6,367	6,564	6,696	7,107	7,409	7,568	8,277	9,027	9,585
8.	Financial services	14,643	15,526	16,030	16,516	17,314	18,001	18,936	20,005	21,025	21,396	22,289	23,528	25,542
9.	Real estate, ownership of	22,747	24,481	26,188	28,181	29,671	31,788	34,049	36,300	38,086	38,458	40,099	42,136	44,703

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
	dwelling & professional services													
	Public administration	12,695	13,961	14,589	15,749	16,651	17,792	19,031	20,056	21,399	22,718	24,762	26,984	28,932
10.	Other services	22,506	24,450	26,714	29,685	32,561	35,484	38,288	41,773	45,121	41,412	44,933	48,572	52,812
	Tertiary	111,129	120,637	128,750	138,894	148,480	158,392	169,238	181,033	192,195	182,941	1,964,69	210,333	225,397
12.	TOTAL GSVA at basic prices	253,774	265,401	279,251	290,094	305,209	324,845	344,686	362,945	377,805	372,586	394,605	418,318	444,409

Source: Directorate of Statistics, Punjab

		GSVA at current prices												GSVA at constant prices								
S.No.	Item	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24	
	services																					
6.2	Hotels & restaurants	6%	9%	20%	10%	18%	3%	-49%	83%	14%	7%	3%	6%	9%	8%	6%	9%	-12%	10%	9%	6%	6%
	Transport, storage, communication & services related to broadcasting	9%	9%	5%	7%	12%	11%	-14%	32%	13%	7%	8%	8%	5%	5%	6%	5%	-8%	10%	8%	6%	6%
7.1	Railways	12%	2%	-8%	6%	9%	44%	-38%	20%	9%	6%	6%	4%	1%	5%	5%	12%	-18%	10%	7%	5%	5%
7.2	Road transport	7%	3%	9%	10%	16%	1%	-21%	54%	14%	8%	7%	6%	8%	8%	7%	3%	-13%	10%	8%	6%	6%
7.3	Water transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.4	Air transport	58%	75%	16%	31%	-43%	74%	-51%	9%	118%	22%	177%	17%	6%	11%	10%	7%	-10%	24%	21%	11%	11%
7.5	Services incidental to transport	8%	5%	48%	7%	7%	13%	-27%	38%	13%	10%	9%	7%	7%	7%	6%	3%	-9%	9%	9%	7%	7%
7.6	Storage	2%	85%	3%	47%	10%	46%	-7%	-26%	25%	10%	1%	61%	5%	10%	8%	21%	-6%	21%	10%	7%	7%
	Communication & services related to broadcasting	11%	15%	3%	2%	9%	12%	7%	20%	12%	5%	10%	10%	3%	2%	6%	4%	2%	9%	9%	6%	6%
8.	Financial services	-1%	12%	1%	9%	6%	9%	1%	5%	6%	9%	3%	5%	4%	5%	6%	5%	2%	4%	6%	9%	9%
	Real estate, ownership of dwelling & professional services	9%	4%	9%	9%	8%	4%	2%	12%	10%	11%	8%	5%	7%	7%	7%	5%	1%	4%	5%	6%	6%

		GSVA at current prices										GSVA at constant prices										
S. No.	Item	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24	
10.	Public administration	14%	5%	10%	9%	2%	6%	14%	11%	14%	11%	8%	6%	7%	7%	5%	7%	6%	9%	9%	7%	7%
11.	Other services	14%	10%	12%	12%	6%	11%	-10%	19%	10%	10%	11%	10%	9%	8%	9%	8%	-8%	9%	8%	9%	9%
	Tertiary	9%	7%	9%	10%	9%	8%	-7%	16%	11%	9%	8%	7%	7%	7%	6%	-5%	7%	7%	7%	7%	7%
12.	TOTAL GSVA at basic prices	7%	7%	9%	11%	9%	6%	-1%	13%	9%	8%	4%	5%	6%	6%	5%	4%	-1%	6%	6%	6%	6%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 8: Sectoral share of GSV at current prices

S. No	Item	2011 -12	2012 -13	2013 -14	2014 -15	2015 -16	2016 -17	2017 -18	2018 -19	2019 -20	2020 -21	2021 -22	2022 -23	2023 -24
1.	Agriculture, forestry and fishing	31%	30%	30%	29%	29%	29%	29%	29%	29%	30%	28%	27%	27%
1.1	Crops	20%	19%	19%	17%	17%	17%	17%	17%	16%	17%	15%	14%	14%
1.2	Livestock	8%	8%	8%	9%	9%	9%	10%	10%	11%	11%	11%	10%	10%
1.3	Forestry and logging	3%	3%	2%	3%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%
1.4	Fishing and aquaculture	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
2.	Mining and quarrying	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
	Primary	31%	30%	30%	29%	29%	29%	29%	29%	29%	30%	28%	27%	27%
3.	Manufacturing	15%	14%	14%	14%	14%	14%	14%	15%	14%	16%	17%	17%	17%
4.	Electricity, gas, water supply & other utility services	3%	3%	3%	4%	4%	4%	4%	4%	3%	4%	4%	3%	3%
5.	Construction	8%	7%	7%	7%	7%	7%	7%	7%	6%	6%	7%	7%	7%
	Secondary	25%	25%	25%	24%	25%	25%	25%	25%	24%	26%	27%	27%	27%
6.	Trade, repair, hotels and restaurants	10%	11%	11%	11%	11%	11%	11%	11%	12%	9%	10%	10%	10%
6.1	Trade & repair services	9%	10%	10%	10%	10%	10%	10%	11%	11%	9%	9%	9%	9%
6.2	Hotels & restaurants	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	0%	1%	1%	1%
7.	Transport, storage, communication & services	5%	5%	5%	6%	6%	5%	5%	5%	6%	5%	6%	6%	6%

S. No	Item	2011 -12	2012 -13	2013 -14	2014 -15	2015 -16	2016 -17	2017 -18	2018 -19	2019 -20	2020 -21	2021 -22	2022 -23	2023 -24
	related to broadcasting													
7.1	Railways	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	0%	1%	1%	0%
7.2	Road transport	2%	3%	3%	3%	2%	2%	2%	3%	2%	2%	3%	3%	3%
7.3	Water transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.4	Air transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.5	Services incidental to transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.6	Storage	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.7	Communication & services related to broadcasting	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%
8.	Financial services	6%	6%	6%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%
9.	Real estate, ownership of dwelling & professional services	9%	9%	9%	10%	9%	9%	9%	9%	9%	9%	9%	9%	9%
10.	Public administration	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	6%	6%	6%	6%
11.	Other services	9%	9%	9%	10%	10%	11%	11%	10%	11%	10%	10%	11%	11%
	Tertiary	44%	45%	46%	47%	46%	46%	46%	46%	47%	44%	45%	46%	46%
12.	TOTAL GSVA at basic prices	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 9 : Monthly inflation rates: rural-urban-combined (Apr 2017 to Dec 2022) Punjab vis-à-vis India

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2017	April	General Index (All Groups)	5.11	3.09	4.22	3.02	3.03	2.99
2017	May	General Index (All Groups)	4.02	2.91	3.46	2.3	2.13	2.18
2017	June	General Index (All Groups)	2.78	1.28	2.07	1.52	1.41	1.46
2017	July	General Index (All Groups)	3.05	1.18	2.2	2.41	2.17	2.36
2017	August	General Index (All Groups)	3.79	2.92	3.43	3.22	3.35	3.28
2017	September	General Index (All Groups)	3.7	2.21	3.04	3.15	3.44	3.28
2017	October	General Index (All Groups)	3.92	2.29	3.19	3.36	3.81	3.58
2017	November	General Index (All Groups)	5.24	3.31	4.36	4.79	4.9	4.88
2017	December	General Index (All Groups)	6.2	3.9	5.18	5.27	5.09	5.21
2018	January	General Index (All Groups)	6.7	3.82	5.42	5.21	4.93	5.07
2018	February	General Index (All Groups)	5.5	2.94	4.31	4.45	4.52	4.44
2018	March	General Index (All Groups)	4.63	2.21	3.59	4.44	4.12	4.28
2018	April	General Index (All Groups)	4.94	3.08	4.05	4.67	4.42	4.58
2018	May	General Index (All Groups)	5.41	2.99	4.36	4.88	4.72	4.87
2018	June	General Index (All Groups)	6.33	4.67	5.62	4.93	4.85	4.92
2018	July	General Index (All Groups)	5.69	3.82	4.92	4.11	4.32	4.17
2018	August	General Index (All Groups)	4.47	1.99	3.32	3.41	3.99	3.69
2018	September	General Index (All Groups)	4.83	3.79	4.38	3.27	4.31	3.7
2018	October	General Index (All Groups)	3.55	4.4	3.92	2.82	4.04	3.38
2018	November	General Index (All Groups)	3.59	2.9	3.36	1.71	3.12	2.33

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2018	December	General Index (All Groups)	3.8	2.15	3.13	1.5	2.91	2.11
2019	January	General Index (All Groups)	2.92	1.69	2.39	1.22	2.91	1.97
2019	February	General Index (All Groups)	3.09	1.93	2.63	1.81	3.43	2.57
2019	March	General Index (All Groups)	3.54	2.78	3.16	1.8	4.1	2.86
2019	April	General Index (All Groups)	3.75	3.07	3.45	1.87	4.3	2.99
2019	May	General Index (All Groups)	3.74	3.36	3.58	1.86	4.51	3.05
2019	June	General Index (All Groups)	3.34	2.57	2.96	2.21	4.33	3.18
2019	July	General Index (All Groups)	2.87	2.7	2.78	2.19	4.22	3.15
2019	August	General Index (All Groups)	3.71	3.83	3.8	2.25	4.49	3.28
2019	September	General Index (All Groups)	4.39	3.57	3.98	3.24	4.78	3.99
2019	October	General Index (All Groups)	6.15	3.77	5.15	4.29	5.11	4.62
2019	November	General Index (All Groups)	5.44	4.6	5.05	5.27	5.76	5.54
2019	December	General Index (All Groups)	7.1	6.91	7.02	7.33	7.46	7.35
2020	January	General Index (All Groups)	7.73	7.76	7.72	7.73	7.39	7.59
2020	February	General Index (All Groups)	7.41	7.79	7.53	6.67	6.57	6.58
2020	March	General Index (All Groups)	7.19	7.07	7.15	6.09	5.59	5.84
2020	June	General Index (All Groups)	5.06	5.01	5.10	6.34	6.12	6.23
2020	July	General Index (All Groups)	5.72	5.93	5.84	6.76	6.70	6.73
2020	August	General Index (All Groups)	5.02	5.79	5.34	6.66	6.80	6.69
2020	September	General Index (All Groups)	5.30	6.18	5.71	7.36	7.26	7.27
2020	October	General Index (All Groups)	5.39	6.20	5.73	7.75	7.33	7.61

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2020	November	General Index (All Groups)	5.03	5.75	5.36	7.20	6.73	6.93
2020	December	General Index (All Groups)	2.17	4.00	2.91	4.07	5.19	4.59
2021	January	General Index (All Groups)	1.71	3.43	2.43	3.23	5.13	4.06
2021	February	General Index (All Groups)	2.99	4.70	3.74	4.19	5.96	5.03
2021	March	General Index (All Groups)	2.86	5.20	3.88	4.61	6.52	5.52
2021	June	General Index (All Groups)	6.35	6.32	6.28	6.16	6.37	6.26
2021	July	General Index (All Groups)	6.13	6.28	6.19	5.49	5.82	5.59
2021	August	General Index (All Groups)	6.09	5.68	5.94	5.28	5.32	5.30
2021	September	General Index (All Groups)	4.84	4.54	4.68	4.13	4.57	4.35
2021	October	General Index (All Groups)	5.30	5.43	5.35	4.07	5.04	4.48
2021	November	General Index (All Groups)	3.77	3.83	3.78	4.29	5.54	4.91
2021	December	General Index (All Groups)	3.66	3.38	3.55	5.36	5.90	5.66
2022	January	General Index (All Groups)	4.47	3.52	4.09	6.12	5.91	6.01
2022	February	General Index (All Groups)	4.70	3.02	4.00	6.38	5.75	6.07
2022	March	General Index (All Groups)	5.29	3.27	4.39	7.66	6.12	6.95
2022	April	General Index (All Groups)	8.29	5.98	7.31	8.38	7.09	7.79
2022	May	General Index (All Groups)	6.22	5.13	5.77	7.08	7.08	7.04
2022	June	General Index (All Groups)	6.35	6.07	6.23	7.09	6.86	7.01
2022	July	General Index (All Groups)	5.97	5.33	5.64	6.80	6.49	6.71
2022	August	General Index (All Groups)	5.61	5.57	5.55	7.15	6.72	7.00
2022	September	General Index (All Groups)	5.35	5.89	5.60	7.56	7.27	7.41

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2022	October	General Index (All Groups)	4.61	4.39	4.52	6.98	6.50	6.77
2022	November	General Index (All Groups)	5.84	5.75	5.78	6.09	5.68	5.88
2022	December	General Index (All Groups)	6.51	6.73	6.60	6.05	5.39	5.72
2023	January	General Index (All Groups)	6.63	6.60	6.59	6.85	6.00	6.52
2023	February	General Index (All Groups)	6.22	7.03	6.56	6.72	6.10	6.52
2023	March	General Index (All Groups)	6.44	7.37	6.84	5.51	5.89	5.66
2023	April	General Index (All Groups)	3.80	4.76	4.19	4.68	4.85	4.70
2023	May	General Index (All Groups)	3.73	4.82	4.18	4.23	4.33	4.31
2023	June	General Index (All Groups)	4.55	5.10	4.84	4.78	4.96	4.87
2023	July	General Index (All Groups)	6.45	7.77	7.08	7.63	7.20	7.44
2023	August	General Index (All Groups)	6.60	8.28	7.34	7.02	6.59	6.83
2023	September	General Index (All Groups)	5.60	5.32	5.48	5.33	4.65	5.02
2023	October	General Index (All Groups)	4.99	5.97	5.39	5.12	4.62	4.87
2023	November	General Index (All Groups)	5.87	7.40	6.54	5.85	5.26	5.55

Source: Mospi, Government of India

Exhibit 10 : Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years (State-wise)

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Andhra Pradesh</i>	85.1	58.5	71.6	80.3	36.1	57.5	83.6	51.5	67.3
<i>Arunachal Pradesh</i>	80.0	64.7	72.6	73.8	38.6	56.5	79.0	60.3	70.0
<i>Assam</i>	93.2	20.0	56.8	81.7	32.7	57.5	92.7	20.5	56.8
<i>Bihar</i>	78.1	24.8	51.5	72.9	13.8	44.8	77.6	23.9	50.9
<i>Chhattisgarh</i>	87.6	71.1	79.6	83.1	37.0	59.5	86.8	64.1	75.6
<i>Delhi</i>	80.0	4.3	43.6	79.0	16.7	50.6	79.0	16.3	50.4
<i>Goa</i>	79.7	31.5	54.4	84.4	36.5	61.2	82.6	34.4	58.5
<i>Gujarat</i>	88.2	58.9	73.9	84.4	29.5	58.2	86.5	46.2	67.0
<i>Haryana</i>	79.0	24.0	52.4	79.1	22.5	53.4	79.0	23.5	52.8
<i>Himachal Pradesh</i>	86.9	80.0	83.4	80.2	47.0	63.6	86.2	76.6	81.3
<i>Jammu & Kashmir</i>	81.4	58.6	70.0	79.4	31.4	56.2	81.1	53.8	67.6
<i>Jharkhand</i>	84.5	56.7	70.1	75.3	18.7	47.3	82.7	49.5	65.7
<i>Karnataka</i>	83.4	48.6	66.2	79.1	34.2	57.3	81.8	43.2	62.9
<i>Kerala</i>	82.5	45.8	62.8	78.2	39.3	57.4	80.5	42.8	60.3
<i>Madhya Pradesh</i>	88.6	55.9	72.9	81.7	23.5	53.2	86.8	47.5	67.8
<i>Maharashtra</i>	82.6	55.6	69.3	82.3	30.9	57.5	82.4	44.9	64.2

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Manipur</i>	78.2	32.7	55.5	72.3	39.1	56.2	76.5	34.5	55.7
<i>Meghalaya</i>	82.1	67.4	74.8	73.9	43.9	57.4	80.8	63.0	71.7
<i>Mizoram</i>	74.3	52.3	63.9	73.0	46.4	59.6	73.7	49.5	61.9
<i>Nagaland</i>	84.4	71.8	78.3	76.2	51.7	64.2	82.1	66.2	74.4
<i>Odisha</i>	85.5	52.5	68.5	80.0	30.8	56.2	84.6	49.4	66.6
<i>Punjab</i>	83.1	31.7	57.8	83.8	29.3	58.0	83.4	30.9	57.9
<i>Rajasthan</i>	79.2	58.7	68.9	77.0	25.9	52.8	78.6	50.5	64.8
<i>Sikkim</i>	85.1	79.6	82.4	82.9	36.1	62.5	84.6	71.1	78.1
<i>Tamil Nadu</i>	80.7	52.4	66.3	81.8	32.4	57.1	81.2	43.9	62.3
<i>Telangana</i>	83.4	62.4	73.1	79.2	30.8	55.6	81.8	50.4	66.5
<i>Tripura</i>	81.6	40.8	61.3	80.7	32.2	56.1	81.4	39.2	60.4
<i>Uttarakhand</i>	79.4	49.0	64.0	78.1	18.2	49.6	79.0	41.1	60.1
<i>Uttar Pradesh</i>	83.0	36.5	59.3	79.0	15.2	48.1	82.2	32.1	56.9
<i>West Bengal</i>	87.6	39.4	63.3	85.5	30.8	58.0	87.0	36.9	61.8
<i>A & N Islands</i>	89.9	56.1	73.2	87.3	50.2	68.8	88.7	53.5	71.2
<i>Chandigarh</i>	88.0	30.1	58.1	81.0	24.6	53.8	81.3	24.9	54.0
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	88.3	60.3	75.9	91.9	27.0	64.4	90.7	38.8	68.4
<i>Ladakh</i>	68.7	62.3	65.7	79.5	47.4	64.8	69.7	61.0	65.6

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Lakshadweep</i>	86.5	12.9	45.7	80.0	22.1	46.6	81.6	20.0	46.4
<i>Puducherry</i>	80.5	54.7	66.6	82.0	29.4	53.1	81.4	38.9	58.2
All-India	84.2	44.3	64.2	80.8	28.3	55.1	83.2	39.8	61.6

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 11: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Andhra Pradesh</i>	81.8	56.6	69.1	75.1	33.3	53.6	79.8	49.4	64.3
<i>Arunachal Pradesh</i>	76.2	62.6	69.6	67.8	32.0	50.2	74.8	57.5	66.4
<i>Assam</i>	92.0	19.4	55.9	78.6	28.4	53.7	91.4	19.8	55.8
<i>Bihar</i>	74.3	24.5	49.5	67.1	12.4	41.2	73.7	23.5	48.7
<i>Chhattisgarh</i>	85.8	70.5	78.3	76.9	32.9	54.4	84.1	62.7	73.6
<i>Delhi</i>	71.4	4.3	39.1	77.7	16.3	49.7	77.5	16.0	49.4
<i>Goa</i>	73.1	25.6	48.1	78.1	31.7	55.7	76.2	29.1	52.6
<i>Gujarat</i>	86.3	58.5	72.7	82.7	28.5	56.9	84.7	45.5	65.8
<i>Haryana</i>	73.4	23.2	49.2	74.1	20.6	49.9	73.7	22.3	49.4
<i>Himachal Pradesh</i>	83.4	76.5	79.9	75.8	32.4	54.1	82.6	72.0	77.2
<i>Jammu & Kashmir</i>	79.2	55.6	67.4	74.7	23.8	50.1	78.4	50.0	64.3
<i>Jharkhand</i>	83.1	56.6	69.4	70.4	17.4	44.2	80.5	49.3	64.5
<i>Karnataka</i>	81.9	47.9	65.1	76.0	32.4	54.9	79.6	42.1	61.2
<i>Kerala</i>	77.7	40.7	57.8	73.7	33.6	52.2	75.8	37.4	55.2
<i>Madhya Pradesh</i>	87.7	55.6	72.3	77.8	22.1	50.5	85.2	46.9	66.6
<i>Maharashtra</i>	79.6	55.1	67.6	78.8	28.8	54.7	79.3	43.8	62.0

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Manipur</i>	74.6	31.0	52.8	67.7	37.6	53.0	72.6	32.9	52.9
<i>Meghalaya</i>	79.1	62.8	71.0	67.5	35.9	50.1	77.3	57.7	67.3
<i>Mizoram</i>	73.5	51.5	63.1	71.0	44.1	57.4	72.4	47.9	60.5
<i>Nagaland</i>	81.1	70.3	75.8	69.4	47.0	58.4	77.8	63.7	70.9
<i>Odisha</i>	81.2	51.4	65.8	74.8	28.6	52.5	80.1	48.1	63.8
<i>Punjab</i>	78.1	28.8	53.8	79.3	26.6	54.4	78.6	28.0	54.0
<i>Rajasthan</i>	75.0	57.5	66.3	70.7	22.8	48.1	73.9	48.9	61.6
<i>Sikkim</i>	83.7	76.9	80.4	81.4	34.7	61.1	83.2	68.7	76.2
<i>Tamil Nadu</i>	77.1	50.1	63.4	77.9	29.9	53.9	77.5	41.5	59.3
<i>Telangana</i>	80.4	61.0	71.0	73.4	27.8	51.1	77.7	48.4	63.4
<i>Tripura</i>	80.4	40.5	60.6	78.4	30.9	54.3	80.0	38.8	59.4
<i>Uttarakhand</i>	75.8	47.0	61.2	73.3	16.4	46.2	75.1	39.2	57.2
<i>Uttar Pradesh</i>	81.3	36.1	58.3	74.2	13.6	44.8	79.8	31.5	55.4
<i>West Bengal</i>	85.9	38.9	62.2	82.2	29.2	55.6	84.8	36.1	60.3
<i>A & N Islands</i>	87.6	47.9	68.0	81.5	36.0	58.8	84.9	42.6	63.9
<i>Chandigarh</i>	87.3	26.8	56.1	77.3	24.0	51.6	77.7	24.2	51.8
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	85.2	56.2	72.4	91.5	25.5	63.6	89.4	36.4	66.6
<i>Ladakh</i>	64.5	58.4	61.6	72.2	39.9	57.3	65.2	56.7	61.2

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Lakshadweep</i>	83.7	10.2	43.0	69.6	19.0	40.4	73.0	17.0	41.0
<i>Puducherry</i>	74.1	52.0	62.2	77.8	27.3	50.1	76.4	36.5	54.7
All-India	81.6	43.4	62.5	76.8	26.0	52.0	80.2	38.5	59.5

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 12: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+s for each State/UT age groups: 15-59 years

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	3.8	3.2	3.6	6.4	7.8	6.9	4.6	4.2	4.4
Arunachal Pradesh	4.8	3.2	4.1	8.1	17.2	11.2	5.3	4.7	5.1
Assam	1.3	2.8	1.5	3.8	13.2	6.5	1.3	3.5	1.7
Bihar	4.8	1.2	4.0	7.9	10.1	8.2	5.1	1.6	4.3
Chhattisgarh	2.1	1.0	1.6	7.4	10.9	8.5	3.0	2.1	2.7
Delhi	10.7	0.0	10.2	1.7	2.3	1.8	1.9	2.3	2.0
Goa	8.3	18.7	11.5	7.5	12.9	9.1	7.8	15.2	10.0
Gujarat	2.1	0.7	1.6	1.9	3.5	2.3	2.1	1.4	1.8
+Haryana	7.0	3.1	6.2	6.3	8.5	6.7	6.8	4.9	6.4
Himachal Pradesh	4.0	4.3	4.1	5.5	31.1	15.0	4.1	6.0	5.0
Jammu & Kashmir	2.7	5.1	3.7	5.9	24.2	10.8	3.3	7.0	4.8
Jharkhand	1.7	0.1	1.0	6.5	6.7	6.6	2.6	0.6	1.8
Karnataka	1.9	1.3	1.7	3.9	5.2	4.3	2.6	2.5	2.6
Kerala	5.8	11.1	7.9	5.7	14.6	9.0	5.8	12.6	8.4
Madhya Pradesh	1.0	0.5	0.8	4.8	6.1	5.1	1.9	1.3	1.7
Maharashtra	3.5	0.8	2.5	4.3	6.5	4.9	3.9	2.5	3.4

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Manipur</i>	4.7	5.2	4.8	6.5	3.8	5.6	5.2	4.7	5.0
<i>Meghalaya</i>	3.6	6.9	5.1	8.6	18.3	12.7	4.4	8.4	6.2
<i>Mizoram</i>	1.0	1.5	1.2	2.7	5.1	3.7	1.8	3.1	2.3
<i>Nagaland</i>	3.9	2.2	3.2	8.9	9.2	9.0	5.2	3.8	4.6
<i>Odisha</i>	5.1	2.2	3.9	6.5	7.1	6.6	5.3	2.6	4.3
<i>Punjab</i>	6.0	9.3	6.9	5.4	9.2	6.3	5.7	9.3	6.7
<i>Rajasthan</i>	5.2	2.0	3.8	8.1	11.9	9.0	6.0	3.2	4.9
<i>Sikkim</i>	1.6	3.3	2.4	1.7	3.9	2.3	1.6	3.4	2.4
<i>Tamil Nadu</i>	4.4	4.2	4.3	4.7	7.7	5.6	4.5	5.3	4.8
<i>Telangana</i>	3.5	2.2	3.0	7.4	9.8	8.0	4.9	4.0	4.6
<i>Tripura</i>	1.5	0.7	1.2	2.9	4.0	3.2	1.7	1.2	1.5
<i>Uttarakhand</i>	4.6	4.0	4.3	6.2	10.3	6.9	5.0	4.7	4.9
<i>Uttar Pradesh</i>	2.0	1.0	1.7	6.1	11.0	6.9	2.9	1.9	2.6
<i>West Bengal</i>	1.9	1.1	1.7	3.8	5.1	4.1	2.5	2.1	2.3
<i>A & N Islands</i>	2.5	14.5	7.1	6.6	28.3	14.5	4.3	20.3	10.3
<i>Chandigarh</i>	0.8	10.7	3.5	4.6	2.4	4.1	4.4	3.0	4.1
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	3.5	6.8	4.6	0.5	5.7	1.4	1.4	6.3	2.6
<i>Ladakh</i>	6.2	6.4	6.3	9.2	15.9	11.5	6.5	7.0	6.7

<i>State/UT</i>	Rural		Urban		Rural + Urban				
	Male	Female	Person	Male	Female	Person			
<i>Lakshadweep</i>	3.2	20.9	6.0	13.0	14.0	13.3	10.5	15.0	11.6
<i>Puducherry</i>	7.9	4.9	6.5	5.1	7.3	5.8	6.2	6.0	6.1
All-India	3.0	2.0	2.7	5.0	7.9	5.7	3.6	3.2	3.4

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 13: Sectoral distribution of workers: 2022-23 (State-wise)

State	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Agriculture, forestry and fishing	Mining & quarrying	Manufacturing	Electricity, Gas & other utilities	Construction	Trade & Repair	Accommodation & Food service activities	Transport, Storage & Communication	Financial & insurance activities	Real Estate	Other Services
Andhra Pradesh	44.51	0.21	10.51	0.26	11.10	9.61	2.65	5.77	0.94	0.26	14.18
Arunachal Pradesh	62.10	0.08	2.18	1.01	5.57	10.24	0.45	2.14	0.09	0.04	16.10
Assam	48.82	0.09	4.69	0.11	27.70	7.38	0.91	2.71	0.21	0.11	7.27
Bihar	49.61	0.18	5.71	0.02	18.39	11.84	1.58	3.88	0.41	0.03	8.35
Chhattisgarh	62.61	0.65	7.58	0.63	9.67	6.95	0.99	1.90	0.44	0.09	8.49
Delhi	0.28	0.00	23.52	0.49	8.08	22.25	3.50	9.26	2.85	2.15	27.62
Goa	12.16	0.95	18.42	0.52	8.32	14.38	8.20	8.05	1.86	1.81	25.33
Gujarat	41.82	0.10	23.77	0.32	7.11	9.46	1.49	3.43	1.07	0.18	11.25
Haryana	29.76	0.03	16.09	0.20	12.76	13.14	1.49	7.33	1.18	0.19	17.83
Himachal	58.37	0.34	6.93	1.12	8.41	6.06	1.61	4.07	0.54	0.13	12.42

<i>State</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Agriculture, forestry and fishing	Mining & quarrying	Manufacturing	Electricity, Gas & other utilities	Construction	Trade & Repair	Accommodation & Food service activities	Transport, Storage & Information & Communication	Financial & Insurance	Real Estate	Other Services
<i>Pardesh</i>											
<i>Jhar-khand</i>	49.25	1.16	8.91	0.05	17.43	9.26	1.43	4.88	0.64	0.06	6.93
<i>Karnataka</i>	45.63	0.36	10.36	0.27	9.25	9.86	2.40	4.89	1.44	0.42	15.12
<i>Kerala</i>	27.27	0.31	10.91	0.16	15.37	14.67	2.95	6.24	2.40	0.33	19.39
<i>Madhya Pradesh</i>	59.78	0.67	6.27	0.22	11.07	9.12	1.17	2.82	0.53	0.08	8.27
<i>Maharashtra</i>	45.98	0.27	12.42	0.40	6.35	9.27	2.07	4.46	1.97	0.35	16.46
<i>Manipur</i>	35.67	0.28	14.72	0.00	10.81	9.86	1.22	5.37	1.08	0.00	20.99
<i>Meghalaya</i>	47.02	1.51	2.63	0.08	16.95	8.52	3.42	4.17	0.52	0.03	15.15
<i>Mizoram</i>	43.08	0.27	5.43	0.07	5.26	14.71	1.41	6.03	0.53	0.00	23.21
<i>Nagaland</i>	49.97	0.07	6.17	0.19	5.60	8.75	0.20	4.80	0.89	0.01	23.35
<i>Odisha</i>	48.13	0.35	7.95	0.34	17.01	10.16	2.68	3.90	0.78	0.03	8.67
<i>Punjab</i>	24.64	0.01	17.75	0.37	15.64	14.57	2.72	3.45	1.13	0.21	19.51
<i>Rajasthan</i>	54.79	0.93	10.09	0.41	12.69	7.65	1.42	3.11	0.82	0.15	7.94

<i>State</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Agriculture, forestry and fishing	Mining & quarrying	Manufacturing	Electricity, Gas & other utilities	Construction	Trade & Repair	Accommodation & Food service activities	Transport, Storage & Information & Communication	Financial & Insurance activities	Real Estate	Other Services
<i>Sikkim</i>	45.84	0.17	3.39	2.19	9.15	7.81	3.43	6.88	0.22	0.00	20.92
<i>Tamil Nadu</i>	28.87	0.28	16.77	0.45	18.04	11.40	3.12	5.46	1.51	0.33	13.77
<i>Telangana</i>	47.34	0.46	10.34	0.28	8.29	9.68	1.65	5.28	0.73	0.65	15.30
<i>Tripura</i>	35.57	0.01	3.12	0.00	20.54	15.30	1.12	8.05	0.56	0.03	15.70
<i>Uttarakhand</i>	47.37	0.01	9.86	0.10	10.39	11.54	2.96	3.65	0.18	0.31	13.63
<i>Uttar Pradesh</i>	54.31	0.07	9.20	0.14	13.08	10.37	1.23	2.79	0.39	0.14	8.28
<i>West Bengal</i>	34.17	0.22	18.75	0.23	11.66	11.99	2.45	5.44	0.93	0.16	14.00
<i>A & N</i>	23.67	0.11	10.03	1.16	12.08	11.41	4.83	8.20	1.06	0.05	27.40
<i>Chandigarh</i>	0.17	0.00	10.33	0.00	5.64	14.44	3.66	4.25	5.29	1.33	54.89
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	20.44	0.00	52.42	0.36	2.52	6.74	3.06	5.37	0.00	0.11	8.98
<i>Jammu & Kashmir</i>	45.73	0.03	8.39	0.38	15.87	10.22	1.26	4.51	0.47	0.05	13.09

<i>State</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Agriculture, forestry and fishing	Mining & quarrying	Manufacturing	Electricity, Gas & other utilities	Construction	Trade & Repair	Accommodation & Food service activities	Transport, Storage & Communication	Financial & insurance activities	Real Estate	Other Services
<i>Ladakh</i>	48.00	0.10	1.86	1.19	14.11	2.85	4.67	13.19	1.74	0.00	12.29
<i>Lakshadweep</i>	18.91	0.00	10.64	2.59	16.63	11.47	3.04	6.75	0.00	0.00	29.97
<i>Puducherry</i>	16.26	0.17	18.48	0.12	8.44	12.94	2.78	6.17	2.46	0.43	31.75
India	45.76	0.31	11.42	0.27	13.03	10.20	1.86	4.13	0.93	0.21	11.88

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 14: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 year

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	65.7	34.4	50.5	57.9	28.1	43.1	63.3	32.4	48.2
Arunachal Pradesh	51.6	38.0	45.1	38.4	23.5	30.7	49.4	35.3	42.5
Assam	85.2	10.8	46.8	56.0	27.4	42.1	84.0	11.4	46.6
Bihar	51.4	12.0	31.7	45.1	7.3	28.1	50.8	11.6	31.4
Chhattisgarh	74.8	50.8	63.4	64.3	27.0	45.2	72.8	45.9	59.8
Delhi	58.5	7.8	33.2	53.2	14.4	35.5	53.4	14.2	35.4
Goa	52.9	29.2	41.2	66.4	45.0	56.8	61.1	38.1	50.4
Gujarat	73.8	41.9	58.2	66.9	21.7	46.1	70.8	33.5	52.9
Haryana	59.2	10.2	36.6	54.3	17.6	38.6	57.5	12.5	37.3
Himachal Pradesh	67.7	61.8	64.9	55.5	36.5	45.2	66.4	58.4	62.4
Jammu & Kashmir	56.7	42.1	49.4	52.2	25.4	39.7	55.9	39.5	47.7
Jharkhand	68.1	39.7	53.0	49.8	12.4	31.6	64.4	34.9	49.0
Karnataka	63.9	23.7	45.2	56.3	28.1	42.8	61.0	25.4	44.3
Kerala	57.7	26.8	41.6	50.5	28.4	39.4	54.2	27.5	40.6
Madhya Pradesh	76.6	34.4	56.6	62.1	14.0	39.1	72.9	29.2	52.1

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Maharashtra</i>	59.6	28.6	45.1	60.6	24.0	43.6	60.0	26.6	44.4
<i>Manipur</i>	48.0	19.3	33.7	37.5	21.0	30.3	45.0	19.7	32.8
<i>Meghalaya</i>	59.0	47.7	53.2	47.9	33.1	39.7	57.1	44.9	50.7
<i>Mizoram</i>	34.0	26.8	31.1	27.2	23.6	25.5	31.1	25.2	28.4
<i>Nagaland</i>	56.8	46.4	51.9	40.6	35.7	38.2	52.0	43.1	47.8
<i>Odisha</i>	64.0	38.5	50.8	53.5	21.9	38.8	62.2	36.1	48.9
<i>Punjab</i>	67.5	24.3	47.2	66.3	25.1	48.1	67.1	24.6	47.5
<i>Rajasthan</i>	59.7	39.4	49.8	55.5	17.7	38.5	58.6	34.5	47.0
<i>Sikkim</i>	53.0	55.3	54.1	58.8	35.1	48.3	54.6	50.3	52.6
<i>Tamil Nadu</i>	51.7	23.9	38.3	59.7	21.7	41.8	55.3	22.9	39.9
<i>Telangana</i>	59.9	30.7	46.4	52.8	20.5	37.4	57.1	26.6	42.8
<i>Tripura</i>	56.4	20.6	39.7	52.2	15.5	33.9	55.8	19.7	38.7
<i>Uttarakhand</i>	56.6	35.9	46.1	55.6	13.6	37.0	56.3	30.5	43.7
<i>Uttar Pradesh</i>	66.0	18.7	42.4	59.0	12.4	37.3	64.5	17.5	41.4
<i>West Bengal</i>	70.2	25.6	47.6	62.5	24.7	43.5	68.2	25.4	46.6
<i>A & N Islands</i>	73.8	54.0	64.0	64.8	49.9	56.9	69.9	52.1	60.8
<i>Chandigarh</i>	79.9	32.5	53.6	52.6	19.3	35.7	54.4	20.4	37.0
<i>Dadra & Nagar</i>	81.2	55.7	70.7	80.5	33.2	59.8	80.8	41.1	63.7

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Haveli &Daman & Diu</i>									
<i>Ladakh</i>	38.0	28.0	33.8	57.7	28.9	45.4	39.5	28.1	34.7
<i>Lakshadweep</i>	47.9	8.7	22.7	57.6	23.1	39.8	55.8	19.2	35.9
<i>Puducherry</i>	64.1	29.0	46.9	53.5	22.7	36.9	58.2	25.2	41.1
All-India	65.5	25.8	45.9	58.4	20.8	40.7	63.5	24.5	44.5

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 15: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	57.7	29.0	43.8	46.7	20.9	33.9	54.3	26.4	40.7
Arunachal Pradesh	42.4	34.4	38.6	25.0	12.5	18.5	39.6	30.3	35.1
Assam	82.7	9.7	45.0	48.0	18.1	33.5	81.3	10.0	44.6
Bihar	43.7	11.3	27.5	35.8	5.0	22.0	42.9	10.8	27.0
Chhattisgarh	70.6	49.2	60.4	52.5	19.7	35.7	67.2	43.1	55.6
Delhi	38.0	7.8	22.9	50.4	13.5	33.6	50.1	13.3	33.2
Goa	38.3	11.7	25.2	55.8	30.5	44.5	49.0	22.4	36.6
Gujarat	69.5	41.0	55.5	63.9	19.4	43.4	67.0	31.9	50.3
Haryana	49.4	8.4	30.6	44.8	12.9	31.2	47.9	9.8	30.8
Himachal Pradesh	60.4	55.4	58.0	46.3	17.8	30.8	58.8	50.3	54.6
Jammu & Kashmir	51.5	36.3	43.9	42.3	12.1	28.2	49.9	32.4	41.2
Jharkhand	65.2	39.6	51.6	40.4	9.5	25.4	60.2	34.4	46.7
Karnataka	60.3	22.0	42.5	49.7	24.0	37.4	56.2	22.8	40.5
Kerala	45.2	14.8	29.4	40.8	16.2	28.4	43.0	15.5	28.9
Madhya Pradesh	74.7	33.7	55.2	54.6	11.5	34.0	69.6	28.0	49.8
Maharashtra	52.6	27.4	40.8	53.6	19.9	38.0	53.1	24.2	39.6
Manipur	39.5	15.0	27.3	28.9	16.5	23.5	36.5	15.3	26.3

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Meghalaya</i>	52.7	37.8	45.0	34.9	19.5	26.3	49.7	34.2	41.6
<i>Mizoram</i>	32.7	24.2	29.2	22.5	18.1	20.4	28.3	21.1	25.1
<i>Nagaland</i>	48.0	41.9	45.1	24.9	24.2	24.5	41.2	36.4	38.9
<i>Odisha</i>	53.6	35.7	44.4	42.3	16.6	30.4	51.7	33.0	42.2
<i>Punjab</i>	56.6	17.9	38.3	57.3	19.9	40.7	56.8	18.6	39.2
<i>Rajasthan</i>	52.5	37.2	45.0	43.6	11.7	29.3	50.2	31.4	41.1
<i>Sikkim</i>	49.6	46.4	48.0	55.5	31.6	44.9	51.2	42.7	47.2
<i>Tamil Nadu</i>	43.1	17.7	30.9	51.6	17.2	35.4	46.9	17.5	32.9
<i>Telangana</i>	54.1	27.7	41.9	40.3	14.2	27.9	48.7	22.3	36.3
<i>Tripura</i>	53.4	19.8	37.7	46.3	13.0	29.8	52.3	18.6	36.4
<i>Uttarakhand</i>	48.9	31.3	40.0	47.0	9.8	30.5	48.3	26.1	37.5
<i>Uttar Pradesh</i>	62.6	18.1	40.4	50.4	9.1	31.2	59.9	16.3	38.5
<i>West Bengal</i>	66.1	24.7	45.1	54.6	21.5	38.0	63.1	23.9	43.3
<i>A & N Islands</i>	69.0	33.9	51.7	53.7	25.7	38.7	62.4	30.0	45.9
<i>Chandigarh</i>	78.5	26.9	49.8	47.6	19.0	33.1	49.7	19.6	34.3
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	79.0	47.8	66.1	79.4	30.5	58.0	79.3	36.5	60.9
<i>Ladakh</i>	29.5	18.0	24.7	42.0	10.8	28.8	30.5	17.4	25.0

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Lakshadweep</i>	37.0	4.3	16.0	31.3	14.1	22.4	32.4	11.5	21.0
<i>Puducherry</i>	49.7	21.4	35.8	42.2	16.8	28.5	45.5	18.6	31.6
All-India	60.1	23.9	42.3	50.3	16.3	34.3	57.3	21.9	40.1

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 16: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	12.3	15.7	13.4	19.4	25.7	21.4	14.3	18.5	15.7
Arunachal Pradesh	17.7	9.4	14.4	34.9	46.6	39.6	19.9	14.1	17.6
Assam	2.9	10.2	3.8	14.3	33.8	20.5	3.2	12.1	4.3
Bihar	14.9	5.7	13.2	20.6	31.0	21.9	15.4	7.0	13.9
Chhattisgarh	5.6	3.1	4.7	18.4	27.2	21.1	7.7	6.1	7.1
Delhi	35.1	0.0	31.0	5.3	6.3	5.4	6.1	6.2	6.1
Goa	27.7	59.9	38.9	15.9	32.1	21.6	19.8	41.3	27.4
Gujarat	5.8	2.3	4.6	4.6	10.7	5.9	5.3	4.5	5.1
Haryana	16.5	17.3	16.6	17.4	26.5	19.2	16.8	21.3	17.5
Himachal Pradesh	10.8	10.4	10.6	16.5	51.2	31.7	11.4	13.9	12.5
Jammu & Kashmir	9.1	14.0	11.2	18.9	52.6	29.0	10.7	18.0	13.7
Jharkhand	4.2	0.2	2.6	19.0	23.0	19.8	6.5	1.6	4.7
Karnataka	5.6	7.3	6.0	11.8	14.3	12.6	7.8	10.4	8.5
Kerala	21.7	44.7	29.4	19.3	42.8	27.9	20.6	43.8	28.7
Madhya Pradesh	2.5	2.0	2.3	12.1	17.6	13.1	4.6	3.9	4.4
Maharashtra	11.7	4.2	9.5	11.5	16.7	12.8	11.6	9.1	10.9
Manipur	17.6	22.3	18.9	22.8	21.2	22.3	18.8	22.0	19.7

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Meghalaya</i>	10.6	20.8	15.3	27.2	41.2	33.7	13.0	23.8	18.0
<i>Mizoram</i>	3.9	9.9	6.0	17.1	23.4	20.0	8.9	16.4	11.9
<i>Nagaland</i>	15.4	9.9	13.1	38.7	32.2	35.7	20.8	15.6	18.5
<i>Odisha</i>	16.3	7.0	12.7	20.8	24.5	21.8	16.9	8.6	13.8
<i>Punjab</i>	16.2	26.5	18.7	13.6	20.9	15.3	15.3	24.5	17.5
<i>Rajasthan</i>	12.1	5.7	9.6	21.5	34.1	24.1	14.4	9.0	12.5
<i>Sikkim</i>	6.5	16.0	11.2	5.6	10.0	7.0	6.2	15.0	10.2
<i>Tamil Nadu</i>	16.7	25.9	19.5	13.5	21.0	15.3	15.1	23.8	17.5
<i>Telangana</i>	9.7	9.8	9.7	23.6	30.5	25.4	14.7	16.2	15.1
<i>Tripura</i>	5.4	3.9	5.0	11.2	15.9	12.3	6.3	5.6	6.1
<i>Uttarakhand</i>	13.6	12.6	13.2	15.5	28.0	17.5	14.2	14.3	14.2
<i>Uttar Pradesh</i>	5.2	3.3	4.8	14.6	26.8	16.5	7.1	6.6	7.0
<i>West Bengal</i>	5.9	3.6	5.2	12.6	13.1	12.7	7.5	6.0	7.1
<i>A & N Islands</i>	6.5	37.2	19.3	17.1	48.6	31.9	10.7	42.3	24.6
<i>Chandigarh</i>	1.8	17.2	7.0	9.3	1.7	7.3	8.6	3.7	7.2
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	2.7	14.2	6.5	1.4	8.1	3.0	1.9	11.0	4.4
<i>Ladakh</i>	22.3	35.8	27.0	27.1	62.6	36.7	22.9	38.0	28.1

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Lakshadweep</i>	22.8	51.3	29.8	45.6	38.9	43.6	42.0	40.4	41.6
<i>Puducherry</i>	22.5	26.4	23.7	21.0	26.1	22.7	21.7	26.2	23.2
<i>All-India</i>	8.3	7.4	8.0	13.8	21.7	15.7	9.7	10.6	10.0

Source: PLFS, 2022-23

Exhibit 17: Birth rate and death rate (1971 to 2020) vis-à-vis India (Rural, Urban, Total)

Birth Rate										
Year	1971	1976	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2018	2020
Punjab	34%	32%	30%	29%	28%	24%	21%	18%	14%	14.3%
India	37%	34%	34%	33%	30%	28%	25%	24%	20%	19.5%

Death Rate										
Year	1971	1976	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2018	2020
Punjab	10%	11%	9%	8%	8%	7%	7%	7%	7%	7.2%
India	15%	15%	13%	11%	10%	9%	8%	8%	6%	6.0%

Source: SRS

Exhibit 18: Rainfall trends

Annual average Rainfall by Districts in Punjab	
District	FY 2022 Rainfall (mm)
Gurdaspur	876.2
Amritsar	501.5
Tarn Taran	367.2
Kapurthala	913.0
Jalandhar	579.5
S.B.S. Nagar	843.7
Hoshiarpur	583.7
Rupnagar	994.4
S.A.S. Nagar	938.2
Ludhiana	781.9
Firozpur	537.7
Sri Muktsar Sahib	467.7
Moga	315.0
Bathinda	501.1
Sangrur	455.8
Patiala	681.4

Annual average Rainfall by Districts in Punjab

District	FY 2022 Rainfall (mm)
Fatehgarh Sahib	681.1
Faridkot	634.3
Mansa	382.8
Barnala	529.8

Source: India Metrological Department, Government of India

Exhibit 19: Cropping intensity over the years

Year	Crop intensity (%)
1990-91	177.9
1991-92	178.4
1992-93	182.5
1993-94	180.9
1994-95	182.7
1995-96	187.3
1996-97	184.9
1997-98	184.8
1998-99	186.3
1999-00	186.4
2000-01	186.8
2001-02	186.7
2002-03	185
2003-04	186.5
2004-05	188.8
2005-06	187.7
2006-07	187.9
2007-08	188

Year	Crop intensity (%)
2008-09	189.8
2009-10	189.4
2010-11	189.6
2011-12	191.2
2012-13	189.6
2013-14	189.3
2014-15	190.8
2015-16*	190.3
2016-17*	189
2017-18	190
2018-19	190
2019-20	189.9
2020-21	189.9

Source: Ministry of Agriculture and Farmers' Welfare, Government of India. (Handbook of Statistics on Indian States)

Exhibit 20: Livestock population

Year	Livestock Population (000)				Percentage share of total Livestock				
	2003	2012	2019	2003	2012	2019	2003	2012	2019
Cross Breed Cattle	1531	2064.63	2105.59	17.8%	25.4%	29.9%			
Indigenous Cattle	508	363.09	425.87	5.9%	4.5%	6.0%			
Buffalo	5995	5159.73	4015.95	69.6%	63.6%	56.9%			
Others	47	41.63	505.74	0.5%	0.5%	7.2%			
Total	8608	8117.1	7053.15	100.0%	100.0%	100%			

Source: Livestock Census, multiple years

Exhibit 21: District wise agriculture markets (Year 2023)

District	Number of regulated markets
<i>Total</i>	152
<i>Sangrur</i>	11
<i>Ludhiana</i>	13
<i>Jalandhar</i>	12
<i>Gurdaspur</i>	10
<i>Bathinda</i>	10
<i>Patiala</i>	9
<i>Amritsar</i>	8
<i>Tarn Taran</i>	8
<i>Ferozepur</i>	8
<i>Moga</i>	8
<i>Mansa</i>	6
<i>Kapurthala</i>	5
<i>Hoshiarpur</i>	5
<i>S.A.S. Nagar</i>	5
<i>Barnala</i>	5
<i>Fatehgarh Sahib</i>	5
<i>Rupnagar</i>	4

District	Number of regulated markets
<i>Faridkot</i>	4
<i>Shri Muktsar Sahib</i>	4
<i>Malerkotla</i>	4
<i>S.B.S. Nagar</i>	3
<i>Pathankot</i>	2

Source: Punjab Mandi Board.

Exhibit 22: Annual tourist footfall: Domestic and Foreigners

Sr. No.	Year	Domestic	Foreign	Total
1	2009	53,69,995	1,10,404	54,80,399
2	2010	1,05,83,509	1,37,122	1,07,20,631
3	2011	1,64,16,638	1,50,958	1,65,67,596
4	2012	1,90,56,143	1,43,805	1,91,19,948
5	2013	2,13,40,888	2,04,074	2,15,44,962
6	2014	2,42,71,302	2,55,449	2,45,26,751
7	2015	2,57,96,361	2,42,367	2,60,38,728
8	2016	3,87,03,325	6,59,736	3,93,63,061
9	2017	4,02,93,352	11,08,635	4,14,01,987
10	2018	4,45,95,061	12,00,969	4,57,96,030
11	2019	4,73,85,387	11,01,343	4,84,86,730
12	2020	1,66,92,197	3,59,115	1,70,51,312
13	2021	2,66,79,797	3,08,135	2,69,87,932
14	2022	2,60,89,426	3,29,459	2,64,18,885
15	2023	1,53,87,109	4,77,691	1,58,64,800

Source: <http://punjabtourism.gov.in/Punjab.html#/StatisticsSurveys>

Exhibit 2.3: District-wise urbanisation rate

Level	Name	Urban Households	Urban Population Person	Total Households (Urban+ Rural)	Total Population (Urban+ Rural)	Urbanisation rate
State	PUNJAB	2,154,958	10,399,146	5,513,071	27,743,338	37%
District	Gurdaspur	131,366	659,319	443,666	2,298,323	29%
District	Kapurthala	60,279	282,462	167,989	815,168	35%
District	Jalandhar	247,953	1,161,171	461,635	2,193,590	53%
District	Hoshiarpur	72,163	334,969	336,994	1,586,625	21%
District	Shahid Bhagat Singh Nagar	26,734	125,416	129,500	612,310	20%
District	Fatehgarh Sahib	39,103	185,482	118,100	600,163	31%
District	Ludhiana	436,030	2,069,708	716,826	3,498,739	59%
District	Moga	45,958	227,246	193,256	995,746	23%
District	Firozpur	109,027	552,556	385,994	2,029,074	27%
District	Muktsar	50,236	252,191	174,360	901,896	28%
District	Faridkot	44,165	217,051	120,893	617,508	35%
District	Bathinda	102,610	499,217	273,902	1,388,525	36%
District	Mansa	32,398	163,604	149,630	769,751	21%
District	Patiala	158,036	763,280	372,293	1,895,686	40%
District	Amritsar	273,905	1,334,611	488,898	2,490,656	54%
District	Tarn Taran	26,752	141,795	203,421	1,119,627	13%

Level	Name	Urban Households	Urban Population Person	Total Households (Urban+ Rural)	Total Population (Urban+ Rural)	Urbanisation rate
District	Rupnagar	37,808	177,807	135,635	684,627	26%
District	Sahibzada Ajit Singh Nagar	120,288	544,611	205,411	994,628	55%
District	Sangrur	101,006	515,965	318,870	1,655,169	31%
District	Barnala	39,141	190,685	115,798	595,527	32%

Source: Census 2011

Exhibit 24: Breakdown of Punjab's budget (2015-16 to 2023-24) (in Rs. Crores)

S. No	Item	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22(A)	2022-23 (RE)	2023-24 (BE)
1	Revenue Receipts (2+3)	41523	47986	53010	62269	61575	69048	78168	93563	98852
2	Tax Revenue	34699	37347	41040	43579	40341	40691	52616	61304	70293
2.1	State's own Tax Revenue	26690	27747	30423	31574	29995	30053	37327	44140	51835
2.2	Share in central Taxes	8009	9600	10617	12005	10346	10638	15289	17164	18458
3	Non- Tax Revenue	6824	10639	11969	18689	21234	28357	25552	32260	28559
3.1	State's own Non-Tax Revenue	2650	5863	4318	7582	6654	4152	4783	6053	7824
3.2	Grants from Centre	4174	4776	7651	11107	14580	24205	20769	26207	20735
4	Revenue Expenditure	50073	55296	62465	75404	75860	86345	96637	117454	123441
5	Capital Outlay	3059	4346	2352	2412	17828	4382	8010	8513	10355
6	Loans & Advances	5751	41183	687	1361	784	956	1576	1412	1041
7	Interest Payment	9904	11642	15334	16306	17567	18152	19063	20100	22000
8	Revenue Deficit	8550	7311	9455	13135	14285	17296	18468	23891	24589
9	Fiscal Deficit	17360	52840	12494	16059	16826	22584	27848	33216	34784
10	Outstanding Debt	128835	182526	195153	211917	229354	249673	281773	312758	347542

S. No	Item	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22(A)	2022-23 (RE)	2023-24 (BE)
11	GSDP	390087.44	426988.10	471013.61	512509.69	537031.04	540852.61	617191.69	676164.28	736422.85
12	RD as % of GSDP	2.19	1.71	2.00	2.56	2.65	3.19	2.99	3.53	3.38
13	FD as % of GSDP	4.45	12.37	2.65	3.13	3.13	4.17	4.51	4.91	4.72
14	Outstanding Debt as % of GSDP	33.02	42.74	41.43	41.34	42.70	46.16	45.65	46.25	47.19

Source: AFS and Budget at a Glance Punjab

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ